

CENTRO RAMÓN PIÑEIRO
PARA A INVESTIGACIÓN EN HUMANIDADES

CADERNOS DE FRASEOLOXÍA GALEGA

7

2005

XUNTA DE GALICIA

Edita Xunta de Galicia
Secretaría Xeral de Política Lingüística
Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades

Secretaria Xeral de Política Lingüística

MARÍA SOL LÓPEZ MARTÍNEZ

Coordinador científico do CIRP

MANUEL GONZÁLEZ GONZÁLEZ

Director Técnico de Lingüística

GUILLERMO ROJO SÁNCHEZ

Estrada Santiago-Noia, Km.3. A Barcia. 15896 Santiago de Compostela.

Tfno. +34 981 542 684 Fax. +34 981 542 553

Enderezo electrónico paremias@cirp.es

<http://www.cirp.es>

Autor: Varios

Título: *Cadernos de Fraseoloxía Galega 7*

ISSN: 1698-7861 (Cadernos de Fraseoloxía Galega)

ISSN: 1698-787X (Biblioteca fraseolóxica do Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades)

ISBN: 84-453-2769-0 (Cadernos de Fraseoloxía Galega)

ISBN: 84-453-4151-0 (Caderno 7)

D.L: C-2668/2005

Imprime: euroGráficas pichel, sl

GENTRO RAMÓN PIÑEIRO
PARA A INVESTIGACIÓN EN HUMANIDADES

CADERNOS DE FRASEOLOXÍA GALEGA 7

2005

XUNTA DE GALICIA

CADERNOS DE FRASEOLOXÍA GALEGA

Director: Xesús Ferro Ruibal
Secretaria: María Álvarez de la Granja

CONSELLO CIENTÍFICO

María Álvarez de la Granja (Universidade de Santiago de Compostela)
Javier Calzacorta Elorza (Euskaltzaindia. Real Academia de la Lengua Vasca)
Maria Conca i Martínez (Universitat de València)
Xermán Conde Tarrío (Universidade de Santiago de Compostela)
Gloria Corpas Pastor (Universidad de Málaga)
Xosé María Gómez Clemente (Universidade de Vigo)
Luís González García (Universidade da Coruña)
Mª Isabel González Rey (Universidade de Santiago de Compostela)
Ángel Iglesias Ovejero (Université d'Orléans)
Joan Martí i Castell (Institut d'Estudis Catalans)
Carmen Mellado Blanco (Universidade de Santiago de Compostela)
Valerii Mokienko (Sankt-Peterbúrgskii Gosudárstvennii Universitet)
António Nogueira Santos (Portugal)
Fernando Varela Iglesias (Universität Wien)
Alberto Zuluaga Ospina (Universität Tübingen)

CONSELLO DE REDACCIÓN

Xesús Ferro Ruibal
Leopoldo Cañizo Durán
Ana García Lozano
Carme López Taboada
Ramón Anxo Martíns Seixo
Marta Rodríguez Añón
María do Rosario Soto Arias
Cristina Veiga Novoa

Cadernos de Fraseoloxía Galega, revista de investigación fraseolóxica, está redactada en lingua galega porque, en primeiro lugar, pretende estimular a recolla e investigación da fraseoloxía galega e da fraseoloxía universal en Galicia; pero tamén porque forma parte dun proxecto social de normalización da lingua propia de Galicia. Importantes fraseólogos de Europa e de América colaboran xenerosamente neste proxecto de ecoloxía lingüística publicando en galego traballos inéditos nesta revista, que chega xa gratuitamente á cincuenta dos máis importantes fraseólogos do mundo e, en intercambio, a tódalas bibliotecas universitarias de España e Portugal. Chegará tamén a tódalas outras bibliotecas universitarias que o soliciten en intercambio. Os números anteriores, xa esgotados, poden baixarse integramente en formato PDF da Rede en <http://www.cirp.es/cdn/index.html>.

Cadernos de Fraseoloxía Galega, revista de investigación fraseolóxica, está redactada en lingua gallega porque, en primer lugar, pretende estimular la recogida e investigación de la fraseología gallega y universal en Galicia; pero también porque forma parte de un proyecto social de normalización de la lengua propia de Galicia. Importantes fraseólogos de Europa y de América colaboran generosamente en este proyecto de ecología lingüística publicando en gallego trabajos inéditos en esta revista, que ya llega gratuitamente a cincuenta de los más importantes fraseólogos del mundo y, en intercambio, a todas las bibliotecas universitarias de España y Portugal. Llegará también a las demás bibliotecas universitarias que lo soliciten en intercambio. Los números anteriores, ya agotados, pueden descargarse íntegramente en formato PDF de Internet en <http://www.cirp.es/cdn/index.html>.

Cadernos de Fraseoloxía Galega, review of phraseological research, is edited in Galician language, firstly because it aims at promoting the collection and research of both Galician and universal phraseology in Galicia, but also because it is part of a social project of normalization of the autochthonous language of Galicia. Important European and American phraseologists generously contribute to this project of linguistic ecology by publishing unpublished works in Galician in this review, which is already received at no cost by fifty of the most important phraseologists in the world and, as an exchange, by all Spanish and Portuguese university libraries. It will also be received by those university libraries which apply for it in exchange. The previous numbers, already sold out, can be entirely downloaded on PDF format from the Internet at <http://www.cirp.es/cdn/index.html>.

Presentación

O número 7 de *Cadernos de Fraseoloxía Galega* conta con nove **estudos taxonómicos ou fraseográficos**: *Léxico-gramática das frases fixas do portugués europeo. Breve presentación*, de Jorge Baptista, Graça Fernandes e Anabela Correia; *O cliché e a fraseoloxía tópica española*, de Delfín Carbonell; *Unha vez máis sobre a correlación entre paremioloxía e fraseoloxía*, de Marina Kótova; *As locucións verbais nos dicionarios*, de Pedro Mogorrón; *Notas para unha análise comparativa das nocións de “restrición léxica” e “colocación”*, de Eva María Muñiz Álvarez; *Os ditos do “Diccionario de mejicanismos” de Santamaría*, de Herón Pérez; *Periplo pola fraseoloxía portuguesa: abordaxe lexicográfica*, de Guilhermina Jorge; *O “refrán meteorolóxico”: estudo, comparación con outras linguas (castelán e francés) e proposta de nova denominación*, de Pilar Río Corbacho e *“Wat mehr regelt en Gesett”. Versión baixo alemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada*, de Jan Wirrer.

Seguen tres **glosarios** ou traballos de **comparación plurilingüe**: *Glosario de locucións adverbiais do galego medieval*, de María Álvarez de la Granja; *Castelán “a hecho”, galego “a eito”: dúas locucións de diferente fortuna*, de Luis González e *Fiando paremias (I): glosario paremiolóxico multilingüe galego, portugués, castelán, francés, italiano e inglés*, de Tomás Pereira Ginot.

CFG súmase á **homenaxe ó Quixote** coa *Interpretación textolingüística de fraseoloxismos quixotescos*, de Alberto Zuluaga. A **didáctica** está presente nas *Achegas da fraseoloxía á didáctica da lingua e a literatura*, de María Conca.

A sección de **recadativas** recolle o traballo de María Dolores Barbeito Lorenzo: *Frases feitas do Concello das Neves*.

A sección de **recensións** analiza un total de oito obras. Por unha banda: *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник* (“Diccionario de fraseoloxía rusa: libro de referencias histórico-etimolóxicas”) (A. Birikh, V. Mokienko e L. Stepánova), *Redes (las palabras en su contexto). Diccionario combinatorio del español contemporáneo* (I. Bosque), *Fraseología y metáfora: aspectos tipológicos y cognitivos* (E. M. Iñesta e A. Pamies), *Diccionario temático de frases hechas* (S. Rodríguez) e *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles* (M. Seco, O. Andrés e G. Ramos). Asinan estas recensións, respectivamente, E. Guerbek, M. I. González Rey, P. Buján, C. Mellado e L. González. Tamén se comentan tres tipos de recolleita fraseolóxica: *Unha maré de palabras. Contribución ao léxico do Morrazo* (S. Castro e outros), *Historia dunha aldea galega. Coas mans encol do lume. Guntín da Caniza. Memorias* (M. Rodríguez Troncoso) e *Expresións populares da nosa comarca [Forcarei]* (X. Couceiro); asina esta recensión X. Ferro Ruibal.

Están representadas neste número as Universidades de Santiago de Compostela, A Coruña ou Vigo; a de Valencia e a de Alicante; do Algarve e de Faro (Portugal); de Bielefeld e de Tübingen (Alemaña), de S. Petersburgo (Rusia) e o Colegio de Michoacán (México). Colabora tamén D. Carbonell, fraseógrafo madrileño, e, naturalmente, os investigadores do Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades (Santiago de Compostela).

Na sección de **novas** anúnciase a celebración do *Congreso Internacional de Fraseoloxía e Paremioloxía* que terá lugar en Santiago de Compostela no ano 2006. Inclúense tamén tres notas breves sobre EUROPHRAS, *Paremia* e o último número de *Proverbium*. Finalmente, dáse conta dos libros e separatas recibidos na Redacción dos CFG ó longo deste ano. Esta revista agradece as colaboracións recibidas e mailas que xa se anuncian e agradece tamén a atención con que a reciben diferentes investigadores e Universidades de Europa e América. E, como os seis números anteriores xa están esgotados, informa que se poden baixar íntegros en formato PDF da nosa páxina na Rede <http://www.cirp.es/cdn/cfg/cfg.html>

As colaboracións para o vindeiro número deberán estar na Redacción antes do 30 de abril do 2006. Como a conversión de formatos entre diferentes procesadores de texto non sempre é doada, CFG solicítalles ós futuros colaboradores que se atean estritamente ás normas de estilo, que se inclúen ó final deste número.

O Consello de Redacción

Índice

ESTUDOS.....	11
ÁLVAREZ DE LA GRANJA, María. <i>Glosario de locucións adverbiais do galego medieval</i>	13
BAPTISTA, Jorge, FERNANDES, Graça e CORREIA, Anabela. <i>Léxico-gramática das frases fixas do portugués europeo.</i> <i>Breve presentación</i>	41
CARBONELL BASSET, Delfín. <i>O clixé e a fraseoloxía tópica española</i>	55
CONCA, Maria. <i>Achegas da fraseoloxía á didáctica da lingua e a literatura</i>	75
GONZÁLEZ GARCÍA, Luis. <i>Castelán “a hecho”, galego “a eito”: dúas locucións de diferente fortuna</i>	91
JORGE, Guilhermina. <i>Periplo pola fraseoloxía portuguesa:</i> <i>abordaxe lexicográfica</i>	119
KÓTOVA, Marina. <i>Unha vez máis sobre a correlación entre paremioloxía e fraseoloxía</i>	135
MOGORRÓN HUERTA, Pedro. <i>As locucións verbais nos dicionarios</i>	149
MUÑIZ ÁLVAREZ, Eva María. <i>Notas para unha análise comparativa das nocións de “restrición léxica” e “colocación”</i>	177
PEREIRA GINET, Tomás. <i>Fiando paremias (I): glosario paremiolóxico multilingüe galego, portugués, castelán, francés, italiano e inglés</i>	191
PÉREZ MARTÍNEZ, Herón. <i>Os ditos do “Diccionario de mejicanismos” de Santamaría</i>	225
RÍO CORBACHO, Pilar. <i>O “refrán meteorolóxico”: estudo, comparación con outras linguas (castelán e francés) e proposta de nova denominación</i>	239
WIRRER, Jan. <i>“Wat mehr regelt en Gesett”. Versión baixoalemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada</i>	261
ZULUAGA OSPINA, Alberto. <i>Interpretación textolingüística de fraseoloxismos quixotescos</i>	277

RECADÁDIVA.....	291
BARBEITO LORENZO, María Dolores. <i>Frases feitas do Concello das Neves</i>	293
RECENSIÓNS E BIBLIOGRAFÍA	303
BIRIKH, Alexander K., MOKIENKO, Valerii M., STEPÁNOVA, Liudmila I.- <i>Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник</i> ("Diccionario de fraseoloxía rusa: libro de referencias histórico-etimolóxicas"). Por Ekaterina Guerbek	305
BOSQUE MUÑOZ, Ignacio. <i>Redes (las palabras en su contexto). Diccionario combinatorio del español contemporáneo.</i> Por María Isabel González Rey	303
CASTRO OTERO, Salvador e outros. <i>Unha maré de palabras. Contribución ao léxico do Morrazo.</i> RODRÍGUEZ TRONCOSO, Manuel. <i>Historia dunha aldea galega. Coas mans encol do lume. Guntín da Caniza. Memorias.</i> COUCEIRO, Xosé. <i>Expresións populares da nosa comarca [Forcarei].</i> Por Xesús Ferro Ruibal	304
IÑESTA MENA, Eva María e PAMIES BERTRÁN, Antonio. <i>Fraseoloxía y metáfora: aspectos tipolóxicos y cognitivos.</i> Por Patricia Buján Otero	320
RODRÍGUEZ VIDA, Susana. <i>Diccionario temático de frases hechas.</i> Por Carmen Mellado Blanco	323
SECO, Manuel, ANDRÉS, Olimpia de e RAMOS Gabino. <i>Diccionario fraseolóxico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles.</i> Por Luis González García	330
NOVAS	335
<i>Congreso Internacional de Fraseoloxía e Paremioloxía</i>	337
<i>Europhras</i>	338
<i>Paremia</i>	338
<i>Proverbium 21</i>	339
<i>Libros e separatas recibidos na Redacción</i>	340

Estudos

Glosario de locucións adverbiais do galego medieval¹

María Álvarez de la Granja

Instituto da Lingua Galega-Universidade de Santiago de Compostela

Nos últimos tempos estase traballando no desenvolvemento de ferramentas informáticas que permiten un acceso moito máis doado e produtivo ao galego da Idade Media. Refírome, concretamente, ao *Tesouro medieval informatizado da lingua galega* (TMILG) e ao *Diccionario de dictionarios do galego medieval* (DDGM), actualmente en prensa. A partir deste último, e co auxilio do primeiro, elaboro un glosario das locucións adverbiais rexistradas polos autores de catorce vocabularios do galego medieval.

Palabras clave: fraseografía, locucións adverbiais, galego medieval.

There has lately been work on developing computing tools to allow a much easier and more productive access to Medieval Age Galician. I am referring particularly to the *Tesouro medieval informatizado da lingua galega* (TMILG) and to the *Diccionario de dictionarios do galego medieval* (DDGM), which is currently being printed. Based on the latter and with the help of the former, a glossary of adverbial idioms registered by the authors of fourteen vocabularies of medieval Galician has been made.

Key words: phraseography, adverbial idioms, medieval Galician.

1. A macroestrutura

1.1 O corpus e a selección

A maior parte dos glosarios do galego medieval dan entrada, ao carón de unidades monoverbais, a expresións pluriverbais fixas, almacenadas como un todo na memoria: locucións (preposicionais, verbais, adverbiais...), compostos sintagmáticos, fórmulas, refráns... O obxectivo deste traballo é agrupar e ordenar un subgrupo desas expresións,

¹ Este traballo realizouse no marco dos proxectos *Estudio contrastivo sociolingüístico e fraseolóxico entre o (baixo) alemán e o galego* (PGIDIT04PXIA20402PR), financiado pola Xunta de Galicia, e *Diccionario de dictionarios históricos galegos*, financiado polo Ministerio de Ciencia y Tecnología (BFF2000-0502) e a Dirección Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia, a través dun convenio co Instituto da Lingua Galega.

María Álvarez de la Granja

as locucións adverbiais, para contribuír ao coñecemento do repertorio fraseolóxico do galego medieval. Así pois, ofrezco unha recompilación das locucións adverbiais recollidas nos glosarios abaixo indicados, os cales constitúen o corpus da primeira edición do *Dicionario de dicionarios do galego medieval* (DDGM), coordinado por E. X. González Seoane (ordeno os traballos polas referencias que empregarei no meu glosario)²:

ACS: *Léxico das actas do Concello de Santiago*, de Fernando Tato (inédito)³.

Amigo: Glosario que acompaña a edición de José Joaquim Nunes das *Cantigas d' Amigo dos trovadores galego-portugueses*.

CA: *Glossário do Cancioneiro da Ajuda* de Carolina Michaëlis de Vasconcelos.

CE: *Vocabulário Galego-Português*, extraído da edición crítica das “*Cantigas d' escarnho e mal-dizer*”, de Rodrigues Lapa.

CN: Glosario incluído na obra inédita de M. Carme Barreiro *A documentación notarial do concello de Noia* (séculos XIV-XVI). Lectura, edición e léxico.

Cronol.: *Sobre cronología do vocabulário galego-português*, de Ramón Lorenzo.

CSM: Glosario que acompaña a edición de Walter Mettmann das *Cantigas de Santa Maria* de Afonso X, elaborado a partir da edición de Martínez Salazar.

CT: *Vocabulario de la Crónica Troyana*, de Kelvin M. Parker.

HT: *Vocabulario clasificado de los folios gallegos de la Historia Troyana*, de Kelvin M. Parker.

LNAP: Glosario do *Libro de notas de Álvaro Pérez*, de Fernando Tato.

MS: *Léxico dos Miragres de Santiago*, de M. Carme Barreiro (inédito), elaborado a partir da edición de José Luis Pensado.

TC: Glosario de *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*, de Ramón Lorenzo, recollido no segundo volume da publicación.

Glosario que acompaña a edición de José Joaquim Nunes das *Cantigas d' Amor dos Trovadores galego-portugueses*.

Vocabulario de gallego medieval en documentos del s. XIII anteriores a 1275 (inédito), elaborado por M. de Miguel Clavé a partir dos textos editados por Martínez Salazar (*Documentos gallegos de los siglos XIII al XVI*)⁴.

O DDGM⁵, cuxa primeira edición, no momento de redactar este traballo, se atopa na fase final de elaboración, é un dicionario electrónico no que se pretenden reunir as diferentes

² Se non se indica nada, debe entenderse que edición e glosario pertencen ao mesmo autor. Exceptúase, polo seu diferente carácter, a *Cronología* de Ramón Lorenzo.

³ Véxanse as referencias completas na bibliografía final.

⁴ Non hai remisións a estas dúas últimas obras.

obras lexicográficas (publicadas e inéditas) que recollen o corpus léxico dos textos medievais galegos ou galego-portugueses. Este dicionario permite, entre outras moitas posibilidades, a localización das expresións pluriverbais recoñecidas dunha ou outra maneira polos autores dos glosarios e etiquetadas como tales polos creadores do DDGM. O meu traballo realizouse partindo da marcación manual previa á etiquetaxe en XML.

Dentro das unidades pluriverbais identificadas non só teñen cabida locucións e enunciados fraseolóxicos, senón tamén perífrases verbais, construcións con verbo de apoio (*dar resposta, fillar pousada...*), clixés, etc. De por parte, a súa presentación e tratamento nos diferentes glosarios é moi variable. Poden figurar como lemas, como sublemas ou mesmo en formato de exemplos; nalgúns casos ofrécese o significado, a categoría gramatical e un ou varios exemplos, mentres que outras veces só se dá conta da existencia da expresión. Caben, ademais, presentacións intermedias entre un e outro tipo de tratamento.

Tomando como punto de partida este heteroxéneo conxunto de expresións, a primeira tarefa consistiu na localización das locucións con carácter adverbial. Dado que na maior parte dos casos está ausente a marca categorial *adv* (deixando xa a un lado as que, ao meu parecer, son etiquetaxes incorrectas), vinme obrigada a facer unha peneira de todas as expresións complexas identificadas nos glosarios⁶. Insisto en que, á hora de presentar as locucións, só traballo coas recoñecidas nestes como unidades pluriverbais (dun ou outro tipo) e non realizo unha análise directa dos textos na procura doutras expresións non incluídas nos vocabularios.

Por outra banda, a maior parte das locucións introducidas recóllense, loxicamente, nos textos glosados que serviron de base para a elaboración das obras lexicográficas⁷. Porén, na medida en que nestas obras (ou cando menos nalgúns delas) tamén se fai referencia ao corpus léxico doutros textos medievais, unha porcentaxe pequena de locucións pode non estar rexistrada realmente nos textos glosados (si, por suposto, noutras obras medievais). Neste traballo non ofrezco regularmente indicación das distintas fontes nas que se recolle cada unha das expresións. Remito ao DDGM ou ao TMILG⁸ para a súa localización.

No que respecta á identificación das locucións adverbiais, empreguei en certos casos un criterio lato, pois dei cabida a expresións que funcionan como modalizadores do enunciado (*en forte ora* ou *sen todo mentir*). Tamén incluío cuantificadores que acompañan a verbos e/ou adxectivos (*a maravilla*), así como locucións (de carácter

⁵ Para coñecer máis datos sobre o DDGM (inspirado no *Diccionario de diccionarios* de Antón Santamarina) véxase E. González Seoane (en prensa).

⁶ Máis de 8.000, incluídas, iso si, repeticións e variantes dunha mesma expresión. Lémbrese que empreguei a etiquetaxe manual, dado que, no momento de elaboración do traballo, a ferramenta informática aínda non me permitía realizar buscas por lemas complexos.

⁷ Exceptúase a obra *Sobre cronología do vocabulario galego-português*, de Ramón Lorenzo, que non glosa un texto senón que emprega un corpus de referencia moi amplo na procura da documentación máis antiga do léxico galego-português.

⁸ *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega (TMILG)*, que se pode consultar na páxina web <http://corpus.cirp.es/tmilg>.

adverbial) con casas baleiras, que se caracterizan por ter no seu interior un oco, un baleiro que cómpre encher para que a expresión funcione no discurso: *de meu (teu...), desde X tempo a esta parte*.

De por parte, algunha locución aparece exemplificada cun fragmento no que a expresión vai seguida de complemento (do tipo de *a redor dela*). Aínda que adoito se interpreta que nestes usos estamos ante locucións preposicionais (*a redor de*) e non ante locucións adverbiais (ao considerar que a preposición forma parte da locución), ao meu entender, *de* non é máis có introdutor do complemento que restrinxe a extensión do núcleo adverbial. O que temos *sempre* é unha locución *adverbial* que, como tal, pode empregarse con ou sen complemento. Pola contra, se a expresión ten que combinarse necesariamente cun complemento para aparecer no discurso, considéroa locución preposicional e non a inclúo no glosario (*en lugar de, en razón de*)⁹.

Non introduzo tampouco conectadores lóxicos nin outras expresións que en moitos dicionarios (medievais e, no seu caso, modernos) se cualifican como adverbiais, pero que, ao meu entender, pese a seren invariables¹⁰, funcionan como adxectivos, normalmente como atributos ou predicativos: *en paz* ('tranquilo'), *en cos* ('vestido só con roupa interior'). Nótese, ademais, que é bastante frecuente que unha mesma expresión funcione como adxectiva e adverbial: *Et a jente de pee nõ avia conto* (MS, 102.10); *entraua enas lides de caualo et aas uezes de pee* (TC, 267.51). En casos como este último recollo a expresión e coméntoa exclusivamente en relación ao seu valor adverbial. Debo sinalar, porén, que non sempre é doada a caracterización funcional dunha unidade (tendo en conta, ademais, a escaseza de exemplos para moitas das locucións). Finalmente, tampouco dou entrada a expresións modais con *ment/mente* nos que este elemento se grafa separadamente (*çient ment, longada mente...*).

Como se pode deducir dos exemplos anteriores, introduzo expresións de carácter fixo, gardadas como un todo na memoria¹¹, sexan ou non idiomáticas, isto é, teñan ou non valor semántico literal. Con todo, cómpre subliñar tamén a dificultade de determinar o grao de fixación das construcións medievais. O certo é que non inclúo todas as expresións pluriverbais con valor circunstancial destacadas nos glosarios, posto que algunhas delas parecen ter carácter libre, aínda que poidan ser, iso si, expresións altamente frecuentes no discurso: *con lealdade, sen sanna*.

1.2. A ordenación

As locucións adverbiais ordénanse mediante palabras chave, as cales se dispoñen alfabeticamente:

CANDO: *de quando en quando*. De cando en cando.

⁹ Nótese que este é realmente o criterio que leva a considerar *sobre* unha preposición e *encima* un adverbio: *está encima da mesa/está encima* vs. *está sobre a mesa/*está sobre*. En coherencia co anteriormente exposto, considero que *encima de* non é unha locución preposicional, senón que a preposición *de* é simplemente o introdutor dos complementos do adverbio *encima*.

¹⁰ A invariabilidade é consecuencia lóxica da súa forma.

¹¹ Aínda que ese todo poida conter no seu interior unha casa baleira.

CANTO: *quanto mais*. Canto máis, sobre todo.

CARA: *de cara*. De cara, de fronte, presentando a cara ou a parte de diante.

As palabras chave son sempre constituíntes das locucións (presentadas na súa forma de cita). A escolla da palabra chave ordenadora de cada locución responde a un criterio categorial. A xerarquía categorial é a seguinte: substantivo, adxectivo, verbo, adverbio, pronome, preposición. Deste modo, se unha locución está constituída por unha preposición, un substantivo e un adxectivo, a palabra chave será o substantivo (*amor en a grand' amor*), se está constituída por unha preposición e un verbo a palabra ordenadora será o verbo (*falir en sen falir*)¹²... No caso de que nunha mesma expresión haxa varias palabras correspondentes á categoría ordenadora, escollerase como palabra chave aquela de entre elas que apareza en primeiro lugar na locución (a palabra chave da locución *de dia et de noyte será día*). Se as expresións conteñen algún participio, a palabra chave será o verbo correspondente, salvando que o dito participio funcione tamén como substantivo e poida identificarse como tal na expresión. Deste xeito, a palabra chave de *de corrudas* será *correr* e a palabra chave de *de feito* será *feito*. Como pode observarse, as palabras chave presentan sempre a forma moderna, agás no caso de que non exista un equivalente actual. Neste caso, a palabra chave coincidirá coa medieval modernizada na súa grafía. Finalmente, as diferentes locucións dispostas baixo unha mesma palabra chave ordénanse alfabeticamente entre si.

1.3. A lematización

Unifiquei as expresións que presentan diferentes variantes meramente gráficas, optando sempre pola grafía máis próxima á lingua moderna (así, por exemplo, *en dereito* e *en deryto* unificanse en *en dereito*). Se non existen variantes gráficas, presento a locución tal e como foi lematizada no glosario ou glosarios nos que se recolle¹³, pero debe terse en conta que os criterios de edición e / ou lematización son diferentes en cada obra (uns modernizan a grafía, outros respéctana escrupulosamente, outras fan só pequenas modificacións...).

De por parte, lematizo nunha mesma entrada, separadas por comas e ordenadas alfabeticamente, aquelas locucións adverbiais de idéntico significado que poden considerarse meras variantes (non-gráficas), e inclúo unha remisión no lugar que lles corresponde de acordo cos criterios de ordenación comentados. En principio, recollo só as variantes lematizadas nos glosarios. No entanto, ocasionalmente engadín algunha variante localizada nas citas empregadas para exemplificar a expresión, pero non recollida no lema ou sublema.

Separo mediante barras dúas ou máis formas dun *compõente* da expresión que non poden (ou poden non) ser consideradas simples variantes gráficas (*per / por cima*).

¹² Non se respecta a xerarquía categorial en *de meu (teu...)* e *per min (ti...)*, expresións nas que a palabra chave é a preposición.

¹³ Exceptúase o glosario do *Libro de notas de Álvaro Pérez*. Dado que ao carón dos sublemas fraseolóxicos desta obra, totalmente modernizados, figuran sempre as expresións nas súas formas orixinais, selecciono estas últimas para a miña lematización.

Ademais, sitúo entre parénteses os elementos que teñen carácter opcional. Deste xeito, *por (toda) conta* equivale a *por conta* ou *por toda conta*.

2. A microestrutura

2.1. O significado

O significado ofrecido para cada locución coincide esencialmente co presentado nos vocabularios, aínda que non sempre manteño a redacción (téñase en conta, ademais, que en moitos casos a expresión aparece recollida en varias obras). De calquera xeito, analizo previamente os exemplos ofrecidos nos glosarios, e nos casos dubidosos, algúns outros, para verificar a interpretación asignada¹⁴. Se os glosarios non presentan significado ou se non estou de acordo co proporcionado por eles ofrezco a miña propia interpretación e indico en observación a ausencia ou a discrepancia. De tratarse dunha variación pequena, de matiz, non fago constar a existencia de modificación.

Por outra banda, cando a expresión medieval se conserva no galego moderno, presento a locución galega actual e, só se considero que é preciso para aclarar o significado, fágoa acompañar dunha paráfrase explicativa do seu significado. Finalmente, cando a combinatoria da locución é moi restrinxida, ofrezco o seu contorno lexicográfico a carón da definición e/ou equivalente actual: *a retalho*: 'polo miúdo, en pequenas cantidades [vender]'

2.2. Os exemplos

Por razóns de espazo non podo introducir exemplos para todas as locucións recollidas¹⁵. Daquela, só exemplifico ben para mostrar como se emprega unha expresión (onde se coloca, con que clases de palabras se combina...), ben para ilustrar unha definición dubidosa, ben para xustificar a diversidade de acepcións ofrecida. Os exemplos recóllense de acordo coa transcripción feita por cada autor (directamente no glosario, ou ben, se neste non se transcribe o exemplo —ou é pouco ilustrativo—, na edición da obra á que corresponde o dito glosario). Este feito xustifica que poida haber algunhas incoherencias nas normas de transcripción. As referencias numéricas aos textos manteñen tamén os distintos sistemas remisivos empregados en cada glosario¹⁶. O valor das marcas remisivas pode verse en § 1.1 (para as obras incluídas no DDGM) e na bibliografía final.

2.3. As observacións

Algunhas locucións van acompañadas de observacións. Nestas infórmase da existencia de discrepancias entre o valor semántico presentado nos glosarios e o ofrecido por min ou do feito de que os vocabularios non proporcionan significado, establécense vínculos entre expresións relacionadas semántica e formalmente, sinálanse usos frecuentes ou particulares das locucións, etc.

¹⁴ Acudo frecuentemente ao TMILG na busca de novos exemplos.

¹⁵ Remito ao DDGM ou a o TMILG para a localización de exemplos.

¹⁶ No entanto, utilizo o sistema de referencias do TMILG para aqueles exemplos (presentados nas observacións) pertencentes a obras diferentes ás glosadas polos dicionarios do DDGM.

Evidentemente, este traballo non reúne todas as locucións adverbiais (rexistradas) do galego medieval. Pero malia as deficiencias metodolóxicas e cuantitativas implícitas na súa forma de elaboración, coido que este pequeno glosario pode ser unha mostra da posibilidade de coñecer e ordenar, aínda que sexa parcialmente, o repertorio fraseolóxico da Idade Media. E pode ser tamén unha mostra da evidente e incuestionable utilidade do DDGM e do TMILG para a elaboración dun gran dicionario que reúna o léxico medieval galego e portugués.

3. O dicionario

ABASTAMENTO: *por mays abastamento*. Por máis abastamento, ademais, para maior insistencia, para maior seguridade, “*e porque esto seja certo e non venan en dulda outorgey esta carta ante este notario e testemoyas de juso scriptos y por mays abastamento firmey aqui meu nome*” (ACS, 5878). OBS. Tamén *por mayor abastança*.

Termo esencialmente xurídico-administrativo, recuperado para o galego actual.

ABASTANZA: *por mayor abastança*. Por máis abastanza, ademais, para maior insistencia, para maior seguridade, “*et porque esto he certo escripto aqui meu nome et por mayor abastança rrogey ao notario de juso scripto que a signase de seu signo*” (ACS, 649). OBS. Tamén *por mays abastamento*. Termo esencialmente xurídico-administrativo, recuperado para o galego actual.

ACARREO: *de acarreo*. A través de transporte por terra, especialmente mediante carro, “*porque a dita çidade se mantiina de acarreo*” (ACS, 2572). OBS. Tamén *de carreto*.

ACORDO: *de huu acordo, en hũu acordo*. De mutuo acordo.

ADIANTE:

a adeante. Máis adiante, no futuro.

de, des + expresión con valor temporal + adeante. De + expresión con valor temporal + en diante, a partir de +

expresión con valor temporal. OBS. Expresións temporais sublematizadas (forma modernizada): *ali, aquel día, aquela hora, aquí, esa hora, i, hoxe*. Tamén con *endiante / endeante / en deant(e)*.

dend' adeante, ende adeante. De alí en diante, a partir dese momento.

des + expresión con valor temporal + adeante. V. *de + expresión con valor temporal + adeante*.

ende adeante. V. *dend' adeante*.

AL: *sen al*. Sen máis, simplemente, “*porend' orações / fezeron todos y sen al*” (CSM, 49.40). OBS. Tamén *sen outra cousa, sen outra ren*.

ALTO: *ẽno alto e baxo / baixo*. Por completo, na súa totalidade, “*desde aquí vos poño ẽno jur, señório e posesiõ da dita casa para que a posades tomar e entrar por vosa abtoridade propia para faser dela ẽno alto e baxo como de vosa cousa propia*” (LNAP, 1571).

AMOR:

a grand' amor. Moito, polos querereres [querer].

por lo / pol' amor de deus, por amor de deus. Por amor de Deus, por caridade.

ANTE: *d' ante, de ante*. Antes. OBS. Tamén *d' antes*.

ANTEMÁN: *d' antemaão*. De antemán.

ANTES: *d' antes*. Antes. OBS. Tamén *d' ante, de ante*.

ANTIGO: *de antigo*. Antigamente.

ANVIDOS. V. *de envidos*.

ASCUSO V. *a escuso.*

AVESO: *a avessas.* Ás avessas, ao revés, de forma contraria ao debido ou ao esperado.

BALDE:

de balde. En balde, de balde, inutilmente.
en balde. En balde, inutilmente.

BALDON: *a baldon.* Libremente, “*o leixou entrar a baldon / en ssa casa*” (CSM, 265.38).

BANDO: *a bando.* Con parcialidade, “*seredes ende quereiros de m̃ que julgaua ben querença et a bando*” (HT, 50.21). OBS. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

BOAMENTE: *de bõamente, de bõa / boa mente.* De boa vontade.

BREVE: *en breve.* En breve, en pouco tempo.

CABALO: *de caualo.* A cabalo.

CABO:

a cabo, ao cabo, en cabo. Ao fin, finalmente.

a cabo de tempo. Ao cabo do tempo.

ao cabo. V. *a cabo*

cabo adelante / adelant. En adiante, no sucesivo.

cõmo de cabo. De novo, “*enviaron cõmo de cabo a greçia a dizer... que veesen sen mays tardar*” (CT, I 147.11).

de cabo. De novo, outra vez, “*Se enton de cabo non for rechantada, / nen un proveito non pod' end' aver*” (CE, 100.13). OBS. O significado ofrecido en CE para este exemplo é 'plenamente, totalmente'.

de cabo são. Emprégase como elemento ponderativo: moi, totalmente..., “*a ssa ospeda foi-lles / mui maa de cabo são*” (CSM, 157.8), “*u sse matar cuidavan, / ben assi de cabo são, fez que fossen ãus d' outros muit' amigos e pagados*” (CSM, 198.23).

en cabo. V. *a cabo.*

en meu [teu...] cabo. Só, unicamente, “*Dade-m' alvissara, Pedr' Agudo, / e cresca-vos ende gabo: / vossa molher á bon drudo, / que fode já en seu cabo*” (CE, 355.10). OBS. Nas CE o significado que se ofrece é 'plenamente, totalmente'. No entanto, noutros exemplos atopados no *TMILG en seu cabo* parece ter o valor de 'só', funcionando ben como adxectivo, ben como adverbio: “*Poys que se tornarõ os d'alende os portos, que erã muy grã gente, ficarõ os d' Espanna en seu cabo*” (TC, 742.47), “*it. deuo a Costança paes seys libras en seu cabo*” (GHCD¹⁷, 32/150). De todos os xeitos, o valor sinalado por min non parece tampouco demasiado axeitado para a cantiga (e, en todo caso, parece requirir que o relativo funcione como OD do verbo *foder* e non como SUX). O significado proposto probablemente evolucionaría a partir do valor literal 'no seu lado', que parece rexistrarse en exemplos coma este: “*et aos outros tres suas moradas lles avyam ja dadas acada hũ em seu cabo*” (XE¹⁸, II, 18/54). Deste emprego tamén resultaría o uso como conectador ('pola súa banda'): “*Et ella fezo aseu marido rrey Nynno que fezese açidade de Njnyue et em anchorla tanto, et fazerla tam grande et tam onrrada cõmo avedes oydo; et despoys que seu marido foy finado por ella fazer oseu em seu cabo donde [gaañase] pera sy algũ nome...*” (XE, IV, 26/160). Nótese que este valor está en consonancia co emprego tamén como conectador de *eno outro cabo* ('por outra banda'):

¹⁷ Galicia Histórica. Colección diplomática.

¹⁸ General Estoria. Versión gallega del siglo XIV.

“non ousaba contra dizer... mays **ẽno outro cabo**, ben coydaua ja para senpre que ende fosse posfaçado” (CT, I 343.7). Na gramática de Saco y Arce (1868) e no dicionario de Porto Rey (1900) rexístrase a expresión *a meu (teu...) cabo*, á que se lle dá o valor de 'só, sen compañía' e que se ilustra nesta última obra co seguinte refrán: *Onde cabe un carro cargado, bẽn cabe un home á seu cabo*. 'En donde un carro cargado cabe, un hombre a solas también cabe'. A expresión recóllese de novo no dicionario de Carré (1928-1931), como forma desaparecida.

CANDO: *de quando en quando*. De cando en cando.

CANTO: *quanto mais*. Canto máis, sobre todo.

CARA: *de cara*. De cara, de fronte, presentando a cara ou a parte de diante.

CARÓN: *a caron*. Mantendo contacto co corpo, “*As mãos da Santa Virgen / que tangeron acarón / Jhesu-Christo*” (CSM, 359.4). OBS. Existe tamén a grafía conxunta, como se pode observar no exemplo. Segundo comprobei no *TMILG*, en textos do XV rexístrase a expresión co valor actual ('ao lado').

CARRETO: *de carreto*. A través de transporte por terra, especialmente mediante carro, “*et por que a esta dita çidade viina todo o vinno de carreto por moytas et diversas portas*” (ACS, 3213). OBS. Tamén *de acarreo*.

CEDO: *de cedo*. Axiña, rapidamente.

CERTO:

de certo. De certo, con certeza.

en çerto. Con exactitude, con precisión [tirar].

CHAN: *de chãõ*. Emprégase como

elemento ponderativo: 1) Sinceramente, francamente, “*Quand' est' o judeu entendeu, / bẽes ali logo de chãõ / en Santa Maria creeu*” (CSM, 25.177). 2) Claramente, realmente, “*viu ben de chãõ / Pedro vïir a ssi un ome cãõ*” (CSM, 69.81). 3) Completamente, “[*E*] *pois aquesto lles disse, / fezo-sse logo crischãõ / e o templo que guardava / derribou todo de chãõ / e quebrantou as omages*” (CSM, 196.53). OBS. Cf. *de pran*, que funciona en maior medida como modalizador do enunciado.

CIENTE: *a ciente*. A propósito.

CIMA:

aa cima. Ao fin, finalmente. OBS. Noutros textos tamén se recolle co significado de 'encima'. Tamén *a cima, ena / na cima*.

a cima. 1) Enriba, encima. 2) Ao fin, finalmente, *Aqueste castelo ést[e] / eno reino de Geen, / e un alcaid' y avia / que o guardava mui ben; / mais de guarda-lo a cima / lle mengou muito o sen*” (CSM, 185.12). OBS. Nas CSM o significado que se ofrece para este exemplo é 'ata o fin'. No entanto, noutros textos *a cima* (o mesmo que *aa cima*, V. *supra*) parece funcionar co significado de 'ao fin, finalmente', e este valor é posible tamén para o fragmento das CSM. Tamén *aa cima, ena / na cima*.

ena / na cima. 1) Enriba, encima. 2) Ao fin, finalmente. OBS. Tamén *aa cima, a cima*.

per / por cima. Por riba (valor literal).

COMÚN: *do comuu*. Mutuamente, “*asi fuj tractado et outorgado do comuu*” (CT, II 169.24).

COMUNAL: *a comunál*. Regularmente, “*o que a Santa Maria praz, / esso fazia senpr' a comunál*” (CSM, 58.13). OBS. Non atopei máis

exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

CONCELLO:

en concello. 1) En público, “*avia tã grã pesar et tã grã vergonça que nõ ousaua paresçer en cõçello*” (HT, 364.10). 2) Claramente, “*en conçello virõ os jñfantes que aquel avia de herdar et que nõ perdiam y nada*” (HT, 55.7). OBS. O significado que se ofrece en HT, CA e CT é 'en público, publicamente'. No entanto, este significado non parece axeitado para o segundo exemplo. En CE o valor que se presenta é 'publicamente, francamente'.

per concello. Publicamente, “*deron-lle por consello / que a Santa Maria, / que este noss' espello, / de Tocha o levasse, / e esto per concello*” (CSM, 315.42).

CONCIENCIA: *en miña (tua...) conçiencia*. En conciencia, de acordo co que dita a conciencia, “*mandaron que o que el gastase e despendese enna dita reparaçon que lle fose reçevido en conta segundo que o el disese en sua conçiencia*” (ACS, 6856). OBS. Lematizado como *en conçiencia*.

CONFESIÓN: *en confisson*. En confesión, baixo o sacramento da confesión.

CONSELLO: *de cõsello*. Por consello, a través de consello ou recomendación, “*o qual así outorgarõ de nõ se errar de dito nẽ de feyto nẽ de cõsello os hñus ao outro e o outro a los outros*” (LNAP, 617). En LNAP non se ofrece significado para a expresión. Propoño a definición anterior despois da lectura de varios exemplos da locución recollidos no *TMILG*: “*et a traslado deste plaço renunço de rogado e de consello et a todas*

outras boas raçoes et deffenssoes que por min sobre esto podesse aver que me non valan se contra esto fose contrario” (CDMO¹⁹ III-1545/137). Entendo que o emisor fai a renuncia indicada aínda que sexa incitado ao contrario mediante rogo ou consello. No entanto, é posible que noutros exemplos (como no de LNAP) o emisor funcione como axente (do consello) e non como meta. Cando o complemento de *consello* está explícito tamén aparece a preposición *de*: “*Et este rrey Veremũdo, de consello dos mayores de seu rreyno, lançou fora et priuou o dito don Payo, obispo, fillo do dito Rruy Vaasques, da eglleia*” (CF²⁰, 4.11/115).

CONSÚN: *de consun / consuu*. Conxuntamente, “*el et çesar eran veziños en troya et senpre anbos viueran de consun*” (CT, I 100.19).

CONTA:

a miña (tua...) cõta. Pola súa conta, “*ma[n]dou o dito juís que se jütasẽ a súa cõta fasta domingo*” (LNAP, 1503).

per / por (toda) conta. En suma, en total, “*vos dirá quisquanto custou, / todo per conta, ca ele xos comprou*” (CE, 42.13). OBS. En CE dáselle o significado de 'certo, por orde'. Tamén *por todo*.

sen conta. Sen conto, moito, moi. OBS. Tamén *sen conto*.

CONTENDA: *sen contenda*. Sen dúbida, “*d' oj' a quinze dias serei sen contenda / no Parayso*” (CSM, 65.226). OBS. Tamén *sen peleja*.

CONTO: *sen cõto*. Sen conto, moito,

¹⁹ La colección diplomática de Santa María de Oseira (1025-1310).

²⁰ Crónica de Santa María de Iria.

moi. OBS. Tamén *sen conta*.

COR: *de cor*. De memoria. OBS. Tamén *de coraçõn*.

CORAZÓN: *de coraçõn / curaçõ*. 1) Con empeño, con ganas, “*vaamoslos ferir moy de coraçõn*” (CT, I 101.30). 2) Sinceramente, “*chorando dos ollos mui de coraçõn*” (CSM, 21.15). 3) Gustosamente, de boa vontade, “*un miragre vos quero / contar mui de coraçõn*” (CSM, 28.7). 4) De memoria, “*pois que os ouvera todos ben ditos / de coraçõn, ca non per outros escritos*” (CSM, 65.161). OBS. Nas acepcións 1 e 2 o substantivo pode aparecer acompañado de *todo*: “*Yde et pregutade de todo coraçõ de aquel neno*” (MS, 217.6). Nas acepcións 2 e 3 pódese acompañar do modificador *bo*: “*tãto vos coydo eu de seruyr et pedir merçede tã de bõ coraçõn que en algũ tempo uos amerçearedes et doeredes de mĩ*” (HT, 200.24), “*eu (...) et mĩña moller (...), de bõ coraçõ et de boa voontade, vẽdemos et ffrymemẽte outorgamos*” (GN, 3.5). Coa acepción 4, tamén *de cor*.

CORRER: *de corrudas*. A toda prẽsa, a correr, “*quis ir vende-lo almallo; mas el sayu-lle de mão, / e correndo de randon / foi a jornadas tendudas, / come sse con aguillon / o levassen de corrudas*” (CSM, 31.54).

COSTA: *de costas*. De costas [caer].

COTÍO: *de cotío*. De cotío.

COUSA:
nulla cousa. Nada, “*Que nulla cousa non falou / nena missa non ar cantou*” (CSM, 283.46).
sen outra cousa. Sen máis, simplemente, “*tomou log' un coitelo / con que tallavan o pan, / e deu-se con el no peito / hũa ferida atan / grande que, sen outra cousa, / morreu logo*

manaman” (CSM, 84.48). OBS. Tamén *sen al, sen outra ren*.

DE: *de + meu (teu...)*. 1) De + posesivo, pola súa propia natureza, “*o om' é de seu / trist' e nojoso e torp' e sen mester*” (CE, 301.15). 2) De + posesivo, por un mesmo, “*nõ ouverõ mester ayos, ca todo aprẽdian de seu*” (HT, 366.29).

DECATO: *sem decato*. Sen se decatar, “*cercarõno logo aquel dia de sobre venta et sem decato*” (HT, 106.37). OBS. Só atopei este exemplo do substantivo *decato*, polo que me resulta imposible saber se estamos ante unha construción libre ou fixa.

DENODADO: *a denodadas*. Denodadamente.

DENTRO: *de dentro*. Por dentro.

DEREITO:
a dereito. 1) Directamente, sen desviarse, “*uaamos per nosso camjno a dereyto*” (TC, 851.9). 2) Con xustiza, xustamente, “*empero nõ as partyo a dereyto*” (HT, 292.6). 3) Conforme a dereito, “*estauã prestes para les rresponder a dereyto ante o señor arçobispo*” (LNAP, 465). OBS. É frecuente a coordinación da expresión con *a torto (a torto nen a dereito)*, co significado de 'nin xusta nin inxustamente'. Para a acepción 3 tamén *de dereito e per / por dereito*.
contra dereito. Contra dereito. OBS. Cf. *segundo dereito*.
de dereito. 1) Por dereito, segundo corresponde, “*asi aqueles lugares en que eles preegarõ [...] deũ seer mais onrrados de dereito ca todo los outros do mudo*” (MS, 131.9). 2) Conforme a dereito, “*para faser jura ou juras [...] ou outro qualquer juramento que lles de dereyto por nos for demandado*” (ACS, 156). OBS. Na acepción 1 tamén *per / por*

dereito. Na acepción 2, tamén *a dereito e per / por dereito*.

de dereit' en dereito. Inmediatamente, “*A sa moller a Reynna, / que jazia eno leito / cabo del, e este sonno / lle contava tod' a eito. E ela lle respondia / ben de dereit' en dereito: Outro tal ei eu sonnado, / que vos quero retraer*” (CSM, 345.93). OBS. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido. O valor, proposto nas CSM, é bastante discutible. Cf. a observación feita baixo *en dereito* sobre o valor que lle outorga Mettmann á expresión *en seu dereito*. Podería tratarse de dúas variantes do mesmo conector metatextual?

en dereito. Dereito, en liña recta. OBS. Nas CSM recóllese a expresión *en seu dereito*, á cal se lle atribúe, entre interrogantes, o significado 'por seu lado, por súa vez': “*amba-las suas mãos assi s' encolleran, / que ben per cabo dos onbros todas se meteran, / e os calcannares ben en seu dereito / se meteron todos no corpo maltreito*” (CSM, 77.10). No entanto, podería tratarse dunha variante con posesivo de *en dereito*, co seu mesmo significado. Non atopei máis exemplos deste uso que contribúan a determinar o significado.

per / por dereito. 1) Por dereito, segundo corresponde, “*dos Romãos Rey / é per dereit' e Sennor*” (CSM, A.18). 2) Conforme a dereito, “*para que vejã os ditos debates e os librẽ e determijnẽ, segundo acharẽ por dereyto ou como quiserẽ e por bẽ touerẽ*” (LNAP, 679). OBS. Na acepción 1 tamén *de dereito*. Na acepción 2, tamén *a dereito e de dereito*.

segundo dereito. Segundo dereito, de

acordo co dereito. OBS. Cf. *contra dereito*.

DERREDO: *a derredo*. Atrás.

DERREDOR: *a derredor, en derredor*.

Ao derredor, en derredor, ao redor.

DESDÉN: *en desdem*. Desdeñosamente, con desdén.

DESMESURA: *a desmesura*.

Desmesuradamente.

DESORA: *a desora*. De súpeto, subitamente.

DESTRO:

aa destra, a destra, a destro. Á dereita.

a destro et (a) seestro. Sen tino, sen orde, sen discreción nin miramento.

DESVIAR: *en desuiado*. Oblicuamente.

DÍA:

ante dia. O día anterior.

a outro dia, en outro dia, eno outro dia, (o) outro dia. Ao outro día, ao día seguinte.

bom dia. En boa hora (emprégase para mostrar satisfacción polo feito que acompaña), “*Bon dia vi amigo, / pois seu mandad' ei migo*” OBS. Tamén *en bon ponto*. Cf. *(en) mal / mao dia, (en) grave dia*.

de cada dia. Cada día.

de dia. De día, durante o día.

de dia et de noyte, de noyte et de dia. Día e noite, continuamente.

dende a + ordinal + expresión de tempo.

X tempo despois, “*dend' a tercer dia*” (CSM, 419.31): 'de alí a tres días, tres días despois'.

de noyte et de dia. V. *de dia et de noyte*

(en) grave dia, (en) mal / mao dia. En mala hora (emprégase para laiarse do feito que acompaña), “*En grave dia, senhor, que vus vi, / por mi e por quantos me queren ben!*” (CA, 3687). OBS. Tamén *en forte ponto, (en) mal / mao ponto, en ponto mao, en forte ora, en mal ora*. Cf. *bom dia*.

en outro dia, eno outro dia. V. *a outro*

dia.
este (presente) dia. Hoxe.
estoutro dia, noutro dia. Estoutro día, hai uns días.
grave dia. V. *en grave dia*.
mal / mau dia. V. *en grave dia*.
noutro dia. V. *estoutro dia*.
o dia de cras. Mañá.
o dia de oje. Hoxe, no día de hoxe.
oge en dia. Hoxe en día, actualmente.
oge en este dia, oje / oy dia, oje este dia.
 1) No día de hoxe, “*se outr' amor á sigo, / ergo o meu, queria / morrer oj' este dia*” (Amigo, CXXXII, 6), “*Vistes, madre, quando meu amigo / pôs que verria falar comigo? / oje dia cuidades que venha?*” (Amigo, CI, 3).
 2) Hoxe en día, actualmente, “*Og' este dia esta virtud' an / os jograres*” (CSM, 259.51). Coa acepción 1 pode intercalarse *dito*: *oje este dito dia*.

(o) *outro dia*. V. *a outro dia*.

oy dia. V. *oge en este dia*

DIANTE:

a deant. Adiante.

de deant(e). Diante.

de, des, desde + expresión con valor temporal + endiante / endeante / en deant(e). De + expresión con valor temporal + en diante, a partir de + expresión con valor temporal. OBS. Expresións temporais sublematizadas (forma modernizada): *alí, aquela hora, aquí, o día do tempo do meu finamento, hoxe este dia, hoxe este dito día*. Tamén con *a deante*.

DITO: *de dito*. De palabra, por medio da palabra, “*segurou de dito e de feyto e de cõsello a Ferrnand Gonçalues*” (LNAP, 600). OBS. Aparece frecuentemente coordinado con outros elementos, como *de feito* ou *de consello*, tal e como se pode observar no exemplo.

DOADO: *en dõado*. 1) Gratuitamente,

“*E ssequer o meu serviço / averedes en dõado*” (CSM, 67.31). 2) Inutilmente, “*a correr / aquel poboo yrado / se fillou pola querer / destruir; mas en dõado / foron esto cometer*” (CSM, 99.34). OBS. Tamén existe a grafía conxunta, *endoado*.

DULTA: *sen (nulla) dulta*. Sen dúbida. OBS. Tamén *sen (neña / nulla) dultança*.

DULTANZA: *sen (neña / nulla) dultança*. Sen dúbida. OBS. Tamén *sen (nulla) dulta*.

DUR: *de dur*. Dificilmente, “*de dur seria / en un gran dia contado*” (CSM, 328.18).

EFECTO: *con efecto*. Efectivamente, “*outorgarõ averlos rreçibjdos rrealmẽte e cõ efecto*” (LNAP 453). OBS. En todos os exemplos rexistrados aparece como segundo elemento dunha coordinación con *realmente* e en relación á transacción de bens ou diñeiro. En CN dáselle o significado de 'con cartos en efectivo'.

EITO: *a eito*. 1) Inmediatamente, “*dix' eu log' a eito / esto que sei que vos a vós aven*” (CE, 419.9). 2) A eito, seguido, sen interrupción e por completo, de principio a fin, “*este sonno / lle contava tod' a eito*” (CSM, 345.92).

ENFESTO: *a enfesto*. Cara arriba.

ENGANO: *a engano*. Con engano, “*lle deu con un cuitel' a engano / en tal logar, que vergonna me faz / de o dizer*” (CSM, 105.60). OBS. Nas CSM interprétase como 'perfidamente'.

ENSÚN: *d' ensũu*. Conxuntamente, “*poserõ entre si que ambos posasen d' ensũu*”, 105.12 OBS. Atopamos frecuentemente a grafía conxunta.

ENVIDOS: *a envidos, de envidos / anvidos*. De mala gana, contra a miña

[túa...] vontade.

ESCONDER: *a scondudas.* Ás escondidas. “*E des ali adeante / non ouv' y boi nen almallo / que tan ben tirar podesse / o carr' e soffrer traballo, / de quantas bestias y son / que an as unnas fendudas / sen feri-lo de baston nen d' aguillon a scondudas*” (CSM, 31.68). OBS. Nas CSM propónse entre interrogantes o significado 'a golpes, arrancando as carnes', sendo a lectura *a scodudas*. No entanto tamén se propón a *lectio facilior* recollida aquí. Esta última tamén é a lectura que se recolle na Cronol. de Ramón Lorenzo e no *TMILG*.

ESCUSA: *a escusa.* A escuso, sen ser visto, ás escondidas. OBS. Tamén *a escuso, en ascuso.*

ESCUSO: *a escuso, en ascuso.* A escuso, sen ser visto, ás escondidas. OBS. Tamén *a escusa.*

ESPECIAL: *en especial.* En especial, especialmente.

ESTO: *en esto.* Nisto, neste momento.

FALIDA: *sen falida.* Certamente, sen dúbida. OBS. Tamén *sen falimento, sen falir, sen falla.*

FALIMENTO: *sen falimento.* Certamente, sen dúbida. OBS. Tamén *sen falida, sen falir, sen falla.*

FALIR: *sen falir.* Certamente, sen dúbida. OBS. Tamén *sen falida, sen falimento, sen falla.*

FALLA: *sen falla.* Certamente, sen dúbida. OBS. Tamén *sen falida, sen falimento, sen falir.*

FE:
a boa / bõa fe. 1) De boa fe, “*prometo e prometo a boa fee sã malo engano de nõ yr*” (LNAP, 1295), “*feserã o dito apreçimento a todo seu poder e a bõa fe, sen mao engano, verdadeyramẽte*” (LNAP, 2179). 2)

Abofé, realmente, en verdade, “*jurando-lhe ante que, / a bõa fé, nõna er leixe como a leixou*” (CE, 102.7). OBS. En LNAP, nas entradas *fe* e *bõo*, a locución aparece recollida co significado actual de *abofé* ('abofé, a fe, certamente, de verdade, de certo, sen dúbida'). Pola contra, baixo a entrada *a* dáselle o valor de 'de boa fe'. Porén, os exemplos ilustrativos son os mesmos nos tres casos (os citados en 1). Co significado 2 tamén *a la (minha / mha) fe, en bõa fe e per / por (boa / bõa) fe.*

a la (minha / mha) fe. Sinceramente, realmente, en verdade. Tamén *a boa / bõa fe, en bõa fe e per / por (boa / bõa) fe.*

en bõa fe. Sinceramente, realmente, en verdade. OBS. Noutros textos rexistrados no *TMILG* funciona tamén co valor de 'de boa fe'. Cos dous valores, tamén *a boa / bõa fe.* Co valor indicado inicialmente, tamén *a la (minha / mha) fe e per / por (boa / bõa) fe.*

per / por (boa / bõa) fe. Sinceramente, realmente, en verdade. OBS. Pode ir reforzado con *sen engano: per fe sen engano.*

FEITO

a feito. 1) Realmente, de feito, “*ja chus seu nome non direi; / c(a) a feito [ja] mi-a nomeei!*” (CA, 7005). 2) Seguido, sen interrupción, “*pois me deito / e dormesco e dôrmio ben a feito* (CE, 419.15), “*O bispo e toda a gente deant' estando, / veend' aquest' e oynd' e de rijo chorando, / viron que miragre foi e non trasgeito; / porende loaron a Virgen a feito*” (CSM, 77.43). OBS. En CA, CSM e CE figura só co significado de 'efectivamente, realmente, en verdade'. Existe tamén a grafía

conxunta.
de feito. 1) De feito, realmente, na realidade, “*que lle pertencen et pertẽsscer deũ, así de feito como de dereito como en outra qualquer maneira*” (CN, 52.80). 2) De obra, por medio da acción, “*que nõ errará de dito nõ de feyto en súa persona*” (LNAP, 2045). OBS. Nos exemplos recollidos coa acepción 1 (uso xurídico) aparece sempre en combinación con *de dereito*, salvo nun caso: “*para que disesẽ a verdade de feyto súbrela sētẽçia*” (LNAP 408). En tal exemplo a expresión é interpretada como locución adxectiva ('real, verdadeiro'). Coa acepción 2 aparece frecuentemente coordinado con outros elementos, como *de dito* ou *de consello*, tal e como se pode observar no exemplo.

FIO: *a finas e a fio.* Perentoriamente, sen dubidar, “*vo-lo juro muit[o] a finas e a fio*” (CE, 35.8). OBS. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

FITA: *a fita.* Inmediatamente, á présa, “*vos mando / que vaades tod' a fita / logo catar os canales*” (CSM, 386.51). OBS. O significado sinalado figura con interrogantes nas CSM. Non atopei máis exemplos que axuden a verificalo.

FIXO: *de fix.* Con seguridade, “*E sei de fix que ensandecerei!*” (CA, 7342). OBS. Trátase do único exemplo atopado.

FONDO:
a fondo. Cara abaixo.

de fond' a cima. Completamente, de punta a punta, “*a do almirallo / de fond' a cima fendeu, / e britou logo o maste*” (CSM, 35. 85).

FÓRA: *de fora.* Fóra, por fóra.

FORMA: *en forma (de dereyto).* Coas

formalidades esixidas pola lei.

FORZA:

a força. Á forza, violentamente “*a força per cabelos / do caminno a sacara*” (CSM, 355.77). OBS. Tamén *per / por força.*

per / por força. 1) Pola forza, violentamente, “*un rei / con oste de pagãos / vẽo a vila cercar / mui brav' e mui sannudo, / pola per força fillar*” (CSM, 28.20). 2) Por forza, necesariamente, “*En tod' est' a lazerar / ouve per força o vỹo, / ca del foi grand' o beber*” (CSM, 351.23). OBS. Coa acepción 1 tamén *a força.*

por fina força. A viva forza, aplicando moita forza. OBS. Tamén *por viua força.*

por força. V. *per força.*

por viua força. A viva forza, aplicando moita forza. OBS. Tamén *por fina força.*

FURTO: *a furto.* A furto, de maneira oculta.

GALO: *ao galo primeiro.* Ao amencer.

GRADO:

a meu (teu...) grado, ao meu (teu...) grado. Co meu (teu...) agrado e consentimento. OBS. Cf. *mal / mao (a) meu (teu...) grado.*

de (bon) grado. Voluntaria e gustosamente. OBS. Cf. *de mau grado.*

de mau grado. Contra a súa vontade e o seu gusto. OBS. Cf. *de (bon) grado.*

mal / mao (a) meu (teu...) grado. A meu (teu...) pesar. OBS. Cf. *a meu (teu...) grado, ao meu (teu...) grado.*

GUISA:

a nihua gisa, de nenhuma guisa, en nihua / nẽhũa guisa, en nulla guisa, nihua gisa, per nulla guisa, per / por nẽhũa / nihua / nĩhũa guisa. Emprégase como reforzo da negación: de ningún

modo, en ningún caso, “*Et a nihua gisa nō na leues a Braagā*” (MS, 65.12). OBS. V. tamén **maneira, ren, sen.**

de + det / mod + guisa. De + det / mod + maneira. OBS. Determinantes / modificadores sublematizados (forma modernizada): *aquela, aquesta, esta, fera, unha, esta, moitas, ningunha, outra, tal, toda.* Con todo, algunhas das expresións poden ter un significado irregular (V. *de nenhuma guisa, de maa guisa*). Tamén con **maneira.**

de maa guisa. Emprégase como elemento ponderativo: de mala maneira, moi, moito, “*et que te escarmentará de maa guisa*” (TC, 588.21). OBS. Tamén *de maa maneira.*

de nenhuma guisa. V. *a nihua gisa.*

en + det + guisa. De + det + maneira. OBS. Determinantes sublematizados (forma modernizada): *algunha, aquela, cal, esta, moitas, ningunha, nula, outra, tal, todas.* Con todo, algunhas das expresións poden ter un significado irregular (V. *en nihua / nēhũa guisa, en nulla guisa, en toda guisa, en todas guisas*). Tamén con **maneira.**

en nēhũa / nihua guisa, en nulla guisa. V. *a nihua gisa.*

en toda guisa, en todas guisas. 1) Con toda seguridade, absolutamente “*el foi-ss' aa igreja, / cuidando y guarecer, / creendo en toda guisa / que non seria britada*” (CSM, 164.19), “*cuidand' en todas guisas y a sãar*” (CSM, 91.24). 2) Sexa como sexa, fose como fose, “*vos yde en toda guisa cras ãna noyte ante que se leuãte a lũa*” (HT, 278.30). OBS. Tamén *en toda maneira, en todas maneiras.*

nihua guisa. V. *a nihua gisa.*

per / por + det + guisa. De + det + maneira. OBS: Determinantes sublematizados (forma modernizada): *algunha, cal, ningunha, nula.* Con todo, algunhas das expresións poden ter un significado irregular (V. *per / por nēhũa / nihua / nĩhũa guisa, per nulla guisa*). Tamén con **maneira e ren.**

per nēhũa / nihua / nĩhũa guisa, per nulla guisa. V. *a nihua gisa.*

por + det + guisa. V. *per + det + guisa.*

por nēhũa / nihua / nĩhũa guisa. V. *a nihua gisa.*

sen guisa. Sen motivo, inxustificadamente, inxustamente.

HORA:

aa ora, a ora. Ao momento, “*E des que foi morto, logo / a ora enbarveceu*” (CSM, 124.42).

(a) *aquela ora, en aquela ora.* Entón, naquel momento.

(a) *essa ora, en essa ora.* 1) Entón, nese momento, “*e log' o arcediogo / a essa ora guaryu*” (CSM, 204.41). 2) Agora, “*Mai-lo Papa Cremente / certamente / lle disse: 'Essa ora, / sen demora, / te vai pera Suria'*” (CSM, 115.159).

a esta ora, estas oras. Agora, neste momento.

a ora. V. *aa ora.*

aquela ora. V. *a aquela ora.*

en aquela ora. V. *a aquela ora.*

en essa ora. V. *a essa ora*

en forte ora, en mal ora. En mala hora (emprégase para laiarse do feito que acompaña), “*Et que en forte ora vos eu achey et en mao dia vos tãto deseje y veer que agora foy myña ventura de uos ferir cõ mjñas maõs*” (HT, 371.29). OBS. Tamén (*en*) *grave dia, (en) mal / mao dia, en forte ponto, (en) mal / mao ponto, en ponto mao.* Cf. *en ora boa.*

en ora boa. En boa hora (emprégase para mostrar satisfacción polo feito que acompaña), “*Pois que m' eu fiqu' en Lisboa, / já que se vai o ricome, / varon, vaa-s' en ora boa*” (CE, 107.6). OBS. Nas CE o significado que se ofrece é 'en hora feliz, con boa sorte'. Cf. *en forte ora, en mal ora*.

essa ora. V. *a essa ora*.

estas oras. V. *a esta ora*.

hũa ora. Entón, “*Como o arçipreste achou o conde Fernan Gonçalvez et a jnfante dona Sãcha ãna mata hu iaziã El conde et a jnfante, estando asy ascondudos en aquel monte, ouuerôsse de ueer hũa ora en muy gram perigoo et en muy gram coyta*” (TC, 134.4).

HOXE:

de oje a + cuantificación temporal. De hoxe en + cuantificación temporal, dentro de + cuantificación temporal, “*et sabe que d' oje a tres dias seeras d' este mudo leuada*” (MS, 221.8).

de oje / oy mays, des oi / oje mais, des oimais, desoy mays, oge mays, oi mais. A partir de hoxe. OBS. Co mesmo significado podemos atopar *oimays*, en grafía conxunta.

IGUANZA: *per iguança*. Por igual, na mesma medida, “*o seu partamos / logo sen perfia / todos per iguança*” (CSM, 9.96).

LECER:

a lezer. Con gusto, con contentamento.

sen lezer. Sen máis tardar.

LEVE: (*a, aa*) *de leve*. Por certo, realmente, certamente, “*et el que a de leue nũca foy uençudo foyo aly*” (TC, 687.45).

LIXEIRO: *de ligeiro*. Doadamente, “*pode-o Santa Maria / mui de ligeiro fazer*” (CSM, 242.5).

LLANO: *de llano en llano*. Verdadeiramente, “*so pena que, se*

errare, que pague de llano en llano ao dito Sueyro Gomes j m cc morauidts” (LNAP, 2046). OBS. Nos tres exemplos atopados a locución combínase co verbo *pagar*.

LOGO: *logo enton / entonce*. Logo, axiña, inmediatamente.

LONGO:

a longo, ao longo, de longo. Ao longo, lonxitudinalmente.

de longo a longo, de longo en longo. En toda a súa lonxitude, todo ao longo.

LONXE: *a longe*. Lonxe, ao lonxe.

LUGAR: *a logares*. Aquí e acolá, en diversos sitios.

MAL: *de mal en peor*. De mal en peor.

MAN:

de mã comũ. De común acordo, “*Obligârõse de mã comũ cõ todos seus bẽes*” (LNAP, 2070).

de mão. Rapidamente, “*tornou-sse logo de mão / a ssa casa*” (CSM, 119.67), “*quis ir vende-lo almallo; mas el sayu-lle de mão / e correndo de randon / foi a jornadas tendudas, / come sse con aguillon / o levassen de corrudas*” (CSM, 31.50). OBS. Nas CSM sublematízase *logo de mão* co significado 'inmediatamente'. Só atopei outro exemplo máis, similar ao segundo.

pela mão. Da man, colléndolle a man, “*E ben assi pela mão / a levou ben sen afan*” (CSM, 236.31). OBS. Para o emprego en combinación co verbo *ir*, “*ya pela mão / con el un preste*” (CSM, 69.80), Mettmann propón entre interrogantes o significado 'ir ao lado de alguén'.

MANEIRA:

a nũhũa maneira, en nehũa / nẽhũa maneira, per / por ne(n)hũa maneira, per / por nulla maneira. Emprégase como reforzo da negación: de ningún modo, en ningún caso, “*que per nulla*

maneira / *est' alva vestir provasse*" (CSM, 2.53). OBS. V. tamén **guisa, ren, sen**.

de + det + maneira. De + det + maneira. OBS. Determinante sublematizado: *esta*. Tamén con **guisa**.

de gran maneira. Emprégase como elemento ponderativo: moi, moito, "*ouve fillo / fremoso de gran maneira*" (CSM, 43.28), "*queria de gran maneira / compoer hũa omagen / d' idolo*" (CSM, 196.23).

de maa maneira. Emprégase como elemento ponderativo: de mala maneira, moi, moito, "*ond' el espantad' estava de maa maneira*" (CSM, 119.42). OBS. Tamén *de maa guisa*.

en + det + maneira. De + det+ maneira. OBS. Determinantes sublematizados (forma modernizada): *esta, aquela, cal, calquera, ningunha, outra, outra calquera, outra maneira algunha, toda*. Con todo, algunhas das expresións poden ter un significado irregular (V. *en nehũa / nẽhũa maneira, en toda maneira*). Tamén con **guisa**.

en nehũa / nẽhũa maneira. V. *a nĩhũa maneira*.

en toda maneira. 1) Con toda seguridade, absolutamente, "*Et derõ lle moy grandes dões para ofereçer ante o altar et oyr a[s] santas rrespostas, et que en toda maneyra soubese cõmo lles avia de acõtesçer*" (HT, 104.29). 2) Sexa como sexa, fose como fose, "*Amostrar-nos debes carreira / por gãar en toda maneira / a sen par luz e verdadeira*" (CSM, 100.17). OBS. Tamén *en toda guisa, en todas guisas*.

per / por + det + maneira. De + det + maneira. OBS. Determinantes sublematizados (forma modernizada):

cal, ningunha, nula. Con todo, algunhas das expresións poden ter un significado irregular (V. *per / por ne(n)hũa maneira, per / por nulla maneira*). Tamén con **guisa e ren**.

per / por ne(n)hũa maneira. V. *a nĩhũa maneira*.

per / por nulla maneira. V. *a nĩhũa maneira*.

MANTENENTE: *a mantenent / mantenente*. Á mantenta²¹, con toda a forza das mans.

MAÑÁ:

aa manãa, de manãa, ena / ãna / na manaa, na manãa, por la manãa. Á mañá, de mañá, pola mañá. OBS. Outras variantes: *de manaa, de mañãa, de mannãa, ena mannãa, por la mañãa*.

de grã manãa / mañãa, gran manaa / manãa / mannãa, grande manãa. Moi cedo pola mañá, ao amencer.

de manãa. V. *aa manãa*.

ẽna / ena manaa. V. *aa manãa*.

gran manaa / manãa / mannãa, grande manãa. V. *de grã manãa*.

na manaa / manãa. V. *aa manãa*.

por la manãa. V. *aa manãa*.

MAR:

aalen mar, alen mar. Ao outro lado do mar, no outro lado do mar.

aaquen mar, aquen mar. A este lado do mar, neste lado do mar.

alen mar. V. *aalen mar*.

aquen mar. V. *aaquen mar*.

de mar a mar. De punta a cabo, "*Et desi foyse el rrey a cõquerir a Espana toda de mar a mar*" (MS, 75.10).

OBS. Combínase sempre con referentes xeográficos.

²¹ No *Diccionario Cumio de expresións e frases feitas castelán-galego* recóllese esta expresión, como forma viva, co significado da paráfrase que se acompaña.

sobre mar. No mar, “*el Rrey Castor et el Rrey Polus entrarō sobre mar por lle acorrer, mays en forte pōto se alongarō d' aquel porto en que entrarō*” (HT, 92.8). OBS. En HT ofrécese o significado 'mar a fóra', pero non parece que a expresión teña esa restrición semántica.

MARABILLA:

a a maravilla, a maravilla. Moi, moito, “*era grānde et nēbrudo a a maravilla*” (HT, 93.17), “*a maravilla fera / amava Santa Maria*” (CSM, 312.16). OBS. Aparece adoito modificado con *fera* ou con *gran*: *a maravilla fera, a gran maravilla*.

por maravilha. De milagre [dise cando o sucedido ocorreu contra todo o previsto], “*se verdade fôr, / por maravilha pod' a ben sair*” (Amigo, CCCXXXIX, 6).

MEDIDA: *sen medida*. Sen medida, sen mesura, moi, moito.

MEDIO:

de medio a medio. Pola metade, “*parto cō bós de medio a medio*” (LNAP, 2554). OBS. En GN ofrécese os significados 'integramente, completamente, enteira-mente' e 'de parte a parte, dun lado a outro' (dándolle preferencia a este último). Os dous exemplos son si-milares: “*et tomar as ágoas de medio a medio a vosa custa*” (GN, 57.23).

de por medio. A partes iguais.

en este meogo. Entre tanto, neste medio tempo.

en medio / meyo. En medio, no centro.

per medeo / medio / meo / meogo. 1) Polo medio, no medio, “*deulle hun tan gran golpe por meo dos peytos*” (CT, I 99.30). 2) Pola metade, “*et daua cō ela grādes golpes en gisa que cortaua moytos corpos por meo*” (MS, 90.10).

MEDO: *a medo*. Con medo,

temerosamente.

MELLOR: *polo mellor*. Da mellor maneira, “*ar fezo-ll' a ssa morte / que polo mellor morreu / rei que en seu logar fosse*” (CSM, 292.31). OBS. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

MENOS: *a meos*. Ao menos, polo menos.

MENTE V. *boamente*.

MENTIR:

por non mentir. Certamente, con toda a franqueza. OBS. Tamén se constrúe con OI: *por vos non mentir*.

sen (todo) mentir. De verdade.

MEOGO: *en este meogo*. V. **medio**.

MESMO: *por min (ti...) mjsmo / meesmo*. Por min (ti...) mesmo, persoalmente.

MESURA:

de mesura, por mesura. Comedidamente, con moderación. OBS. Cf. *sen mesura*.

sen mesura. Sen mesura, desmesuradamente. OBS. Cf. *de mesura, por mesura*.

sobre mesura. Moi, “*ũa fegura / da Virgen santa e pura, / fremeosa sobre mesura*” (CSM, 405.23).

MIÚDO:

a meude, a mjude, a mñude. A miúdo. OBS. Atopamos ás veces a grafía conxunta: *ameude, amiude*.

por miudo. Polo miúdo, con gran detalle.

MORTE:

de morte. De morte, mortalmente, a punto tal que a vida periga.

de maa morte. Cunha morte mala [morrer].

NADO: *a nado*. A nado, nadando.

NOITE:

aa mea / medea / meya noite, a mea / meya noite. A medianoite. OBS. Tamén se pode atopar a grafía conxunta de substantivo e adxectivo.

de noyte. De noite.

grã noyte. A altas horas da noite.

NOVO: *de nouo*. 1) De novo, “*de nouo lles queres fazer outro pesar*” (CT, II 79.11). 2) Recentemente, “*hũu jnfançõ que y estaua, que entõ auja y chegado de nouo a essa çerca de Seuilla*” (TC, 875.4). OBS. Tamén parece significar 'por primeira vez' en exemplos atopados noutros textos: “*et em aquela terra que te eu dey que poblases de novo, quando tu et tua compañia viestes primeyramẽte [a m̃j] [que faças bem em ella et nõ mal.]*” (XE, VI, 6/223). Emprégase frecuentemente como locución adxectiva co valor de 'novo'.

NUNCA:

nunca ja mais / iamays. Nunca xamais.

nunca mais. Nunca máis.

OÍR: *por la oyda*. De oídas, polo oído sobre algo ou alguén. “*esto acaesçe cada dia moytas vezes que quer õme bem a aquel a que nõca vyo. Et tem sua rrazõ, et quer lle bem tã solamẽte por la oyda*” (HT, 348.42). OBS. É o único exemplo atopado.

OLLO: *a ollo*. Claramente, de forma evidente, “*demais viian da nave / muitos a ollo morrer*” (CSM, 313.29).

ORDE: *por ordẽe*. Por orde.

OUSO: *en ouso*. A pelo, sen sela.

OUTRO: *outro tanto*. Outro tanto, o mesmo.

PAR:

a par. 1) Ao lado, “*sigo a sobia ao ceo, / u ssé con el a par*” (CSM, 180.51). 2) Ao mesmo tempo, á vez, simultaneamente, “*E as orellas ll' abriu, / assi que tan tost' oyu, / e o sangue lle sayu / da lingu' e delas a par*” (CSM, 101.37).

en par. Completamente [abrir, cerrar].

par a par. Ao lado.

PARTE:

a a de parte, a de parte, a hũa parte, a parte. Á parte, a un lado, a / en outro lugar.

desde + X tempo + a esta parte. Desde hai X tempo a esta parte, desde hai X tempo ata este momento, “*tornou a cõtinar seu jur e posisiõ que el e aqueles de que(e)n el ouvo o dito paaço e vjnas senpre teuerõ desde XXX, LX, XC anos a esta parte e máis tenpo*” (LNAP, 2504).

nulha parte. Nada, “*quant' eu de vós conhosco, / nulha parte non sabedes*” (Amigo, CXIII, 4).

por la mayor parte. Pola maior parte, na súa maior parte.

PASADA: *de pasada*. De pasada, por riba, de xeito superficial, “*A testa ten enrugada e os olhos encovados, dentes pintos come dados... / e acabei, de pasada*” (CE, 405.18). OBS. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

PASO:

meu (teu...) pass' e passo, passo et paso. Paso a paso, lentamente.

meu (teu...) passo (calado). Paseniño, a modiño, “*ide vosso passo calado / e non leixedes i nada perder / se non a vós*” (CE, 83.11).

passo et paso. V. *meu (teu...) pass' e passo*.

PAZ: *a paz, en paz*. Sen discusión [pagar, poñer, quitar, sacar]. OBS. Termo xurídico, adoito en combinación con *a salvo, en salvo*. A expresión *en paz* ('tranquilo') é unha locución adxectiva.

PÉ:

a meu (teu...) pee. Polo meu (teu...) propio pé.

a pe, de pe. A pé, andando.

PECADO: *mal / mao pecado, mao meu (teu...) pecado*. Desgraciadamente, infelizmente.

PELEXA: *sen peleja*. Sen dúbida, “*mançebos collia / ben mandados, sen peleja*” (CSM, 67.22). OBS. Este significado é presentado nas CSM como hipotético. Tamén *sen contenda*.

PENA: *a gran pena, a grandes penas*. Con moitas dificultades.

PEQUENO: *de pequeno*. De pequeno.

PERPETUO: *para yn perpetuo*. Para sempre, “*que vendo firmemente et dou por jur de herdade (...) a vós (...) que conprades para vós et para vosa muller (...) et para vosas e súas vozes e herdeiros para yn perpetuo*” (CN, 63.11). OBS. Atopei outro exemplo, en diferente texto, no que a fórmula latina aparece tamén precedida de *para*, o que me levou a lematizar así a expresión. Noutro caso a primeira preposición está ausente: “*quero e mando que os ajan en cada vn ano in perpetuo*” (GHCD, 107/462). Tamén *para perpetuo*.

PESAR: *a pesar ou a plazer*. Sexa como sexa, fose como fose, dunha ou outra maneira, “*a pesar ou a plazer a fazer lles conviña de entrar en el, ca aviã medo que viese outro peor tẽpo*” (HT, 338.1). OBS. En HT o significado que se ofrece é 'no entanto, non obstante'. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

PODER:

a meu (teu...) poder. Da mellor maneira posible, na maior medida posible, empregando todos os esforzos, “*un seu pintor que punnava de pintar / ela muy fremos' a todo seu poder*” (CSM, 74.8). OBS. O substantivo aparece frecuentemente cuantificado con *todo*, como se pode observar no exemplo.

a poder, de poder. Emprégase como elemento ponderativo: moito, con

forza..., “*Martim de Cornes vi queixar / de sa molher, a gran poder*” (CE, 363.2), “*o rio corria de poder*” (CSM, 142.21). OBS. O substantivo pode aparecer modificado, cando menos coa preposición *a*: *a gran poder, a mays poder*.

POR:

per + min (ti...). 1) Por min (ti...) mesmo, “*cada un nembro per si mui de rig' estalava*” (CSM, 77.36). 2) Pola miña (túa...) propia vontade, “*Por que mentiu o desmentido / pesa-mi, pois per si é falido*” (Amigo, XVII, 14).

PORFÍA: *a perfía*. 1) Á porfía, competindo. 2) Persistentemente, tenazmente, “*Toda a noite ardeu a perfía / ali o fog*” (CSM, 39.10).

POS:

de pos. Atrás.

en pos / pus. 1) Detrás. 2) Despois.

POSTREMO: *a postremas*. Finalmente.

POUCO:

a per poucas, a poucas, cõ pouco, per / por poucas, por pouco. Por pouco.

a pouca(s) / pouco(s) (de) + expresión de tempo, en pouco(s) / pouca(s) (de) + expresión de tempo. Pouco + expresión de tempo + despois. OBS. Exemplos sublematizados (forma modernizada): *a / en pouca de hora, a pouca de sazon, a pouca sazon, a pouco pois, a poucos de días, a poucos días, en pouco de tempo*.

cõ pouco. V. *a per poucas*.

en pouco(s) / pouca(s) (de) + expresión de tempo. V. *a pouca(s) / pouco(s) (de) + expresión de tempo*.

per / por poucas. V. *a per poucas*.

por pouco. V. *a per poucas*.

pouco et pouco, meu (teu...) pouqu' e pouqu'. 1) Pouco e pouco, lentamente, “*forõ logo tornãdo as espadoas pouco et pouco et tirandose afora*” (TC, 6.39). 2) Aos poucos, de

forma intermitente, “*e vin aquí a Segobia morrer, ca non veg' i quen soia veer / meu pouqu' e pouqu', e por esso guaria!*” (CA, 5300). OBS. Non se ofrece significado en CA.

pouco ñe moyto. Nin pouco nin moito, nada.

un pouco. Un pouco, algo.

PRAN: *a / de pran*. Realmente, certamente, francamente, “*de pran çcuidades que algun poder / ei eu, senhor, de me vos én quitar?*” (CA, 162), “*E quen tal coita non ouver', / o al on lh' é coita, de pran!*” (CA, 3640). OBS. Cf. *de chã*.

PRAZA: *en plaça / praça*. En público, publicamente.

PREITO: *per niun preito*. Emprégase como reforzo da negación: de ningunha maneira, “*poren per niun preito / non quis combater mandar*” (CSM, 28.107).

PRÉSA: *a presa*. Á présa, rápido. OBS. A locución sublematizada en MS está cuantificada: *a grã presa*.

PRESENTE: *ao (de) presente*. Ao presente, agora, “*que ao de presente máys ñe se acordaua*” (LNAP, 2716), “*outras casas que forõ de Pero Gomes en que ao presente vjve Costança Gomes*” (CN, 69.18).

PRETO: *a perto / preto*. Preto, cerca.

PREZO: *por preço çerto*. De acordo cun prezo establecido de antemán.

PRIMEIRO:

aas primeiras. Ás primeiras de cambio, xa ao principio de todo, “*pois el, aas primeiras, / quer de mi levar o meu*” (CE, 114.13).

da primeira. De primeiras, primeiro, “*Quand' esto viu a moller, ouve pavor / da primeir', e pois tornou-sse-l' en sabor*” (CSM, 21.56).

de primeiro. 1) Primeiro, en primeiro lugar, “*catar foi logo de primeiro / qu*

as sas armas ante leixou” (CSM, 15.124). 2) Ao principio, antes, “*segundo que a de primeyro tijña*” (LNAP, 2511).

PUNTO:

de todo pũto. Integramente, completamente, “*et aconteçendo de arder as ditas casas ou caer de todo pũto*” (CN, 51.45).

en bon ponto. En boa ora (emprégase para mostrar satisfacción polo feito que acompaña), “*en bon ponto el tan muito leeu, / ca per[i] o preçan condes e reis*” (CE, 42.15). OBS. Tamén *bom dia*. Cf. *en forte ponto*, (*en*) *mal / mao ponto*, *en ponto mao*.

en forte ponto, (*en*) *mal / mao ponto*, *en ponto mao*. En mala hora (emprégase para laiarse do feito que acompaña), “*Don Pedr', en Vila Real, / en mao ponto vós tanto bevestes*” (CE, 17.20). OBS. Tamén (*en*) *grave dia*, (*en*) *mal / mao dia*, *en forte ora*, *en mal ora*. Cf. *en bon ponto*.

en pũto. Axiña, ao momento, “*mais logo en pũto pensou en al*” (HT, 138.43).

mal / mao ponto. V. *en forte ponto*.

nen ponto. Nada, en absoluto, “*ñe a ela ñe lle pesou ñe ponto*” (HT, 184.29).

PURIDADE: *en poridade / puridade*. En segredo, secretamente. OBS. Tamén con posesivo: “*fillou un vaso de prata / alá en ssa poridade*” (CSM, 175.23).

QUANDO: *quando e quando*. De cando en cando.

QUEDO: *meu (teu...) quedo*. De vagar, a modiño, “*se pois virdes que vo-la non dá, / ide sarrar a porta, vosso quedo*” (CE, 192.11). OBS. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado e a construción indicados.

QUERER:

(*a*) *como quer, en como quer*. Como sexa, como fose, “*ond' á mester / qu*

a leixes e te vaas / comigo a como quer” (CSM, 42.69).

quan pouco quer / xiquer. Por pouco que sexa, aínda que sexa pouco, “*sêrvia-vos ome quanto poder, / se vos desvia quan pouco xiquer, / ides log' ome trager come can*” (CE, 75.6).

RAÍZ: *de raiz*. Desde o principio “*Pois os dous ben de raiz, / segund' este conto diz / e dissemos, a Fiiz / ouveron todo contado*” (CSM, 135.144).

RANDÓN: *a rrãdom, de randon, en rrendon*. Impetuosamente, con forza. OBS. En HT o significado que se ofrece para a expresión *a rrãdom* é 'ao azar, á ventura': “*Quando virõ os troyanos que os gregos aportauam, sayron todos a elles cada hũ como mays podia yr, em tal maneira que nêhũ nõ podia atender prinçepe nõ señor mays yam todos a rrãdom, et forõ todos asũados moy agyña ãna rribeyra*” (HT, 122.17). É o único exemplo que atopo coa preposición *a*.

RAVATA:

de ravata. De improviso, de súpeto.

sen ravata. Sen présa. OBS. É difícil saber se estamos ante unha expresión fixa ou non. Só atopei o substantivo precedido de *de* e *sen*.

RAZON:

a razon, de rrazõ. Con razón, xudiciosamente, “*Quen a sesta quiser dormir, / conselhá-lo-ei a razon*” (CE, 350.2), “*Eutor era prinçepe et señor de todo et bem o deuya seer de rrazõ*” (HT, 129.14).

en bõa razon. Con razón, xustificadamente, “*Mais da gran coita do meu coraçõ / non lh' ei a dizer ren / que lh' eu diria en bõa razon e lh(e) estaria ben!*” (CA, 1622).

en + det + razon. De + det + maneira.

OBS. Determinante sublematizado: *tal*.

per / por razon. Con razón, xustificadamente.

REDO: *de redo*. Por atrás, desde detrás.

REDONDO: *a a redonda*. Ao redor, “*çercarõ a çidade e cõbaterõna a a rredonda*” (HT, 348.9).

REDOR: *a / en redor*. Ao redor.

REDRO: *a redro*. Cara atrás.

REN:

de ren. Emprégase como reforzo da idea negativa: nada, “*Logo o fezeron sen tardar de ren*” (CSM, 187.24).

nulla ren. Nada, “*Ja eu non ei oymais por que temer / nulha ren Deus*” (CA, 9184).

per nehũa / nulla ren. Emprégase como reforzo da negación: en absoluto, de ningún modo, “*o demo enton per nulla ren / nona connoceu*” (CSM, 17.67). OBS. Tamén *per / por ren*. V. **guisa, maneira, sen**.

per / por + det + ren. De + det + maneira. OBS. Determinantes sublematizados (forma modernizada): *ningunha, nula, outra*. Con todo, algunhas das expresións poden ter un significado irregular (V. *per nehũa / nulla ren*). V. **guisa e maneira**.

per / por ren. 1) Dalgunha maneira, “*se eu per ren poss' aver seu amor, / dou ao demo os outros amores*” (CSM, 10.21). 2) Emprégase como reforzo da negación: de ningún modo, “*se a quiserdes tẽer, / nõna tenhades per ren ant' el-Rei*” (CE, 19.9). OBS. Na acepción 2 tamén *per nehũa / nulla ren, per ren que seja*. V. tamén **guisa, maneira, sen**.

per ren que seja. Emprégase como reforzo da negación: por nada do mundo, “*Guardan-me d' el e que o non veja / e non me leixan, per ren que seja, a Santa Maria ir*” (Amigo,

CCCLIII, 6). OBS. Tamén *per / por ren, per nehña / nulla ren. por + det + ren. V. per + det + ren. por ren. V. per ren. sen outra ren. Sen máis, simplemente, “logo, **sen outra ren, / de todos aqueles maes / guaríu”** (CSM, 256.35). OBS. Tamén *sen al, sen outra ren.**

RENDÓN V. **randón.**

RETALLO: *a retalho.* Polo miúdo, en pequenas cantidades [vender].

RIXO: *de rigeo / rigio / rijo / rrejeo / rrejo.* Fortemente, violentamente.

ROMARÍA: *en romaria.* En romaría, en peregrinación.

SABER: *a sabendas.* A sabendas.

SALVO: *a saluo, en salvo.* Sen perigo, tranquilamente, con seguridade, “*pois o fundamento aberto for, / alt' e ben batudo, pode lavar / en salvo sobr' el*” (CE, 304.17), “*en tal que lhi non podess' escapar / nen lhi podesse en salvo fogir, / filhou o espeto, en son d' esgremir*” (CE, 140.20). OBS. Utilízase adoito como termo xurídico en coordinación con *a paz, en paz.*

SAZÓN:

aa sasõ. Daquela, entón, naquel intre.

en todas sazões, toda sazon. Sempre.

ne hña sazon, nulha sazon. Nunca.

outra sazon. Antes, noutrora, “*logo veerán / teus ollos tan ben come outra sazon / viron* (CSM, 138.45).

OBS. Tamén *outra vez, outra vegada.*

A expresión ten ademais o significado regular de 'outra vez'.

toda sazon. V. en todas sazões.

SEMPRE:

para sempre (jamais), para todo senpre jamais. Para sempre xamais.

por sempre (jamais). Por sempre, para sempre, por sempre xamais.

sempre jamais / ja mays. Sempre.

SEN:

de sen, en (gran) sen. Con razón.

per neun / nenhun / niun sen. Emprégase como reforzo da negación: de ningún modo, “*per niun sen / sol non lle foss' outorgado*” (CSM, 135.53).

OBS. V. tamén **guisa, maneira, ren.**

SOBEXO: *en sobejo.* Demasiado.

SOBREGUISA: *a sobre guisa, a sobregisa.* Emprégase como elemento ponderativo: moi, sumamente, moito, “*Os gregos seyrõ de suas tendas orgullosos et sanudos a sobregisa*” (CT, II 114.25).

SOBREVENTA: *de sobre venta, de sobreventa.* Inesperadamente, de súpeto.

SOLAZ: *en solaz.* En broma.

SÓLIDO: *en soljdũ.* In solidum, solidariamente. OBS. Termo xurídico.

SOLTO: *a soltas.* Librementemente, sen obstáculos.

SON:

en bon son. De maneira agradable, “*a Virgen Santa mans' e en bon son / confortou o frade*” (CSM, 82.48).

en + det + son. De + det + maneira. Determinante sublematizado: *tal.*

en mal son. De maneira desagradable ou triste, “*E muitos oí eu oj' e[n] mal son / dizer por vós [atal]: que, a feito, / sodes cego*” (CE, 419.7). OBS. En CE dáse o significado 'maliciosamente, con mala intención'.

SOÑO: *en soños / sonos.* En soños.

SUSO: *de suso.* 1) Encima, enriba, “*poseron-lle de suso o livro das Cantigas / de Santa Maria*” (CSM, 209.3). 2) Arriba, “*et lle deitara a çinta asi como vos ja de suso disemos*” (MS, 233.22). OBS. Co significado 2 emprégase para remitir a un lugar anterior do texto.

TAL: *tal nen qual.* Absolutamente nada, “*Dous anos foron que nunca / falara*

el tal nen qual" (CSM, 324.45).

TALANTE:
de bon talan. De boa vontade, "*Esto farei de bon talan*" (CSM, 64.66).

TAN:
atan / tan muito. Tanto, tan.
tan solamente. Tan só, unicamente.

TANTO: *tanto por tanto*. Pola mesma cantidade, "*que o ajamos tão por tanto como outro por el der et nõ por máis*" (CN, 25.28).

TARDADA: *sen (outra) tardada*. Sen máis tardar, axiña, inmediatamente. OBS. Tamén *sen (outra) tardança, sen (outra) tardar*.

TARDANZA: *sen (outra) tardança*. Sen máis tardar, axiña, inmediatamente. OBS. Tamén *sen (outra) tardada, sen (outra) tardar*.

TARDAR: *sen (outra) tardar*. Sen máis tardar, sen máis demora. OBS. Tamén *sen (outra) tardada, sen (outra) tardança*.

TEMPO:
ante tempo. Antes de tempo, prematuramente.
em todo tempo. Sempre.

TODO:
de todo, en todo. De todo, totalmente, completamente, "*quiso prouar se avia perdido de todo o siso*" (HT, 88.43), "*et os que nõ creuerõ forõ logo çegos en todo*" (MS, 230.20). OBS. Tamén *de todo en todo*.
de todo en todo. 1) Totalmente, completamente, "*foy destroydo de todo en todo*" (HT, 14.38). 2) Con toda certeza, con toda seguridade, "*pois viu que sería / de tod' en tod' enforcado*" (CSM, 355.83). OBS. Coa acepción 1 tamén *de todo, en todo*.
en todo. V. *de todo*
en todo + dem. neutro Mentres iso (isto...) sucedía. OBS. Demonstrativos

sublematizados (forma modernizada): *esto, isto, eso, aquilo, aquilo*.

por todo. En total, en suma, "*et tẽ por todo sateẽta et çinquo marquos de plata*" (MS, 164.4). OBS. Tamén *per / por (toda) conta*.

TON: *en ton*. Moderadamente, "*Escasso foi o infançon / en seus couces partir en ton*" (CE, 296.8). OBS. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

TORTO:
a torto. Sen razón, inxustamente. OBS. Aparece adoito modificado con *gran (a gran torto)*. De por parte, é frecuente a coordinación da expresión con *a dereito (a torto nen a dereito)*, co significado de 'nin xusta nin inxustamente'.
a torto et a trauesso. De todos os modos posibles.

TOSTE: *atan taste, tan taste*. Inmediatamente, "*deitou-ss' o novio primeiro / e tan taste ss' adormyu*" (CSM, 42.63).

TRAVÉS:
a trauesso. Ao través, atravesando de parte a parte, "*ferindo adestro et adestro et atraueso*" (CT, II 86.4). OBS. Como pode observarse, escríbese frecuentemente en grafía conxunta.
de trauesso. Lateralmente, "*et entõ vẽo dõ Fernan Rruyz de trauesso et disse*" (TC, 710.12).

TREBELLO: *en trebello*. En broma.

TROPEL: *en tropel*. En tropel, en multitude e desordenadamente.

UN:
en ã. Conxuntamente, "*ela asi o fazia que ambos albergauã en hũ cada vez*" (HT, 86.42).
hũu a outro, hũu ao outro. Mutuamente, entre si.
hũu por hũu, vn por hu, hũu por outro.

Un a un, un contra un.

VAGAR:

de vagar, de meu (teu...) vagar. De vagar, lentamente, “*sayo da casa descalça... et foy de seu vagar*” (HT, 28.36), “*tornaron non de vagar / u seu jantar tñian*” (CSM, 159.17).

sen vagar, sen outros vagares. Sen demora.

VAN: *en vão, en vaao.* 1) En van, inutilmente, sen resultado, “*non quis usar en vão / ssa vida*” (CSM, 196.54). 2) Sen motivo, sen xustificación, “*Amigo loução, / que faria per amores, / pois m' errastes tan en vão?*” (Amigo, II, 15).

VAO: *a vao.* A pé.

VEGADA:

a vegadas. Ás veces. OBS. Tamén *a vezes.*

outra vegada. Outrora, antes. OBS. Tamén *outra sazon, outra vez.* A expresión ten ademais o significado regular de 'outra vez'.

VENTURA: *per / por ventura, pela / pola / por la ventura.* 1) Por ventura, acaso, “*E se por ventura vós, o dito notario, rrefusardes en mãdar este testimoyo por ser en casa do dito señor, pjdolo por testimoyo signado*” (LNAP, 1863). 2) Por ventura, quizais, se cadra, “*Pelias temja se del que por ventura que o mataria*” (HT, 18.20).

VERBO: *de verbo a(d) verbo.* Literalmente, ao pé da letra.

VERDADE:

de verdade. De verdade, realmente.

en verdade. En verdade, certamente.

por verdade. Verdadeiramente, certamente.

VEZ:

aas vezes, a vezes. Ás veces. OBS. Tamén *a vegadas.*

de + det + vez. (De) + det + vez.

Determinantes sublematizados: *esta, esa, aquela, outra, a primeira.*

outra vez. Outrora, antes. OBS. Tamén *outra sazon, outra vegada.* A expresión ten ademais o significado regular de 'outra vez, noutra ocasión'.

toda vez. Sempre, “*Estes seus omes tragia / con crischãos toda vez / por saber mais sa fazend*” (CSM, 165.15). OBS. Non se ofrece significado nas CSM. Non atopei máis exemplos que verifiquen o significado ofrecido.

VÍA:

toda via. 1) Sempre, “*el dizia toda via que nõ et elles que si*”, (HT, 12.40).

2) Sexa como sexa, por tódolos medios. “*mays toda via fazede en guisa que bem çedo de manhã seja a villa çercada por força ou por al*”, (HT, 121.28). OBS. Tamén grafía conxunta. Funciona así mesmo como conector de oposición.

VOLTA: *de volta, en uolta.* Xuntamente, conxuntamente, “*Et os del rrey dom Fernando entrarõ ala cõ elles de volta*” (TC, 721.22).

VONTADE:

de bõa voõtade. De boa vontade.

de voontade. De corazón, sinceramente.

VOZ:

(a) *altas vozes, a grandes vozes, a gran voz.* A voces, en voz moi alta. OBS. En CN, para (a) *altas vozes* ofrécese o significado 'en voz alta'. No entanto, os exemplos recollidos (sempre en relación ao feito de pregoar) e a mesma construción parecen implicar necesariamente unha intensificación da voz.

(a) *alta voz, en voz alta.* En voz alta.

a grandes vozes, a gran voz. V. *a altas vozes.*

a hũa voz. Unanimemente, de común acordo, “*Et entõ todo los rromeus a*

hũa voz chamarō Santiago que os ajudase” (MS, 189.12).

altas vozes. V. *a altas vozes.*

alta voz. V. *a alta voz.*

en voz alta. V. *a alta voz.*

XA:

ja quando. Algunha vez, “rogou-a / que lle déss' algun poder, / per que **ja quando** podesse / a sua missa cantar” (CSM, 206.38).

ja quanto / tãto. Un pouco, algo, “Et os mouros fastarōse **ja quanto** a afora, et os cristiãos ficarō ali suas azes” (MS, 126.1), “foron todos / poren **ja quanto** queixosos” (CSM, 159.23), “Et **ja tãto** dultauã et se rreçeauã dos de fora” (HT, 194.15).

XAMAI:

ja maes / mais. 1) Sempre, “todos loaron / a Virgen por est' e loarán **ja maes**” (CSM, 114.54). 2) Xamais.

ja mais nunca, jamays nũca. Nunca xamais.

XERAL: *en gẽeral.* En xeral.

XOGO: *en jogo.* En broma.

XUSO: *a juso, de juso.* 1) Debaixo, “E como do as a face / devia jazer **de juso**, / fez per ssi dad' a sa parte, / e tornou-ss' o as de ssuso” (CSM, 214.45). 2) Abaixo, “Et porque esto seja çerto outorgamos esta carta de poder por ante notario publico et testemoyas **a juso scriptas**” (ACS, 194). OBS. Co significado 2 as locucións empréganse para remitir a un lugar posterior do texto.

4. Bibliografía

4.1. Obras incluídas no DDGM

- [ACS] TATO PLAZA, Fernando R. (1986): *Léxico das Actas do Concello de Santiago (1416-1422), Glosario (A-D), texto e concordancia*. Vol. I: Glosario (A-D). Memoria de licenciatura. Universidade, Santiago de Compostela.
- [Amigo] NUNES, José Joaquim (1926-1928): *Cantigas d' Amigo dos trovadores galego-portugueses*. Vol. III. Imprensa da Universidade, Coimbra [glosario nas páxs. 577-704].
- [CA] VASCONCELOS, Carolina Michãelis de (1920): “Glossário do *Cancioneiro da Ajuda*” en *Revista Lusitana* 23,1920,1-95 [reproducido en Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa, 1990].
- [CE] LAPA, Manuel Rodrigues (1965, 1970²): *Vocabulário galego-português, extraído da edição crítica das Cantigas d' escarnho e mal-dizer*. Galaxia, Vigo.
- [CN] BARREIRO GARCÍA, M. Carme (1995): *A documentación notarial do concello de Noia (séculos XIV-XVI). Lectura, edición e léxico*. Tese de doutoramento. Universidade, Santiago de Compostela [glosario nas páxs. 157-506].
- [Cronol.] LORENZO, Ramón (1968): *Sobre cronologia do vocabulário Galego-Português. (Anotações ao 'Dicionário etimológico' de José Pedro Machado)*. Galaxia, Vigo.
- [CSM] METTMANN, Walter (1972): *Cantigas de Santa Maria*. Vol. IV: Glossário. Universidade, Coimbra [reproducido en Xerais, Vigo, 1981 e Castalia, Madrid, 1989].
- [CT] PARKER, Kelvin M. (1958): *Vocabulario de la Crónica Troyana*. Universidad, Salamanca.

- [HT] PARKER, Kelvin M. (1977): *Vocabulario clasificado de los folios gallegos de la Historia Troyana*. Applied Lit. Press, Michigan.
- [LNAP] TATO PLAZA, Fernando R. (1999): *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela [glosario nas páxs. 223-711].
- [MS] BARREIRO GARCÍA, M. Carme (1985): *O léxico dos Miragres de Santiago*. Memoria de licenciatura. Universidade de Santiago de Compostela.
- [TC] LORENZO, Ramón (1977): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*. Vol. II: Glosario. Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo, Ourense.
- MIGUEL CLAVÉ, M. de (1977): *Vocabulario de gallego medieval en documentos del s. XIII anteriores a 1275*. Memoria de licenciatura. Universidad de Valladolid.
- NUNES, José Joaquim (1932): *Cantigas d' Amor dos Trovadores galego-portugueses*. Imprensa da Universidade, Coimbra [glosario nas páxs. 535-547].

4.2. Outras obras medievais citadas nos exemplos

- [CDSO] ROMANÍ MARTÍNEZ, M. (ed.) (1989-1993): *La colección diplomática de Santa María de Oseira (1025-1310)*, 3 vols. Tórculo, Santiago de Compostela.
- [CI] SOUTO CABO, J. A. (ed.) (2001): *Crónica de Santa María de Iria*. Cabido da S.A.M.I. Catedral, Seminario de Estudos Galegos, Santiago / Edicións do Castro, Sada.
- [GHCD] LÓPEZ FERREIRO, A. (ed.) (1901): *Galicia Histórica. Colección diplomática*. Tipografía Galaica, Santiago de Compostela.
- [XE] MARTÍNEZ LÓPEZ, R. (ed.) (1963): *General Estoria. Versión gallega del siglo XIV*. Universidad, Oviedo.

4.3. Outras referencias

- GONZÁLEZ SEOANE, E. (en prensa): “Xénese e desenvolvemento do *Diccionario de dicionarios do gallego medieval*” en BOULLÓN AGRELO, A. I., COUCEIRO PÉREZ, X. L. e FERNÁNDEZ REI, F. (coords.): *As tebras alumeadas. Estudos filolóxicos ofrecidos ó profesor Ramón Lorenzo*. Universidade, Santiago de Compostela.
- PENA, X. A. (2001): *Diccionario Cumio de expresións e frases feitas castelán-galego*. Edicións do Cumio, Vigo.
- SANTAMARINA, A. (ed.) (2000³): *Diccionario de dicionarios*. Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña.
- VARELA BARREIRO, X. (dir.) (2004): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Instituto da Lingua Galega, Santiago de Compostela (<http://corpus.cirp.es/tmilg>).

Léxico-gramática das frases fixas do portugués europeo. Breve presentación

Jorge Baptista, Graça Fernandes e Anabela Correia¹

Universidade do Algarve, Faculdade de Ciências Humanas e Sociais
L²F – Spoken Language Laboratory, INESC-ID Lisboa

Este artigo presenta o estado actual de desenvolvemento dun proxecto en curso que prevé a elaboración da léxico-gramática das frases fixas do portugués europeo, ilustrando o tipo de información sintáctica (distribucional e transformacional) que foi integrada nel.

Palabras clave: fraseoloxía, portugués europeo, locucións, léxico-gramática.

This paper reports on the construction of a lexicon-grammar of Portuguese frozen sentences (or idioms), and it illustrates the kind of syntactic (distributional and transformational) information that has been formalized and integrated into it.

Key words: Phraseology, European Portuguese, idioms, lexicon-grammar.

1. Introducción

Este estudo desenvólvese no marco teórico-metodolóxico da léxico-gramática (M. Gross 1975, 1981, 1996), baseado nos principios teóricos da gramática transformacional de operadores de Zellig Harris (1991), e seguindo de preto a proposta de descrición e clasificación das frases fixas presentada por M. Gross (1982, 1989).

Neste marco teórico, a unidade de análise en que é posíbel localizar o significado das expresións lingüísticas non é a *palabra*, senón a *frase simple* (ou *elemental*), que pode ser definida como a expresión dun único predicado semántico constituída, tipicamente, por un verbo e tódolos complementos esenciais. Ao conxunto das frases simples dunha lingua e respectivas propiedades sintácticas (distribucionais e transformacionais) chamámoslle a *léxico-gramática* desa lingua.

¹ Traducido por María de Xesús Botána.

As frases fixas son tamén frases elementais, na medida en que expresan un predicado semántico, pero presentan unha interpretación global que non pode ser calculada a partir do significado que os elementos compoñentes presentan cando se constrúen separadamente. Así, por exemplo:

- 1) *O Pedro passou de cavalo para burro* ‘quedar peor do que estaba inicialmente’

Por outro lado, as frases fixas, a pesar de seguir dun modo xeral as regras de boa formación sintáctica das frases da lingua, presentan importantes restricións combinatorias entre os seus constituíntes, especialmente canto á variación distribucional de certos complementos relativos ao verbo ou canto á aplicación de certas operacións transformacionais. Por exemplo, a frase anteriormente citada non permite trocar os nomes dos dous complementos:

**O Pedro passou de burro para cavalo*

cada un deses nomes non admite variación de determinantes e modificadores

**O Pedro passou do cavalo castanho para o burro da direita*

e, a pesar dun vago valor locativo dos complementos, estes non responden axeitadamente ás interrogativas parciais sobre locativos:

*P: *De onde/quê para onde/quê passou o Pedro?* R: *De cavalo para burro*

A pesar do termo que empregamos, raros son os casos de expresións idiomáticas completamente fixas.

- 2) *A procissão ainda vai no adro* ‘un proceso (que non se menciona) aínda está no inicio’

Normalmente, unha ou máis posicións sintácticas da expresión (xeralmente o suxeito) son distribucionalmente libres. A descrición desas posicións sintácticas faise a través das mesmas propiedades distribucionais coas que se describen as construcións libres. Saliéntese, por conseguinte, que a ocupación léxica dunha posición libre é función non só do verbo senón tamén da combinación fixa verbo-complemento(s). Así, na frase

- 3) *O Pedro amarinhou pelas paredes acima* ‘Pedro alporizouse moito’

a posición de suxeito só pode ser desempeñada por un nome humano (*Nhum*), aínda que o verbo, nunha construción libre, admita nomes non humanos nesa posición:

(O macacola aranha) amarinhou pela parede acima

Por outro lado, moitas expresións son ambiguas entre unha lectura composicional (literal) e unha lectura idiomática (figurada). É o caso da frase (3), que só presenta aquel valor idiomático se o complemento está en plural, xa que en singular o seu significado global pode ser calculado a partir dos elementos compoñentes:

- 4) *O Pedro amarinhou pela parede acima*

Finalmente, as frases fixas constitúen parte substancial do léxico das linguas naturais (M. Gross 1996) e aparecen con frecuencia no discurso (Senellart 1998), polo que o seu estudo sistemático se impón e integra naturalmente na descrición lingüística.

O obxectivo deste artigo é duplo: en primeiro lugar, presentar o estado actual de desenvolvemento dun proxecto que prevé a elaboración da léxico-gramática das frases fixas do portugués europeo e, en segundo lugar, ilustrar o tipo de información sintáctica que foi integrada nel. Este tipo de descrición formal, á parte do seu interese puramente lingüístico, poderá ter diversas aplicacións de natureza pedagóxico-didáctica, tanto no ensino da lingua materna como da lingua estranxeira, así como en procesamento computacional de linguaxe natural.

2. Métodos

2.1. Datos

Co fin de resumir de forma sistemática e o máis exhaustivamente posíbel as frases fixas do portugués consultáronse diversas fontes, en particular dicionarios de lingua xeral e dicionarios especializados en expresións idiomáticas, sobre todo Santos (1990). Recorreuse tamén a revistas, xornais e outras publicacións, así como á nosa competencia de falantes nativos para completar esas recollas. Para verificar a existencia e a distribución dunha determinada construción e construír exemplos máis naturais, recorremos á consulta de córpora textuais de natureza variada dispoñíbeis na Rede. Foi así posíbel recoller máis de 4.000 frases fixas. A pesar de estar aínda incompleta, sobre todo cando se compara cos datos dispoñíbeis para outras linguas, esta recolla xa é, por tanto, suficientemente extensa para ilustrar os principais fenómenos de fixación sintáctica que caracterizan as frases fixas do portugués europeo.

2.2. Clasificación

Para organizar os datos recollidos, as frases fixas foron obxecto dunha clasificación formal (Cadro 1), que, como dixemos, segue de preto a proposta de M. Gross (1982, 1989). Esta clasificación é homóloga á que foi utilizada para describir as construcións verbais libres (M. Gross 1975; Boons, Guillet e Leclère 1976a, 1976b; Guillet e Leclère 1992; Leclère 2000) e baséase no número e tipo de complementos da construción, a ocupación léxica (libre ou fixa) das diversas posicións sintácticas e, finalmente, as propiedades distribucionais e transformacionais da construción.

Cadro 1

Clasificación das frases fixas do portugués europeo

Clase	Estrutura	Exemplo	Efectivos
C1	$N_0 V C_1$	<i>O Pedro matou a galinha dos ovos de ouro</i> 'destruír uma fonte de riqueza por ser ganancioso'	800
CAN	$N_0 V (C de N)_1 = C_1 a N_2$	<i>O Pedro arrefeceu os ânimos da Ana = à Ana</i> 'acalmar'	200
CDN	$N_0 V (C de N)_1$	<i>O Pedro queria a cabeça da Ana</i> 'querer castigar ou vingar-se de alguém'	100
CPI	$N_0 V Prep C_1$	<i>O Pedro bateu com a porta</i>	900

CPN	$N_0 V Prep (C de N)_1$	‘abandonar una persoa ou grupo’ <i>O Pedro foi aos cornos do João</i>	100
C1PN	$N_0 V C1 Prep N_2$	‘bater en alguém’ <i>O Pedro arrastou a asa à Ana</i>	400
CNP2	$N_0 V N1 Prep C_2$	‘tentar seduzir ou conquistar alguém’ <i>O Pedro tirou o relógio do prego</i>	350
C1P2	$N_0 V C1 Prep C_2$	‘tirar da penhora’ <i>O Pedro deitou mãos à obra</i>	400
CPP	$N_0 V Prep C_1 Prep C_2$	‘começar un traballo’ <i>O Pedro foi de cavalo para burro</i>	200
CPPN	$N_0 V C1 Prep C_2 Prep C_3$	‘ficar peor do que se estaba de inicio’ <i>O Pedro deitou o bebé fora com a água do banho</i>	50
Total			3.500

Lenda: A anotación procura ser transparente: *N* corresponde aos grupos nominais distribucionalmente libres e *C* (= constante léxica) aos grupos nominais fixos co verbo (*V*); os índices indican a posición sintáctica do constituínte: N_0 o suxeito, N_1 e N_2 o primeiro e o segundo complemento respectivamente, *Prep* a preposición. A designación das clases utiliza os mesmos códigos convencionais que foron propostos inicialmente por M. Gross (1982).

De momento, os esforzos de clasificación e descrición formais céntranse nas construcións sen completivas e con suxeito distribucionalmente libre. As construcións fixas con completivas e as construcións con suxeito fixo, ilustradas en (5) e (6), respectivamente, serán tratadas nunha fase posterior:

- 5) *Vale a pena consultar esse livro*
- 6) *A brincadeira saiu cara ao Pedro*

O Cadro 1 presenta as clases de construcións xa constituídas e o número de frases fixas resumidas en cada unha desas clases. Neste cadro indícase tamén a estrutura sintáctica definitiva de cada clase e dáse un exemplo ilustrativo e a respectiva glosa.

Como se pode ver, a maioría das frases fixas (66%) distribúese polas clases de construcións transitivas directas (C1, CAN, CDN, C1PN, CNP2, C1P2 e CPPN), en que abunda a clase C1 (23%). Polo contrario, as construcións intransitivas, isto é, sen complemento directo, representan apenas un terzo das frases recollidas (34%), pero a maioría (25%) pertence á clase CP1. Probabelmente, dado o elevado número de efectivos, estas dúas clases maioritarias deberían ser aínda obxecto dunha subclasificación, con base, por exemplo, no determinante libre ou fixo (artigo definido, cero e outros) da constante léxica en C1, ou a preposición que introduce o complemento en CP1. Deseguida presentamos brevemente os criterios de clasificación aplicados.

Distinguimos as construcións transitivas directas das construcións preposicionais. No caso das construcións transitivas sen máis complementos, dado o seu elevado número, constituíronse varias clases, tendo en conta a forma do complemento directo fixo e as propiedades transformacionais da construción. Así, definimos a clase C1 para as frases cun grupo nominal fixo sen complemento determinativo libre, representábel pola fórmula $N_0 V C_1$:

- 7) *O Pedro bateu a bota [C1]* ‘Pedro morreu’

distinguíndoa das construcións con complemento determinativo libre – o que se pode representar pola fórmula $N_0 V (C de N)_j$. Estas últimas foron divididas en dúas clases (CAN e CDN), consonte ese complemento poida ou non, respectivamente, sufrir unha reestruturación dativa ([Rdat], Guillet e Leclère 1981, 1992; Leclère 1995). Trátase dunha transformación sintáctica que divide un grupo nominal coa forma $Na de Nb$, no que se observa unha relación metonímica ('parte-todo') entre Na (parte) e Nb (todo), dando orixe a dous constituíntes, pasando o Nb a funcionar como un complemento indirecto (ou dativo, isto é, pronominalizábel polas formas dativas dos pronomes persoais):

8a) *O Pedro lambia as botas do chefe* [CAN] 'mostrarse servil con alguén para proveito propio'

[Rdat] = 8b) *O Pedro lambia as botas ao chefe*

Esta operación non é posíbel nas frases da clase CDN:

9a) *As palabras do Pedro selaram (a sorte + o destino) do João* [CDN] 'determinaron o futuro'

[Rdat] = 9b) **As palabras do Pedro selaram (a sorte + o destino) ao João*

No caso das construcións transitivas directas cun complemento preposicional, o criterio fundamental foi a natureza libre ou fixa de cada un dos complementos. Constituíronse, así, a clase C1P2 con dous complementos fixos:

10) *O Pedro comeu gato por lebre* [C1P2] 'ser enganado'

a clase C1PN, con complemento directo fixo e complemento preposicional libre:

11) *O Pedro juntou os trapinhos com a Maria* [C1PN] 'casar ou pasar a vivir en unión de feito'

a clase CNP2, con complemento directo libre e complemento preposicional fixo:

12) *O Pedro atirou a Maria às feras* [CNP2] 'colocar a alguén en situación difícil'

Canto ás construcións preposicionais, seguíronse criterios homólogos. Distinguíronse, pois, as clases CP1 e CPP, con un ou dous complementos, respectivamente:

13) *O Pedro desapareceu do mapa* [CP1] 'deixar de ser visto'

14) *O trabalho ia de vento em popa* [CPP] 'un proceso desenvólvese moi favorabelmente'

No caso das construcións cun só complemento, a presenza dun complemento determinativo libre de C permite distinguir aínda a clase CPN. A semellanza do que sucede en CAN, ese complemento pode sufrir reestruturación dativa:

15a) *O Pedro não chega aos calcanhares do João* [CPN] 'ser moi inferior a alguén en determinado aspecto'

[Rdat]=15b) *O Pedro não lhe chega aos calcanhares*

A frase co complemento indirecto expreso na forma non reducida é, en xeral, pouco natural:

?**O Pedro não chega aos calcanhares ao João*

Noutros casos, a aplicación de [Rdat] non é posíbel:

16a) *O Pedro foi na conversa do João* [CPN] ‘deixarse enganar por alguén’

[Rdat]=16b) **O Pedro foi na conversa ao João*

[Pron.]= 16c) **O Pedro foi-lhe na conversa*

No caso das construcións con dous complementos, dado o seu número relativamente reducido, non se procedeu, por tanto, a realizar ningunha distinción entre as que teñen ámbolos dous complementos fixos ou apenas un deles.

Finalmente, rexístrase a existencia dunha clase de construcións con tres complementos obrigatorios, CPPN:

17) *O Pedro punha as mãos no (fogo + lume) pelo João* [CPPN] ‘garantir a honestidade de alguén’

Nótese, como M. Gross (2000) xa o fixera para o francés, que as construcións verbais libres con tres complementos son relativamente raras en Portugués, o que contrasta coa diversidade (semántica e formal) das expresións que constitúen esta clase. Curiosamente, non se encontrou ningunha construción con tres complementos preposicionais (o primeiro complemento é sempre un complemento directo).

2.3. Formalización da descrición lingüística

A partir da clasificación arriba esbozada, procedemos á descrición das propiedades sintácticas (distribucionais e transformacionais) das frases fixas, das que nos ocuparemos máis pormenorizadamente na sección seguinte. Estas propiedades foron formalizadas en matrices binarias, unha por cada clase formal. Nestas matrices, as liñas corresponden ás entradas léxico-sintácticas (as frases), estando os elementos fixos das frases lexicamente expresos, e as columnas ás propiedades pertinentes para a descrición do comportamento sintáctico das expresións. Na intersección das liñas coas columnas figuran os símbolos ‘+’ ou ‘-’. Presentamos en anexo un extracto dunha desas matrices.

Esta forma de representación permite, entre outras cousas, acceder rapidamente á información, relacionar entre si diferentes propiedades e resulta particularmente adecuada para ser explorada directamente na construción de recursos lingüístico-informáticos para procesamento automático de texto en linguaxe natural (Silberstein 1993, 2000; Baptista et al. 2004). Na sección seguinte presentamos as principais propiedades sintácticas que se encontran representadas nesta léxico-gramática.

3. Propiedades sintácticas

3.1. Propiedades distribucionais

Como mencionamos anteriormente, a descrición das propiedades distribucionais das frases fixas, en relación coa ocupación léxica das súas posicións estruturais libres, faise do mesmo modo que para as frases *libres* (M. Gross 1982, 1989). Utilízouse esencialmente a oposición *humano/não-humano* ($N \neq hum$), tal como é definida por M.

Gross (1975). Encontramos aínda un pequeno número de frases fixas con suxeito *não restrito* (*Nnr*); trátase de posicións estruturais que sofren leves restricións distribucionais, podendo ser cubertas lexicamente de forma variada, incluíndo nomes humanos e non humanos (concretos e abstractos) e ata completivas; dun modo xeral, estas posicións *Nnr* están asociadas a unha noción de causa:

- 18) (*O Pedro + o jornal + a noticia do jornal + ter lido essa noticia no jornal + o facto de ter lido essa noticia + que o Pedro tenha dito isso*) *trocou as voltas ao João* [C1PN] ‘alterar a expectativa inicial de alguén’

3.2. Propiedades transformacionais

As propiedades transformacionais, no sentido harrisiano, son concibidas como relacións parafrásticas, non orientadas, entre frases; trátase de operacións formais que ‘deforman’ unha frase noutra frase equivalente, mantendo inalteradas as mesmas relacións semánticas entre o elemento predicativo nuclear e os seus argumentos. Un exemplo claro dunha transformación foi xa presentado cando se describiu a reestruturación dativa, que funciona, polo demais, como un criterio formal definitorio dalgúñas clases de frases fixas.

As transformacións, tanto nas frases libres como nas frases fixas, dependen de forma crucial dos elementos léxicos presentes nas construcións e das relacións que se establecen entre eles. Por esa razón, en ámbolos dous casos, é necesaria unha descrición sistemática da distribución desas operacións formais polas diferentes construcións rexistradas na léxico-gramática. Por exemplo, a posibilidade de formar unha construción absoluta, isto é, en que un (ou máis) dos constituíntes esenciais da frase é omitido, depende dos elementos léxicos da construción. Nas frases seguintes, ambas da clase C1, co verbo *chorar* e un complemento co nome *lágrimas*:

- 19) *A Maria chorou rios de lágrimas* [C1] ‘chorar moito’
20) *A Maria chorou lágrimas de crocodilo* [C1] ‘finxir sufrimento’

só a primeira pode ser considerada sinónima de *chorar* e por iso permite a desaparición do complemento *rios de lágrimas*, dado o valor de intensificador que este complemento presenta; pola contra, o significado non composicional de (20) non permite a anulación do complemento sen que o significado global da frase se altere. De feito, *chorar lágrimas de crocodilo* non significa sequera o mesmo ca *chorar*.

Dun modo xeral, as transformacións que operan unicamente sobre os constituíntes libres dunha frase fixa son sempre posíbeis. Comprobamos que as condicións léxico-sintácticas de aplicación dunha transformación son grosso modo as mesmas que están referidas na literatura con respecto ás frases libres. Así, por exemplo, a operación [pasiva] é posíbel nas construcións fixas sempre que o complemento directo é libre:

- 21a) *O João lançou o Pedro às feras* [CNP2] ‘deixar a alguén sen apoio ante situacións difíciles’
[Pass] = 21b) *O Pedro foi lançado às feras (pelo João)*

Con todo, a natureza fixa dun complemento directo, por si só, non é suficiente para bloquear a pasiva:

- 22a) *O Governo prometeu mundos e fundos à população* [C1PN] ‘prometer moitas cousas (xeralmente irracionais) a alguén’
[Pass] = 22b) *Foram prometidos mundos e fundos à população* (E + *pelo Governo*)

Tal como nas frases libres, a existencia dunha relación de correferencia entre o complemento directo e o suxeito bloquea a operación:

- 23a) *O Pedro não mostrou os dentes ao João* [C1PN] ‘nin sequera sorrir’
[Pass] = 23b) **Os dentes não foram mostrados ao João* (E + *pelo Pedro*)

A pronominalización (ou redución a pronome) de grupos nominais é unha propiedade transformacional moi xeral en que, así e todo, algunhas frases fixas presentan por veces restricións inesperadas. Así, por exemplo, un complemento determinativo de *N* é en xeral reducíbel ou por un pronome oblicuo ou por un posesivo (o índice ‘i’ marca a relación de correferencia con un dos nomes da construción):

- 24a) *O João apertou a mão_i do Pedro_i* [CPN] ‘saudar a alguén’
24b) *O João apertou (a mão_i dele_i + a sua_i mão_i)*

Non obstante, na frase seguinte, que ten o mesmo significado e na que o complemento fixo é tamén ocupado por un ‘nome parte do corpo’ (*Npc*), ningunha destas pronominalizacións parece posíbel:

- 25a) *O João apertou os ossos_i do Pedro_i* [CPN] ‘saudar a alguén’
25b) *O João apertou (*os ossos_i dele_i + *os seus_i ossos_i)*

Do mesmo modo, na frase seguinte, estas operacións non son posíbeis:

- 26a) *O João apertou os calos_i do Pedro_i* [CPN] ‘reprender a alguén’
26b) *O João apertou (*os calos_i dele_i + *os seus_i calos_i)*

Podemos observar outras operacións sintácticas que, como a pasiva, permutan dous dos argumentos do verbo entre si; trátase de operacións semellantes á conversión (G. Gross 1989; Baptista 1997), operando non sobre construcións transitivas directas, como son habitualmente descritas, senón sobre construcións preposicionais:

- 27a) *O João (deu no coco ao Pedro + foi aos cornos do Pedro)* [CPP, CPN] ‘bater en alguén’
= 27b) *O Pedro apanhou (do coco + nos cornos) do João* [CPP] ‘bater en alguén’

Con todo, dadas as diferentes preposicións en xogo, tales relacións non foron obxecto dun tratamento transformacional, sendo clasificadas por separado.

Falamos anteriormente da pasiva, que pode ser vista como unha forma de adxectivación da construción verbal. De feito, aínda que nesta fase nos tivésemos concentrado nas construcións verbais, será necesario proceder a un estudo de certas nominalizacións de frases fixas, como sucede con (23), que renumeramos abaixo como (28), ou en (29):

- 28a) *O João apertou a mão do Pedro_i* [CPN] ‘saudar a alguén’

[Nom] = 28b) *O João deu um aperto de mão ao Pedro*

29a) *O João (ameaçou + jurou) o Pedro de morte* [CNP2] ‘ameazar/xurar matar a alguén’

[Nom] = 29b) *O João fez (ameaças + uma jura) de morte ao Pedro*

Nas construcións nominais (28b) e (29b), os nomes predicativos compostos *aperto de mão* e *ameaças/juras de morte* son auxiliados polos verbos soporte *dar* e *fazer* (*Vsup*; M. Gross 1981); trátase de verbos que están baleiros de sentido e que non presentan unha distribución característica, sendo os nomes predicativos os elementos centrais da construción.

Polo demais, numerosas construcións con verbos que son habitualmente considerados verbos soporte presentan varios índices de fixación sintáctica (particularmente en canto á ausencia de variación do determinante do nome predicativo), os cales están frecuentemente asociados á non composicionalidade do significado global da expresión:

30) *O João está na lua* [Ranchhod 1990; EPC] ‘*estar distraído*’

31) *O João é de poucas palabras* [Baptista 2005; SdH1] ‘non ser extravertido, ser moi calado’

32) *O João fez fogo sobre o Pedro* [Chacoto, 2005] ‘disparar unha arma contra alguén’

Algunhas expresións, claramente idiomáticas, presentan, inclusive, dous complementos fixos:

33) *O João está com a pulga atrás da orelha* [Ranchhod 1990; EPCPC] ‘estar desconfiado/ sentir desconfianza’)

34) *O João fez trinta por uma linha* ‘facer disparates ou trasnadas’

Moitas desas expresións xa foron obxecto de descrición sistemática en portugués – particularmente as construcións con *Vsup* =: *estar Prep* (Ranchhod 1990); *Vsup* =: *ser de* (Baptista 2005); e *Vsup* =: *fazer* (Chacoto 2005) – polo que non foron incluídas neste estudo.

Observamos, tamén, construcións intrinsecamente pronominais (notadas *Vse*), isto é, construcións nas que o verbo se presenta obrigatoriamente construído con pronome reflexivo, o cal non pode ser substituído por un grupo nominal da mesma natureza distribucional non correferente ao suxeito:

35) *O João bateu-se em duelo com o Pedro* [CPP]

cp. **O João bateu (E + o António) em duelo com o Pedro*

Outra propiedade interesante, que se observa ademais na frase de arriba, é a simetría (Boons, Guillet e Leclère 1976b; Baptista, no prelo), é dicir, o feito de que dous constituíntes da frase establezan co verbo idéntica relación semántica, o que fai que poidan permutar entre si ou ser coordinados nunha posición sintáctica sen que o significado global da frase se altere; alén diso, estas construcións simétricas admiten que, nas frases cos grupos nominais coordinados, se poida facultativamente inserir unha

copia pronominal, p. ex. *entre si* ou *um com o outro*, o que non sucede nas construcións recíprocas, nas que a copia pronominal é obrigatoria:

- O João bateu-se em duelo com o Pedro*
- = *O Pedro bateu-se em duelo com o João*
- = *O João e o Pedro bateram-se em duelo (um com o outro + ?entre si)*
- = *O Pedro e o João bateram-se em duelo (um com o outro + ?entre si)*

Enumeramos, tamén, a existencia de construcións con *negación obrigatoria* (citada *NegObrig*), ou sexa, frases fixas para as que a forma declarativa afirmativa simple é inaceptábel:

- 36) *O João não chega aos calcanhares do Pedro* [CPN] ‘ser incomparabelmente inferior a alguén en determinado aspecto’
- **O João chega aos calcanhares do Pedro*

Finalmente, obsérvase que a gran maioría das construcións fixas respecta as regras xerais de boa formación de frases da lingua, aínda que se encontren algúns casos en que ocorren alteracións obrigatorias da orde dos constituíntes:

- 37) *O João fez (das tripas coração + das fraquezas forças)* [CPP] ‘ter coraxe para superar a adversidade’
- **O João fez (coração das tripas + forças das fraquezas)*

Noutros casos, certos complementos aparecen sempre xuntos nunha orde fixa, a pesar de que, potencialmente, a frase poida presentar outra orde; isto é o que acontece na frase seguinte co complemento *no fogo*, que segue inmediatamente ao complemento directo *as mãos*, aínda que fose a priori posíbel intercalar entre ambos o complemento *pelo Pedro*:

- 38) *O João punha as mãos no fogo pelo Pedro* [CPPN] ‘garantir a honestidade de alguén’
- **O João punha as mãos pelo Pedro no fogo*

4. Palabras finais

A metodoloxía seguida neste proxecto permite que a compilación e a formalización das propiedades léxico-sintácticas das expresións fixas teñan carácter ‘acumulativo’, estando as matrices en permanente ampliación e revisión.

Malia o carácter coloquial de moitas destas expresións, estas aparecen con algunha frecuencia en textos de natureza discursiva moi variada. Na medida en que presentan elevada fixación interna e o seu significado non é composicional, constitúen unidades léxico-sintácticas, ou sexa, frases elementais da lingua, polo que se torna indispensábel que estas expresións sexan recoñecidas nos textos como un bloque. Unha evidencia de tal feito é a dificultade que presenta a súa tradución a outras linguas.

Con todo, a variación formal, especialmente de natureza transformacional, que as frases fixas permiten, idénticas ás que se observan de modo xeral nas frases ‘libres’, implica unha descrición formal complexa e instrumentos lingüístico-informáticos adecuados para realizala (Silberztein 1993, 2000).

Exames efectuados (Baptista et al. 2004) en córpora de textos xornalísticos de dimensións razoábeis (~9,6 millóns de palabras) revelaron que, na maior parte dos casos en que aparecen, aínda que algunhas poidan ser potencialmente ambiguas, é posíbel obter taxas de acerto do ~90%, o que constitúe un argumento forte no sentido da continuación desta investigación.

Finalmente, a dispoñibilidade de léxicos-gramáticas equivalentes para outras linguas románicas abre as portas a estudos contrastivos, con interese ben para aplicacións didácticas, no ámbito do ensino de lingua estranxeira, ben para outras aplicacións lingüístico-informáticas, especialmente para a tradución automática.

5. Bibliografía

- ARAÚJO-VALE, Oto (2001): *Expressões Cristalizadas do Português do Brasil: Uma proposta de Tipologia*. Tese de doutoramento. UNESP, Araquara, Brasil.
- BAPTISTA, Jorge (1997): “*Sermão, tarefa e facada: Uma classificação das construções conversas dar – levar*” en *Seminários de Linguística* 1,1997,5-37. Universidade do Algarve, Faro.
- (no prelo): “*Construções Simétricas: Complementos e Argumentos*” en FIGUEIREDO, O., RIO-TORTO, M. G. e SILVA, F. (org.): *Volume de Homenagem ao Prof. Mário Vilela*. Universidade, Porto.
- BAPTISTA, Jorge, CORREIA, Anabela e FERNANDES, Mª da Graça (2004): “*Frozen Sentences of Portuguese: Formal Descriptions for NLP*” en *Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing*. International Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics (Barcelona, 2004). ACL, Barcelona, 72-79.
- BOONS, Jean-Paul, GUILLET, Alain e LECLÈRE, Christian (1976a): *La structure des phrases simples en français. Constructions Transitives*. LADL – Université de Paris 7, Paris.
- (1976b): *La structure des phrases simples en français. Classes de constructions transitives*. Droz, Genève.
- CHACOTO, Lucília (2005): *O verbo FAZER em Construções Nominais Predicativas*. Tese de Doutoramento. Universidade do Algarve, Faro.
- CORREIA, Anabela (en preparación): *Léxico-Gramática das Frases Fixas do Português Europeu – Construções Transitivas*. Tese de mestría. Universidade do Algarve, Faro.
- FERNANDES, Mª da Graça (en preparación): *Léxico-Gramática das Frases Fixas do Português Europeu – Construções Intransitivas*. Tese de mestría. Universidade do Algarve, Faro.
- FOTOPOULOU, Aggeliki (1993): *Une classification des phrases à compléments figés en grec moderne*. Tese de doutoramento. LADL – Université de Paris 7, Paris.
- GROSS, Gaston (1989): *Les constructions converses en français*. Droz, Paris/Genève.
- GROSS, Maurice (1975): *Méthodes en Syntaxe. Régimes des constructions complétives*. Hermann, Paris.
- (1981): “*Les bases empiriques de la notion de prédicat sémantique*” en *Langages* 63,1981,7-52. Larousse, Paris.

- (1982): “Une classification des phrases ‘figées’ du français” en *Revue Québécoise de Linguistique* 11/2,1982,151-185. UQAM, Montréal.
- (1989): “Les Expressions Figées: une description des expressions françaises et ses conséquences théoriques” en *Rapport Technique n.º 8 – Programme de Recherches Coordonnées Informatique-Linguistique*. LADL – Université de Paris 7, Paris.
- (1996): “Lexicon Grammar” en BROWN, K. e MILLER, J. (eds.): *Concise Encyclopaedia of Syntactic Theories*. Pergamon, Cambridge, 244-258.
- (2000): “Verbes à trois compléments essentiels” en BUVET, P. A., LE PESANT, D. e MATHIEU-COLAS, M. (eds.): *Lexique, Syntaxe et Sémantique, Mélanges offerts à Gaston Gross*. Centre Lucien Tesnière – Université de Franche-Comté, Besançon, 199-210.
- GUILLET, Alain e LECLÈRE, Christian (1981): “Restructuration du groupe nominal” en *Langages* 63,1981,99-125. Larousse, Paris.
- (1992): *La structure des phrases simples en français. Les constructions locatives*. Droz, Genève.
- HARRIS, Zellig S. (1991): *A Theory of Language and Information. A Mathematical Approach*. Clarendon Press, Oxford.
- LECLÈRE, Christian (1995): “Restructuration native” en *Language Research* 31/1,1995. Language Research Institute – Seoul National University, Seoul .
- (2000): “Expressions figées dans la francophonie: le projet BFQS” en BUVET, P. A., LE PESANT, D. e MATHIEU-COLAS, M. (eds.): *Lexique, Syntaxe et Sémantique, Mélanges offerts à Gaston Gross*. Centre Lucien Tesnière – Université de Franche-Comté, Besançon, 321-331.
- (2002): “Organization of the lexicon-grammar of French verbs” en *Linguisticae Investigationes* 25/1,2002,29-48. John Benjamins Publishing Company, USA.
- MOGÓRRON HUERTA, Pedro Joaquín (2002): *Estudio Contrastivo de las Expresiones Fijas en Ser / Estar + Prep X Y Être Prép X en Francés*. Tese de doutoramento en Filología Románica. Universitat de València.
- RANCHHOD, Elisabete (1990): *Syntaxe dos Predicados Nominais com Estar*. INIC, Lisboa.
- SANTOS, António Nogueira (1990): *Novos dicionários de expressões idiomáticas*. Edições João Sá da Costa, Lisboa.
- SENEILLART, Jean (1998): “Reconnaissance automatique des entrées du lexique-grammaire des phrases figées” en LAMIROY, B. (ed.): *Le Lexique-Grammaire. Travaux de Linguistique* 37,1998,109-125. Ducolot, Bruxelles.
- SILBERZTEIN, Max (1993): *Dictionnaires électroniques et analyse automatique de textes. Le système Intex*. Masson, Paris.
- (2000): *Intex (Manual)*. ASSTRIL, Paris.

Anexo

Extracto da Clase CPN (Fernandes, en preparación)

$N_0 = N_{hum}$ $N_1 = N_{hum}$	V	Vse	$NegOblig$	Prep	Det	C	[Rdat]	de N = PRO:O	de N = PRO:Pos	Exemplo
+ -	<atirar>	+ -	a	os	pés	+ + +	O Zé atirou-se aos pés da Ana			
+ -	<cair>	- -	em	os	braços	+ + +	O Zé caiu nos braços da Ana			
+ -	<chegar>	- +	a	os	calcanhares	+ + +	O Zé não chega aos calcanhares da Ana			
+ -	<chorar>	- -	em	o	ombro	+ + +	O Zé chora no ombro da Ana			
+ -	<cortar>	- -	em	a	casaca	+ + -	O Zé corta na casaca da Ana			
+ -	<crescer>	- -	a	os	olhos	- + +	O Zé cresceu aos olhos do patrão			
+ -	<cuspir>	- -	em	a	cara	+ + +	O Zé cuspiu-lhe na cara			
+ -	<dar>	- -	em	o	focinho	+ + -	A Ana deu no focinho do Zé			
+ -	<descer>	- -	em	a	consideração	+ + +	O Zé desceu na consideração da Ana			
+ -	<entrar>	- -	em	o	jogo	- + +	O Zé entrou no jogo da Ana			
+ -	<falar>	- -	em	as	costas	- + +	O Zé fala nas costas da Ana			
+ -	<ir>	- -	em	a	cantiga	- + +	O Zé foi na cantiga da Ana			
- +	<passar>	- -	por	as	mãos	+ + +	O projecto passou pelas mãos da Ana			
+ -	<pegar>	- -	em	a	palavra	- + +	O Zé pegou na palabra da Ana			
+ -	<puxar>	- -	por	a	lingua	+ + +	A Ana puxou pela lingua do Zé			
+ -	<reger>	+ -	por	a	cabeça	- + +	O Zé rege-se pela cabeça da Ana			
- +	<sair>	- -	de	o	corpo	+ + +	A riqueza do Zé saiu-lhe do corpo			
+ -	<sentar>	+ -	em	a	cadeira	- + +	O Zé sentou-se na cadeira do Pedro			
- +	<subir>	- -	a	a	cabeça	+ + +	O dinheiro subiu à cabeça do Zé			
+ -	<tocar>	- -	em	a	ferida	+ + +	O Zé tocou na ferida da Ana			
+ -	<viver>	- -	em	a	sombra	- + +	O Zé vive na sombra da Ana			

Lenda: A clase CPN está definida formalmente pola estrutura $N_0 V Prep (C de N)_1$; $N_0 = N_{hum}$: suxeito humano ou non humano; V : verbo; Vse : construción intrinsecamente pronominal; $NegOblig$: negación obrigatoria; $Prep$: preposición; Det : determinante; C : constante léxica; $[Rdat]$: reestruturación dativa; $de N = PRO:O$: pronominalización do complemento determinativo pola forma oblicua do pronome persoal; $de N = PRO:Pos$: pronominalización do complemento determinativo pola forma posesiva do pronome persoal.

O clixé e a fraseoloxía tópica española¹

Delfín Carbonell Basset²

Adoito os clixés son considerados como unidades multilexicais desgastadas e luídas, sendo precisamente a súa característica máis sobresaínte e definitoria a da trivialidade. Este artigo examina a natureza do clixé a través da análise de dez expresións –do seu significado e da súa orixe- apoiada nunha multiplicidade de exemplos usualizados que ilustran a progresión diacrónica destes elementos.

Palabras clave: fraseoloxía española, clixé, perspectiva diacrónica.

Clichés are usually conceived as outworn overused multiword lexical units, their most outstanding and defining trait being precisely that of triteness. The present paper explores the nature of cliché through the analysis of ten expressions, -its meaning and origin- supported by a profusion of examples in use which illustrate the diachronic progression of these items.

Key words: Spanish phraseology, cliché, diachronic perspective.

A Biblioteca Nacional de Madrid non ten dicionarios de clixés en lingua castelá e a palabra *cliché*, nun título, só aparece nun dicionario bilingüe meu: *A Phraseological Dictionary, phrases, expressions, locutions, clichés, idioms, sayings*.

O clixé é unha especie de metáfora, conxunto de palabras unidas, modismos ou locucións que se caracteriza polo seu uso e emprego excesivo na linguaxe, oral ou escrita, que o converte nunha expresión rutineira, manida e baleira que queda como lugar común. A palabra está recollida no DRAE³. “En su forma más venial el clisé es una frase hecha y rehecha mil veces para otros contextos. El único mérito está en el diseño original” (Miguel 1985). Para Partridge (1947) “a cliché is an outworn commonplace; a

¹ Avance do meu próximo libro *El enigma de las frases: Breve diccionario de clichés*.

² Tradución de Marta Mª Rodríguez Añón.

³ “3. m. Lugar común, idea o expresión demasiado repetida o formularia”. Para outras linguas véxase: *Dictionnaire Hachette* (1999): “Cliché. 3. fig. péjor. Idée, phrase toute faite et banale que l’on répète”. *Random House Webster’s Unabridged Dictionary* (1988): “Cliché. a trite, stereotyped expression; a sentence or phrase, usually expressing a popular or common thought or idea that has lost originality, ingenuity, and impact by long overuse [...]”.

phrase (or virtual phrase) that has become so hackneyed that scrupulous speakers and writers shrink from it because they feel that its use is an insult to the intelligence of their auditor or audience, reader or public”.

Unha frase afortunada, nova e descritiva no seu momento, que cae en graza e é adoptada por todos, repetíndose e indo de boca en boca, de pluma en pluma e volvéndose clixé, unha expresión case va que perdeu a súa frescura e ten xa escasa razón de ser. Dixo Fernando Lázaro Carreter (1985) nun dos seus *dardos*: “[...] ese repertorio de acuñacións idiomáticas que suplen todo esforzo por su repetición automática. Es en extremo vulgar precisamente por eso, por su frecuencia, por su reiteración monacorde e invariada”. E Miguel (1985) di: “Una metáfora es siempre un descubrimiento, un enriquecimiento del lenguaje. El problema está en su rápida depreciación. La repetición mecánica de la nueva imagen acaba por empalagar”. Pero toda frase ten como orixe unha expresión individual, anónima, que se populariza, como xa apuntou Vossler (1904): “Una expresión hablada se origina de una actividad individual, pero se naturaliza cuando los otros la consienten, la aceptan, la repiten, ya conscientemente, con un proceso de creación, modificándola, corrigiéndola, debilitándola o fortaleciéndola [...]”.

Unha fórmula verbal, unha frase feita pódese converter, a forza de repetirse, nun lugar común, nun “clixé lingüístico prefabricado”, nunha frase estereotipada. E en vez de expresa-las nosas ideas coas nosas propias palabras, facémolo con locucións, con expresións emprestadas ou roubadas que escoitamos ou lemos sen parar a pensar se teñen algún sentido ou se son ocas e inertes. Xa dixo Sheehan (1982) que el mesmo era unha proba vivente de que se pode pasar pola vida utilizando só palabras emprestadas e que lle resultaba polo tanto difícil falar sen cita-las palabras dalgún outro.

O clixé pode ser un símil, un modismo, unha simple frase, un refrán, que se converte nun retrouso ou unha especie de bordón conversacional carente de sentido. Así, cando dicimos *ni que decir tiene que* e inmediatamente dicímo-lo que non é necesario dicir: “Ni que decir tiene que es muy inteligente”⁴.

A fraseoloxía tópica estudouse pouco. Varios autores afirman que as unidades fraseolóxicas son sempre fixas, e eu engado: ata que deixan de selo; ata que os falantes introducen cambios⁵. Isto recórdame as mutacións anuais do virus da gripe.

Correr un tupido velo foi no seu tempo un acerto, pero xa non o é. Agora é unha expresión que cheira a touciño rancio. Dixer *estar en un mar de dudas*, ou *un sol de justicia* ou *más pobre que las ratas* ou *acoso y derribo* ou *esa asignatura pendiente*, ou falar da *cruda realidad* pode implicar que somos nugalláns, ignorantes ou que simplemente nos falta imaxinación. Dicia Partridge (1947): “As to the cliché, I daresay we are all in agreement. Haste encourages them but mere often they spring from mental laziness”. Tamén pode indicar que non nos importa como nos expresamos e que o facemos de calquera maneira, sen personalidade nin graza, de xeito mecánico e repetitivo que paraliza o pensamento, amazocándoo, embotándoo e acurtando o seu

⁴ “[...] una lengua hecha de frases preacuñadas para transmitir ideas archipodridas [...]” (Cortázar 1963).

⁵ Ve-lo interesante traballo de Ruiz (1997), onde se cita a varios autores que defenden esa postura.

horizonte⁶. “[...] pensamos con el idioma; si se usa mal, pensaremos mal; y si lo cambiamos pensaremos con aquellos con quienes no nos gustaría pensar”, dinos Lázaro Carreter (1985) nun dos seus *dardos*. E, xa posto, cito a Binder na súa obra *Dialectic* (1932), que nos di: “There is no bigger peril either to thinking or to education than the popular phrase”⁷.

Algúns clichés apareceron nos séculos dezaioito e dezanove e seguen vixentes, como a *renglón seguido* e outros, a *bote pronto* ou *ser de juzgado de guardia* son de recente invención e moi celebrados.

A pesar do dito non condeno o cliché, nin creo que debamos facer de inspectores da lingua, acosando ou prohibindo maneiras de falar ou de escribir⁸. O meu libro só trata de explica-lo seu significado, ás veces as súas orixes, e dar exemplos de uso por medio de citas ilustrativas de varios autores que nos dan unha idea do estendido que está o cliché en español. Este foi pouco estudado porque non é recoñecido como tal e pasa desapercibido, case con pés de la. Chegamos a crer, a forza de escoitalo, que é normal e aceptable e dende logo de uso corrente. Julio Casares (1950) admitía: “[...] la cruzada contra el imperio del cliché, cruzada que también nos vino de fuera, y que propugna el exterminio de todos los ayuntamientos verbales que se han convertido en rutina. Yo mismo he participado en esta campaña, véase mi *Crítica profana* [...]”. E o catedrático de Historia da Lingua da Universidad de Salamanca e crítico literario do semanario *El Cultural*, Ricardo Senabre (2001), é moito máis contundente e represivo: “Que gentes de escasa competencia idiomática (sic) digan o escriban un disparate no autoriza a darle entrada en un diccionario”⁹; de xeito que poderíamos dicir que o idioma é precisamente a historia de “disparates” lingüísticos expresados por xente de “escasa competencia idiomática”, que somos todos ou case todos. Pero vai moito máis lonxe, se cabe, Pombo (2002), da Real Academia Española, cando di: “O hacemos una revolución o acabamos bajando el nivel del lenguaje”¹⁰. Non é asunto do lexicógrafo facer cruzadas de exterminio, como xa dixen noutras ocasións, contra formas de expresarse ou contra vocábulos. A cultura é a que ten que coidarse deste tema, sen axuda dos escritores de

⁶ “[...] lema irrefutable, de frase hecha, a la que se llega con ese apelmazamiento del lenguaje, tan abundante en nuestro tiempo, que nos impide pensar y nos paraliza la inteligencia” (Lledó 2003).

⁷ “Non hai maior perigo para o pensamento ou para a cultura que a frase popular”.

⁸ Lázaro Carreter (2001) é o que máis critica o uso do cliché. É o seu inimigo e cre ademais que son os xornalistas os culpables do seu emprego. “Los periodistas caen continuamente en clichés de la jerga profesional que empobrecen la lengua. ¿Por ejemplo? Repetir continuamente ‘en otro orden de cosas’. Parece que uno ya no es periodista si no dice ‘en otro orden de cosas’. Los grandes periodistas son los que se apartan del cliché y crean su propia lengua [...]”.

⁹ No seu excelente *The Art and Craft of Lexicography*, Landau (2002) fálanos deste problema e di algo moi importante: “Popular commentators on usage are now more likely to be newspaper or television journalists, authors, literary critics, or professors of literature, but the tone of moral outrage has not changed. Verbal solecisms are frequently denounced as if they were morally indecent, not just trivial errors but fundamental assaults on dignified communication and tradition of human civilization”.

¹⁰ Non sabemos que tipo de revolución pide, pero supoño que, como tódalas revolucións, será represiva. A cita completa é: “Pombo hizo ayer alusión a la tragedia del Prestige en Galicia para explicar la situación a la que pueden llegar las cosas si no se cuidan: ‘Así es como se acaba si se dejan navegar esos barcos, irresponsablemente, por el mar (sic); y así es como puede acabar también la lengua’. Y después subrayó: ‘O hacemos una revolución o acabamos bajando el nivel del lenguaje’”.

dicionarios de dúbidas¹¹, de gramáticos, de catedráticos de lingua, de censores, en fin, que pontifican a contracorrente dos usos da lingua e intentan impoñer unha ditadura lingüística ó seu gusto. E vén na miña axuda o tamén académico Pérez Reverte (2003) cando di: “El problema es mitificar el lenguaje. Hacer del lenguaje el becerro de oro es un grave error. El lenguaje no es más que una herramienta para comunicarse, para amar, para conversar, para escribir, para leer”. Non obstante, Amis (2001) dinos: “[...] all writing is a campaign against cliché. Not just clichés of pen, but clichés of the mind and clichés of the heart”. Dicir que o idioma está en perigo é un clixé intelectual¹². E xa o di Luis María Anson (2001): “Hay que escuchar el habla popular como si se tratara de una música incesante. El idioma no lo hace la Academia sino la palabra recental del pueblo. La función de la Academia consiste en sancionar, con rigor filológico y científico, lo que el pueblo establece”. E Blaker (2001) non cre que deba perseguirse o clixé, pola contra: “For, when the chips are down, the cliché is what it’s all about. It is a valuable working tool in the business of communication. The very act of self-consciously trying to be original creates the greatest cliché of them all”. E é que non ten sentido dicir que os cambios que sofre a lingua son bos ou malos, aceptables ou inaceptables, correctos ou incorrectos. Quizais teña sentido pensar se eses cambios serven un propósito utilitario, o propósito final de comunicar de forma sinxela, sen artificios inanes. Máis nada.

A Pío Baroja non lle gustaban os clixés, aínda que tamén os empregaba e dicíanos na súa obra *Desde la última vuelta del camino* (1944-49): “El escritor que emplea las palabras que ha oído, sobre todo de niño, les da un sabor especial de verdad, de autenticidad, que no tienen casi nunca cuando las toma del diccionario. Yo no escribiré nunca *por ende, a mayor abundamiento, enterizo, señero, reciedumbre, mañanero, madrugero*, ni hablaré de la *besana* o de los *albaranes* de las casas, porque éstas y otras palabras las leo, pero no las oigo. Sobre todo, no las he oído. Esto me basta para no usarlas. Son para mí voces inusitadas, que no añaden un matiz nuevo a una idea. Todo ello constituye un léxico que a mí me parece una moda modernista muy próxima a la trivialidad y a la cursilería”. E Cela (1976) dicía no seu *Diccionario del erotismo*, “[...] las palabras no pueden ser sustituidas por frases sin grave detrimento de la lengua”.

¹¹ Consulta-la diferenza entre *haber e a ver* é cuestión de cultura, non de dúbidas lingüísticas.

¹² Teño unha boa nova: o idioma que falamos non está en perigo. Os choromiqueiros -son case sempre homes- que saloucan magoados ante o que chaman o cadáver do empobrecemento do idioma, xemen en van. Non hai de que se preocupar. Metamorfosearase, simplificarase ata ser irrecoñecible de aquí a 2000 anos, pero non desaparecerá. Tranquilos, que todo está baixo control. E cito, a modo de exemplo, as palabras apocalípticas de Conte (2002): “[...] en estos tiempos de abandono y descuido de nuestro idioma, una lengua cada vez más *basura* y dejada de la mano de dios (sic), en manos de profesores, académicos y medios de comunicación de masas que en función de falsas identidades [...] falsas libertades y no menos falsas ideas sobre la democracia y la huida de todos los cánones han desembocado en esta lengua de hoy, que oscila entre polisemias, sentidos y equívocos diccionarios, como una verdadera *mareja negra* que invade nuestra vieja lengua enfangándola hasta los tuétanos”. Tranquilidade, ante todo tranquilidade. Xa se laiaba o P. Feijoo de algo parecido no seu *Theatro crítico universal I* (1726): “En los Españoles, picados de cultura, dio en reynar de algún tiempo a esta parte vna afectación pueril de tropos rethóricos, por la mayor parte vulgares, vna multiplicación de epithetos synónimos, vna colocación violenta de voces pomposas, que hazen el estilo no gloriosamente magestuoso; si asquerosamente entumecido. A que añaden muchos vna temeraria introducción de voces, ya Latinas, ya Francesas, que debieran ser descaminadas, como contravando de el idioma, o idioma de contravando en estos Reynos. Ciertamente en España son pocos los que distinguen el estilo sublime de el afectado; y muchos los que confunden vno con otro”.

Strunk (1918) aconsella no seu excelente *Elements of Style*: “omit needless words” –e o cliché é sempre innecesario; non é nin condenable nin aceptable, é simplemente iso: innecesario, superfluo, prescindible. A metáfora inerte nunca engade valor ou un matiz novo a unha idea, ó dito ou escrito; ó revés.

¿Poderíase falar de plaxio ou intertextualidade nesta materia de clichés? Cando vemos unha metáfora nova ou un símil afortunado e o repetimos, ¿non estamos a plaxiar? ¿Non será a historia do cliché a historia do plaxio verbal, oral e escrito?

O cliché adoita aparecer nos dicionarios, cando o fai, con etiquetas como *fr. fig. fam.*, que quere dicir: frase figurada e familiar. ¿E por que non *cl.* por “cliché”? Tódolos recompilados aquí están vixentes no idioma de hoxe, tal e como demostran as citas que achego. Non incluíñ frases caducas como *dedazo de miel*, *jugar al abejón con alguien*, *buscar mendrugos en cama de galgos*, que deixaron de empregarse hai tempo.

Todo falante vai deixando a súa pequena pegada na lingua ó difundir por vía oral ou escrita o seu particular xeito de emprega-las palabras, ou como as une para formar novos camiños de expresión, ou para repetir simplemente o que oíu ou leu e do cal se apropiou. Tras cada cliché hai unha pequena historia, que dalgún xeito que eu ignoro, segue unhas leis sociais ou lingüísticas que o fan popular ou o condenan ó esquecemento. Pouco se sabe da historia e orixe das frases, e menos aínda se ten escrito sobre o tema. Así que é arriscado e imposible, creo, ser dogmático e insistir en etimoloxías populares, ó que saia, sen ningún rigor, á vaiche boa. E non pasa nada se despois de tratar de rastrear un cliché, un xiro idiomático, non acertamos coa súa orixe exacta e co seu significado cabal. Ende ben, o universo noso está aínda inzado de enigmas que se nos resisten e o noso cerebro é tamén aínda unha fronteira virxe por explorar. Tralas palabras que van xuntas, repito, hai sempre unha interrogante, unha vida secreta que investigar e comprender. Intentémolo cando menos.

Leamos agora algúns exemplos entresacados do meu libro. A frase vai seguida da miña definición; tralo signo (•) dou explicacións sobre orixes, uso e demais. Tralo signo (✓) achego citas textuais históricas e contemporáneas que demostran como se empregou e se emprega agora.

acoso y derribo. Ataque continuado para destruír.

• Non consta no máis recente libro fraseolóxico, *Gran diccionario de frases hechas* (2001) pero si no *Diccionario de uso del español de América y España* (2002): “Conjunto de acciones premeditadamente encaminadas a dejar a alguien en una situación tan comprometida que no tenga escapatoria”. Esta frase é de orixe taurina e relativamente recente (primeira cita de 1970, aínda que en 1966 xa explica Cossío de que se trata). Carlos Abella (1996) dinos no seu *¡Derecho al toro!*: “[...] persecución que el garrochista hace de una res en pleno campo, práctica todavía ejecutada en las dehesas andaluzas y salmantinas y cuyo fin es el derribo de la res perseguida mediante la introducción de la garrocha en las nalgas. De ahí que se diga acoso y derribo”. Díaz-Cañabate (1970) di: “La prueba de éstos sigue realizándose sin modificación esencial, bien en campo abierto, precedida de su acoso y derribo, bien en plaza cerrada, y consiste sólo y exclusivamente en la suerte de varas, sin intervención de capote y muletas [...]”. O

clixé transcendeu a tauromaquia para se converter case nun bordón, moi empregado por políticos e xornalistas de España e Iberoamérica. Por exemplo: “CDC iniciaba el acoso y derribo del alcalde democristiano y UDC se limitaba a parar los golpes” (*La Vanguardia*, 3/4/1995). O dicionario da Real Academia Española (2001) non sabe que existe pero Tomeo (2003) si, e no seu *Mi oficio de escribir* dinos: “[...] la novela debía ser un instrumento de acoso y derribo de la dictadura [...]”. Como xa dixemos que en cuestións idiomáticas non hai nada fixo, Laso (2004) di: “[...] que fue interlocutor de La Caixa en la operación de derribo a Cortina”. E en *Expansión* (21/1/2005) dise “Del asalto a BBVA se ha pasado al acoso y derribo a su presidente [...]”. Pero paga a pena ver máis:

✓ “La tiente por acoso y derribo es un espectáculo inolvidable, no sólo por la grandiosidad del escenario -¡jaquel cielo andaluz de cobalto!, ¡aquellas verdes alfombras florecidas!-, sino por la maestría de los jinetes y por el "lujo campero" valga la paradoja, que se advierte por doquier” (Cossío 1966). || “La prueba de éstos sigue realizándose sin modificación esencial, bien en campo abierto, precedida de su acoso y derribo, bien en plaza cerrada, y consiste sólo y exclusivamente en la suerte de varas, sin intervención de capotes y muletas...” (Díaz-Cañabate 1970). || “Las estrategias de acoso y derribo del Gobierno, de las mociones de censura, pertenecen al baúl de los recuerdos...” (*ABC*, 20/11/1983). || “En su etapa de acoso y derribo, de depuración, Radio 3 cultivó el producto singular y más o menos raro como Tirante y Morgana...” (Díaz 1992). || “[...] el PNV ha iniciado una campaña de acoso y derribo contra los Cuerpos y Fuerzas de Seguridad del Estado” (*El Mundo*, 13/4/1995). || “CDC iniciaba el acoso y derribo del alcalde democristiano y UDC se limitaba a parar los golpes” (*La Vanguardia*, 3/4/1995). || “Si, con respecto a lo que tenía de operación de acoso y derribo del poder. El objetivo fundamental se ha conseguido. Aunque aún hay materia real de escándalos como la corrupción y el caso GAL...” (*La Jornada*, México, 1/10/1996). || “Preguntado sobre la teoría del PSOE de que existe una operación de acoso y derribo contra su dirigente, el ex presidente Felipe González...” (*El País Digital*, nº 365, 3/5/1997). || “[...] el acoso y derribo al marco universitario se mitigó con los minutos y los colegiales cogieron aire aunque despreciaron a la suerte” (*Canarias* 7, 5/2/2001). || “Jesús estaba allí y, valiente, comenzó su campaña de acoso y derribo [...]” (Villar 2002). || “Tras una intensa operación de acoso y derribo, orquestada en torno a las últimas muertes violentas y secuestros de empresarios...” (*El País*, 1/4/2002). || “Denuncian que existe una operación de acoso y derribo contra ellos [...]” (*El Mundo*, 25/12/2002). || “Acoso y derribo en el cartel de Peribáñez?” (Palomo 2002). || “[...] la novela debía ser un instrumento de acoso y derribo de la dictadura [...]” (Tomeo 2003). || “Del asalto a BBVA se ha pasado al acoso y derribo a su presidente [...]” (*Expansión*, 21/1/2005).

correr un tupido velo. Non falar ou mencionar certa cousa, pasala por alto.

• Considérase un modismo pero é un clixé, no que ademais caeron máis de catro. Senabre (2001) reprobáballe a José María Guelbenzu o seu uso: “Lo único que cabe deplorar es que Guelbenzu, excelente escritor, no haya revisado con mayor detenimiento el texto para eliminar defectos sólo disculpables en una primera versión: expresiones inertes (*tupido velo*, páxs. 183, 187) [...]”. Quero pensar que posiblemente non sexa lícito censura-los xiros que emprega un escritor. Cadaquén escribe como pode ou quere. Nótese que Senabre chama o clixé *expresión inerte*: expresión falta de vida. É posible que o P. Isla, Madariaga, Cela, Delibes, Martín Gaité, Donoso e Pedro J. Ramírez tampouco revisaran os seus manuscritos. E é que o clixé está á espreita e salta sobre os escritos en calquera momento. Muñoz Molina (2001) capéao un pouco, só un pouco, na última cita. O *Nuevo diccionario de la lengua castellana* (1863) subliña: “Tender un

velo sobre algo; hacer por olvidarlo o por que se olvide, se omita, se pase en silencio, no se torne a mentar”. En inglés, o clixé *to draw a veil over sth* documéntase dende 1701, por Daniel Defoe, nada menos. José María Romera fai un esforzo na súa introdución a Iribarren (1994) para revitalizar este clixé cando di: “Dejemos sólo constancia del hecho y corramos un discreto velo [...]”. E outra variante regálanola Porta Perales (2004): “Y por supuesto se continuará cubriendo con un tupido velo de silencio [...]”.

✓ “¿quién será tan negado que los sostenga ni dé oídos a la futilidad de sus recursos? ¿No se ha de rasgar alguna vez este tupido velo con que se disfrazan” (Isla 1758). || “[...] trastorno que se observaba en la atmósfera, en la salud y producciones, reynaba la preocupación á favor del arroz. En unos el interes echaba un tupido velo sobre la verdad, y ofuscaba la razon” (Cavanilles 1795). || “[...] la situación dolorosa de los expulsos, y quiso que un tupido velo cubriera los fundamentos de este acto” (Ferrer 1843). || “[...] ni sobre todo al oeste, bloqueado como estaba por el Océano y por un tupido velo de misterio” (Madariaga 1940-47). || “[...] recordando que de grandes cenas están las sepulturas llenas, procuró hacer la digestión despierto. Corramos un tupido velo” (Cela 1956). || “[...] después, a celebrarlo, que mejor es correr un tupido velo, que a saber qué hariais esa noche...” (Delibes 1966). || “Pero el quid de la cuestión residía en que no eran solamente los petimetres y las petimetras los que tenían interés en correr un tupido velo sobre aquel asunto: la mayoría de los papeles en que se mencionaba el cortejo o no circulaban libremente o se retiraban pronto” (Martín Gaité 1972). || “Dejemos sólo constancia del hecho y corramos un discreto velo [...]” (Romera 1994). || “No sé. No sé. Corramos un tupido velo sobre este asunto” (Donoso 1978). || “Por eso, apreciado José Barrionuevo, todos los que contribuisteis a correr ese tupido velo...” (Pedro J. Ramírez 1995). || “Mansito propuso en 1990 correr un tupido velo sobre los primeros síntomas de la existencia de la enfermedad en el ganado británico para evitar una caída del consumo de carne en el mercado europeo” (*El Mundo*, 19/7/1996). || “Incluso ha habido noticias sobre saqueadores de tumbas, aunque un velo de discreción o de pudor oculta los detalles [...]” (Muñoz Molina 2001). || “[...] se ha decidido correr un tupido velo sobre esa cuestión?” (Ezquerria 2004).

por activa y por pasiva. De tódalas formas ou por tódolos medios posibles.

• É un misterio para min como e cando se decatan os académicos da existencia dunha frase. Neste caso temos constancia escrita dende 1652 e 1657 por Baltasar Gracián no seu *Criticón*, pero a Real Academia Española (1933) analízaa por primeira vez e dá como autoridade a Torres Villarroel (1794): “Reverendísimo mío / dijo otra vez y otra vez otra, / pues la Musa por activa / y por pasiva me sopla”. Tamén a emprega Pérez Reverte nunha entrevista televisiva de 2004: “[...] un novelista entretiene, por activa y por pasiva”. Xa lla oíra a Esperanza Aguirre e a outros políticos de agora (2005) que a empregan moito, tanto que en Google se pode comprobar que a Internet se contaminou e xa ten case 28.000 rexistros deste clixé rodando polo mundo globalizado. ¿Terán algo que ver a voz activa e a voz pasiva dos verbos? ¿Será, quizais, facer algo activamente, pola forza, ou pasivamente, con boas maneiras e tratando de persuadir? A cita de Baltasar Gracián parece indicar isto. Se cadra é outro xeito de dicir *por las buenas o por las malas*. Nótese o que nos di o P. Feijoo na súa cita, el que era home intelixente. O que importa agora é que segue vivo este clixé que nos invade persistentemente a través, sobre todo, dos políticos e os chamados medios de comunicación.

✓ “y no se te dé nada de los cultos, que ellos no son entendidos, ni por activa ni por pasiva [...]” (Domínguez Camargo 1652). || “Y en conclusión, la verdad por activa es muy agradable, pero por pasiva la quinta esencia de lo aborrecible: esto es, en murmuración, no en desengaño” (Gracián 1657). || “[...] mí me busca el otro agradecida: / por activa y pasiva es mi tormento, / pues padezco en querer y en ser querida” (Juana Inés de la Cruz 1666-95). || “[...] unos, que fueron meros copiantes de sus antecesores; otros, que pusieron por pasiva lo que hallaron escrito por activa; otros, que por decir algo de nuevo, nada dixeron de bueno” (Feijoo 1730). || “Así y asá, quiero que él sepa que es como yo hago y deshago mis críticas, por activa y por pasiva [...]” (Gallardo 1835). || “[...] como usted me enseña, por activa y por pasiva [...]” (Pardo Bazán 1886). || “Se la acusa de puta, puta por dentro y por fuera, por arriba y por abajo, por activa y por pasiva, aquí y en Pekín [...]” (Torrente Ballester 1972). || “Desde el comienzo, los oiartzuarras tanto por pasiva como por activa intentaron dominar el marcador [...]” (*El Diario Vasco*, 13/3/2001). || “El ministro, muy asequible, y que ha explicado su proyecto por pasiva y por activa en los últimos meses [...]” (*Faro de Vigo*, 15/06/2001). || “El informe del 16 de julio de 2004 en el que se aseguraba por activa y por pasiva que Sogecable restringía la competencia con los técnicamente denominados [...]” (*La Gaceta de los Negocios*, 24/10/2004). || “Los consejeros populares insistieron, por activa y por pasiva, en el aplazamiento de la cita de mañana y en incluir en la agenda el debate sobre el modelo [...]” (*El Correo Digital*, Álava, 26/10/2004). || “Niega, por activa y por pasiva, que hubiera discrepancias en el PP a la hora de encarar la cumbre autonómica del pasado jueves” (*La Razón*, 30/10/2004).

un antes y un después. Punto no tempo que marca un cambio.

• O *Diccionario de uso* (2002) sinala *un antes* como “tiempo o situación anteriores a un momento dado”, pero no exemplo non ten máis remedio que emprega-la frase feita que nos interesa, dicindo: “en la historia de la humanidad hay un paso que marca un antes y un después: el paso de la mentalidad mítica a la mentalidad racional”. Como é tan recente, non o rexistra María Moliner e tampouco o *Diccionario Clave*, que é máis moderno. Este punto crucial que marca un cambio, que pode ser calquera cousa ou acontecemento, dálle pé a Delfín Rodríguez (2003) a expresar un inxenuo optimismo, cando salienta a transcendencia da exposición de Manet no Museo del Prado coa afirmación: “Habrá un antes y un después de Manet en Madrid”. Considero que debíamos pensar moito antes de escribir isto, aínda que Herralde (2004), o editor, non o fai, e comenta: “[...] la obra del escritor chileno marca un antes y un después de la literatura”. E agora vexo que o meu admirado prologuista Luis María Anson (2005) di referíndose á edición do *Quijote*: “Hay un *Quijote* antes de Rico y un *Quijote* después de Rico”.

✓ “¿Pudo haber vivido mejor en un antes o en un después?” (Salinas 1940). || “Ello conduce, finalmente, a una depreciación del suceso histórico, es decir, de esta cosa decisiva, casi sagrada, que separa un antes y un después [...]” (Brugarola 1967). || “[...] y lo que haría por la tarde, que dependía de lo que ella quisiera, dado que su vida se había partido en dos, un antes y un después de conocerla” (Vergés 1980). || “La Revolución Industrial es sin duda un elemento clave en el estudio de la evolución de todo este proceso y marca un antes y un después” (Vinuesa 1991). || “[...] a finales del siglo XVIII aparece el libro de un escocés, Adam Smith (1725-1790), que marca un antes y un después en la historia de la economía” (Estefanía 1995). || “La modernidad tiene un antes y un después del gobierno de Sánchez de Lozada” (*Los Tiempos*, Bolivia, 2/2/1997). || “[...] hay un antes y un después desde que se hiciera cargo de las campañas electorales” (Pérez Henares

2003). || “Habrà un antes y un después de Manet en Madrid” (Rodríguez 2003). || “Siempre ha habido un antes y un después de Joyce” (Amat 2004). || “En la poesía de José Corredor-Matheos hay un antes y un después de la publicación de *Cartas a Li-Po* [...]” (García Martín 2004). || “[...] la obra del escritor chileno marca un antes y un después de la literatura” (Herralde 2004). || “Hay un *Quijote* antes de Rico y un *Quijote* después de Rico” (Anson 2005).

años largos. Anos que parecen séculos.

- Como o cerebro humano non pode comprende-la idea do tempo, ás veces 365 días (5 horas, 48 minutos e 46 segundos fan un ano) fanse longos ata parecer 450 ou máis, de aí o clixé, que ten unha longa vida no idioma. O que repite a frase quere suxeri-la idea de fastío e aburrimiento [...] do tempo que lle parece que pasa con lentitude. Non o atopei en ningún dicionario, nin sequera no *Gran diccionario de frases hechas* (2001) nin no moi recente *Diccionario de uso del español de América y España* (2002), pero si nas seguintes citas, de 1527, do P. Las Casas, ata a última de 2002. Mais observei que tamén se pode amplia-lo clixé. Por exemplo: “El millón largo de escolares catalanes que volvió ayer a las clases lo que hizo sin problemas [...]” (*La Vanguardia* 16/9/2003). Pero Quiñonero (2004) engade máis aínda: “[...] y una docena larga de libros que replican apoyan o amplifican [...]”. Á *docena larga* (¿14? ¿19?) súmase Rodríguez Rivero (2004): “La Feria de Buenos Aires dispone de un plantel fijo de una docena larga de personas”.

- ✓ “[...] que, desde entonces acá (que han pasado cuarenta y ocho años largos [...])” (Bartolomé de las Casas 1527-1561). || “[...] ya con más de novecientos años largos habían entrado en estos reinos [...]” (Poza 1587). || “Te llevo siete años largos, soy deudor a tu familia de beneficios que no olvidaré nunca [...]” (Gómez de Avellaneda 1860). || “¡Infeliz! ¡Cincuenta años largos de bregar en esos mares [...]” (Pereda 1885). || “Alicia tiene treinta años largos [...]” (Jardiel Poncela 1935). || “Anduvo con él dos años largos, pero como le daba unas tundas tremendas que la deslomaba [...]” (Cela 1951). || “Y hoy, a los doce años largos de su muerte [...]” (Cela 1958). || “[...] el fontanero no ha querido volver, y ya llevamos diez años largos esperando [...]” (Zamora Vicente 1972). || “Cuatro años largos, sí, llevaba Colón acosando a los reyes” (Vizcaino Casas 1987). || “Tres años largos sin dejarse ver” (Uslar Pietri 1990). || “[...] mediano de estatura, frisando los sesenta años largos [...]” (Armas Marcelo 1994). || “La novela llevaba escrita unos cuatro años largos” (Jiménez Lozano 2001). || “Durante largos años no había habido grandes pegas a su obra, pero no era Unamuno un hombre cómodo para los políticos” (Zamora Bonilla 2002). || “Añadió que si el Senado funcionara, y en estos 25 años largos ya de desarrollo constitucional hubiera asumido las funciones que le son propias, no haría [...]” (*El Comercio Digital*, Asturias, 29/10/2004).

grano/granito de arena. Achega, axuda.

- Este clixé denota unha falsa modestia, chamando *grano/granito de arena* ó que cadaquén cre que é unha enorme, importante e valiosa achega. Allea ás falsas modestias, a Academia acepta por primeira vez a expresión no seu dicionario de 1925 e di: “Auxilio pequeño que uno contribuye para una obra o fin determinado”. O pudor ou a sandez ou o apoucamento obrigaron a cambia-lo *grano* polo *granito*. A primeira cita é de 1901: non a recolle o *Gran diccionario de frases hechas* (2001), pero o *Diccionario de uso del*

español de América y España (2002) si a inclúe e di: “Ayuda pequeña que una persona aporta y con la que contribuye para conseguir un fin determinado”. Ofrezco citas reais que demostran como se achega ese *grano/granito de arena*, para facer logo nós o mesmo. O buscador Google dáme 11.500 resultados nos que aparece *grano de arena* e nada menos que 23.400 para *granito*, feito que creo que reforza o que digo sobre a modestia, ou falsa modestia. É clixé panhispánico e non atopei documentación anterior a 1901. E como non o podo resistir, digo eu: “Con este traballo quero achega-lo meu *granito de arena* ó estudo da fraseoloxía española”. Pero a editora Nuria Lucena, allea a todo isto, dime en comunicación persoal (30/4/2003): “Sólo esperamos como editores contribuir de la mejor manera a enriquecer nuestra bibliografía en ese sentido y aportar nuestro grano de arena a la lexicografía española”. E Ramón Rodríguez (2004) di que “Richard Wolin, a principio de los noventa, había puesto su grano de arena en los debates [...]”.

✓ “En este sentido, esto es, como acarreadores de nuestro pequeño grano de arena al acervo común de la historia patria...” (Boronat y Barrachina 1901). || “[...] observar de cerca los males que padece aquella raza noble y generosa, digna de mejor suerte, y quisiera contribuir, aunque fuese aportando un grano de arena nada más, á la obra de su adelanto” (Giménez Valdivieso 1909). || “Ante esta iniciativa de publicar sus Memorias deformadas comprenderá sin duda que deseo llevar así mi granito de arena al dichoso remate de nuestra Redención y aprobará conmovida [...]” (Parra 1929). || “[...] Él también, concluyó modestamente, aspiraba a aportar su granito de arena en la construcción del magno edificio cuya primera piedra pusiera el genial Linneo” (Sampedro 1952). || “[...] la revista *Arbo* ha iniciado una encuesta muy interesante, a la que también aportamos nuestro grano de arena [...]” (Fraga Iribarne 1962). || “Y cada vez que sucumba, como ha ocurrido siempre, habrá puesto su granito de arena para que el pretendido paraíso se convierta en un infierno” (Martín Vigil 1965). || “[...] perdidos y que no vacilan en poner su granito de arena para que la sociedad recupere sus estructuras de antaño” (Tomeo 1985). || “[...] hace querer regresar muy pronto, para estar con ustedes, y poner un granito de arena en el trabajo que se debe hacer allá” (Chase Brenes 1996). || “Con el deseo de aportar su granito de arena, ABC Salud acerca a los lectores a algunas organizaciones que...” (*ABC Salud*, 1/12/2001). || “[...] confesó su orgullo de haber puesto un granito de arena en la creación de la Real Fundación de Toledo [...]” (*El País*, 5/4/2003). || “Sólo esperamos como editores contribuir de la mejor manera a enriquecer nuestra bibliografía en ese sentido y aportar nuestro grano de arena a la lexicografía española” (Nuria Lucena, comunicación persoal, 30/4/2003). || “Richard Wolin, a principio de los noventa, había puesto su grano de arena en los debates [...]” (Rodríguez 2004). || “[...] quiero aportar mi granito de arena al proyecto olímpico de Madrid [...]” (*La Razón*, 5/2/2005).

ni que decir tiene. Ser algo tan obvio e claro que é superfluo mencionalo.

• É o clixé máis absurdo e innecesario, case un bordón conversacional no que inciden e reinciden os mellores escritores e estilistas, como deixan claro os exemplos de uso que escollín. Podíamos preguntar: se o que se di non fai falta dicilo ¿por que dicilo? É curioso, mais os libros de estilo nunca mencionan este clixé. Senabre (2001) cre que atopou a solución para evitalo e di: “Diálogos que -obvio es decirlo- el autor compone con ejemplar destreza [...]”. Mais non, non é a solución. É o mesmo pero con outras palabras, aínda que temos que agradecerlle o intento. Ángel Ganivet (1898) é un dos

primeiros citados e logo ségueno Ortega, Insúa, Zubiri, Pemán, Luis Goytisolo, Julián Marías, Manuel Hidalgo e Mateo Díez. En inglés dise *needless to say*, que é tamén un clixé. O *Diccionario de uso del español de América y España* (2002) dá unha definición estraña: “Expresión que *evidencia* que lo que se ha dicho o lo que se va a decir es *evidente*” (cursiva miña). Non escapa a isto nin o meu querido prologuista e premio Cervantes 2002, Jiménez Lozano, no seu *Los cuadernos de la letra pequeña* (2003): “Por lo demás ni que decir tiene que hay gentes que trabajan seriamente [...]”.

✓ “[...] y ni que decir tenía que ellos habían de quedar como los mismísimos ángeles [...]” (Reyes 1888). || “Eso ni que decir tiene -contestó Benito” (Ganivet 1898). || “Ni que decir tiene que si, abstrayendo de los demás elementos estéticos, comparamos el lenguaje de los autores, encontraremos muy grandes diferencias y características predilecciones” (Ortega y Gasset 1916). || “Ni que decir tiene que el sainete ocurría cerca de la plaza de la Cebada, y que, al celebrarse la boda del chulapo digno y la manola buena, triunfante de las asechanzas y calumnias de su adversaria, había un baile: un baile en la Bombi” (Insúa 1922). || “[...] observación recae sobre un objeto distinto al de la primera. Y así sucesivamente. A esto es a lo que Dirac llama observable. (Ni que decir tiene que se trata tan sólo de observables físicos; por tanto, de magnitudes que pueden ser medidas en cualquier observación [...])” (Zubiri 1932-44). || “Y ni que decir tiene que el obispo cesó radicalmente en sus jaculatorias de aprobación entusiasta” (Pemán 1970). || “Agradecido encima. La gente en nuestro pueblo es muy cariñosa, ni qué decir tiene” (Zamora Vicente 1972). || “Ni que decir tiene que esa impresión de tiempo acelerado a la que acabo de referirme no se bastaba para explicar el bloqueo, al que se hallaba sometido, que la causa era principalmente de carácter moral, conmocionado” (Goytisolo 1984). || “Ni que decir tiene que le parece muy bien, y se expresa sobre ello con una falta de misericordia que resulta espeluznante” (Marías 1985). || “Ni que decir tiene que ya no pude concentrarme ni un momento en la reunión” (Hidalgo 1988). || “Ni que decir tiene que el experimento lo manteníamos en el más absoluto secreto, como corresponde a un intento de estas características que se presta a las más absurdas fantasías e imaginaciones maliciosas” (Mateo Díez 1992). || “Ni que decir tiene que, esta última, es la perla de mi colección, prácticamente insuperable” (Lázaro Carreter 1997). || “[...] pero sigue siendo válido como historia y como fuente histórica. Y ni que decir tiene que acertó en muchas de sus explicaciones” (Moreno Alonso 2001). || “Ni que decir tiene que estamos ante una obra indispensable para el estudio científico de nuestras letras medievales” (Cuevas 2003). || “Ni que decir tiene: no faltan entre los pensamientos kantianos [...]” (Bada 2004). || “Ni que decir tiene que ambos belenes [...]” (Monzó 2004).

dedo en la llaga. Acertar, afondar nun tema.

• A frase aparece descrita no dicionario da Academia dende 1869 e no ano 1814 xa se atopa unha cita de Manuel José Quintana (1772-1857) que escribiu: “[...] y Feliú en esta parte supo poner el dedo en la llaga mortal que nos afligía”. Pero sospeito que a locución é máis antiga, aínda que tampouco a recolle o *Nuevo diccionario de la lengua castellana* (1863). Tanto é así que Antonio Cánovas del Castillo (1828-1897) di nun dos seus Discursos de 1862: “[...] aunque pongamos, como vulgarmente se dice, el dedo en la llaga”. Xa se dicía “vulgarmente” na conversa informal de aquelas épocas. A definición que nos dá o DRAE (2001) é: “Conocer y señalar el verdadero origen de un mal, el punto difícil de una cuestión, aquello que más afecta a la persona de quien se habla”. ¿Cadran as citas con esta definición? O *Gran diccionario de frases hechas* (2001) apunta unha posible orixe da frase: “Procede seguramente de la narración evangélica según la

cual Jesús de Nazaret, resucitado, se hizo tocar la herida del lanzazo por el incrédulo Mateo para convencerle de quién era”. Isto atópase en Xoán 20: 27 e é Tomé o incrédulo, non Mateo: “Despois díxolle a Tomé: Trae aquí o teu dedo e mira as miñas mans; trae a túa man e métea no meu costado. Non sexas incrédulo, senón home de fe”. Non creo probable esta orixe bíblica porque *poner el dedo en la llaga* fai a súa aparición a principios do século XIX. É máis plausible que a *llaga*, o dano que temos, sexa sensible, e que cando alguén pon o dedo nela nos irrite e nos moleste. Nada máis ca iso. Iribarren (1994) non inclúe o clisé. O caso é que, polo menos dende Quintana, veuse repetindo por escritores como Concepción Arenal, Emilio Castelar, Ganivet, Enrique Larreta, García Lorca, Roa Bastos, Torrente Ballester, Antonio Gala e Gómez de Liaño. Os suficientes para converter unha frase, co tempo, nun manido clisé. Ademais, o buscador da Internet Google danos nada menos que 24.100 resultados de uso actual, que encherían 80 páxinas impresas.

✓ “[...] y Feliú en esta parte supo poner el dedo en la llaga mortal que nos afligía” (Quintana 1814). || “En el preámbulo de esta disposición se pone el dedo en la llaga más profunda y peligrosa del ramo de presidios [...]” (Concepción Arenal 1856). || “Justamente, hombre, has puesto el dedo en la llaga [...]” (Zugasti 1876-80). || “No se burle usted, amigo Cid -dijo Gandaria, exasperado ante la insistencia cruel con que Pío Cid le ponía el dedo en la llaga [...]” (Ganivet 1898). || “¡Necio yo, que nunca he de poner el dedo en la llaga! -exclamó entonces don Antonio, con orgullosa sonrisa [...]” (Larreta 1908). || “¡Ay! Has puesto el dedo en la llaga más honda que tienen mis carnes” (Lorca 1934). || “La entrevista, sin embargo, puso el dedo en la llaga [...]” (Roa Bastos 1960). || “¿Por qué ha puesto el dedo en la llaga sin advertírmolo?” (Torrente Ballester 1972). || “Quienes critican a Portillo señalan que así vuelve a poner el dedo en la llaga” (*Caretas*, Perú, 16/4/1996). || “Había tocado perinolas demasiado altas. Había puesto el dedo en llagas voluntariamente ignoradas” (Gala 2001). || “Pienso que el autor de estas reflexiones señalaba el vicio y ponía el dedo en la llaga” (Gómez de Liaño 2001). || “Aunque este desahogo no le aliviase la situación presupuestaria, hizo que el jefe del ejecutivo alemán pusiese el dedo en la llaga de una cuestión [...]” (*La Vanguardia*, 11/9/2004).

brillar por su ausencia. Ser moi evidente que falta alguén ou algo.

• Unha frase “brillante” deslócese polo seu continuo uso e abuso. Iribarren (1994) dá varias explicacións da orixe do clisé que non me parecen satisfactorias. Citando a Vicente Vega di: “Varios escritores españoles han afirmado que el origen de esta frase, ya proverbial, arranca de la inauguración del Teatro Real de Madrid, debido a que el único palco que apareció vacío en aquella noche del 19 de noviembre de 1850 correspondía a cierta duquesa, cuya ausencia en tan brillante velada fue más notada que lo hubiese sido su presencia”. Pode ser, pero non é porque ó continuar coas miñas pescudas descubrín que Juan Ginés de Sepúlveda (1490-1573) di no seu epistolario de 1532: “Reina allí la verdad y brillan por su ausencia el fariseísmo y la calumnia”. Isto é moi anterior ó que aconteceu no Teatro Real en 1850. E para rematar, o *Gran diccionario de frases hechas* (2001) di, copiando o que relata Iribarren (1994) sobre Tácito e a tradución que fixo deste historiador o poeta francés Chénier, que o español copiou un verso, *Brutus et Casius brillaient par leur absence* “en el que acuñó la frase que ha servido de modelo de nuestro galicismo”. André Marie Chénier naceu en 1762 e

morreu en 1794, e a nosa primeira cita aparece antes destas datas. A etimoloxía é unha arte detectivesca á que se lle falta ó respecto constantemente, principalmente por desidia e por non escaravellar nas fontes. O que si é certo é que se abusou da frase dun xeito teimudo e pedante, e caeron nela nada menos que Galdós, Carlos Fuentes, Miguel Ángel Asturias, Gómez de la Serna e moitos máis que non podemos citar por falta de espazo. Mais de mostra serven estes exemplos; o último de Pedro J. Ramírez (2003) proba que segue vixente “y eso es lo que ha brillado por su ausencia”. O certo é que antes de 1532, se non me equivoco, nin as cousas nin a xente “brillaban por su ausencia”, simplemente vese que non asistían ou non estaban presentes. Ás veces dáme por pensar que o idioma é como un campo de minas, no noso caso de clixés, que nos rebentan ou estoupan na cara, ata ós expertos como Martínez de Sousa (1995), que nos di: “[...] pero no puede afirmarse lo mismo en relación con la lexicografía práctica, que brilla por su ausencia en el terreno bibliográfico de nuestra lengua [...]”. E para non ser menos súmase Arias Cañete (2005), político actual: “Las reformas estructurales brillan por su ausencia y la estabilidad presupuestaria está en riesgo”.

✓ “Reina allí la verdad y brillan por su ausencia el fariseísmo y la calumnia” (Juan Ginés de Sepúlveda 1532). || “[...] brillaban por su ausencia los que, como Meléndez Valdés, Moratín, Reinoso, Lista y otros, tuvieron la desgracia de seguir el partido francés [...]” (Mesonero Romanos 1880). || “La dueña del establecimiento brillaba por su ausencia [...]” (Pérez Galdós 1897). || “Por tanto, sólo habrá pequeñas zonas de hielo eternamente quieto donde la foca brilla por su ausencia [...]” (Ortega y Gasset 1917-1933). || “Los anónimos, frecuentes en toda clase de delitos que la policía investiga, esta vez brillaban por su ausencia [...]” (Asturias 1929). || “Entierro entre máscaras, acompañado de jóvenes amigos míos más que de los suyos, brillando por su ausencia los que él favoreció y ayudó desde sus altos cargos” (Gómez de la Serna 1948). || “[...] y la verdad es que escasean casi hasta el punto de brillar por su ausencia [...]” (Martín Gaité 1972). || “Puesto que tanto la sociedad civil pluralista como las instituciones democráticas brillaban por su ausencia, Bolívar concibió una nación liberal creada por el Estado [...]” (Fuentes 1992). || “La calle estaba vacía. La portera, como siempre, brillaba por su ausencia [...]” (Feo 1993). || “[...] pero no puede afirmarse lo mismo en relación con la lexicografía práctica, que brilla por su ausencia en el terreno bibliográfico de nuestra lengua [...]” (Martínez de Sousa 1995). || “Los autos de lujo de las instituciones autónomas brillan en las antiguas instalaciones de la Agencia [...]” (*La Nación*, Costa Rica, 1/2/1997). || “En este caso no ha habido nada de eso: la información ha brillado por su ausencia” (*El Norte de Castilla*, 27/11/2000). || “[...] para no participar en el esperpento y no ofrecer a los fotógrafos sus manos arriba, y brillando por su ausencia en el Pleno más importante del año legislativo” (Campmany 2001). || “También un servicio en el que la sonrisa acogedora brilla por su ausencia [...]” (*La Razón*, Magazine, 17/3/2002). || “Y eso es lo que ha brillado por su ausencia” (Pedro J. Ramírez 2003). || “[...] el debate público de las grandes orientaciones de la ciudad brilla por su ausencia” (Santana 2003). || “Las reformas estructurales brillan por su ausencia y la estabilidad presupuestaria está en riesgo” (Cañete 2005).

ni están todos los que son, ni son todos los que están. Non todos están incluídos, e os que están quizais non o merezan.

• Como xa consultara este autor, fun directamente a el. Indícanos Iribarren (1994) como descubriu a orixe desta frase: “[...] tuve la suerte de encontrar, donde menos podía esperarlo, el origen del famoso aforismo. Se trataba, como yo sospeché, de una cuarteta

mutilada. Realicé mi hallazgo leyendo el libro de Francisco Flores García titulado *Memorias íntimas del teatro*, en el cual dice el citado autor: ‘Respecto a la locura, me atengo a lo que Campoamor hace decir a un alienado en su famosa comedia, injustamente olvidada, *Cuerdos y locos*: ‘Pues, como dice el refrán / en esta santa mansión / ni están todos los que son / ni son todos los que están’. [...] Lo indudable es que Campoamor, en la comedia aludida, dio forma al dicho, convirtiéndolo en frase proverbial que ha llegado hasta nuestro días”. Outros, como o *Gran diccionario de frases hechas* (2001), repiten isto sen mencionar a fonte. A obra de Campoamor estreouse en Madrid o 1 de marzo de 1873. A Biblioteca Nacional posúe un exemplar de M. Rivadeneyra, tamén de 1873 (*Comedia en tres actos*). Pero seguín pescudando, que é o meu, ata descubri-la seguinte cita: “Un loquito del hospicio me dijo en una ocasión: ni son todos los que están, ni están todos los que son” que pertence ó *Genio e ingenio del pueblo andaluz* de Fernán Caballero (1796-1877) e que tamén escribiu na súa novela *Un servilón y un liberalito o Tres almas de Dios* (1863) dez anos antes de que Campoamor estrease a súa comedia. Non foi, polo tanto, Ramón de Campoamor o inventor da frase. ¿Intertextualidade? ¿Esquecemento? Ou quizais é que a frase andaba xa de boca en boca dende había tempo, como o segue a facer hoxe, e como o propio Campoamor apunta na súa quarteta.

Algunhas citas demostran que a frase non só alude a tolos e asisados, senón que se refire tamén, como indico na miña definición, ós que non están incluídos no que sexa, e os que si, ó mellor non deberían estar. Hai variantes, por suposto. A última di: “[...] Todo lo cual querría decir que el *TOP 50* de Thompson ISI sería todos los que están pero no estarían todos los que son”.

Unha curiosidade: o *Diccionario fraseológico documentado del español actual* (2004) non inclúe esta frase, pero o profesor Marín (2005) fai un curioso xogo de palabras ó escribir: “[...] deja claro el prólogo que, si bien están muchos de los que son, se han cubierto ausencias gracias a la generosidad de los participantes [...]”. Mais vexámo-los que si saben que existe:

✓ “Un loquito del hospicio me dijo en una ocasión: ni son todos los que están, ni están todos los que son” (Böhl de Faber 1921). || “Pues, como dice el refrán / en esta santa mansión / ni están todos los que son / ni son todos los que están” (Campoamor 1873). || “No son todos los que están, ni están todos los que son [...]” (Insúa 1922). || “No son todos los que están, ni están todos los que son” (Arrivi 1964). || “No me extrañaría en lo más mínimo -contestó Molkas-, allí ni están todos los que son, ni son todos los que están” (Paso 1977). || “El cine francés es impresionista, aunque repetimos que no son todos los que están ni están todos los que son [...]” (Hernáiz 1986). || “[...] ya que parece que se está dando el hecho de que «ni son todos los que están, ni están todos los que son» [...]” (Saiz 1993). || “-acaso no estén todos los que son, aunque son todos los que están, etc.” (Martínez de Sousa 1995). || “[...] ni significa esto que estemos contra los partidos, mientras más haya, y verdaderamente de izquierda, mejor, porque ni están todos los que son, ni son todos los que están” (Fidel Castro, discurso, 3/7/1998). || “Ni están todos los que son ni [...]” (*Diario de Navarra*, 23/5/2002). || “[...] Todo lo cual querría decir que el *TOP 50* de Thompson ISI serían todos los que están pero no estarían todos los que son” (Fernández de Bobadilla 2003).

En lingua inglesa hai moitos dicionarios de clichés¹³ pero todos carecen do mesmo: fáltalle-la cita textual que indique cando se empregan e quen os emprega. Tampouco son rigorosos nin científicos ó falar de orixes. Non se debe dicir, por exemplo, que tal cliché se emprega “dende o século XIX” sen máis e sen probas. Moitos deles son tamén o resultado da rapina e do furto máis que dun traballo de investigación serio e independente. Quizais isto se deba a que non é doado, repito, recoñecelo e pódelle pasar inadvertido ó lector máis atento.

Hai frases que endexamais foron incluídas en dicionarios; os lexicóns admiten frases anos despois de que xurdan no idioma; as definicións cambian; as orixes son sempre incertas e dubidosas; a fraseoloxía é camaleónica e non sempre fixa e estática como cren algúns eruditos. E o que é peor, falamos por falar, sen nos importar como o facemos ou o que dicimos.

Bibliografía¹⁴

- AGUILAR, D. et al. (2002): *Diccionario de uso del español de América y España*. Vox, Barcelona.
- AMAT, N.: El Cultural, *El Mundo*, 10/6/2004.
- AMIS, M. (2001): *The War Against the Cliché: Essays and reviews, 1971-2000*. Hyperion, London.
- AMMER, Ch. (1998): *Dictionary of Clichés*. Plume, New York.
- ANSON, L. M.: *La Razón*, 11/10/2001.
La Razón, 9/1/2005.
- ARENAL, C. (1900-1901): *Artículos sobre beneficencia y prisiones* V. Librería de Victoriano Suárez, Madrid.
- ARIAS CAÑETE, M.: *La Razón*, 9/1/2005.
- ARMAS MARCELO, J. J. (1994): *Madrid, distrito federal*. Seix Barral, Madrid.
- ARRIVI, F. (1964): *Cóctel de Don Nadie*. Rumbos, Barcelona.
- ASTURIAS, M. A. (1929): “Crimen de la mujer despedazada” en Segala, S. (coord.): *París 1924-1933. Periodismo y creación literaria*. CSIC, Madrid.
- BADA, R.: Blanco y Negro Cultural, *ABC*, 7/2/2004.
- BLACKER, T.: *The Independent*, U.K., 12/4/2001.
- BORONAT y BARRACHINA, P. (1901): *Los moriscos españoles y su expulsión*. Imprenta de Francisco Vives, Valencia.
- BRUGAROLA, M. (1967): *Sociología y Teología de la técnica*. Ed. Católica, Madrid.
- CABALLERO, F. (Böhl de Faber, C.) (1863): *Un servilón y un liberalito o Tres almas de Dios*. Rubiños, Madrid.
- CALA CARVAJAL, R. e FORMENT FERNÁNDEZ, M. (2001): *Gran diccionario de frases hechas*. Larousse, Barcelona.
- CAMPMANY, J.: *ABC*, 22/12/2001.
- CAMPOAMOR, R. de (1873): *Cuerdos y locos*. Librería de V. Suárez, Madrid.

¹³ Por exemplo: Partridge (1950), Rogers (1994), Rees (1996), Ammer (1998).

¹⁴ As citas de xornais nas que non se menciona o autor do artigo, senón que son obra da redacción da cabeceira, aparecen coa súa referencia íntegra no corpo do texto, polo tanto vemos innecesaria a súa inclusión nesta bibliografía.

- CASARES, J. (1950): *Introducción a la lexicografía moderna* en anexo LII á *Revista de Filología Española*. CSIC, Madrid.
- CASAS, Bartolomé de las, Fray (1527-1561): *Historia de las Indias*. Ed. de P. Castañeda Delgado, Alianza Editorial, Madrid, 1994.
- CAVANILLES i PALOP, A. J. (1795): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del reyno de Valencia*. Ed. de Albatros, Valencia, 1983.
- CELA, C. J. (1951): *La Colmena*. Emecé, Buenos Aires.
- (1956): *Judíos, moros y cristianos*. Destino, Barcelona.
- (1958): “De San Macario a San Juan [...]” en *Papeles de Son Armadans*.
- CHASE BRENES, A. (1996): *El pavo real y la mariposa*. Seix Barral, Barcelona.
- CONTE, R.: *Babelia*, 21/12/2002.
- CORTÁZAR, J. (1963): *Rayuela*. Ed. Sudamericana, Buenos Aires.
- COSSÍO, J. M. de (1966): *Los mejores toreros de la historia*. El Alcázar, Toledo.
- CRUZ, Juana Inés de la, Sor (1666-95): *Poesía. Lírica personal*. Ed. de Castalia, Madrid, 1982.
- CUEVAS, C.: *El Cultural*, *El Mundo*, 3/4/2003.
- DELIBES, M. (1966): *Cinco horas con Mario*. Ed. de Destino, Barcelona, 2004.
- DÍAZ, L. (1992): *La radio en España (1923-1993)*. Hisperia, Madrid.
- DÍAZ-Cañabate, A. (1970): *Paseillo por el planeta de los toros*. Biblioteca Nueva, Madrid.
- Dictionnaire Hachette Multimédia 99* (versión en CD-ROM).
- DOMÍNGUEZ CAMARGO, H. (1652): *Lucifer en romance de romance en tinieblas* [...]. Ed. de Castalia, Madrid, 1988.
- DONOSO, J. (1978): *Casa de campo*. Seix Barral, Barcelona.
- ESTEFANÍA, J. (1995): *La nueva economía*. Debate, Madrid.
- EZQUERRA, I.: *La Razón*, 13/7/2004.
- FEIJOO, Benito Jerónimo (1758-1763): *Theatro crítico universal*. Fernández de Arrojo, Madrid.
- FEO, J. (1993): *Aquellos años*. Ediciones B, Barcelona.
- FERNÁNDEZ DE BOBADILLA, V.: *Tiempo*, 13/10/2003.
- FERRER DEL RÍO, A. (1843): *Historia del reinado de Carlos III*. Imprenta de los Señores Matute y Compagni, Madrid.
- FRAGA IRIBARNE, M. (1962): *El nuevo anti-Maquiavelo*. Instituto de Estudios Políticos, Madrid.
- FUENTES, C. (1992): *El espejo enterrado*. Fondo de Cultura Económica, México.
- GALA, A.: *El Mundo*, 22/8/2001.
- GALLARDO, B. J. (1835): *El Crítico. Número Tercero*. Ed. de P. Sáinz, Imprenta Blass, Madrid, 1928.
- GANIVET, A. (1898): *Los trabajos del infatigable creador Pío Cid*. Ed. de Americalee, Buenos Aires, 1945.
- GARCÍA LORCA, F. (1934): *Yerma, La Zapatera prodigiosa*. Ed. de Ed. Losada, Buenos Aires, 1938.
- GARCÍA MARTÍN, J. L.: *El Cultural*, *El Mundo*, 22/7/2004.

- GIMÉNEZ VALDIVIESO, T. (1909): *El atraso de España*. Ed. de Fundación Banco Exterior, Madrid, 1989.
- GÓMEZ DE AVELLANEDA, G. (1860): *La ondina del lago azul*. Ed. de J. M. Castro, Ediciones Atlas, Madrid, 1981.
- GÓMEZ DE LA SERNA, R. (1948): *Automoribundia*. Ed. Sudamericana, Buenos Aires.
- GÓMEZ DE LIAÑO, J.: *El Mundo*, 22/8/2001.
- GOYTISOLO, L. (1984): *Estela del fuego que se aleja*. Anagrama, Barcelona.
- GRACIÁN, B. (1657): *El Criticón*, terceira parte. Ed. de Castalia, Madrid, 2003.
- HERNÁIZ, J. I. (1986): *Teoría, historia y sociología del arte*. Ediciones Hispanoamericanas, Madrid.
- HERRALDE, J.: *La Vanguardia*, 15/12/2004.
- HIDALGO, M. (1988): *Azucena, que juega al tenis*. Mondadori, Madrid.
- INSÚA, A. (1922): *El negro que tenía el alma blanca*. Ed. de S. Fortuño, Castalia, Madrid, 1998.
- IRIBARREN, J. M. (1994): *El porqué de los dichos*. Gobierno de Navarra, Departamento de Educación y Cultura, Pamplona.
- ISLA, J. F. de (1758): *Historia del famoso predicador Fray Gerundio de Campazas alias Zotes*. Ed. de J. Jurado, Gredos, Madrid, 1992.
- JARDIEL PONCELA, E. (1935): *Las cinco advertencias de Satanás*. Ed. de Biblioteca Nueva, Madrid, 1939.
- JIMÉNEZ LOZANO, J.: *ABC Cultural*, 8/12/2001.
- (2003): *Los cuadernos de letra pequeña*. Pre-textos, Valencia.
- LANDAU, S. (2002): *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LARRETA, E. (1908): *La gloria de don Ramiro, una vida en tiempos de Felipe II*. Librería de V. Suárez, Madrid.
- LASO D'LOM, A.: *ABC*, 13/11/2004.
- LÁZARO CARRETER, F. (1997): *El dardo en la palabra*. Círculo de lectores, Madrid.
- (2001) *Babelia, El País*, 13/10/2001.
- LLEDÓ, E.: "La cólera de los imbéciles llena el mundo" en *El País*, 1/3/2003.
- MADARIAGA, S. de (1940-1947): *Vida del muy magnífico señor don Cristóbal Colón*. Ed. de Sudamericana, Buenos Aires, 1942.
- MARÍAS, J. (1985): *España inteligible*. Ed. de Alianza, Madrid, 1998.
- MARÍN, M.: Blanco y Negro Cultural, *ABC*, 29/1/2005.
- MARTÍN GAITE, C. (1972): *Usos amorosos del dieciocho en España*. Siglo Veinte y Uno de editores de España, Madrid.
- MARTÍN VIGIL, J. L. (1965): *Los curas comunistas*. R. Grandio, Oviedo.
- MARTÍNEZ DE SOUSA, J. (1995): *Diccionario de lexicografía práctica*. Vox, Barcelona.
- MATEO DíEZ, L. (1992): *El expediente del naufrago*. Afaguara, Barcelona.
- MESONERO ROMANOS, R. (1880): *Memorias de un setentón, natural y vecino de Madrid*. Oficinas de la Ilustración española y americana, Madrid.
- MIGUEL, A. de (1985): *La pervisión del lenguaje*. Espasa Calpe, Madrid.
- MONZÓ, Qu.: *La Vanguardia*, 15/12/2004.

- MORENO ALONSO, M. (2001): *La aventura de la Historia*. ano 3, nº 35, setembre, Arlanza Ediciones, Madrid.
- MUÑOZ MOLINA, A.: *El País*, 14/10/2001.
- GUIM, J.B. et alii. (1863): *Nuevo diccionario de la lengua castellana*. Salvá. V.(ed.). Librería de Don Vicente Salvá, París.
- ORTEGA i GASSET, J. (1916): *El espectador* I. Ed. de Alianza Editorial-Revista de Occidente, Madrid, 1993.
- (1917-1933): *Artículos (1917-1933)*. Ed. de P. Garagorri, Alianza Editorial-Revista de Occidente, Madrid, 1983.
- PALOMO, J.: *El Cultural*, *El Mundo*, 28/11/2002.
- PARDO BAZÁN, E. (1886): *Los pazos de Ulloa*. Ed. de Renacimiento, Madrid, 1886.
- PARRA, T. de la (1929): *Las Memorias de Mamá Blanca*. Ed. Le livre Libre, París.
- PARTRIDGE, E. (1947): *Usage and Abusage, a guide to good English*. H. Hamilton, London.
- (1950): *Dictionary of Clichés*. Routledge and Paul, London.
- PASO, F. del (1977): *Palinuro de México*. Alfaguara, Madrid.
- PEMÁN, J. M. (1970): *Mis almuerzos con gente importante*. Dopesa, Barcelona.
- PEREDA, J. M. de (1885): *Sotileza*. Ed. de Gladium, Buenos Aires, 1938.
- PÉREZ GALDÓS, B. (1897): *Misericordia*. Ed. de Aguilar, Madrid, 1953.
- PÉREZ HENARES, A.: *El Mundo*, 24/7/2003.
- PÉREZ REVERTE, A.: *ABC*, 25/1/2003.
- POMBO, A.: *La Razón*, 20/12/2002.
- PORTA PERALES, M.: *ABC*, 16/10/2004.
- POZA, A. de (1587): *De la antigua lengua, poblaciones y comarcas de las Españas*. Ed. de Minotauro, Madrid, 1959.
- QUINTANA, M. J. (1814): *Obras políticas* en Quintana, M. J. (1897-98): *Obras completas*. F. González Rojas, Madrid.
- QUIÑONERO, J. P.: *Blanco y Negro Cultural*, *ABC*, 14/2/2004.
- RAMÍREZ CODINA, P. J. (1995): *David contra Goliat. Jaque mate al felipismo*. Temas de Hoy, Madrid.
- El País*, 30/4/2003.
- Random House Webster's Unabridged Dictionary* (1988): Random House, New York.
- REES, N. (1996): *Dictionary of Clichés*. Cassell, London.
- REYES, A. (1888): *Sangre torera*. Ed. de R. Velasco, Madrid, 1906.
- ROA BASTOS, A. (1960): *Hijo de hombre*. Losada, Buenos Aires.
- RODRÍGUEZ, D.: *Blanco y Negro Cultural*, *ABC*, 11/10/2003.
- RODRÍGUEZ, R.: *Blanco y Negro Cultural*, *ABC*, 24/1/2004.
- RODRÍGUEZ RIVERO, M.: *Blanco y Negro Cultural*, *ABC*, 25/9/2004.
- ROGERS, J. T. (1994): *Dictionary of Clichés*. Wings Books, New York.
- RUIZ GURILLO, L. (1997): *Aspectos de fraseología teórica española*. Universitat de València, València.
- SAIZ, J. (1993): *La ansiedad*. Emeké, Barcelona.
- SALINAS, P. (1940): *En busca de Juana de Asbaje*. Ed. de Aguilar, Madrid, 1958.
- SAMPEDRO, J. L. (1952): *Congreso en Estocolmo*. Plaza y Janés, Barcelona.
- SANTANA, C.: *La Vanguardia*, 15/4/2003.

- SECO, M., ANDRÉS, O. de e RAMOS, G. (2004): *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles*. Aguilar, Madrid.
- SENABRE, R.: *El Cultural*, 26-2/9/2001.
- SEPÚLVEDA, J. G. de (1532): *Epistolario*. Ed. de AECE, Ediciones de Cultura Hispánica, Madrid, 1979.
- SHEEHAN, G. (1982): *Dr. Sheehan on Running*. World Publications, Mountain View California.
- STRUNK, W. (1918): *Elements of Style*. Press of W. P. Humphrey, Geneva/New York.
- TOMEIO, J. (1985): *Amado monstruo*. Anagrama, Barcelona.
- El Cultural*, *El Mundo*, 1/5/2003.
- TORRENTE BALLESTER, G. (1972): *La saga/fuga de J.B.* Destino, Barcelona.
- USLAR PIETRI, A. (1990): *La visita en el tiempo*. Ed. de Círculo de lectores, Barcelona, 1993.
- VERGÉS, P. (1980): *Sólo cenizas hallarás (bolero)*. Prometeo, Valencia.
- VILLAR, C.: *El Mundo*, 6/2/2002.
- VINUESA ANGULO, J. (1991): *Los procesos de urbanización*. Síntesis, Madrid.
- VIZCAÍNO CASAS, F. (1987): *Isabel, camisa vieja*. Planeta, Barcelona.
- VOSSLER, K. (1904): *Positivismismo e idealismo en la lingüística*. Poblet, Madrid.
- VV.AA. (2004²): *Diccionario Clave*. SM Ediciones, Madrid.
- ZAMORA BONILLA, J. (2002): *Ortega y Gasset*. Plaza y Janés, Barcelona.
- ZAMORA VICENTE, A. (1972): *A traque barraque*. Alfaguara, Madrid.
- ZUBIRI, X. (1932-1944): *Naturaleza, Historia, Dios*. Ed. de Alianza, Madrid, 1994.
- ZUGASTI y SÁENZ, J. (1876-1880): *El Bandolerismo*. Ed. de Virgilio Márquez, Córdoba, 1983.

Achegas da fraseoloxía á didáctica da lingua e a literatura¹

Maria Conca²

Universitat de València

A finalidade deste traballo é presentar un modelo didáctico para ensinar/aprende-las unidades fráscas (UF) en contextos de uso. Para isto, danse unhas orientacións sobre termos e conceptos básicos da fraseoloxía, estúdanse os compoñentes da competencia fraseolóxica en relación cos da competencia comunicativa e analízase o uso de UF en textos argumentativos e en textos narrativos. Finalmente, propónse, para cada tipo de texto, unha clasificación das UF segundo as súas características e as súas funcións discursivas.

Palabras clave: fraseoloxía, didáctica, competencia fraseolóxica e comunicativa.

The aim of this article is to present a didactic model for teaching/learning phraseological units in specific use contexts. For that purpose, we offer some guidelines related to basic concepts and terms of Phraseology together with the study of phraseological competence aspects in connection with communicative competence features. There is also an analysis of the use of phraseological units in argumentative and narrative texts. Finally, according to the text type, we classify these units depending on their discursive functions.

Key words: Phraseology, Didactics, phraseological and communicative competence.

1. Introducción

Os falantes, na nosa propia lingua, temos automatizados segmentos de fala completos, unidades pluriverbais, que se aprenden en contextos de uso, da mesma forma que se aprende o léxico. É o que Coseriu chama “discurso repetido” fronte ó “discurso libre”, ou o que nós chamaremos, de acordo coa disciplina fraseolóxica, unidades fráscas (UF). En xeral, estas UF coñécense en catalán co nome de *proverbi* ou *refrany*, *locució*, *dita*, *frase feta*, etc.; en éuscaro, *atsotitz* ou *errefrau*, *esamolde*, *esan*, *zírto*, etc.; en galego, *proverbio* ou *refrán*, *locución*, *dito*, *frase feita*, etc.; en español, *refrán*, *dicho*, *modismo*,

¹ Este artigo é unha versión modificada e ampliada dunha conferencia pronunciada na Irakasleen Unibertsitate Eskola da Euskal Herrico Unibersitatea (Bilbo, 5 de maio de 2005).

² Traducido por Leopoldo Cañizo Durán.

giro, etc. E como tamén nolo demostra a nosa experiencia en tanto que falantes de máis dunha lingua, é posible encontrar correspondencias entre UF en diferentes linguas porque moitas delas se orixinaron nas culturas antigas e se estenderon a través do latín ou do árabe. Estas UF son transculturais e tamén se chaman europeísmos.

Por exemplo, o refrán: *Tants caps, tants barrets* (cat.).
Cada cabeza, a súa sentencia (gal.).
Zenbat buru, hainbat aburu (éus.).
Tantos hombres, tantos pareceres (es.) (RECL:230)

significa que é difícil que no pensamento se dea unanimidade. É un concepto que xa se atopa no latín: *Quot homines, tot sententiae* e oponse ó “pensamento único”, que tanto quixeron impoñer os poderes fácticos ó longo da historia.

Atopámonos, xa que logo, ante unha disciplina, a fraseoloxía, que na súa vertente aplicada ó ensino de linguas, xa está a dar moitos froitos. Neste traballo falaremos, en primeiro lugar, da fraseoloxía como ciencia lingüística, do seu desenvolvemento e das características do seu obxecto de estudo. En segundo lugar, veremos-la relación entre fraseoloxía e competencia comunicativa do falante así como a necesidade de controla-las UF se se quere ser falante competente na lingua propia (L1), nunha segunda lingua (L2) e en lingua estranxeira (LE). En terceiro lugar, falaremos dos criterios metodolóxicos para o ensino da fraseoloxía, tanto en L1 como en L2, e en LE, presentaremos algúns exemplos e exporémo-la nosa proposta.

2. Fraseoloxía: teoría e aplicacións

O recoñecemento da fraseoloxía como disciplina científica precisou percorrer un longo camiño. De feito, tivo que pasar todo o século XX para que nas súas últimas décadas se lle fixera un recoñecemento máis explícito, a pesar de que xa en 1905, o lingüista francés Charles Bally sentara as bases para o seu desenvolvemento e, en 1928, o lingüista soviético Polianov a considerara disciplina lingüística. Efectivamente, tivo un importante desenvolvemento nos países da antiga URSS durante a segunda metade do século XX.

Hoxe xa contamos con numerosos estudos e publicacións sobre fraseoloxía en moitas linguas do mundo, como se pode comprobar na revista *Proverbium*, dirixida desde a universidade de Vermont por Wolfgang Mieder. Tamén se observa un importante avance entre os investigadores e fraseógrafos das diferentes linguas do estado español; remitimos ó libro de Gloria Corpas: *Diez años de investigación en fraseología* (2003) e ás revistas *Paremia*, dirixida por Julia Sevilla, e *Cadernos de fraseoloxía galega*, dirixida por Xesús Ferro. No ámbito catalán, cabe citar dúas publicacións significativas: a revista *Caplletra*, núm. 18, coordinada por Vicent Salvador e *El discurs prefabricat. Estudis de fraseologia teòrica i aplicada* (2000), editado por Vicent Salvador e Adolf Piquer. Para o éuscaro, existe o importante traballo fraseográfico realizado por Gotzon Gárate a partir dun traballo de campo por todo Euskal Herria, que lle permitiu recoller preto de 15.000 proverbios con numerosas correspondencias en latín, inglés e español, e que ademais se pode consultar na rede. Sobre aspectos de fraseoloxía en éuscaro batúa, remitimos á publicación *Euskara mintzatuaeren erronkak* (1998), coordinada por Fito Rodríguez e Imanol Esnaola.

A pesar de todo isto, aínda adoitan producirse confusións terminolóxicas e os dicionarios de lingüística recentes tampouco aclaran os termos. Por iso coidamos conveniente definir algúns conceptos que os estudantes e sobre todo os profesores que se dedican ó ensino de linguas si que deberán ter en conta. Así, entendemos por *fraseoloxía* a disciplina lingüística que se ocupa do estudo das *unidades fráscicas* (UF). Este estudo pódese abordar nun ámbito teórico ou aplicado, desde un enfoque diacrónico ou sincrónico e desde un punto de vista interno ou externo, tal como o enfoca María Isabel González Rey (2004: 114-117), que propuxo unha visión de conxunto das posibles ramificacións desta disciplina. O *frásico* inclúe o conxunto de UF dunha lingua. Así mesmo, podemos falar do frásico dun campo concreto de actividade, como por exemplo o frásico xerado por un oficio, por un deporte, o frásico dunha especialidade ou dunha disciplina, o frásico dun autor, etc. O termo *frásico* foi introducido por Josep Guia, no I Coloquio de Fraseoloxía Galega (1997), nun intento de encher un baleiro nominativo que foi seguido por varios investigadores. A *unidade fráscica* (UF) é unha combinación estable, formada por dúas ou máis palabras que constitúen unha estrutura fixa, asociada xeralmente a un contexto comunicativo, caracterizada por unha serie de trazos entre os que cabe citar como máis importantes a repetición, a fixación, a idiomaticidade, a anomalía e a institucionalización. A estrutura destas construcións comprende desde un sintagma formado por dúas palabras, como mínimo, ata unha oración simple ou composta.

Unha vez definida a disciplina e o seu obxecto de estudo, tamén convén aborda-la taxonomía das UF, un aspecto un tanto complicado, pero posible despois dos traballos de Alberto Zuluaga (1980) e de Gloria Corpas (1997). De maneira que podemos clasificar as UF en: **colocacións** (*llum verda / luz verde / argi berdea; cop d'estat / golpe de estado / estatu kolpea; llesca de pa / rebanada de pan / ogi puska; desitjar de tot cor / desear fervientemente / benetan nahi izatea; totalment convençut / firmemente convencido / erabat ziur*), **locucións** (*fil per randa / al dedillo / goitik behera; blau de fam / muerto de hambre / goseak jota; arribar i moldre / llegar y besar el santo / bertaratu ta jan; al cap i a la fi / al fin y al cabo / azquen batean*), **paremias** (*Amb temps i palla, maduren les nyespres / Ó seu tempo maduran as uvas / A su tiempo, maduran las brevas / Denborak ontzen ditu intxaurrak* (núm. 61, 877 RECL)) e **fórmulas rutineiras** (*Bona vista vejam / Dichosos los ojos / Aspaldiko; Per molts anys / Muchas felicidades / Urte askotarako; Anem al gra / Vayamos al grano / Harira*).

Por outra parte, e ademais do carácter lingüístico da fraseoloxía, é importante remarca-lo seu valor sociocultural, porque as UF son tamén unidades culturais da lingua, que representan a idiosincrasia dun pobo; son a síntese de experiencias e coñecementos acumulados analoxicamente en imaxes e metáforas que nos axudan a entende-lo mundo, e o que nos singulariza dos outros pobos. Por iso, recuperar “o idiomático” é tan importante para linguas como o galego, o éuscaro ou o catalán, que sufriron procesos xenocidas de substitución lingüística.

É o caso do refrán: *Quien mucho abarca, poco aprieta* (es.).
Qui molt abraça, poc estreny (cat.).
Quen moito abarca, pouco apreta (gal.).
Bietxetako txacurra goseak jan (éus.). (RECL: 775)

Así, en catalán, dáse a circunstancia dalgúns refráns que os falantes coñecen en español e descoñecen na súa lingua, de forma que cando falan en catalán introducen o refrán en español, dicindo: “com diuen els castellans: ‘quien mucho abarca poco aprieta’”. Pero dáse a circunstancia, precisamente, de ser este un concepto codificado xa en latín: *Pluribus intentus minor est ad singula sensus* e que se atopa en moitas linguas románicas. Nosoutros contrastámo-la documentación deste proverbio en francés, italiano, portugués, occitano e catalán, e a documentación máis antiga e precisa que atopamos é a catalá, do s. XIV. Ademais contamos con abundante documentación do seu uso ata o século XX. Pero a substitución fraseolóxica ten un efecto perverso: fai crer ó falante da lingua minorizada que a outra lingua é máis rica en imaxes e que non hai máis remedio que recorrer a ela. Contribúe ó complexo de inferioridade proverbial fronte ós falantes da lingua dominante.

3. A relación entre competencia comunicativa e competencia fraseolóxica

Desde o punto de vista da aprendizaxe dunha lingua, sabemos que o estudante ten que chegar a coñece-lo código da lingua (o que Chomsky chamou *competencia lingüística*), pero tamén as circunstancias contextuais que acompañan o acto de comunicación: quen lle fala a quen, de qué e como se debe expresa-la mensaxe, con que propósito, con que grao de formalidade, e mediante que canle, etc. (o que Hymes chamou *competencia comunicativa*). Afondando máis na competencia comunicativa, dous lingüistas, Canale & Swain (1980), consideraron catro compoñentes dentro da competencia comunicativa: o compoñente gramatical, o discursivo, o sociolingüístico e o estratéxico.

Cómpre detérmonos neste punto para comprobar que a competencia fraseolóxica comprende tódolos compoñentes sinalados para a competencia lingüística e comunicativa, así como o compoñente cultural que estas unidades conteñen e que incorporamos:

- A) **Compoñente gramatical:** as UF teñen unhas regras de combinación, inserción e pronunciación. Por exemplo, dise: *Luis es de armas tomar*, pero non *el cuadro es de armas tomar*; *saberse algo al dedillo*, pero non **saberse algo a los cuatro dedillos*.
- B) **Compoñente discursivo:** as UF toman sentido no discurso, especialízanse actuando como elementos de cohesión sintáctica, léxica ou pragmática e son importantes para a coherencia semántica. Máis adiante, nos exemplos contextualizados, teremos ocasión de comproba-la importancia desta compoñente.
- C) **Compoñente sociolingüístico:** o uso convencional dunha UF faina apta para un contexto e non para outro. Ademais, son un instrumento eficaz de identificación grupal e, polo tanto, de socialización. Por exemplo: *Bona vista veja'm / Dichosos los ojos / Aspaldiko* é propio dun rexistro coloquial, mentres que *llum verda / luz verde / argi berdea* é máis propio dun rexistro estándar.
- D) **Compoñente estratéxico:** as UF constitúen unha forma sinxela e económica de expresión e poden axudar a compoñer mensaxes curtas e significativas. Por exemplo, para describir unha situación na que a un lle foron moi ben as cousas e as conseguiu

con facilidade, dicimos: *Arribar i moldre / Chegar e encher/ Llegar y besar el santo / Bertaratu ta jan.*

- E) **Compoñente cultural:** a maioría de UF conteñen imaxes metafóricas que, ó longo da historia, a comunidade falante codificou para entender conceptos abstractos por medio doutros máis concretos. Por iso, o coñecemento do frásico dunha lingua é un aspecto potente de integración cultural e un instrumento fundamental para entender diversas significacións e claves de lectura en textos literarios. Sérvenos como exemplo:

Tants caps, tants barrets (cat.)

Cada cabeza, a súa sentenza (gal.)

Zenbat buru, hainbat aburu (éus.)

Tantos hombres, tantos pareceres (es.) (RECL: 230)

Polo tanto, se a competencia fraseolóxica se integra en cada un dos compoñentes da competencia comunicativa global, teremos que interpretar que a aprendizaxe da fraseoloxía é fundamental e que cómpre incorporala en tódolos niveis de ensino de linguas, desde a escola infantil á universidade, e en tódolos programas de ensino, tanto monolingües como bilingües.

Supoñamos que demos suficientes argumentos para incorpora-lo estudo do frásico no ensino da lingua. O segundo paso será analizar qué metodoloxía será a máis idónea, con que materiais contamos para o seu desenvolvemento e que necesidades temos. Tendo en conta que o obxectivo fundamental que perseguimos é formar falantes competentes que incorporen o uso adecuado das UF, tanto na súa primeira lingua como nas outras que aprendan, e que sexan capaces de codificalas e descodificalas en contextos de uso.

Unha ollada a algunhas propostas didácticas para o ensino das UF demóstranos que onde se lle prestou máis atención é no ensino das linguas estranxeiras (LE). Para o inglés LE, o ensino dos *idioms* xa empezou no primeiro terzo do século XX. Este ensino estendeuse a outras linguas estatais, como o francés e o español. Na actualidade pódense atopar materiais didácticos fraseolóxicos para estas linguas, tanto publicados en forma de manuais ou cadernos como en programas en liña. A razón pola que se dedicaron máis esforzos á fraseoloxía da lingua estranxeira parece ser lóxica: o aprendiz dunha LE tropeza de contado coa dificultade de descodificar e codificar unha UF que descoñece (e máis, se é idiomática), mentres que na primeira lingua os falantes apréndenas de forma natural nos contextos de uso e, por isto, non se considerou tan necesario o seu ensino. No que concirne á fraseodidáctica —utilizo o termo proposto por González Rey (2004)— de linguas como o catalán, o galego e o éuscaro, aínda a misa vai no credo.

4. Criterios metodolóxicos xerais para o ensino da fraseoloxía

Os criterios metodolóxicos que deben rexe-lo ensino/aprendizaxe das UF despréndense, por unha parte, das características intrínsecas e discursivas destas UF e, por outra, do obxectivo fundamental da súa aprendizaxe, é dicir, que sexan usadas adecuadamente nas distintas situacións comunicativas. Isto significa que o estudante ten que incorpora-las UF, igual que incorpora o léxico, ó desenvolvemento das súas macrohabilidades lingüísticas: escoitar, falar, ler e escribir. Por isto, na introdución ó seu ensino discursivo

na aula, deberíamos segui-los seguintes pasos, tanto se se ensina como L1, L2 ou LE. En parte, estes criterios foron adoptados para o ensino do español LE nas súas respectivas propostas didácticas por María Jesús Beltrán e Ester Yáñez (1996), Inmaculada Penadés (1999) e Leonor Ruiz (2002).

- A) Localización e comprensión das UF nun contexto de uso oral ou escrito, interpretación do seu significado contextualizado, busca doutras posibles contextualizacións noutras situacións, comparación cos significados que dá o dicionario, análise da súa estrutura lingüística e das solidariedades léxicas, identificación do seu significado literal e metafórico, ou só metafórico. Ademais de analizar a que rexistro pertence (coloquial, estándar, culto), se é propio dun xénero de textos ou compartido por distintos xéneros e comparar, se se estudia unha segunda lingua, a súa correspondencia na L1.
- B) Memorización das UF a partir da súa práctica oral e escrita noutros contextos de uso apropiados, mediante exercicios diversos do tipo de encher ocos, completar partes da UF, busca-lo seu significado entre múltiples opcións, así como localiza-la UF en exercicios lúdicos do tipo encrucillado. Nesta etapa de memorización tamén é conveniente introducir outras UF que se relacionan coas UF anteriores por sinonimia, antonimia ou hiperonimia/hiponimia, xa que sabemos que os signos lingüísticos poden asociarse a outros in absentia, por relacións de similitude ou de contraste. Por isto, algunhas propostas didácticas inclínanse por presenta-las UF agrupadas segundo estas relacións (Penadés 1999: 42-52).
- C) Reutilización das UF en novos contextos, tanto orais como escritos, suxerindo contextos de uso onde o estudante demostrará que asimilou as formas e os significados das UF. Neste caso, cabe propoñer situacións comunicativas con producións libres, pero onde o estudante terá que usa-las UF axeitadas, que poderá escoller dunha lista dada.

Estes criterios terían que adaptarse, por suposto, ó perfil do estudante, ó modelo de ensino e ás súas necesidades comunicativas. Temos que recoñecer que para os estudos de fraseodiáctica na primeira lingua, no que se refire ás linguas do noso entorno, aínda non hai propostas nin materiais abondos. Cabe citar, para o galego, o libro de Carme López Taboada e M. do Rosario Soto Arias (LOPEZ 1995) e mailo recente artigo de María Isabel González Rey (2004), que parte dunha proposta de recollida de corpus e da súa organización con criterios lingüísticos por parte dos alumnos, a partir do campo semántico das UF compostas polo verbo *chover* e, unha vez constituído o corpus, pasar a traballa-la súa utilización. En catalán, acaba de aparecer un monográfico: *Fraseología i educació discursiva*, coordinado por Montserrat Ferrer e Vicent Salvador, na revista *Articles de didàctica de la llengua i la literatura*, núm. 36, abril-xuño 2005, que amosa, a través dos distintos traballos, o interese que ten a compoñente fraseolóxica para a competencia discursiva no ensino.

Pola miña parte, a miña proposta didáctica (Conca 1994, 1999, 2005) é que as UF se aprendan (localicen, analicen, memoricen e reutilicen) en contextos de uso orais e escritos, atendendo á tipoloxía de textos (conversacional, narrativo, descritivo,

explicativo, argumentativo), ligada ós xéneros (literarios, periodísticos, publicitarios, etc.) e ós respectivos rexistros (coloquial, estándar, culto). Ilustrámo-lo que acabamos de dicir con algúns exemplos relativos ó texto argumentativo, en xéneros xornalísticos, e ó narrativo, no conto popular.

5. As unidades fráscas en contextos argumentativos

A localización do fráscico en textos con secuencias argumentativas pódese facer a partir de artigos de prensa, editoriais, cartas ó director, ensaios, discursos políticos, debates televisados, anuncios publicitarios, etc. Esta tipoloxía discursiva deberáselle propoñer a estudantes de educación secundaria, bacharelato e primeiro ciclo de universidade, porque de tódalas operacións lingüísticas, a argumentación é a que ofrece máis dificultades. Teñamos en conta que a argumentación é unha operación verbal comprometida para o emisor, porque o éxito deste acto de fala depende de que sexamos capaces de convencer, de persuadir ó noso interlocutor; de levármola auga ó noso muíño, a través dunha estratexia argumentativa coherente coa nosa premisa e non de tirarmos pedras contra o noso tellado, chegando a unha conclusión pouco axeitada coa nosa liña de argumentación. “Quen ten a palabra ten a espada”, dicía Goxias o sofista. Por iso os recursos lingüísticos baseados en UF asumidas pola propia comunidade son tan relevantes neste tipo de textos: os proverbios, as sentenzas, os apotegmas, como o que acabo de referir atribuído a Goxias, foron tomados como argumentos de autoridade. E hoxe en día continúan sendo habituais en textos argumentativos. Pero ademais, a canda os proverbios, hai outras UF características deste tipo de textos.

5.1. Unidades fráscas utilizadas como titulares de prensa

Na prensa é habitual encontrar titulares que son UF, ben completas, ben enunciadas na súa primeira parte, ou ben desautomatizadas para conseguir un efecto máis creativo. Os exemplos que seguen son textos en catalán, extraídos do diario *Avui*. É necesario advertir que para a elaboración e análise do corpus sempre partiremos de textos íntegros, porque non se pode capta-lo sentido completo das UF se non é atendendo ás súas funcións no conxunto discursivo. Para explica-las UF que contén cada texto, faremos un comentario lingüístico, atendendo a algúns aspectos sintácticos, semánticos e pragmáticos fundamentais para a comprensión das UF e resumiremos, ó mesmo tempo, o contido do texto.

Un vell carro pel pedregar

É o título dun artigo de opinión do periodista Alfons Quintà, colaborador habitual do diario *Avui*, publicado o 20 de febreiro de 2004. O título baséase na locución *anar el carro pel pedregar*, que significa que as cousas/unha situación/algúen non van ben, ou sexa, andan por mal camiño. O autor realizou unha modificación sintáctica interesante, utilizando o artigo indeterminado *un* como presentador e cualificando o *carro* de vello. Non obstante, ó anteporlle o adxectivo ó substantivo, conseguiu un efecto valorativo positivo. Ademais elide o verbo, co que consegue unha nominalización metafórica, que crea expectativas no lector: ¿a que ou a quen alude, “un vell carro”? E non será ata chegar á conclusión cando se desvelará a súa identidade.

No corpo do artigo, o autor parte da premisa, comunmente aceptada, de que é difícil imaxinar un sentimento máis nobre có de pertencer á humanidade, pero contrástao (por medio do conectador *això no obstant*) coa idea de que é pouco valorado, quizais porque as visións xenéricas adoitan ser estériles. Por iso a identificación faise con grupos humanos, que son unha subdivisión, unha vía de acceso á humanidade: a nación, a relixión, un ideario político, ou nada, ou un non se sabe, ou unha mestura de todo. Para os cataláns, o autor afirma que o elemento definidor debería se-lo noso marco lingüístico, a nosa historia e unha cultura, agora controlada e en declive. Cando isto se admite, vese que somos unha *nació sense estat*, que se ten que asumir. Só así se pode aspirar a ser outra cousa. Se non, “somiem truites” (facémonos falsas ilusións). Os feitos políticos dos últimos 25 anos demostran que ningún político quixo partir destas premisas elementais. Preferiuse *fer volar coloms* (facer ver que todo é magnífico) e gozar do poder antes que facerlle fronte a un difícil problema. Esta *sortida per la tangent* (non asumi-la responsabilidade) representou unha regresión respecto ós enfoques intelectuais precedentes, que agora parecen extremistas, vista a falta de patriotismo e de capacidade dunha clase política que pasou a ser desastrosa. E conclúe o autor: políticas politiqueras fixeron de todo para evitar novos referentes intelectuais, mentres que políticos irresponsables *llençaven el carro mil-lennari anomenat Catalunya pel pedregar*.

Podemos ver que o autor utilizou diferentes UF ó longo do seu artigo. Catro locucións verbais: *anar el carro pel pedregar*, *somiar truites*, *fer volar coloms*, *sortir-se'n per la tangent*, unha locución nominal terminolóxica: *nació sense estat* e unha locución conxuntiva adversativa: *això no obstant*.

Observemos que aquí se puxeron en xogo algunhas propiedades inherentes á fraseoloxía (Zuluaga, 1997): a **comunicabilidade**, porque as UF con poucas palabras dan moita información e crean complicitade cultural entre emisor e receptor; a **connotación**, porque se parte de experiencias motivadas e recreadas no tempo, das que a veracidade é garantida pola comunidade lingüística, o cal constitúe un argumento de autoridade; a **iconicidade**, pola dobre imaxe visual e semántica a que nos remite cada unha delas; a **poeticidade**, polos efectos fonoestilísticos que producen. Pero, ademais, hai o efecto creativo da metáfora, descuberta ó final: *un vell carro* é a Cataluña milenaria que políticos irresponsables lanzaron *pel pedregar*. E desde o punto de vista argumentativo, o autor seguiu unha estratexia estilística moi efectiva co uso das UF, tanto para crítica-la actitude dos políticos (*somiar truites* e *fer volar coloms*) que non asumen as dificultades de pertencer a unha *nació sense estat*, como para chegar a unha conclusión coherente coa tese e moi impresionante, porque ó desvela-la identidade do *vell carro*, indica quen o guinda *pel pedregar*. O lector que coñece a situación política e as connotacións múltiples das UF utilizadas pódese sentir seducido pola opinión do autor.

5.2 Unidades fráscas que forman parte do título e son referencia semántica recorrente no texto

Nunha páxina de noticias sobre o segundo Fórum Social Europeo, que tivo lugar en París, en novembro de 2003, a periodista Sandra Buxaderas utilizou na súa crónica (*Avui*, 16 de novembro de 2003) os seguintes titular e subtítular:

Un superpoder en bolquers

*A Porto Alegre naixia un superman
que pot capgirar a Terra,
però encara és un nadó de pas insegur.*

En bolquers significa que unha cousa é aínda fráxil, inmadura, inconsistente, ten como equivalente en español *en mantillas*. A autora do texto utilizou a UF xogando co seu sentido literal e idiomático e creou unha metáfora: “un superpoder en bolquers”, para se referir ó movemento antiglobalización, ó que cualifica de potente pero á vez fráxil coma un bebé. A referencia semántica a esta metáfora é constante no texto: “El moviment ha anat creixen”, “el moviment és prou fort i ho ressitirà”. Sérvelle tamén para introduci-la polifonía: “un dels pares de la criatura, Bernat Cassens [...]”; “Cándido Grzybowski, organizador brasiler de Porto Alegre, alerta que ‘el que estem fent és molt fràgil i cal disciplinar-se’”; “L’italià Salvatore Cannovo no diagnostica en el nadó cap retard de creixement”; “Maria Stylou prefereix menys teoria i opta per donar vitamines al petit Superman: aixeca el puny i exclama: ‘tenim la força per crear un nou món’”.

5.3. Unidades fráscas que son conectadores argumentativos

Referímonos ós conectadores tanto oracionais (os que relacionan cláusulas) como textuais (os que relacionan oracións e parágrafos do texto). Os conectadores prototípicos da argumentación son os de causa-consecuencia (*a causa de / por causa de / por causa de / honen arabera; així doncs / por lo tanto / polo tanto / beraz*), mentres que os da contrargumentación son os de contraste (*en canvi / en cambio / aldiz; no obstant això / no obstante / non obstante; malgrat que / a pesar de / malia / hala ere*). Tamén témo-los conectadores que introducen a conclusión da argumentación ou a relevancia do argumento máis forte (*comptat i debatut / en resumen / ó cabo e á conta / laburtuz; en darrera instància / en última instancia / en definitiva / azkenik eta gero; tot ben sospesat / se ben se mira / dena ikusita; al capdavall / al fin y al cabo / ó cabo / azken finean*).

Joan Fuster é un mestre do xénero argumentativo por excelencia, o ensaio. Un xénero que Fuster tamén recreou no aforismo. Poremos un exemplo, que ademais parte dun proverbio moi popular:

"L'hoste i el peix menut, a tres dies put", diu la gent. Ben mirat, als tres dies tot put: l'hoste, el peix menut, la poesia pura, la física quàntica, el budisme i tu mateix. (FUSTER 1968: 127)

O proverbio utilizado por Joan Fuster é coñecido así mesmo noutras linguas, é o que poderíamos chamar un europeísmo:

*L'hoste i el peix menut, als tres dies put (cat.).
O hóspede e o peixe, ós tres días fedem (gal.).
El hùesped y el pez, a los tres días hiede (es.).
Alegratan dei arrotzen jiten drenean, bozkario emoiten deinatik faten drenean (éus.). (RECL 335)*

Observemos que Fuster presenta o proverbio como unha citación que ten un enunciador colectivo explícito, que representa a voz, a opinión do pobo. A continuación, o autor segue a estratexia argumentativa de someter a revisión crítica a opinión común precedente e faino coa UF *ben mirat*, que lle permite analizar e proba-la verdade da aseveración *als tres dies tot put*. E o *tot* vaino diseccionando, elemento por elemento e sumando outros que, polo seu carácter culto e inmaterial, chocan cos elementos do proverbio, pero son aceptables dentro do *tot* categórico. E pecha a serie de maneira irónica e punzante cun precipitado *i tu mateix*.

5.4. Unidades frásicas que modalizan a imaxe do emisor no discurso argumentativo

Hai outra serie de UF que axudan a crea-la imaxe do emisor, o seu punto de vista, a súa actitude fronte ó seu interlocutor, así como a maneira de presenta-la validez das súas ideas. Estas fórmulas poden implicar directamente o interlocutor mediante un elemento deíctico: *al meu parer / en mi opinión / para a miña idea / nire aburuz; em sembla que / me parece que / iruditzen zait*. Poden implicar ó receptor de forma cortés: *permeti'm que digui / si me lo permite diré / déixeme dicir / barkatu baina*. Ou poden adoptar unha forma impersonal, dando sensación de obxectividade: *cal dir / es necesario decir / cómpre dicir / esan bearra dago; a parer d'(algú) / según el parecer de (alguen) / segundo di (alguén) / haren irudiz; segons que sembla / según parece / seica / dirudienez*. Nesta liña de obxectividade hai que situa-las fórmulas de inserción proverbial, que explicitan a validez dos proverbios aludindo á voz da sabedoría popular: *com diu el proverbí / como dice el proverbio / como di o dito / errankomuna den bezala; segons que diu el refrany / según dice el refrán / como di o refrán / errankomunak dioenez; com deia mon (...) / como decía mi (...) / como decía o meu (...) / gureak zioen bezala*.

Recapitulando sobre os nosos exemplos podemos deducir que, a partir de textos escritos (prensa, ensaio, publicidade, etc.) e orais (debates e faladoiros televisados), podemos elaborar un corpus de UF con funcións discursivas específicas para este tipo de textos, que se poden concretar nun corpus de UF agrupadas polas súas funcións discursivas. Un corpus frásico que pode ser de grande axuda para o proceso de localización, comprensión, memorización e reutilización no discurso.

Texto argumentativo	
Clase de UF	Función discursiva
Proverbios, sentenzas, apotegmas, algunhas locucións verbais, nominais, adxectivais e clausais	Premisa Citación de autoridade Reformulación Conclusión Contraargumentación
Locucións conxuntivas, preposicionais, adverbiais	Conectiva
Colocacións, locucións adxectivais, fórmulas	Modalizadora

6. As unidades frásicas en contextos narrativos

A localización do frásico en textos narrativos permítenos lecturas que van desde os contos populares (un pozo de riqueza fraseolóxica), pasando pola literatura infantil e xuvenil, ata os relatos breves e as novelas de autores contemporáneos ou de diferentes

épocas, segundo o nivel e os intereses dos alumnos. En cada lingua e cultura débese facer unha boa elección, pois para a elaboración do corpus frásico cómpren obras cun uso adecuado das UF, e débese partir de textos completos, como xa suxerimos para os textos argumentativos. Ademais, a aprendizaxe das UF desta tipoloxía discursiva é posible introducila en secuencias didácticas xa desde a escola primaria.

Para o catalán, o corpus de contos populares é moi extenso, xa que temos tres importantes autores que recolleron durante a primeira parte do século XX unha grande cantidade de relatos orais (Antoni Maria Alcover, en Mallorca; Joan Amades, na Cataluña Central; Enric Valor, no País Valenciano). Respecto á literatura contemporánea, cabe dicir que, na medida en que os autores exploran os diferentes rexistros, e sobre todo o coloquial, adoita ser rica en UF de todo tipo, aínda que máis en locucións ca en refráns e en moitos casos estes atópanse desautomatizados, ou sexa, modificados de maneira creativa.

Veremos algúns exemplos de como podemos localizar e analiza-las UF en contextos narrativos, para chegar a elaborar un corpus específico de clases de UF e as súas funcións, da mesma forma que o fixemos para os textos argumentativos.

6.1. Unidades frásicas nun conto popular que leva por título un refrán

Qui no et conega que et compre

Trátase dun conto popular –pódense atopar moitos outros deste estilo– que explica a orixe do refrán. Forma parte dunha recompilación oral dun conxunto de relatos, feita nos vales pirenaicos polo gran poeta da Renaixença catalá, Jacint Verdaguer, a partir de 1878, pero non se publicaron ata 1905, pouco despois da súa morte. A continuación, presentarei un resumo, incorporando as UF no mesmo sentido que no orixinal, e analizarei as funcións e os efectos estilísticos destas UF.

Na presentación, o narrador toma a palabra dicindo que contará *mot a mot* (palabra por palabra), como llo contaron a el, o suceso que explica o adaxio. E manifesta a súa obxectividade: *sense guanyar-hi ni perdre* (sen gañar nin perder no que conta). Empeza o relato cunha fórmula propia do xénero: *unha vegada eren...* Trátase dun grupo de estudantes que van á Universitat de Cervera *en lo cavall de Sant Francesc* (a pé) e como o camiño era moi longo e non levaban nin unha moeda empezan a pensar qué poderían facer para comer un bocado.

No nó ou desenvolvemento da acción, cada un dos estudantes vai dando as súas ideas de como lograr despistar ó hostaleiro ou ó amo dalgunha masía para poder *fer córrer l'urpa* (roubar), pero non *es veien amb cor* (non se atrevían), porque as súas falcatruadas eran coñecidas por toda a comarca. Falar deles era *parlar del Serraller* (o *cerralleiro*, ou ladrón por antonomasia, porque sabe desferrollar portas). Mentres pensaban qué habían facer e qué dirían *por divertir la gana* (sacia-lo apetito), notaron un cheiro de pan acabado de saír do forno. E un que tiña *el nas més fi* (máis desenvolvido o olfacto) dixo que cheiraba a xamón e a queixo fresco. *Què serà, què no serà?* Daquela viron un arrieiro que se achegaba conducindo unha recua de burros de Urgell cargados. Os

estudantes, como todos *tenian talent* (locución verbal que ten dúas acepcións: ‘ser intelixente’ e ‘ter moito apetito’), adiviñaron que ía a Cervera levar alimentos.

Empezaron a matinar como ían desatar un burro sen que os vise ninguén. *Qui té gana moltes se’n pensa* (a fame agudiza a inventiva). E un que tiña máis fame cós outros desatou a correr o burro último sen que o arrieiro se decatase e puxo a cabezada, mentres os seus compañeiros se agochaban co burro ben cargado. A recua seguía adiante e o estudante deixábase levar para que o home non se dese conta, ata que chegaron a un torrente e o arrieiro quixo pór os burros a beber e en vez do burro último veu un home.

“–*I ara!*” *Què és això?*”–exclamou moi extrañado o home, sen saber cómo afronta-la situación–. “*Qui sou vós?*” –díxolle *al cap i a l’últim* (finalmente). Cousa que aproveitou o estudante para, con cara de lástima, explicarlle que el non era un burro senón un home que Deus, por un gran pecado, castigara a facer de burro unha tempada, pero que, *en aquell punt i hora* (naquel preciso momento), rematara a condena e, deixando a figura do burro que o arrieiro comprara, volvía te-la figura do primitivo home.

O arrieiro, que non tratara nunca con estudantes, deixouse enganar e, movido polas bágoas daquel que fora burro (aínda que non tanto coma el mesmo), sacoulle a cabezada do pescozo e cunha compaixón que o pícaro do estudante non merecía, díxolle:

“–*Anau allà on vulgau*” (Vaia a onde quixer).

Si ho digué al sord no ho digué al peresós (se llo dixo ó xordo non llo dixo ó preguiceiro). Dándolle as grazas volveu para atrás, onde se foi xuntar cos seus compañeiros, que estaban quitando a barriga de mal ano. Cando baleiraron as alforxas foron cara a Cervera e o estudante heroe ía montado sobre o burro e, en chegando ás portas da cidade, vendéronllo por uns pesos a un xitano. De alí a pouco xa estaba á venda na feira.

No desenlace final, sucedeu que o inocente arrieiro acertou a pasar por alí e recoñeceu o seu burro. Achegouse a el e díxolle *a cau d’orella* (falándolle á orella):

“–*Quin pecat has tornat a fer que tornes a ser ase aquí? Però a mi no m’enganyaràs per aquesta vegada; qui no et conega que et compre*”.

As UF do relato que acabamos de resumir poden ser bastante representativas das funcións discursivas que adoitan realizar nos textos narrativos. Así, vemos que aparecen as fórmulas propias do relato oral: *una vegada eren*, utilizada para situa-la acción nun tempo pretérito, onde se supón que os feitos narrados podían acontecer; *Què serà, què no serà*, fórmula que serve para crear expectación no oínte; *Si ho digué al sord, no ho digué al peresós* indica movemento e prontitude na acción realizada polo estudante protagonista. Atopamos locucións verbais con significacións diversas: *sense guanyar ni perdre*, que manifesta a obxectividade do narrador ante o que conta; *fer córrer l’urpa* significa que os estudantes roubaban todo o que tiñan a man; *no s’hi veien amb cor* enfatiza a acción de non atreverse a enganar de novo ós campesiños; *parlar del Serraller* utilízase como elemento analóxico que indica a mala fama que tiñan os estudantes; *divertir la gana* destaca a necesidade imperiosa de comer; *tenien talent* ten un contido intensificador ó atribuírlles ós estudantes tanto a intelixencia como o apetito feroz,

grazas ó dobre significado da locución. Aparecen locucións adverbiais: *mot a mot* indica que o narrador contará con todo detalle o que a el lle contaron; *en lo cavall de Sant Francesc* ironiza sobre o feito de ter que ir andando, porque non se ten outro medio de transporte; *al cap i a l'últim* manifesta un significado intensivo de espazo de tempo, e no texto, o tempo que dura o estupor do protagonista; *en aquell punt i hora* precisa o momento puntual da acción; *a cau d'orella* delimita o lugar exacto (o orificio auditivo da orela) onde se deposita a voz para ser oída só polo receptor. Hai unha locución nominal: *el nas fi* serve para describir sinteticamente o bo olfacto do estudante protagonista. Podemos atopar tamén unha locución exclamativa: *I ara!*, que manifesta o asombro do pobre arrieiro cando veu un home no sitio do asno, ó mesmo tempo que serve de conector para introduci-la quenda de fala. Finalmente, comentáremos os dous proverbios: *Qui té gana, moltes se'n pensa*, que actúa como argumento, avalado pola voz da sabedoría, que xustifica a audacia dos estudantes para enganar ó carreteiro; *Qui no et conega que et compre*, funciona como paratexto e como conclusión do texto. Ten, polo tanto unha función estrutural importante, xa que configura o inicio e a fin do texto, e temática, porque asume o significado global do texto.

Recapitulando agora sobre o noso texto narrativo, podemos deducir que a partir de contos populares, novelas, relatos breves, anécdotas, etc. podemos elaborar un corpus de UF con funcións discursivas específicas para este tipo de textos, que se poden agrupar segundo as súas funcións discursivas. Un corpus frásico que, igual que para os outros tipos de texto, pode ser de grande axuda no proceso de localización, comprensión, memorización e reutilización no discurso. O que presentamos refrese soamente ás funcións do texto analizado. Habería, xa que logo, que amplialo a partir da análise doutros textos.

Texto narrativo	
Clase de UF	Función discursiva
Proverbios	Tema Conclusión ou máxima Argumento
Fórmulas propias do conto popular	Situa-la acción no espazo e no tempo Pragmática (crear expectación, indicar axilidade no cumprimento dunha misión)
Locucións verbais, adverbiais, nominais, etc.	Modalizadora (intensificar accións ou sentimentos; describir de forma breve, e ás veces indirecta, accións, formas de comportamento e atributos dos personaxes)

7. A xeito de conclusión

Nun proceso de normalización lingüística é necesario que os falantes adquiren competencia fraseolóxica para seren falantes e lectores competentes na súa lingua e por extensión noutras. Por esta razón, o ensino das UF débese incorporar a tódolos niveis da aprendizaxe, desde a escola ata a universidade. A necesidade de recupera-las UF para o uso en linguas como o galego, o éuscaro ou o catalán, que sufriron procesos xenocidas de substitución lingüística, é vital porque a substitución fraseolóxica ten un efecto perverso: faille crer ó falante da lingua minorizada que a outra lingua é máis comunicativa e máis rica en imaxes. Ademais, o feito de botar man da lingua dominante acelera o proceso de substitución, non só porque substitúe UF existentes, senón tamén

porque os esquemas fraseolóxicos da propia lingua deixan de ser produtivos na creación de expresións novas.

Canto ó método de ensino do que falamos, con todo o eclecticismo posible, inclinámonos por ensinar/aprender as UF en contextos de uso orais e escritos e ter en conta os xéneros e os rexistros. De feito, é a forma natural da súa aprendizaxe: localización, comprensión, memorización e reutilización en contextos de uso. Os exemplos utilizados neste artigo pretenden ser unha mostra de como se debería introducir a aprendizaxe das UF. Cremos que, a partir do coñecemento de conceptos básicos sobre fraseoloxía e aplicando a metodoloxía adecuada, os ensinantes poderían elaborar secuencias didácticas adaptadas ó nivel e ós intereses dos seus alumnos. Ademais, é urxente confeccionar dicionarios fraseolóxicos escolares, cadernos e manuais para facilita-lo traballo do ensino e aprendizaxe.

Por todo o dito, cabe reclamar que os planos de estudo universitarios e non universitarios incorporen o ensino da disciplina fraseolóxica, xa que é moi necesario que os estudantes que despois serán lingüistas, profesores, tradutores, etc., teñan acceso á súa aprendizaxe para poderen incorporar ás súas investigacións lingüísticas e ás súas aplicacións pedagóxicas o universo de imaxes, significados e voces que contén o frásico das nosas respectivas linguas, soas e en contraste con outras.

8. Bibliografía

- [RECL] CANTERA, J. e SEVILLA, J. (eds). (1998): *877 Refranes españoles con su correspondencia catalana, gallega, vasca, francesa e inglesa*. Ediciones Internacionales Universitarias, Madrid.
- BELTRÁN, M^a. J. e YÁÑEZ, E. (1996): *Modismos en su salsa*. Arco/Libros, Madrid.
- CANAL, M. e SWAIN, M. (1980): "Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing" en *Applied Linguistics* 1,1980,1-47.
- CONCA, M. (1994): "La fraseología en l'ensenyament de la llengua catalana" en LÓPEZ, F. J. (ed.): *Segon Simposi del Professorat de Valencià, de l'Ensenyament Mitjà i de l'Educació Secundària Obligatoria*. Conselleria d'Educació i Ciència. Generalitat Valenciana, València, 111-124.
- (1999): "La competència fraseològica en l'aprenentatge de llengües" en GARCÍA, M., GINER, R., RIBERA, P. e RODRÍGUEZ, C. (eds.): *Ensenyament de llengües i plurilingüisme. I Congrés Internacional de Didàctica da Llingua i a Literatura*. Departament de Didàctica da Llingua i a Literatura. Universitat de València, València, 325-332.
- (2005): "Les unitats fraseològiques en el discurs argumentatiu" en *Articles de Didactica da Llingua i la Literatura* 36,2005,32-42.
- CORPAS, G. (2003): *Diez años de investigación en fraseoloxía: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos e traductolóxicos*. Iberoamericana. Vervuet, Madrid.
- (1997): *Manual de fraseoloxía española*. Gredos, Madrid.
- FERRO, X. (ed.) (1997): *Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía*. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades/Xunta de Galicia, Santiago de Compostela.
- FUSTER, J. (1968): *Consells, proverbis i insolències*. Editorial A. C., Barcelona.

- GARATE, G.: *Atzotitzak, Refranes, Proverbs, Proverbia*. BBK:
<http://www.ametza.com/bbk/htdocs/hasiera.htm>
- GUIA, J. (1999): “Formalización matemática de las concordancias fraseolóxicas generalizadas” en *Actas del VI Simposio Internacional de Comunicación Social*. Instituto de Lingüística Aplicada, Editorial Oriente, Santiago de Cuba, 316-323.
- GONZÁLEZ REY, M^a. I. (2005): “A fraseodidáctica: un eido da fraseoloxía aplicada” en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 6,2005,113-130.
- LÓPEZ TABOADA, Carme e SOTO ARIAS, María do Rosario (1995): *Así falan os galegos: fraseoloxía da lingua galega. Aplicación didáctica*. Galinova, A Coruña.
- PENADÉS, I. (1999): *La enseñanza de las unidades fraseolóxicas*. Arco Libros, Madrid.
- RODRÍGUEZ, F. e ESNAOLA, M. (eds.) (1998): *Euskara mintzatuaren erronkak*. Euskal Herrico Unibertsitatea, Donostia.
- RUIZ, L. (2002): *Ejercicios de fraseología*. Arco Libros, Madrid.
- SALVADOR, V. e PIQUER, A. (2000): *El discurs prefabricat. Estudis de fraseologia teòrica i aplicada*. Universitat Jaume I, Castelló.
- VERDAGUER, J. (1986): *Rondalles*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona.
- ZULUAGA, A. (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Verlag Peter D. Lang, Frankfurt.
- (1997): “Sobre las funciones de los fraseologismos en textos literarios” en *Paremia* 6,1997,631-640.

Castelán *a hecho*, galego *a eito*: dúas locucións de diferente fortuna

Luis González García

Universidade da Coruña

O propósito deste traballo é analizar e compara-las locucións adverbiais *a hecho* (castelán) e *a eito* (galego e portugués): a súa orixe, documentación histórica e tratamento nas diferentes obras lexicográficas. Despois de comproba-la equivalencia das dúas locucións, inténtase xustifica-las causas da distinta fortuna que cada unha tivo na súa lingua respectiva.

Palabras clave: fraseoloxía, locucións adverbiais, historia do galego, historia do castelán, lexicoloxía.

The aim of this paper is to analyse and compare the adverbial idioms *a hecho* (Castilian) and *a eito* (Galician and Portuguese). Their origin, historical documents and their treatment in different lexicographical works will be studied. After having ascertained the equivalence of the idioms under survey, the paper will conclude with the explanation of the causes that made each construction take a different path in their respective language.

Key words: phraseology, adverbial phrases, history of Galician, history of Castilian, lexicology.

1. *A hecho*

Luego me sacó en un plato una tortilla de huevos, que pudiera llamarse mejor emplasto de huevos.

Ellos, el pan, jarro, agua, salero, sal, manteles y la huésped, todo era de lo mismo. Halléme bozal, el estómago apurado, las tripas de posta, que se daban unas con otras de vacías. Comí, como el puerco la bellota, todo a hecho; aunque verdaderamente sentía crujir entre los dientes los tiernecitos huesos de los sin ventura pollos, que era como hacerme cosquillas en las encías (Aleman 1979).

O texto que máis arriba se transcribe chegou ás nosas mans por primeira vez nos anos iniciais de formación universitaria. Chamoume a atención sobre todo a expresión *a hecho* porque, sen a ter oído nunca en castelán, érame unha construción familiar de significado diáfano (polo que se verá máis adiante no apartado 2).

A locución figura recollida na última edición do DRAE (2001) coas seguintes acepcións:

1. loc. adv. Seguidamente, sin interrupción hasta concluir.
2. loc. adv. En conjunto, sin distinción ni diferencia.

Inclúese na entrada HECHO, CHA xunto con outras locucións como *de hecho*, *hecho y derecho*, *de hecho y de derecho*, formadas sobre o participio do verbo *hacer*.

1.1. Corpus e documentación

A existencia dos modernos córpora electrónicos e de tesouros lexicográficos facilitounos moito o seguimento desta locución que, como o Guadiana, cruza intermitentemente o territorio histórico da lingua española, con máis treitos subterráneos ca superficiais, sempre en perigo de desaparición.

Así, o CORDE (*Corpus Diacrónico del Español*, que contén uns 250 millóns de formas desde as orixes da lingua ata 1974) permítenos documentalo modismo en 41 ocasións, repartidas nos seguintes períodos:

Idade Media: un documento datado en 1277. Séculos XVI-XVII: 30 documentacións, que abarcan (salvo unha excepción de 1667 localizada nas Filipinas) desde o ano 1508 ata 1627. Século XX: 10 aparicións (que, en realidade, se corresponden só con tres documentos, o último de 1960).

O outro corpus académico, o CREA (*Corpus de Referencia del Español Actual*, que incorpora case 160 millóns de formas producidas entre 1975 e a actualidade) recolle soamente un exemplo de 1996.

Como se pode apreciar, sobre dous córpora de tan considerable extensión, un inventario de 42 casos repartidos ó longo de tantos séculos supón unha frecuencia relativa e absoluta mínima. Outros repertorios electrónicos achegan aínda menos documentación e case toda incluída nos dous académicos citados¹. Evidentemente, esta situación é cando menos curiosa. Trátase dun caso único de supervivencia, que nos recorda a dun animal a piques de se extinguir que, coma o celacanto, prolonga a súa existencia por séculos e séculos.

En efecto, a primeira documentación, como acabamos de indicar, data de 1277, douscentos trinta e un anos antes da segunda²:

¹ En <http://wordtheque.com> documéntanse tres exemplos non incluídos nos córpora citados, todos tamén do século XVI:

Y siendo reprehendido de ello por Alonso Osorio, corregidor de la dicha ciudad, se descompuso el dicho comisario muy desacatadamente contra el dicho corregidor, y dijo que había de llevar a hecho todas las mujeres que la dicha ciudad y luego a sus maridos (Toribio Medina 1956).

Eso también me fue hecho / en casa de un abogado / porque dixere ser pecado / de entrambas partes a hecho (Castillejo 1999).

A todo cristiano - os dais liberal./ Por primo ni hermano -no torcéis de leal./ Usáis de virtud - con todos a hecho. Y la ingratitud - os hace despecho (Castillejo 1999).

² Mais ou menos pola mesma data, temos un exemplo de interpretación dubidosa:

El Rey don fernando como dicho auemos estonce en burgos ouo de acaesçer que adoleçio muy mal & por Razon quela tregua que auie el Rey de granada conel era ya salida & don aluar perez que se solie

*Et yo oue sennalado tiempo a passado una lamina que non es tal como esta encertedumbre de muchas cosas de las que salen por ella a fecho*³ (Maestro Bernaldo 2003).

Fóra deste caso illado, o núcleo da documentación relativa a esta frase dátase no cento longo de anos que transcorre entre o comezo do século XVI e o primeiro cuarto do XVII. As circunstancias que rodean a aparición de *a hecho* (autor, tema, lugar, contexto lingüístico de aparición) merecen que nos deteñamos un momento porque ofrecen, dentro da súa escaseza, datos interesantes:

En primeiro lugar, polo que se refire a autores e xéneros, a forma aparece en textos anónimos, como as seguintes *Ordenanzas*:

Y en esta pena caigan qualquiera persona o personas que ascoxeren las truchas o peçes e sardinas e caça e otra cosa qualquiera para vender, salbo que lo bueno o comunal baya todo a hecho (Anónimo 1930).

Y que los tales oficiales que fueren ha hallarse presentes a mondar el dicho monte, comiencen por una parte y lo lleven todo a echo de manera que donde acabaren un año de mondar el dicho monte [...] comiencen el año adelante (Anónimo 1940).

Os textos de carácter literario constitúen, con 11 sobre o total de 30 aparicións do período, o grupo cuantitativamente máis numeroso. Entre os autores que empregan a fórmula figuran algúns dos escritores máis importantes da literatura española (xa mencionamos a Mateo Alemán, ó que deben engadirse Alfonso de Valdés, Malón de Chaide, Feliciano de Silva, A. de Ercilla, L. Barahona de Soto, J. Ruiz de Alarcón e Garcilaso de la Vega, entre outros de menor relevo):

parar a fecho desa frontera era ya muerto mando el Rey adon alfonsso su fijo que se fuese (Afonso X 1995).

Non parece, sen embargo, que aquí nos topemos coa locución que nos ocupa senón máis ben con outra expresión comodín moi utilizada nos escritos alfonsés (*fecho de*): *fecho de armas, fecho de caallería, fecho de los moros, el fecho de Çamora o de Argón*, etc. Tomando como base o CORDE podemos recoller estas dúas citas que nos ilustran o variado dos empregos desta expresión: “Tolomeo...ffabló más alto en fecho de los çielos et de las estrellas que otro que ffué” (*Setenario*), “Et que tornasse a penssar en fecho de los caualleros & del pueblo” (*Estoria de España II*). En apoio desta conclusión cabe mencionar que na tradución galega deste texto a equivalencia é *a feyto de* (“que se soya a parar a feyto desta fronteyra”, citamos pola edición de R. Lorenzo 1975: 830) e noutras versións posteriores aparece “a los fechos de la frontera” (R. Lorenzo 1975: 830, n.8). A construción *pararse a hecho de* ou *pararse a feito de* parece fixada nas dúas linguas medievais, como se aprecia nos seguintes exemplos obtidos do TMILG (os dous figuran nun documento de 1320 recollido en López Ferreiro 1901).

Et se o elles non quiseren fazer que o Arcibispo se pare a feyto do Concello et os aiude a defender.

Et uiindo contra ellas ou contra cada hua dellas o que deus non mande.' estes sex caualeyros nonsse deben a parar a feyto do Arcibispo et Cabideo para aiudallos.

³ *La lámina es una “plancha delgada de metal, marcada con ciertas unidades que se emplean en hacer calculaciones relativas a las astronomía, que forma una parte principal del astrolabio”* (Kasten e Nitti 2002, s.v. LÁMINA). Estes autores engaden a seguinte cita do *Libro del saber de astronomía* (datado no mesmo ano de 1277): *los nombres deste estrumente son estos. la madre. & la red. & ell alhidada. & la llaue. & el cauallo. & la madre es la lamina que es sennalada de ambas las partes. & la una parte es do son las longuras. & las ladezas. & la otra parte; do es la yguación del sol.*

No que segue, cada cita vai seguida da fonte sinalada no corpus correspondente.

*Úrsula, desposada y virgen pura, / mostraba su figura en una pieza / pintada; su cabeza allí se vía / que los ojos volvía ya espirando. / Y estábate mirando aquel tirano / que con acerba mano llevó a hecho, / de tierno en tierno pecho, tu compañá*⁴ (Vega 1985).

¡Pues es verdad que tenían respecto a los obispos o a los cardenales! Por cierto, no más que si fueran soldados como ellos. Pues ¿iglesias y monesterios? Todo lo llevaban a hecho, que nunca se vio mayor crueldad ni menos acatamiento ni temor de Dios (Valdés 1992).

Ya, pues, del cuerno izquierdo y del derecho / de la vitoria sanguinosa usando, / con furia inexorable todo a hecho / los van por todas partes degollando (Ercilla 1993).

¿Sabes qué tema sospecho / que hará olvidar cualquier mal? / Arseno: ¿Qué tema? Di. / Sancho: Decir mal / de todo cristiano a hecho; / que puede un discreto dar / mil juicios, por tener / licencia para poder / hartarse de murmurar (Ruiz de Alarcón 1957).

Finalmente, a locución aparece noutros documentos variados. Entre estes hai textos de tipo ensáístico ou didáctico (sobre agricultura, oficios, astronomía, lexislación, cartas, etc.) pero sobre todo textos historiográficos (que ocupan o segundo grupo por orde de importancia, 9 documentos relativos á historia das ordes relixiosas, á conquista de América e Filipinas, etc.):

Y todos los vendimiadores no saben discernir & apartar y avn que lo sepan (segun son en lo ageno pesados y maliciosos) no lo hazen como deuen. pues si a hecho lo quieren coger o por que el tiempo no da lugar o por que el señor dela viña no puede o no quiere tanta dilacion si no cogerlo todo junta mente sin escoger o apartar: es forçado que lo vno vaya muy maduro y avn passado: lo otro verde y avn agrazeño por que no todo madura igual mente en vn tiempo (Alonso de Herrera 1995).

Començose la conuersion con la conquista, pero conuertíanse pocos por atender los nuestros a la guerra y al despojo, y porque hauía pocos clérigos. El año de veynte y quatro se començó de veras con la yda de fray Martín de Valencia y sus compañeros; y el de veynte y siete [...] se lleuó a hecho, ca huuo muchos frayles y clérigos (López de Gómara 2002).

Juntó çien arcabuzeros y mandóles que entrasen en el esquadron de a cauallo, pues estáuamos todos mezclados. y que mirasen por Gonçalo Piçarro, y que a todos los demás tirasen a hecho (Pizarro 1986).

Thenia la Audiencia prohibido que las ciudades ni Cabildos no enbiasen a castigar ningunos yndios por graves delictos que hiziesen, atento a los excesos que en el castigarlos se cometian, porque tanta pena se dava al ynocente como al culpado (..) y no avia guardar tela ni termino de juicio en cosa ninguna, sino discurrir por las poblaciones a hecho, donde pagavan chicos y grandes, varones y mujeres (Aguado 1916-1917).

Pienso sin duda, que ha sido esta una de las casas donde ha auido grande numero de santos, y que los pudieramos escriuir, poco menos a hecho, y agora se muestran buenas reliquias en los que viuen (Sigüenza 1907).

⁴ Refírese ó martirio de Santa Úrsula e as once mil doncelas que a acompañaban a mans das tropas de Atila en Colonia, ano 352.

Y a mí ver tenéis razón, por la dificultad que ay en hallarse roca con tales requisitos que puedan salir d'ella buenos antojos. Y, assí, tengo por mejor acogerse a lo más seguro, pues tenemos experiencia que de el espejo salen a hecho todos los antojos excelentes, y, de la roca, no salen siempre como se dessean, por la mucha desigualdad que tiene (Daza de Valdés 1999).

Destá respuesta entendieron la resolución que traían los Españoles, y della la preuencion de sus animos para los peligros que ellos podían oponer preuistos ya a su cuydado. Y que no venían deribados a dar alguna embestida, ó al bazo, cuyo rigor, como instantaneo lo podía la aduertencia diuertir, sino a hecho, a correr sus tierras, y seguir su ruina por el rastro (Combés 1897).

Desde o punto de vista diafásico, logo, alternan textos elaborados coidadosamente, como obras literarias, con narracións, cartas ou relacións redactadas sen moita preocupación estilística:

Convertido en ceniza, el aureo techo / Vino al suelo su inmensa pesadumbre. / Allí muriera todo el pueblo a hecho, / Si por diversas partes no acudieran / A remediar el peligroso estrecho (Cueva 1917).

Y como no todas las piedras crían plata, sino las menos, viene a ser la diferencia de los minerales a lo demás que no lo es, por criarse en ellos este género de piedra, y como asimismo en ellos no es todo a hecho metal, así como está sin diferencia, sino también lo menos, viene a ser causa de otra segunda diferencia y de que haya distinción de lo que es veta de metal a lo que no lo es (García de Llanos 1999).

Unha cuestión interesante é a da procedencia xeográfica dos textos. De acordo co apuntado en liñas anteriores, hai algúns documentos redactados en Hispanoamérica (no que hoxe son Colombia, México, Chile ou Venezuela) e Filipinas. Con todo, evidentemente, a inmensa maioría localízase na Península. Non nos podemos deter na localización do lugar de nacemento de tódolos autores, pero si nos parece significativo que un número considerable dos textos e dos seus redactores se sitúen na súa franxa occidental peninsular: occidente de Salamanca e Extremadura (vilas de Béjar, La Alberca, Las Hurdes e Las Batuecas; de Ciudad Rodrigo eran orixinarios Feliciano de Silva e Cristóbal de Castillejo; de Trujillo, Pizarro). En Galicia naceu o navegante Pedro Sarmiento de Gamboa. Máis adiante veremos que unha das últimas documentacións de *a hecho* (Seco, Andrés e Ramos 1999) recóllese no diario *Odiel* de Huelva.

A hecho é unha locución adverbial e, como tal, debe acompañar sempre a un verbo, sobre o que actúa como complemento de modo (co significado de 'sen escoller ou sen distinguir') ou de tempo (na acepción menos abundante de 'inmediatamente').

Con valor modal, o corpus manexado mostra unha clara solidariedade da frase que nos ocupa co verbo *llevar*, ata o punto de que a construción *llevar a hecho* nas súas diferentes formas flexivas representa un terzo das aparicións (concretamente 12). Un tópico intemporal é o de que a morte leva a todos sen distinción, o Padre Francisco de Ávila lémbrao (por dúas veces) na súa obra *La vida y la muerte o vergel de discretos*:

Baste que a todos a hecho los llevó mi buen tirar (Ávila 2000).

Nobleza y rusticidad / quieres que te paguen pecho; / no distinguir calidad / es por cierto muy mal hecho; / todo lo llevas a hecho, / a todos doman tus frenos, / a los malos y a los buenos / sentencias por un derecho (ibid.).

Velaquí outros exemplos de *llevar a hecho*:

Hicieron tanto alboroto en la fortaleza estos ministros de Satanás, andando en estas bregas, que todos los vecinos que estaban dentro presos tuvieron por cierto los habían de llevar a todos a hecho como al maese de campo (Simón 1992).

C. ¿Qué intención piensas tú que tenía en esso el Papa?

M. Mira, Carón, aquí no diximos sino que hablaríamos de las diferencias entrel Emperador y el Rey de Francia. Si tú no lo has por enojo, dexemos lo del Papa para otro día.

C. Yo más quisiera que lo lleuáramos todo a hecho, mas pues tú assí lo quieres, dime agora, ¿qué causas daua el Rey de Francia para escusar el rompim[ie]nto de su fe? (Valdés 1993).

Celadas, picas, bárbaros arrolla, / Por todos va, llevándolos a hecho, / Sin que repare o mire quien le hiere, / Que ya morir, matando, sólo quiere (Oña 1917).

No tuvo respeto a linaje ni edad, sino que igualmente segaba las gargantas del niño inocente y de la tierna doncella, del viejo cansado y del joven orgulloso, llevándolo todo a hecho, entregándolo todo en manos del cruel enemigo y bárbaro tirano (Malón de Chaide 1930).

Seguen en orde decrecente os verbos *ir* e *llenar* (dúas aparicións) e, cunha soa documentación, *comer*, *coger*, *discurrir*, *tirar*, *degollar*, *morir*, *considerar*, *ser*, *decir*, *escribir*, *salir* e *venir*:

Que para que la predicacion fuese de provecho importaría tomar una partida junta aunque fuese necesario traer predicadores de fuera del Reyno de Valencia porque sino se llena una comarca a hecho aunque se convierta alguna parte luego los otros trataran de pervertir a los convertidos (Boronat y Barrachina 1992).

SENSUALIDAD. Tu camino es tan estrecho / que muy pocos por él van, / el mío ancho y derecho, / sin trabajo y sin afán, / y así todos van a hecho (Horozco 1975).

El cuerpo del sermón ha de ir arreo por el Evangelio adelante levantando o sacando de cada sentencia o cláusula o palabra dél y siguiéndola. Digo arreo, no porque no se puedan saltar o dexar algunas cláusulas sin considerar, que no es menester considerarlas todas a hecho (Terrones del Caño 1960).

Pola contra, as dúas documentacións con significado temporal aparecen cos verbos *llevar* (tamén aquí), *pelear* e *comenzar*:

Y passando el emperador adelante, topó a la donzella Carmela y, abraçándola, dixo: "Como ventís, os tengo de llevar a hecho" (Silva 2002).

Salieron al camino, dos leguas, muchos y a su manera bien armados y hechos escuadrones. No pelearon a hecho, sino tornáronse al pueblo escaramuçando, con pensamiento de meter y matar allá los enemigos (López de Gómara 2002).

De manera que Topa Inga comenzó a hecho a renovar la conquista y tiranía de todos sus pasados y de su padre (Sarmiento de Gamboa 1943).

Pasado o século XVII, a expresión non se volve documentar nos cónpora académicos ata ben entrado o século XX. O CORDE recolle para este período 10 exemplos datados entre 1921 e 1960, en tanto que o CREA só inclúe unha documentación, do ano 1996. Así, vemos unha considerable redución na frecuencia da forma, redución que non só se manifesta no menor número de aparicións (significativo é o caso do CREA respecto ó CORDE cunha proporción 1/40) senón tamén na maior concentración nuns poucos documentos (en realidade as 10 aparicións do CORDE concorren en só tres documentos) e na maior restrición no tipo de obras e no contexto verbal: os once casos do século XX aparecen en catro obras de agricultura e gandería, ata o punto de que semella terse convertido nun tecnicismo especializado, limitado na práctica á expresión *corta a hecho* (os dez casos rexistrados no CORDE):

Las cortas pueden practicarse por dos métodos, de un modo continuo o discontinuo: el primero tiene lugar por superficies, y el segundo por pies de árboles; y sin entrar en más detalles diremos que en los pastizales arbolados se empleará el primer método o cortas a hecho o mata rasa, solamente cuando deba desaparecer algún bosque o el arbolado, y el segundo o cortas por entresacas cuando se deban conservar y tienden también a favorecer el crecimiento del arbolado en pie y a provocar la diseminación (González Vázquez 1944).

Cortas a hecho. Se cortan todos los pies, sin ninguna excepción, y se repuebla después artificialmente (Ximénez e González 1951).

En los tres casos son distintas las modalidades o métodos que se pueden seguir en la explotación o "corta", v. gr., en monte alto: "a hecho" seguida de repoblación; por fajas o bandas; de aclareo sucesivo; por entresacas; regularizadas pie a pie; por bosquetes; por masas mezcladas, etc. (Pérez Sáenz 1960).

no documento rexistrado no CREA, en cambio, a expresión aparece con outros verbos, *desbrozar* e *preparar*:

Se hace la siembra por toda la superficie o en fajas. Para ello, naturalmente, se habrá desbrozado y preparado el suelo a hecho o en fajas respectivamente (Ederra Induráin 1996).

Esta restrición ó ámbito agrícola parece anunciada xa na documentación anterior. Como se recordará, varios dos documentos datados nos séculos anteriores enmarcábanse neste ámbito (viticultura, caza e pesca, tala dos bosques).

1.2. Tratamento lexicográfico

A pesar da súa escasa frecuencia, o feito de ser utilizada por algúns dos máis importantes escritores do período clásico da literatura española fai que a expresión *a hecho* se recolla nas primeiras edicións do *Diccionario de la Real Academia Española*. Ausente no *Diccionario de Autoridades* e da tradición lexicográfica anterior, a locución é recollida na primeira edición do *Diccionario de la lengua castellana* (DRAE 1780, s. v. HECHO, CHA), onde só se recolle unha das acepcións que a caracterizan:

Á HECHO, mod. adv. Indistintamente, sin hacer diferencia. Indiscriminatim, sine discrimine.

A consulta do *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* (NTLLE) permítenos seguir dun xeito doado a historia e evolución desta forma na lexicografía española. Así,

podemos comprobar que as dúas seguintes edicións do DRAE (1783-1791) seguen literalmente a esta primeira. É na cuarta edición (1803) cando se redactan as dúas definicións que chegarán ata os nosos días e que recolleemos ó comezo deste traballo, sen máis modificacións que as de adaptación ás novas normas de acentuación (1884 e 1914), a supresión das respectivas equivalencias latinas (*incessanter, indiscriminatim*), en 1859, e a inclusión da etimoloxía, que oscilará entre o latín *factus* (1884), o antigo *fecho* (1914) e de novo *factus* (desde 1956).

O NTLLE móstranos, igualmente, que os lexicógrafos decimonónicos e de principios do século XX, por regra xeral, non fixeron máis que copiar literalmente as dúas acepcións académicas (Núñez de Taboada 1825, Gaspar y Roig 1855, Zerolo 1895 e Pagés 1914). Entre as pequenas modificacións cabe citar ó ilustre gramático V. Salvá, que no seu *Nuevo diccionario de la lengua castellana* (1846) só recolle a primeira acepción. Pola súa parte, Rodríguez Navas (1918) simplifica as definicións, o que non impide comprobar que a fonte segue sendo a académica: “sin interrupción, hasta terminar || Por junto”. Neste grupo, Pagés (1914), sen apartarse da douda institución, ten o mérito de incorporar unha cita á primeira acepción académica, de Tomás Antonio Sánchez (1723-1802), correspondente pois a un período, a segunda metade do século XVIII, do que é a única documentación de que dispoñemos:

¿Si quería impugnar la Carta de Paracuellos con algún método, tenía más que embestirla página por página, ó número por número, pues todos los documentos están numerados, impugnados todos á hecho, cuando tuviesen qué, etc.?

Entre as innovacións cabe destacar a Domínguez (1853), que presenta unha única acepción (“incontinenti, al instante, sin demora”) non rexistrada polos académicos pero que si documentamos máis arriba en tres textos, como se recordará.

Polo que se refire ós dicionarios modernos, cabe destaca-lo completo *Diccionario del español actual* de Seco, Andrés e Ramos (1999), que, baixo a definición ‘seguidamente o sin interrupción’ e a marca de uso “raro”, ofrece como complemento unha nova cita, valiosa por ser esta, xunto coa mencionada do CREA, a única documentación posterior a 1975. Trátase dun texto de N. Dorado aparecido no diario *Odiel* de Huelva (16/1/77, 29)⁵:

Ahora es cuando ocurren esas cosas raras con las perdices, eso de verlas parar ahí, ir a hecho y no encontrar ni rastro de ellas, tal si las hubiera tragado la tierra.

1.3. Orixe da expresión

Unha cuestión que aínda non tratamos é a da orixe desta locución. Tódolos dicionarios anteriormente mencionados inclúen *a hecho* na entrada HECHO, nalgúns casos especificando que é o participio de pasado irregular do verbo HACER ou especificando a súa etimoloxía, que se podía remontar, como mencionamos xa, ó latín *factus* ou á forma medieval *fecho*.

Agora ben, o significado desta expresión non parece gardar relación con ese verbo, ó contrario que outras expresións fraseolóxicas do tipo de *de hecho, hecho y derecho, de*

⁵ Recóllese literalmente en Seco, Andrés e Ramos (2004).

hecho y de derecho, a lo hecho pecho, a hecho y contra derecho, de dicho y de hecho, a hecho y pago e outras moitas que recollen os dicionarios⁶. Na nosa opinión o que se produce é unha homonimia, homófona máis que homógrafa, entre dúas formas que nada teñen en común. En efecto, como intentaremos demostrar nas páxinas que seguen, a base da locución debe buscarse máis ben no antigo substantivo *echo*, documentado —aínda que escasamente— desde practicamente a orixe do idioma.

Para xustifica-la nosa opinión, utilizaremos dous argumentos de distinto tipo: empezaremos facendo unha análise da palabra mencionada e, en segundo lugar, procederemos a realizar unha comparación entre a forma que nos ocupa e o seu equivalente galego e portugués, *a eito*, que nos proporcionará —cremos— a confirmación definitiva.

1.4. *Echo*

Como acabamos de mencionar, o termo *echo*, co significado de 'tiro, lanzamento', documéntase en castelán desde a Idade Media. Aínda que de escaso uso, esta palabra relaciónase cunha familia léxica moi abundante: trataríase, segundo fundados argumentos, dun substantivo relacionado co verbo *echar* (<lat. *iactare* ou máis ben da variante vulgar **iectare*, DCECH, s.v. ECHAR), lexema do que procede unha extensa lista de derivados cultos e patrimoniais (cast. *desechar, jaculatoria, jactarse*, etc., gal. *deitar, xeito, rexeitar*, etc.).

Estes autores, Coromines e Pascual, ofrecen as primeiras documentacións desta forma en tres importantes obras literarias do século XIII. Como nos casos anteriores citaremos polas edicións manexadas polo CORDE:

Tienes grandes aueres en uno aiuntados, / Azemilas & carros & camelos cargados. / No lo tengo por seso aueres tan granados / Meter lo a uentura a un echo de dados (Anónimo 1995).

El jueves de la cena, fecha la refeción, / fue el traïdor falso bastir la traición, / apartóse don Christo de la su criazón, / quanto echo de piedra fue fazer oración (Berceo 1992).

⁶ Algúns exemplos destas expresións:

¡Miserable y desdichado aquel que por más fausto del mundo y querer dejar ensoberbecidos a sus hijos o nietos, a hecho y contra derecho, hinchere su casa hasta el techo, dejándose ir condenado! (Alemán 1987).

Reelabora así este autor o refrán *A tuerto o a derecho, nuestra casa hasta el techo* recollido na tradición paremiolóxica española e, incluso, citado na *Celestina* ("PÁRMENO. [...] No querría bienes mal ganados. CELESTINA. Yo sí. A tuerto o a derecho, nuestra casa hasta el techo" (Rojas 2000).

"Y de oy más, pues no me querrá restituyr, será bien que andemos a hecho y pago" (Rodríguez Florián 1996).

Decir no a la Constitución es decir no a la entrada de Turquía en la Unión Europea. De todas la contradades del momento, ésta, sin duda, se lleva la palma. Porque no existe, ni de hecho ni de derecho, la menor relación entre los dos asuntos (*El País*, 30/04/05, 4).

Y "disconforme" con la sentencia, "por no ajustarse a hecho y a derecho", asegura que será recurrida ante la Audiencia Provincial (*ABC*, 28/05/1989, cit. apud CREA).

E aconteció que un conde, el más poderoso de los de su tierra, a quien él hizo muchas desonras de dicho e de hecho [...] buscó manera de engaño en quál manera se podría dél vengar (Anónimo 2003).

Luis González García

E el Rey basteciera bien aquel castiello & non era mayor de un echo de piedra & era quadrado & en cada quadra auie una torre mas la una era mayor que las otras (Anónimo 1995).

A consulta do CORDE permite engadir catro exemplos máis desta esporádica palabra, ó tempo que limita a súa vixencia ós anos finais do século XIV, con tres citas de Juan Fernández de Heredia:

Aqueste iuyzio mismo damos aquel que en bofordo, o en trebeio de bodas, o por echo de astil, o de piedra, o de saeta, omne matare o otro danno fiziere (Anónimo 2000).

Et quando los barbaros leuataron senyal de la batalla, creyendo que los romanos fuyesen, & uenjan ardidament por tomarlos, porque eran cerca de vn echo de arco (Fernández de Heredia 2002).

Los Romanos puyaron por medio de aquellas altezas aspras sinen nengun empachamiento sino el aspreza del camino. mas quando ellos fueron puyados tanto como un echo de dardo trobaron muyt grant fuerça de gent de todas maneras (Fernández de Heredia 1995).

Pero los que tenian la mediana batalla no si eran ahun açercados sino entroa un echo de sayeta (ibid.).

O primeiro lexicógrafo en recoller esta forma foi o ilustre libreiro e gramático V. Salvá no seu *Nuevo diccionario de la lengua castellana* (1846), que a inclúe como forma xa desaparecida :

† ECHO, m. ant. TIRO, la acción de tirar. | ECHO DE DADOS. loc. antigua. Vuelta de dado, casualidad, contingencia.

O feito de exemplificar coa secuencia *echo de dados* parece indicar que a fonte desta inclusión é o *Libro de Alexandre*, editado por Tomás Antonio Sánchez en 1780 e reeditado por Eugenio de Ochoa en París en 1842 (Alborg 1970: 133, n. 65). Cabe citar neste sentido que en 1830 D. Vicente Salvá traslada o seu exilio londiniense a París, onde funda unha casa editorial na que publicará o seu diccionario en 1846 e outras importantes obras. Posteriormente repiten case literalmente a definición de Salvá Gaspar y Roig (1853) e Domínguez (1869) (NTLLE, s.v. ECHO). Curiosamente, neste caso a Real Academia Española non introduciu a entrada no DRAE ata moi avanzado o século XX (na edición de 1970). É paradoxal que un diccionario de uso inclúa unha forma desbotada tantos séculos atrás, pero sen dúbida a falta dun diccionario histórico determina que o DRAE sexa entendido como o tesouro pancrónico da lingua española:

Echo. (del lat. iactus.) m. desus. Tiro, lanzamiento (DRAE 1970).

Este *echo*, de tan escasa documentación, pode perfectamente se-la base da expresión que aquí analizamos. Desde o punto de vista da fonética histórica nada impide esta equiparación. Antes ó contrario, *echo* é o resultado esperado de *iactus*. Semanticamente, a relación co verbo *echar* tampouco presenta especiais dificultades que impidan esta vinculación. Con todo, a existencia dun equivalente galego e portugués, moito máis documentado, levaranos a matizar estas afirmacións.

2. A eito

En efecto, todo o que na forma *a hecho* é escaseza, convértese en *a eito* nunha expresión prolífica, característica do galego, recollida desde as primeiras tentativas lexicográficas de Frei Martín Sarmiento (1745-55 [1973]) e documentada ó longo de toda a historia da lingua (todo o que é posible para unha lingua que durante séculos careceu de tradición escrita):

A eito. V. g.: muere mucha gente a eito en tal lugar, esto es, arreo y sucesivamente. Se debe escribir heito, pues viene de hito o fito; pues se dice: seguir todas las casas de una calle a hita, esto es, en fila (Sarmiento 1745-55 [1973]: 426).

O *Diccionario de diccionarios* (Santamarina 2003) permite comprobar que esta locución tivo entrada na maioría das obras lexicográficas do galego.

O substantivo *eito* figura xa no primeiro dicionario publicado (Rodríguez 1863) cunha acepción que repetirán máis ou menos modificada os posteriores:

Pedazo de tierra repartido en tareas por medio de sulcos como en una heredad á labradío, ó á voluntad como en un prado, monte, etc., cuando se siega la yerba ó cortan los tojos al ir y volver hasta concluir (Rodríguez 1983, cit. apud Santamarina 2003, s.v. EITO)

Filgueira et alii (1926) engade unha nova acepción, derivada da anterior: “serie de cosas seguidas” (cit. apud Santamarina 2003, s.v. EITO) e Carré (1928-1931), outras dúas: “serie de cosas tomadas conforme vienen a la mano”, “trabajo que se ejecuta sin descanso hasta terminarlo. Seguido”⁷.

A frecuencia de aparición deste substantivo non é moi grande. O CORGA (que incorpora 17,5 millóns de formas aparecidas en textos publicados desde 1975 ata a actualidade) non rexistra ningunha aparición para *eito* como substantivo autónomo. Pola súa parte, o TILG (que abarca desde 1612 ata a actualidade) recolle 21 (pero máis da metade, 11, concéntranse en obras de Neira Vilas), das que citamos algún exemplo:

Non sinto máis que non poder estar aí coas rapazas. De boa gana collía a aixada e levaba o meu eito con elas (Lesta Meis 1930).

Sequera a ver se boto este eito fóra, que sempre me queda de menos para mañán (ibid.)

Grau a grau foi caendo, e eito a eito, a semente na terra (Iglesia Alvaríño 1961).

Traballa nunha casa maioritaria de tecidos. Leva nela un eito de anos (Neira Vilas 1982).

Brizados polo viño metíamo-nos no pracer dos falares. El non quixo abandonar o eito teosófico (García Trigo 1998).

Derivados de *eito* son *eitar* (“producir utilidade o beneficio un cultivo o produto” segundo A. Otero 1977, s. v. DEITAR) e *eitada* (Carré 1972: “tarea, porción de traballo

⁷ E. Rodríguez González (1958-1961) precisa que se trata dun traballo agrícola (“Faena agrícola que se ejecuta sin descanso hasta terminarla”).

ejecutado por una o más personas en un tiempo determinado”, e Rivas Quintas 1978⁸), de distribución xeográfica restrinxida.

Con todo, o substantivo *eito* permanece principalmente debido á súa presenza na locución adverbial *a eito*. Esta é a expresión fraseolóxica que encontra a súa equivalencia exacta na castelá *a hecho*, tanto no significado como na constitución formal. Aínda así, a fórmula galega presenta considerables diferenzas, sobre todo no que se refire ó uso, como máis adiante se comprobará.

O incompleto *Diccionario gallego-castellano* da R.A.G. (1913-1928) é o que, na nosa opinión, ofrece un mellor resumo de conxunto das acepcións de *a eito*:

1. loc. adv. A troche y moche. Sin consideración, reflexión ni advertencia.
2. Sin escoger, sin excepción, sin reparar, sin diferenciar, sin distinguir unos con otros.
3. Sin interrupción, seguidamente, continuamente, a hilo, sin dejar nada.
4. A granel, en abundancia, a montones, en gran número.

Comprobamos que, salvo a última acepción, as outras están presentes na expresión castelá. Desde este punto de vista semántico, o significado básico a partir do que se pode deriva-lo resto é o que aparece como único no *Diccionario da Real Academia Galega* (1997):

A eito. *loc. adv.* Seguido, de xeito ordenado e sen deixar nada atrás, sen escoller. *Apaña as mazás a eito. Seg a eito, non deixes nada atrás.*

Así, unha tarefa típica do campo é a recolección de patacas. Nun primeiro momento apáñanse a eito nas leiras (é dicir, todas as que se van atopando avanzando en orde); posteriormente, con máis calma, escóllense na casa ou no cuberto segundo o tamaño ou caste, entre outras características.

Do anterior dedúcese que a eito implica cantidade, abundancia, en canto que implica ausencia de selección.

Pola mesma razón, o sema “seguido” pode desenvolverse, orixinando a acepción “de seguido, logo, en seguida, rapidamente”.

A voz *eito* e a locución *a eito* son comúns tamén no portugués e, como tales, figuran nos principais dicionarios desa lingua con acepcións idénticas ás do galego (Nascentes, 1967, Houaiss et alii 2001, Academia das Ciéncias de Lisboa 2001, etc.).

Polo que respecta ó uso, *a eito* é unha das unidades fraseolóxicas de maior antigüidade e frecuencia de aparición, desde a súa primeira documentación que, segundo cremos, é un pouco anterior a aquela única mostra medieval de *a hecho*, é dicir, a metade do século XIII. En concreto, o TMILG mostra que xa aparece nas *Cantigas de Santa María* do Rei Afonso X en cinco ocasións e en sendas composicións de Roi Queimado e Martín Moxa (esta debe se-la documentación máis antiga por canto a actividade deste trovador aragonés se sitúa na década de 1240):

⁸ “Faena, grupo, apuro (Sobral). El significado se captará mejor por los ejemplos: *Eitada de patacas*, día recogiendo patatas; *Na eitada do pan*, en el apuro, faena de recogida del centeno y trigo; *Teño unha eitada de xente collendo patacas*, *Hai unha boa eitada de millo*, etc.” (cit. apud. Santamarina 2003, s.v. EITADA).

*Ca o vej' eu no coro cada dya / vestir [y] capa e sobrepeliça, / e a eyto fala el e moy
melhor / diz (Moxa 1996).*

*E catou-o e viu-o come desfeito / das chagas mui grandes e atan maltreito, / e atou-llas
logo ben todas a eito / con panos de lynnno e con seus cendaes (Afonso X 1981).*

*E pois sse calad' ouveron, / contou-lles todo seu feito / com' estedera na forca / tres meses
todos aeito, / u a Virgen o guardara (ibid., I-175).*

*En Coira, cabo Sevilla, / foi este miragre feyto / no tempo que Aboyuçef / passou ben pelo
estreito / d'Algizira e a terra / de Sevilla tod' a eito / correu, e muitas aldeas / foron dos
mouros queimadas (ibid., II-323).*

*A sa moller a Reynna, / que jazia eno leito / cabo del, e este sonno / lle contava tod' a eito
(ibid., II-345).*

Nun estudo recentemente realizado, Gómez Clemente (2004) inclúea entre as 176 locucións que intuitivamente considera máis frecuentes e representativas do galego⁹. O CORGA confirmoulle estas expectativas, situando *a eito* entre as formas máis documentadas, o que o leva a concluír:

*Rexístranse ocorrencias en todo tipo de textos, destacando os textos de especialidade [...].
Podemos concluír que esta unidade pode ter un nivel de lingua coloquial (maiormente en
textos literarios pero tamén en certos casos de textos de opinión) e un nivel formal medio
ou medio alto, polas relativamente altas ocorrencias en textos de especialidade (Gómez
Clemente 2004: 96).*

A consulta dun corpus máis representativo, porque abarca un período máis longo, o TILG, ofrece resultados aínda máis significativos para *a eito*. Entre os anos 1845 e 2001 rexistra 476 aparicións da forma *eito*, das que a inmensa maioría (432) corresponden á locución *a eito* (e nalgún caso ás variantes *ó eito* e *da eito* que non rexistran os dicionarios pero si este corpus, aínda que moi limitadamente¹⁰).

Estas cifras superan con moito as ocorrencias das locucións que no CORGA a anteceden (*aló cachón*, 191; *de vagariño*, 112; *a esgalla*, 27; *a mantenta*, 68; *á espreita*, 130 e *a fume de carozo*, 8).

Desde o período previo ó Rexurdimento ata os nosos días *a eito*, pola contra, mantén unha distribución constante e uniforme ó longo dos anos. Baste compara-los seguintes datos tirados do TILG, que distribuímos en períodos de aproximadamente cincuenta anos:

1845-1900: 98 casos

1901-1950: 160 casos

⁹ Gómez Clemente toma como base a López Taboada e Soto Arias (1995). Con 95 ocorrencias, *a eito* ocuparía o segundo posto na lista mencionada, tras *a cachón*. Sen embargo, a análise detallada do cadro 1 (Gómez Clemente 2004: 89), sinala unha errata na suma total, polo que os 95 casos son en realidade 25. Con todo, aínda así segue a estar entre as locucións de maior uso: ocuparía agora o sétimo lugar, despois de *a cachón*, *de vagariño*, *a esgalla*, *a mantenta*, *á espreita* e *a fume de carozo*.

¹⁰ *Non fai falla alí o pantrigo nin o risolio escolleito; dulces mil crases i ó eito, mazapás de man d'amigo que deixan a un satisfeito (Anónimo1888).*

1951-2000: 174 ocorrencias

Todo isto leva a confirma-la situación privilexiada de *a eito* no paradigma de locucións galegas, capaz incluso de formar parte dunha unidade máis complexa (*a eito e a colleito*, que só localizamos en Alfredo Conde), en refráns, cantigas populares, etc. Velaquí unha pequena mostra representativa:

Sempre aquelas badaladas / lle magoaban o peito, / e saían bagoadas / polos dous ollos a eito / de saloucos misturad[a]s (Pintos 1845).

Que Castilla e castellanos, / todos nun montón a eito, / non valen o que unha herbiña / destes nosos campos frescos (Castro 1872).

O que ten atopa amigos a eito, i estos van faltando s'o ter vén a menos (Rodríguez López 1898).

A rapiña, según refirimos, facíase a eito e co permiso indireito e a intervención dos achegados ao goberno (Tettamancy 1912).

O pior mal que se lle pode faguer á nosa fala é espallar a eito cousas mal escritas nela (Dieste 1981).

Rañolas, cheo de ternura, daballe bicos a eito (Rodríguez Castelao 1934).

Antusiasta de Berlín, antusiasta d'Alemaña. É tamén dos qu'eiquí louvan todo a eito, sen faguer difrenza no bo e no ruín (Risco 1934).

Naturalmente, ó «collé-lo outono» non quer decir que se segue todo o prado dunha vez senón que se comenza por unha punta e vaise segando a eito consonte se precisa (Lorenzo Fernández 1962).

Están mallando nel a eito, sin reparar en qué parte do corpo lle dan (Ferreiro 1972).

Vese ben que é a Gula, que é o pecado de comer a eito e sen mesura (Rivas 1993).

—*¿Qué fas ti aquí, muller e estranxeira? Xulia virouse a eito. Viu diante dos seus narices, tesó coma un garabullo, o amo daquelas palabras* (Frías Conde 1997).

Se o prefiren, é tempo de reclamar. E faremos moi ben en facelo a eito e a colleito, por activa e por pasiva, respaldando colectivamente ó noso goberno nas reclamacións todas que plantexe, facéndoo sen descanso (Conde 2004)

Marzo ben feito, patacas a eito (Vázquez Saco 2003: 111).

A sona sin proveito corre polo mundo a eito (id, 378).

Se rega san Bento, regan tódolos santos a eito (Ferro et alii 1992: 169)

Vamos rüando a eito. / Pois que levamo-l-a sona, /Levarèmo-l-o porvèito (Valladares 1884, cit. apud Santamarina 2003, s. v. EITO)

A frecuencia no portugués non parece menor. Para constatar esta afirmación acudimos a un corpus electrónico actual de acceso libre (CETEMPúblico), que inclúe o texto de cerca de 2.600 edicións do diario *O Público*, entre os anos 1991 e 1998 (cun total de

aproximadamente cento oitenta millóns de palabras). O resultado son 68 ocorrencias, o que non parece pouco. Velaí algúns exemplos ilustrativos dos seus usos¹¹:

Fazem-se fantásticas leis e criam-se brilhantes instituições para o ambiente, mas matam-se árvores a eito, destroem-se vales e várzeas e planta-se eucalipto ao Deus dará (pol, 95b).

No Roque Santeiro há assassínios e roubos a eito, contam, mas as pessoas emitem um calor que não combina com o retrato oficial (clt, 94a).

Se o futuro presidente do partido cortar a eito corre o risco de ter uma cisão orgânica na bancada (pol, 96a).

Por outras palavras, que a RTPi deixe de ser un mero retransmissor de enlatados a eito e passe a dispor de programação própria e sintonizada com os diversos públicos a que se dirige nas sete partidas do mundo (clt, 96a).

Apanhar caracóis ou caracoletas revela-se bem mais simples: aponta-se a lanterna, descobre-se as “antenas húmidas que às centenas sondam a atmosfera e depois é apanhá-los a eito, pois aquela hora da noite não é altura de estar a escolher coisa nenhuma” (soc, 95b).

Ha mau cheiro por todo o lado, pinturas e silvas a eito (nd, 91b).

Falta reparar o escalavrado pavimento e acabar com o estacionamento a eito, que transformou esta parte da cidade num depósito de automóveis (soc, 98b).

Tenho-lhe posto cataprasma de orvajão e semprónia, há quatro meses a eito todas as noites –atalhou Maria da Laje (Castelo Branco 1876).

Da consulta dos exemplos tirados deste corpus podemos extraer algunha curiosidade interesante:

En primeiro lugar, en correspondencia co predominio no castelán clásico da combinación *llevar a hecho*, no portugués contemporáneo *ir (tudo) a eito*, con sete ocorrencias, parece convertida nunha secuencia estandarizada (cabe recordar que esta combinación era a segunda en frecuencia no caso do castelán):

A minha mãe meteu-se e levou também, que quando ele ficava assim tarado quem lhe aparecesse pela frente levava, ia tudo a eito (pol, 93b).

De textos inadmissivelmente reaccionários sobre a PGA a páginas indescritivelmente aborrecidas sobre a teoria da literatura, vai tudo a eito (clt, 92a).

Vão casadas, vão viúvas, vão solteiras, vai tudo a eito (clt, 92b).

En segundo lugar, a unidade máis complexa *a eito e a colleito*, que documentamos en galego, ofrece agora o seu paralelismo estrutural (articulación binaria, rima) na secuencia *a eito e sem preceito*:

A malla de instalações desportivas do país tem sido tecida sem obedecer a qualquer ordenamento territorial, a eito e sem preceito (des, 97a).

¹¹ As siglas que seguen a cada cita indican, segundo a convención do corpus, a sección (política, cultura, deportes, etc.), ano e semestre (a/b).

En terceiro lugar, cabe mencionar unha coincidencia inesperada. Sendo moi baixa a probabilidade de que *a eito* se combine co sintagma *abrir a boca*, non pode deixar de sorprenden que nos encontremos con esa composición (*abrir a boca a eito*) nun poema épico do século XVI español e nun artigo de actualidade dun periódico portugués dos últimos anos do século XX. É como topar dúas agullas no mesmo palheiro:

El cual así le aprieta y despedaza / los miembros que la guardan en el pecho, / y el grande hueco así desembaraza, / con uñas y con boca abriendo a hecho, / que hizo para sí muy ancha plaza, / y el grande casco descubrió por techo, / quedando el Orco de alto abajo abierto, / sobre ahogado y más de amores muerto (Barahona de Soto 1981, cit. apud. CORDE, s.v. A HECHO).

Uma delas, no sul de México, não conseguiu distinguir a erva (comum) da cocaína e abriu a boca a eito: engoliu um pacote com oito quilos da droga e morreu de “overdose” (CETEMPúblico, soc, 92a).

Como se comproba, a consulta dos corpóra galegos e portugueses mostran unha vitalidade da que está carente o correlato castelán. Con todo, queda claro, despois da presentación de datos ata aquí feita, que ámbalas dúas locucións, *a hecho* e *a eito*, teñen unha mesma orixe.

Anteriormente desbotamos o étimo *factus* para o castelán *a hecho* e propuxemos a vinculación co termo *echo* como base de formación. A comparación con *eito* permitíranos precisar este punto, sobre o que hai certa discrepancia entre os autores que estudan a etimoloxía do castelán *echo* e do galego e portugués *eito*. Os dous étimos que se barallan son, por unha parte, como dixemos, o latín *iactus* ‘lanzamento, tiro, disparo’ (participio de *iactāre*, frecuentativo de *iacēre*, todos co significado de ‘lanzar, disparar, botar’, etc., de onde proceden o castelán *echar* e o galego e o portugués *deitar*¹²). Evidentemente, a partir de *iactus* é doado explica-la evolución a *echo* (DCECH, s.v. ECHAR). Pola contra, o resultado esperado en galego para esa voz latina é *xeito*, palabra efectivamente existente na nosa lingua, fornecedora dunha rica familia léxica e fraseolóxica (*xeitoso*, *axeitar*, *ó xeito*, etc.). A conservación da palatal inicial latina no galego e portugués (*xeito*, *xanela*, *xaxuar*) dificulta a hipótese mantida para o castelán, polo que desde que C. Michaëlis a propuxo a fins do século pasado, a lexicografía portuguesa opta polo étimo *ictus* ‘golpe’ como máis probable para *eito* (Machado 1952, Cunha 1989). O indiscutible mestre da etimoloxía hispánica, J. Coromines, sen rexeita-la hipótese *ictus*, opta por *iactus*. As dúas, con todo, presentan problemas. Os que optan por *iactus* deben xustifica-la desaparición de palatal inicial (o que fan Coromines e Pascual (1980), aludindo a un proceso de disimilación de antigas palatais, ou A. Otero (1951), mostrando un caso similar de perda de palatal inicial en *irmao/irmán* < *germanus*. Cit. apud Santamarina 2003, s.v. EITAR). Pola súa banda, *ictus* presenta a dificultade do vocalismo inicial. O infinitivo correspondente está documentado con *i* longa (*īcere*), en tanto que a solución galega e portuguesa pide un *i* breve (*īctus*), polo que tería que darse o rarísimo caso de alternancia que se produce, por exemplo, entre *dicere* e *dīctus* (cfr. cast. *dīctatum* > *dechado*, DCECH s.v. ECHAR). Vemos, pois, que as dúas hipóteses

¹² Por disimilación de antigas palatais (DCECH, s.v. echar). Outros autores prefiren a etimoloxía *deiectare* para a forma galega e portuguesa (vid. Malkiel 1949).

presentan obxeccións salvables, polo que é difícil decidirse por unha ou outra opción. En todo caso, parece claro que a relación co verbo *hacer-facer* (*factus*) debe ser desbotada e que non parecería improcedente, en consecuencia, propoñe-la ortografía *a echo* para a locución castelá.

2.1. A feito

Resultando, pois, que *a eito* non ten aparentemente ningunha relación co participio do verbo *facere*, non deixa de chama-la atención que, no galego actual, esta locución alterne cunha variante sinónima e paronomásica, *a feito*. Así, o *Diccionario da Real Academia Galega* (1997) fai sinónimas as dúas expresións (s.v. EITO e FEITO, -A), seguindo o apuntado xa no inconcluso en Academia (1913-28). De igual xeito proceden E. Rodríguez González (1958-61), C. García González (1985), Franco Grande (1968, *dafeito*), etc.

Deste modo, o refrán que no apartado anterior recolleemos de Vázquez Saco (2003) figura tamén nesa obra na variante:

A sona sen o proveito corre polo mundo a feito (Vázquez Saco 2003: 378).

Estatisticamente cabe menciona-lo menor uso de *a feito*. Os vintecinco exemplos que nos proporciona o CORGA para *a eito* redúcense agora ós seguintes tres casos:

Tirou tamén algúns libros e cadernos que colocou a feito encol do andel (Cortizas 1996).

Máis ben semellaban un envelenamento que, no caso de Barbadás, estaba claro que se fixera a feito para dar cabo dunha familia (García Mañá 1997).

Hoxe queremos falarlles dos petos de ánimas que se espallan, espaxen ou estran polo mundo galaico ou galiciano a feito (Neira 2000).

O TILG ofrece bastantes máis ocorrencias baixo as formas *a eito*, *da feito* e *ó feito*, pero en todo caso a súa suma representa unha cantidade moi inferior á de *a eito*:

1800-1900: 17

1901-1950: 18

1951-2000: 47

Os das rilleiras / Todos a feito / Facerche queren / O seu festexo (Castro y Neira 1826).

Un angazo, unha fouciña, un rodo, un sacho, e outros instrumentos; todos a feito: —27 cadelas (Anónimo 1876).

Ó vé-lo entrar, os sinores / Que na Vila ten asento, / Como son tan amiguiños / De figurar, van a feito / Unhos ofrecerlle a casa, / Outros rindirlle respeito, / E os máis cheirarlle o rabo / Por creerllo de proveito (Anónimo 1877a).

De cantas cousas de proveito se poden en Galicia facer, de todas temos parrafeado longo e a feito (Anónimo 1877b).

Dende aquí vexo un camiño / que non sei a donde vai; / polo mesmo que n'o sei, / quixerao poder andar. / Istreitiño serpentea / antre prados e nabals, / i anda ó feito, aquí escondido, / relumbrando máis alá (Castro 1880).

Porque teño oucído decer que niste tempo é cando perdemos o xuício por compreto mozos e vellos a feito (Anónimo 1886).

Labrego que comes pouco / por máis que moito traballas, / pra nós praceres e risas, / runflas, líos e trouladas, / pra ti martirios e fame, / loitos a feito e desgracias, / vixilia con austinencia, / pouco pan e moitas bágoas (Lamas Carvajal 1998).

A neve da duda que cai sobr'o peito, matando d'a feito os xérmenes vai (Dato Muruais 1891).

Eu voulle contar d'a feito por tod'o qu'atrasei (Justo Castro 1907).

As dúas operaciós teñen moita importáncea pra ter bon resultado no prado, pois dilas dependerá que nacia ben a herba e a feito en tod'o prado sen que s'amosen eiquí manchós dunha das crases d'herba da mezcra, aló doutra (Eguilior 1913).

Son, nena, os teus seos tersos e brandidos, morosos e erguidos, niños ruladores, que no dondo leito que lle fai teu peito, van ceibando a feito cantigas e amores (Taibo 1922).

Despois xa non foi topenear, senón durmir a feito, ata qu'acordei na fronteira belga (Risco 1934).

A xente di a feito que a Serena era unha muller coma outra calquera; pro que súa nai boutoulle unha maldición, e dende entón anda anfibra no mar (Lence-Santar 2000).

A peste era como unha sega. Levaba mozos e vellos a feito (Fole 1976).

Unha vez era un tolo que nunca se lavaba, e cu' eso no vrau as moscas comía-no de a feito, pois non lle salían da cara (Prieto 1958).

O pelo e o bigote empezabanlle a encanecer a feito (Cabana 1992).

Froles invadenvos a vida e corgas de negror manan de a feito (Méndez Ferrín 1994).

Nalgunhas épocas del ano, estes catarros dabanse case d'a feito, había andancia (Fernández Vior 1997).

Sobre a distribución no mapa dialectal de Galicia, os datos de que dispoñemos son imprecisos: Elixio Rivas Quintas (2001, cit. apud Santamarina 2003, s.v. FEITO) documenta o seu uso en Dragonte do Bierzo, Lugo, pero esténdeo polo Sur de Galicia en xeral. Esta presenza no sur podémola confirmar en Valdeorras. Pola súa banda, a información que aporta C. García González (1985), dentro das limitacións que impón a metodoloxía con que se elaborou a obra, permite comproba-la coexistencia nalgunhas zonas (Curtis, Sobrado) e documenta especificamente *a eito* en Santaia, Santiago e Monterroso e *a feito* en Caaveiro.

Desde este punto de vista xeográfico, *a feito* pode ser considerado un trazo diferencial con respecto ó portugués. Co valor que aquí nos interesa, *a feito* non aparece nos dicionarios desa lingua nin se documenta no corpus que anteriormente mencionamos (CETEMPúblico), o que non obsta para que esta forma, aínda que de xeito escaso, se poida documentar xa na lingua medieval común.

O TMILG ofrece 29 documentacións para *a feito* (en distintas grafías: *a feyto*, *afeyto*, *afeito*). Na maioría dos casos trátase dunha forma perifrástica do verbo facer (*ten feito*) ou dunha locución modal traducible por 'efectivamente, en efecto'¹³, como se comproba, respectivamente, nos seguintes exemplos (obsérvese que no segundo contrastan *a feito* e *a eito*):

Quando se foi, fez me preito / que se verria mui cedo / e mentiu-me, tort' á feito (Pai Soarez de Taveirós 1996).

E muitos ó eu oj' e[n] mal son / dizer por vós [atal]: que, a feito, / sodes cego; e dix' eu log' a eito / esto que sei que vos a vós aven: / que nunca vos ome diz nulha ren, / que non ouçades, se Deus mi perdon (Roi Queimado 1996).

Con todo, nalgún contado caso xa se pode documenta-lo significado que converterá a esa locución en sinónima perfecta de *a eito*:

O bispo e toda a gente deant' estando, / veend' aquest' e oynd' e de rijo chorando, / viron que miragre foi e non trasgeito; / porende loaron a Virgen a feito (Afonso X 1981).

Contando-lle tod' a feito / en qual maneira dormira / e en jazendo dormindo / a Santa Maria vira (id, II- 309).

Con anterioridade, o inconcluso *Diccionario gallego-castellano* da Real Academia Galega (1913-1928) xa incluía unha cita, tomada da *Crónica Troiana*, que poucos anos antes, en 1900, publicara na Coruña D. Andrés Martínez Salazar:

*Ca ali nõ ficou pobre nõ rrico nõ padre nõ fillo nõ uello nõ mãcebo nõ moller nõ baron nõ moço nõ moça nõ seruo nõ señor que todos nõ matasen a feyto*¹⁴.

Como se aprecia, as citas anteriores son todas de textos de orixe galega, o que parece apuntar xa a un trazo primitivo de bifurcación do antigo tronco común galego-portugués (aínda que teríamos que realizar unha maior pescuda no portugués medieval para corroborar esta afirmación dun xeito máis rigoroso).

A xustificación desta confluencia sinonímica entre *a eito* e *a feito* que, como vemos é antiga, non é doada. En principio parece razoable supoñer que *a feito* se contaminou do significado de *a eito*. Sabemos que é un principio da crítica textual deriva-la "lectura difícil" (*lectio difficilis*) a partir da fácil. A partir de *a eito*, por etimoloxía popular, por tratarse de parónimos, é factible supoñer que unha forma case inusitada fóra desta

¹³ O TILG permite comprobar a pervivencia no galego moderno deste valor de *a feito*:

Pois si as bruxas feito tan porco e ruín hora ll' han feito, si non fuximos, d'a feito outro máis porco farán. (Fernández Morales 1861).

D'a feito vou rebentar (ibid.).

—¡Perdeu a chola d'a feito! (ibid.).

Desde hoxe, a feito deixo de visitar a cantos non quixeron soltar as cadelas (Anónimo 1877c).

¹⁴ R. Lorenzo sinala que esta primeira edición de Martínez Salazar ía acompañada dun glosario feito por Manuel M. Rodríguez. Deste xeito, "As palabras da *Crónica Troiana*, tanto se estaban ben como mal lidas, pasaron ó *Diccionario gallego-castellano por la Real Academia Galega* (Coruña, 1913), que chega ata a palabra *cativo*, e despois a outros dicionarios galegos" (R. Lorenzo 1985: 204).

locución, cal é o caso de *eito*¹⁵, se acabara asociando cun substantivo de abundantísimo uso como é *feito*. No caso do castelán a asociación entre os dous lexemas (*echo* e *hecho*) aínda é máis esperable, como de feito se dá, porque en troques de paronomasia temos unha homofonía perfecta.

3. Recapitulación

Non nos parece oportuno rematar estas follas sen intentar xustifica-la coexistencia desta expresión fraseolóxica nas tres linguas do occidente peninsular. Neste punto cremos que nos teremos que mover no campo das hipóteses máis ca no das certezas. En principio, sendo linguas neolatinas, nada ten de estraño que coexistan gran cantidade de locucións. Este parécenos, con todo, un caso especial porque a frase feita non existía no latín. É, por tanto, unha creación que podemos remontar como moito ó protorromance ou latín tardío hispánico previo ó nacemento das distintas linguas peninsulares.

Así e todo, esta explicación non nos parece totalmente convincente. Non pode deixar de chama-la atención a escasa documentación que *a hecho* ofrece en castelán, case toda concentrada nese período de pouco máis de cen anos chamado Século de Ouro, cun antes e un despois practicamente baleiros. Este feito poderíanos facer pensar que se trata dun lusismo (como outros que entraron por esa época: *echar de menos*, *sarao*, *vigía*, *mermelada*, *menino*, *-a*) ou dun galeguismo (resultado da masiva emigración que se producía, con motivo da sega, por terras de Castela, Extremadura e Andalucía¹⁶) que non acabará por ser aceptado (aínda que a súa utilización entre os escritores clásicos e a consecuente inclusión nos dicionarios de uso lle supuxo a supervivencia latente para os séculos posteriores, o que xustificaría os escasos exemplos documentados nos séculos XVIII e XIX). Outra explicación —non incompatible coa anterior— é a de que se trate dun occidentalismo (léxico común ás linguas do occidente peninsular, ese que nos dicionarios do castelán figura como propio de Salamanca, Cáceres, Zamora, León, etc. e que adoita coincidir co galego e o portugués). Isto xustificaría a aparición relativamente elevada de documentación no occidente peninsular —feito xa comentado—. Como termo de orixe rural, permanecería no tecnicismo agrícola “cortas a echo” que constatamos en tratados de silvicultura ata a actualidade. A súa utilización por algúns escritores clásicos implicaría ademais a supervivencia como termo literario que acabamos de comentar.

¹⁵ Incluso nos parece unha suposición verosímil considerar que o substantivo *eito* sobrevive en construción independente por causa da relativa alta frecuencia da locución que nos ocupa, é dicir, *a eito* mantén a *eito*. No cruce das dúas locucións tamén puido influír a existencia do adverbio latino *affatim* (Fernández López 1988), carente de toda relación etimolóxica cos termos aquí mencionados (procede da frase preposicional *ad fatim* ‘ata rebentar’, de *fatís* ‘fenda, regaña’). A semellanza formal con *ad factum* (de onde procedería *a feito*) puido contaminar co significado de ‘abundancia’ esta forma, provocando a confluencia sinonímica con *a eito*.

¹⁶ E. González López (1973) cita un documento de L. Labrada (S. XVII) no que se menciona a cantidade de 30.000 segadores.

4. Bibliografía

- [CETEMPublico]: *Corpus de Extractos de Textos Electrónicos MCT/Público* (<http://www.linguateca.pt/CETEMPublico/>).
- [CORDE]: *Corpus Diacrónico del Español* (<http://www.rae.es/>).
- [CORGA]: *Corpus de Referencia do Galego Actual* (<http://corpus.cirp.es/corgaxml/>).
- [CREA]: *Corpus de Referencia del Española Actual* (<http://www.rae.es/>).
- [DCECH]: COROMINES, J. e PASCUAL, J. A. (1991-97): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Gredos, Madrid.
- [DRAE]: Real Academia Española (2001²²): *Diccionario de la lengua española*. Espasa-Calpe, Madrid.
- [NTLLE]: Real Academia Española (2001): *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*. Espasa Calpe, Madrid. Edición en DVD-ROM.
- [Santamarina 2003]: SANTAMARINA, Antón (ed.) (2003): *Diccionario de diccionarios*. Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña. Edición en CD-ROM.
- [TILGA]: *Tesouro Informatizado da Lingua Galega* (<http://www.ti.usc.es/TILG/>).
- [TMILG]: *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega* (<http://corpus.cirp.es/tmilg/>).
- ACADEMIA DAS CIÊNCIAS DE LISBOA (2001): *Diccionario da Língua Portuguesa*. Verbo, Braga.
- AFONSO X (1264-1284): *Cantigas de Santa María I-77*. Ed. de W. Mettmann, Xerais, Vigo, 1981.
- (1264-1284): *Cantigas de Santa María I-114*. Ed. de W. Mettmann, Xerais, Vigo, 1981.
- (1270-1284): *Estoria de España II*. Historiografía. Ed. de Kasten, Ll. e Nitti, J. Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1995.
- AGUADO, Pedro de, Fray (1573-1581): *Historia de Santa Marta y Nuevo Reino de Granada*. Colombia, Historiografía. Ed. de Jerónimo Bécker, Establecimiento Tipográfico de Jaime Ratés, Madrid, 1916-1917.
- ALBORG, J. L. (1970): *Historia de la literatura española*. Gredos, Madrid.
- ALEMÁN, Mateo (1599): *Guzmán de Alfarache*. Ed. de B. Brancaforte, Cátedra, Madrid, 1979.
- (1604): *Segunda parte de la vida de Guzmán de Alfarache*. Ed. de José María Micó, Cátedra, Madrid, 1987.
- ALEMANY y BOLUFER, José (1917): *Diccionario de la Lengua Española*. Ramón Sopena, Barcelona.
- ALONSO DE HERRERA, Gabriel (1513): *Obra agricultura*. Agricultura, ganadería, pesca y caza. Ed. de Thomas Capuano, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1995.
- ANÓNIMO (1240-1250): *Libro Alexandre*. Ed. de Ivy A. Corfis, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1995.
- ANÓNIMO (1293): *Gran Conquista de Ultramar*. Ed. de Louis Cooper; Franklin M. Waltman, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1995.

- ANÓNIMO (1300): *Fuero de Alarcón*. Ordenamientos y códigos legales. Ed. do CORDE, Real Academia Española, Madrid, 2000.
- ANÓNIMO (1300-1305): *Libro del cavallero Cifar*. Ed. de Juan Manuel Cacho Bleuca, Universidad de Zaragoza, 2003. Cit. apud CORDE.
- ANÓNIMO (1876): *O Tío Marcos da Portela*, 1ª época, Parrafeo 13, páx. 51.
- ANÓNIMO (1877a): *O Tío Marcos da Portela*, 1ª época, Parrafeo 59, páx. 235.
- ANÓNIMO (1877b): *O Tío Marcos da Portela*, 1ª época, Parrafeo 49, páx. 193.
- ANÓNIMO (1877c): *O Tío Marcos da Portela*, 1ª época, Parrafeo 40, páx. 157.
- ANÓNIMO (1886): *O Galiciano*, Paróla 75, 23 de febreiro.
- ANÓNIMO (1888): *A Fuliada*, nº 12, 19 de abril, A Cruña, páx. 3. cit. apud TILG, s.v. *eito*.
- ÁVILA, Francisco de (1508): *La vida y la muerte o vergel de discretos*. Didáctico. Ed. de Pedro M. Cátedra, Fundación Universitaria Española-Universidad Pontificia de Salamanca, Madrid, 2000.
- BARAHONA DE SOTO, Luis (1586): *Las lágrimas de Angélica*. Ed. de José Lara Garrido, Cátedra, Madrid, 1981.
- BERCEO, Gonzalo de (1228-1246): *Del sacrificio de la misa*. Ed. de Pedro M. Cátedra, Espasa-Calpe, Madrid, 1992.
- BORONAT y BARRACHINA, Pascual (1901): *Los moriscos españoles y su expulsión*. Historiografía. Imprenta de Francisco Vives, Valencia, 1992. Copia un documento de 1581.
- CABANA, Darío Xohán (1992): *Vidas senlleiras*. Xerais, Vigo.
- CARRÉ ALVARELLOS, Lois (1928-1931): *Diccionario galego-castelán*. Edición Lar, A Cruña.
- CASTELO BRANCO, Camilo (1876): *Maria Moisés*. Cit. pola edición dixital de <http://www.portoeditora.pt/bdigital>.
- CASTILLEJO, Cristóbal de (1999): *Obras de conversación y pasatiempo*. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Edición dixital baseada nas *Obras de Castillejo, edición, prólogo y notas de Jesús Rodríguez Bordona*, Espasa-Calpe, Madrid, 1958.
- (1999): *Obras morales y de devoción*. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Edición dixital baseada nas *Obras de Castillejo, edición, prólogo y notas de Jesús Rodríguez Bordona*, Espasa-Calpe, Madrid, 1958.
- CASTRO y NEIRA, A. M^a (1826): *Alborada, Alegrádevos pastores, Vinde axiña, compañeiros*. Arquivo musical da catedral de Mondoñedo.
- CASTRO, Rosalía de (1863-1872²): *Cantares Gallegos*. Madrid.
- (1880): *Follas Novas*. La Propaganda Literaria, La Habana.
- COMBÉS, Francisco (1897): *Historia de Mindanao y Joló*. Filipinas, Historiografía. Ed. de W. E. Retana, Imp. Viuda de Minuesa de los Ríos, Madrid.
- CONDE, Alfredo: *El Correo Gallego* (www.elcorreogallego.es), 20/VII/04. *Corpus del Español*: <http://www.corpusdelespanol.org/>
- CORTIZAS, Antón (1996): *Leonel*. Xerais, Vigo.
- CUEVA, Juan de la (1580): *Tragedia del príncipe tirano*. Ed. da Sociedad de bibliófilos españoles, Madrid, 1917.

- CUNHA, A. G. da (1989): *Dicionário etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa*. Nova Editora, Rio de Janeiro.
- CUVEIRO PIÑOL, J. (1876): *Diccionario gallego*. N. Ramirez y C.^a, Barcelona.
- DATO MURUAIS, Filomena (1891): *Follatos*. Imp. de A. Otero, Ourense.
- DAZA DE VALDÉS, Benito (1623): *Uso de los antojos para todo género de vistas*. Oficios. Ed. de Cristina Blas Nistal, CILUS, Salamanca, 1999.
- DIESTE, Rafael (1926): *Antre a terra e o ceo*. Eds. do Castro, A Coruña, 1981.
- DOMÍNGUEZ, R. J. (1846-47): *Diccionario Nacional o Gran Diccionario Clásico de la Lengua Española*. Establecimiento de Mellado, Madrid/Paris.
- EDERRA INDURÁIN, Alicia (1996): *Botánica ambiental aplicada*. Las plantas y el equilibrio ecológico de nuestra tierra. Ecología, EUNSA, Pamplona.
- EGUILIOR, Xoán (1913): *Os prados y-o gando*. Tío Pepe.
- ERCILLA, Alfonso de (1578): *La Araucana*. Ed. de Isaías Lerner, Cátedra, Madrid, 1993.
- FERNÁNDEZ DE HEREDIA, Juan (1379-1384): *Vidas paralelas de Plutarco* I. Ed. de Juan Manuel Cacho Bleuca, Universidad de Zaragoza, 2002.
- (1385): *Gran Crónica de España* I. Ed. de Regina af Geijerstam, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1995.
- FERNÁNDEZ LÓPEZ, Mª C. (1988): “Adverbios en *-(t)im* en latín tardío” en *Verba* 15,1988,393-396.
- FERNÁNDEZ MORALES, Antonio (1861): *Ensaio poéticos en dialecto berciano*. Estab. tip. de la Viuda e Hijos de Miñón, León.
- FERNÁNDEZ VIOR, José Antonio (1997): *Notas etnolingüísticas del Conceyo da Veiga*. Xeira, A Caridá.
- FERREIRO, Celso Emilio (1972): *A fronteira infinda*. Castrelos, Vigo.
- FERRO RUIBAL, Xesús et alii (1992): *Diccionario dos nomes galegos*. Ir Indo, Vigo.
- FILGUEIRA VALVERDE, X. F. et alii (1926): *Vocabulario popular castelán-galego*. El Pueblo Gallego, Vigo.
- FOLE, Ánxel (1955-1976³): *Terra brava. Contos da solaina*. Galaxia, Vigo.
- FRANCO GRANDE, X. L. (1972²): *Diccionario galego-castelán e vocabulario castelán-galego*. Galaxia, Vigo.
- FRÍAS CONDE, Francisco Xabier (1997): *As esperanzas de Abu el-Hol*. Espiral Maior, A Coruña.
- GARCÍA DE LLANOS (1609): *Diccionario y maneras de hablar que se usan en las minas*. Oficios. Ed. de Ramiro Molina Barrios, CILUS, Salamanca, 1999.
- GARCÍA GONZÁLEZ, C. (1985): “Glosario de voces galegas de hoxe” en anexo 27 de *Verba*.
- GARCÍA MAÑÁ, Luis Manuel (1997): *O lume de Santo Antón*. Xerais, Vigo.
- GARCÍA TRIGO, Xosé Manuel (1998): *Extintos básicos*. Xerais, Vigo.
- GASPAR y ROIG (1855): *Biblioteca Ilustrada de Gaspar y Roig. Diccionario enciclopédico de la lengua española, con todas las voces, frases, refranes y locuciones usadas en España y las Américas Españolas*. Imprenta y Librería de Gapar y Roig, Madrid.

- GÓMEZ CLEMENTE, Xosé María (2004): “Os rexistros e os niveis de lingua na fraseoloxía: unha aproximación descritiva das locucións nun corpus textual galego” en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 6,2004,81-112.
- GONZÁLEZ LÓPEZ, E. (1973): *El águila caída: Galicia en los reinados de Felipe IV y Carlos II*. Galaxia, Vigo.
- GONZÁLEZ VÁZQUEZ, Ezequiel (1921): *Alimentación de la ganadería y los pastizales españoles*. Veterinaria Ediciones Técnicas, Madrid-Barcelona, 1944.
- HOROZCO, Sebastián de (1540-1579): *Cancionero*. Ed. de Jack Weiner, Herbert Lang, Frankfurt, 1975.
- HOUAISS, A., SALLES VILLAS, R. M. de e MELLO FRANCO, F. M. de (2001): *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*. Editora Objetiva, Rio de Janeiro.
- IBÁÑEZ FERNÁNDEZ, J. (1950): *Diccionario galego da rima e galego-castelán*. Marsiega, Madrid.
- IGLESIA ALVARIÑO, Aquilino (1961): *Nenias*. Galaxia, Vigo.
- JUSTO CASTRO, Germán (1907): *Desfogos*. Imp. de Cerdeira, Habana.
- KASTEN, LI. A. e NITTI, J. J. (dirs.) (2002): *Diccionario de la prosa castellana del Rey Alfonso X*. The Hispanic Seminary of Medieval Studies, New York.
- LAMAS CARVAJAL, Valentín (1887): *Poesía galega*. Ed. crít. de P. García Negro, O Castro, Sada, 1998.
- LEDO CABIDO, B. (dir.) (2004): *Diccionario de galego*. Ir Indo, Vigo.
- LENCE-SANTAR, Eduardo (1939): *Etnografía mindoniense*. Ed. de Armando Requeixo, Follas Novas, Santiago, 2000.
- LESTA MEIS, Xosé (1930): *As abellas de ouro*. Nós, A Cruña.
- LÓPEZ DE GÓMARA, Francisco (1553): *Segunda parte de la Crónica general de las Indias*. Historiografía. Ed. do CORDE, Real Academia Española, Madrid, 2002.
- LÓPEZ FERREIRO, A. (ed.) (1901): *Galicia histórica*. Colección diplomática. Tipografía Galicia, Santiago.
- LÓPEZ TABOADA, Carme e SOTO ARIAS, M^a do Rosario. (1995): *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega. Aplicación didáctica*. Galinova, A Coruña.
- LORENZO FERNÁNDEZ, Xaquín (1962): *Etnografía: cultura material II*. Historia de Galiza. Nós, Buenos Aires.
- LORENZO, R. (1975): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla I*. Introducción, texto anotado e índice onomástico. Instituto de Estudios Orensanos “Padre Feijoo”, Ourense.
- (1985): *Crónica Troiana. Introducción e texto*. Fundación P. Barrié de la Maza-R.A.G., A Coruña.
- MACHADO, J. P. (1952-2003⁸): *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. Livros Horizonte, Lisboa.
- MAESTRO BERNALDO (1277): *Libro açafefa*. Astronomía. Ed. de Pedro Sánchez Prieto-Borja, Universidad de Alcalá de Henares, 2003.
- (1515-1668): *Ordenanzas de la Alberca y sus términos Las Hurdes y Las Batuecas*. Ordenamientos y códigos legales. Ed. de Gabrielle Berrogain, Tipografía de archivos, Madrid, 1930.

- (1571): *Antiguas ordenanzas para la conservación del Monte Castañar de la villa de Béjar*. Ordenamientos y códigos legales. Ed. de Juan Muñoz García, J. Sierra, Béjar, 1940.
- MALKIEL, Y. (1949): “Latin *iactare*, *deiectare*, and *eiectare* in Ibero-Romance” en *Boletim de Filologia* 10,1949,201-214.
- MALÓN DE CHAIDE, Pedro, Fray (1588): *La conversión de la Magdalena*. Espasa-Calpe, Madrid, 1930.
- MARTÍNEZ SEIXO, R. A. (2000): *Diccionario fraseológico galego. Unha achega desde o galego vivo*. Eds. A Nosa Terra, Vigo.
- MÉNDEZ FERRÍN, Xosé Luis (1994): *Estirpe*. Xerais, Vigo.
- MOXA, Martín (1221-1290). Ed. de M. Brea: *Lirica profana galego-portuguesa*. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades – Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1996.
- NASCENTES, A. (1961-67): *Dicionário da língua portuguesa*. Academia Brasileira das Letras, Departamento de Imprensa Nacional do Brasil, s.l.
- NEIRA VILAS, X. (1982): *Historias de emigrantes*. Edicións do Castro, Sada.
- NEIRA, Xosé Manuel: *O Correo Galego*, 13/11/2000.
- NÚÑEZ DE TABOADA, M. (1825): *Diccionario de la lengua castellana*. Seguin, Paris.
- OÑA, Pedro de (1596): *Arauco domado*. Chile. Ed. de José Toribio Medina, Academia Chilena, Santiago de Chile, 1917.
- OTERO, A. (1951): “Hipótesis etimológicas referentes al gallego-portugués” en *Cuadernos de Estudios Gallegos* XVIII,1951,83-114.
- (1977): “Vocabulario de San Jorge de Piquín” en anexo 7 de *Verba*.
- PAGÉS, A. de (1914): *Gran Diccionario de la lengua castellana (de Autoridades)*. Fomento comercial del libro, Barcelona.
- PAI SOAREZ DE TAVEIRÓS (1200-1220). Ed. de M. Brea: *Lirica profana galego-portuguesa*. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, Santiago de Compostela, 1996.
- PENA, X. A. (2001): *Diccionario Cumio de Expresións e Frases Feitas Castelán-Galego*. Cumio, Vigo.
- PÉREZ SÁENZ, Tomás (1960): *Geografía agrícola de España*. Agricultura, ganadería. Ediciones Atlas, Madrid.
- PINTOS, Juan Manuel (1845): *O achadizo*. Misterios de Pontevedra.
- PIZARRO, Pedro (1571): *Relación del descubrimiento y conquista de los reinos del Perú*. Cartas y relaciones. Ed. de Guillermo Lohman Villena - Pierre Duviols, Pontificia Universidad Católica del Perú, Lima, 1986.
- Porto editora dixital: [http:// www.portoeditora.pt/bdigital/](http://www.portoeditora.pt/bdigital/)
- PORTO REY, F. (1900): *Diccionario gallego-castellano*. Ed. de María Xesús Bugarín e Begoña González Rei, Real Academia Galega, A Coruña, 2000.
- PRIETO, Laureano (1958): *Contos vianeses*. Galaxia, Vigo.
- QUEIMADO, Roi (1221-1290). Ed. de M. Brea: *Lirica profana galego-portuguesa*. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, Santiago de Compostela, 1996.
- REAL ACADEMIA GALEGA (1928): *Diccionario gallego-castellano*. Litografía e imprenta Roel, A Coruña.

- RISCO, Vicente (1934): *Mitteleuropa. Impresión d'unha viaxe*. Nós, Santiago.
- RIVAS QUINTAS, E. (2003): *Frampas III, contribución al diccionario gallego*. Inédito, cedido polo autor para Santamarina (ed.) 2003.
- RIVAS, Manuel (1993): *En salvaxe compañía*. Xerais, Vigo.
- RODRÍGUEZ CASTELAO, Alfonso Daniel (1934): *Os dous de sempre*. Nós, Santiago.
- RODRÍGUEZ FLORIÁN, Juan (1554): *Comedia llamada Florinea*. Ed. de José Luis Canet, Edición electrónica, Valencia, 1996. Cit. apud CORDE.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, E. (1958-1961): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Ed. Galaxia, Vigo.
- RODRÍGUEZ LÓPEZ, Xesús (1898): *Pasaxeiras. Colección de poesías gallegas*. Imp. Ricardo Rojas, Madrid.
- RODRÍGUEZ NAVAS, M. (1918): *Diccionario general y técnico hispano-americano*. Cultura Hispanoamericana, Madrid.
- RODRÍGUEZ, F. J. (1863): *Diccionario gallego castellano*. Editado por A. de la Iglesia, A Coruña.
- ROJAS, Fernando de (1499-1502): *La Celestina. Tragicomedia de Calisto y Melibea*. Ed. de Francisco J. Lobera; Guillermo Serés; Paloma Díaz-Mas; Carlos Mota; Íñigo Ruiz Arzálluz; Francisco Rico, Crítica, Barcelona, 2000, 74. Cit. apud CORDE.
- RUIZ DE ALARCÓN, Juan (1613-1615): *El desdichado en fingir*. México. Ed. de Agustín Millares Carlo, Fondo de Cultura Económica, México, 1957.
- SALVÁ, V. (1846): *Nuevo diccionario de la lengua castellana*. Vicente Salvá, Paris.
- SARMIENTO DE GAMBOA, Pedro (1572): *Historia de los incas*. Perú, Historiografía. Ed. de Ángel Rosenblat, Emecé Editores, Buenos Aires, 1943.
- SARMIENTO, Martín, Fray (1745-55): *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega*. Ed. de J. L. Pensado, Universidad de Salamanca, 1973.
- SAS, L. F. (1976): "Vocabulario del libro de Alexandre" en Anexo XXXIV do *Boletín de la Real Academia Española*, Madrid.
- SECO, M., ANDRÉS, O. e RAMOS, G. (1999): *Diccionario del español actual*. Aguilar, Madrid.
- (2004): *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Aguilar, Madrid.
- SIGÜENZA, José, Fray (1600): *Segunda parte de la Historia de la Orden de San Jerónimo*. Ed. de Juan Catalina García, Nueva Biblioteca de autores españoles, Madrid, 1907.
- SILVA, Feliciano de (1514): *Lisuarte de Grecia*. Ed. de Emilio J. Sales Dasí, Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares, 2002.
- SIMÓN, Pedro, Fray (1627): *Primera parte de noticias historiales de las conquistas de tierra firme en las Indias Occidentales*. Venezuela, Historiografía. Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1992.
- TAIBO, Victoriano (1922): *Abrente. Versos galegos*. El Eco de Santiago, Santiago.
- TERRONES DEL CAÑO, Francisco (1605): *Instrucción de predicadores*. Ed. de Félix G. Olmedo, Espasa Calpe, Madrid, 1960.
- TETTAMANCY, Francisco (1912): *Boicentril. O druidismo e o celtismo gallego*. A epopeya irlandesa. Imprensa e Fotograbado de Ferrer, A Cruña.

- TORIBIO MEDINA, José (1956): *Historia del Tribunal de la Inquisición de Lima*. Fondo Histórico y bibliográfico José Toribio Medina, Santiago de Chile. Reproduce un documento de 1570 aproximadamente.
- VALDÉS, Alfonso de (1527-1529): *Diálogo de las cosas acaecidas en Roma*. Ed. de Rosa Navarro Durán, Cátedra, Madrid, 1992.
- (1529): *Diálogo de Mercurio y Carón*. Ed. de Joseph V. Ricapito, Castalia, Madrid, 1993.
- VALLADARES NÚÑEZ, M. (1884):, *Diccionario castellano-gallego*. Imprenta del Seminario Conciliar Central, Santiago de Compostela.
- VÁZQUEZ SACO, F. (2003): *Refraneiro galego e outros materiais de tradición oral*. Ed. de Beloso, J., Buján, P., Ferro, X. e Paz, Mª C. *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 5.
- VEGA, Garcilaso de la (1526-1536): *Poesías castellanas completas*. Ed. de Elías L. Rivers, Castalia, Madrid, 1985.
- Wordtheque: <http://www.wordtheque.com/>
- XIMÉNEZ DE EMBÚN, J. e GONZÁLEZ ARNAO (1951): *Los montes. Introducción a la selvicultura*. Agricultura, ganadería. Ministerio de Agricultura, Madrid.
- ZEROLO, E. (1895): *Diccionario enciclopédico de la lengua castellana*. Garnier Hermanos, París.

Periplo pola fraseoloxía portuguesa: abordaxe lexicográfica

Guilhermina Jorge¹

Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa

Unha vez exploradas varias *verreas* lexicográficas e expostas e discutidas as opcións dos autores de dicionarios publicados en (ou coa) lingua portuguesa dende os anos oitenta, a viaxe continúa coa presentación dun proxecto de dicionario bilingüe de unidades fraseolóxicas baseado en dúas orientacións principais: a orientación temática ou referencial e a orientación metafórica ou idiomática. As unidades seleccionadas que formarán parte do corpus deste proxecto son, en sentido amplo, a expresión e o proverbio.

Palabras clave: fraseografía, lexicografía, dicionario bilingüe portugués-francés.

After exploring different lexicographical *paths*, as well as exposing and discussing the options of the authors of dictionaries published in (or with) the Portuguese language since the 80's, the journey continues by presenting a project of a bilingual dictionary of phraseological units based on two main approaches: a thematic or referential approach and a metaphorical or idiomatic approach. The chosen units which will make up the corpus of this project are –broadly speaking– the idiom and the proverb.

Key words: phraseography, lexicography, bilingual dictionary Portuguese-French.

1. Introducción

A lingua portuguesa conta con algúns traballos puntuais sobre fraseoloxía pero a investigación nesta área da linguaxe non acompañou o seu desenvolvemento noutras linguas como o castelán, o francés e o inglés. Existen algúns traballos sobre sintaxe, morfoloxía (abordaxes morfolóxicas de compostos –nomes, adverbios e adxectivos compostos-) e sobre didáctica. Mais a área que rexistrou unha gran produtividade nas publicacións é a lexicografía. No entanto, o feito de que a investigación científica en Portugal non acompañe ó mesmo ritmo, nesta área, a evolución e a produción de traballos para outras linguas dificultou en certa medida a coherencia do traballo lexicográfico.

¹ Tradución de Cristina Veiga Novoa.

Dos dicionarios existentes para o portugués destaca a ausencia dunha definición clara e obxectiva da terminoloxía empregada polos mesmos autores e a dificultade para acoutar os varios tipos de fraseoloxía existentes nunha lingua. De aí que os dicionarios acabasen por ser unha recompilación de estruturas diversas: catacreses, palabras simples, citas, frases feitas, máximas, sentenzas, expresións idiomáticas, locucións e refráns.

Utilizamos o termo *fraseoloxía* nunha acepción ampla: deste hiperónimo forman parte varios subconxuntos que comparten algunhas propiedades: trátase de estruturas fixas (independentemente do grao de fixación, das transformacións, substitucións ou insercións permitidas) que conteñen un valor idiomático ou moralizante (así, eliminamos tódalas estruturas fixas que conservan o seu valor literal como, por exemplo, adverbios, conxuncións, adxectivos compostos ou mesmo construcións verbais).

Interésannos, máis especificamente, dous tipos de fraseoloxía: o proverbio e a expresión idiomática, que analizaremos e definiremos a continuación en función do noso obxecto de estudo. Sabemos que esta terminoloxía suscita problemas no que respecta ó seu recoñecemento científico.

2. Expresión idiomática, locución e proverbio: elementos de reflexión

Algúns autores usan aleatoriamente expresión e/ou locución para facer referencia ó mesmo tipo de expresións. A expresión aparece como un conxunto de palabras fixadas polo uso, unha maneira particular de expresarse, de dicir cousas, unha unidade de linguaxe formada por varias palabras pero que presenta un significado lexical homoxéneo e un significado gramatical heteroxéneo; isto é, un conxunto de palabras gramaticalmente unidas de modo que forman un sentido completo e independente dos sentidos individuais dos seus elementos constituíntes.

A locución corresponde tamén a un conxunto de palabras unidas polo uso pero que forman unha entidade funcional que describe unha acción ou unha idea sen connotacións morais. Na locución, tanto o significado lexical como o gramatical son homoxéneos e constitúen un conxunto de palabras de sentido incompleto, un elemento da frase, equivalente a un vocábulo simple, un elemento funcional do discurso (que será analizado como un fenómeno de orde lexical).

A lexicalidade está presente en tódalas estruturas enunciadas. Todas elas presentan un maior ou menor grao de lexicalización dende os puntos de vista semántico e sintáctico. Destacan varios tipos de frases fixas, que presentan diferentes graos de restricións lexicais e sintácticas.

Os factores base comúns a tódalas unidades fraseolóxicas que constitúen o noso corpus de estudo, tanto a expresión idiomática como o proverbio, independentemente da plétora terminolóxica existente, poden resumirse nos seguintes aspectos:

- lexicalidade
- restricións distribucionais
- restricións sintácticas
- interpretación non composicional
- anonimato das estruturas

De entre a diversidade das unidades fraseolóxicas salientamos os tipos abaixo enunciados:

2.1. As expresións

a) A expresión idiomática verbal

O verbo pode permitir algunha variación paradigmática finita (p. ex.: *arrastar/pôr pelas ruas da amargura*). O seu comportamento morfosintáctico é idéntico ó das construcións con grupos nominais libres:

- o verbo crea unha dependencia cos argumentos
- o verbo pode manter o seu sentido pleno
- o sentido é idiomático: opacidade semántica dos constituíntes como elementos individuais
- ausencia de composicionalidade
- variación do tempo, modo, persoa e número verbais
- SN1 libre (con función de SN suxeito)

Exemplos:

- *esticar o pernil*
- *arrastar pelas ruas da amargura*
- *descarregar a bñlis em alguém*
- *dar corda aos sapatos*
- *dar às de Vila Diogo*
- *chover no molhado*
- *pintar a macaca*
- *fazer chorar as pedras da calçada*
- *custar os olhos da cara* (véxase que neste caso o verbo mantén o seu valor literal; con todo, forma parte integrante da expresión e presenta un grao de lexicalidade forte en relación con outros elementos constituíntes)

b) A expresión idiomática comparativa

Esta expresión pode ou non ser verbal, pero a interpretación xeral da expresión é idiomática e non composicional. A comparación aporta un valor hiperbólico.

- *chorar como unha madalena*
- *ser como cão e gato*
- *ser como macaco por banana*
- *passar como cão por vinha vindimada*
- *mentir como espingarda velha / como cão*
- *cair que nem un anjinho*
- *conhecer como a palma da mão*
- *comer que nem um odre / que nem um abade*

c) A expresión idiomática adxectiva

A expresión idiomática adxectiva funciona como un adxectivo predicativo composto. É unha estrutura fixa, con fortes restricións sintácticas entre os elementos constituíntes e conserva o sentido idiomático (expresións non composicionais, fixación total ou parcial).

- *ser duro de ouvido*
- *ser cheio de nove horas*
- *ser pobre e mal agradecido*
- *ser baço para espelho*
- *ser novo em folhas*
- *ser maior e vacinado*

2.2. Os proverbios

Das características do proverbio destacamos as seguintes:

- lexicalidade
- anonimato
- sentido idiomático ou moralizante
- ausencia de composicionalidade
- maior grao de fixación entre os elementos constituíntes
- ausencia de SN libres
- comportamento morfosintáctico restritivo (non existen variacións morfolóxicas nin conmutacións sintácticas)

Exemplos:

- *Arrufos de namorados são amores dobrados.*
- *No amor há sempre um que beija e outra que oferece a cara.*
- *Não pode ser amado quem sempre quer ser irado.*
- *Quem com ferros mata, com ferros morre.*
- *Das grandes amizades as grandes inimizades.*
- *Deitar cedo e cedo erguer dá saúde e faz crescer.*
- *Na casa onde a mulher manda até o galo canta fino.*
- *Mais quero velho que me honre que moço que me desonre.*

3. Os dicionarios de fraseoloxía en lingua portuguesa: algúns exemplos

Agora propoñémonos iniciar un periplo polos dicionarios de fraseoloxía existentes para o portugués europeo (para o portugués de Brasil existe unha extensa bibliografía lexicográfica e algúns proxectos de *thesaurus* fraseolóxicos en curso, que constituirán bases de datos preciosas para o portugués).

Empezaremos mentando os catro volumes (seis tomos) do GP: non son un dicionario *sensu stricto* pero definen e contextualizan máis de catro mil fraseoloxismos portugueses e, en moitos casos, explican a motivación, en parte xa arcana. Traballo a medio camiño

entre a recolla directa e a estandarización fraseográfica, cando aborda a motivación, adoita facelo con dignidade.

Como xa sinalamos, non existen criterios obxectivos de clasificación dos datos e da ordenación das entradas lexicográficas. Imponse a orde alfabética da primeira palabra/letra que introduce a expresión. Á ordenación temática ou categorial das expresións, que facilitaría o traballo de consulta do usuario, só se fai referencia en anexo no DFF (véxase a bibliografía para estas e outras siglas), naquilo que aínda é unha mestura de categoría temática e categoría idiomática, e mais no PDP, cuxo dicionario se encontra dividido en dúas partes: unha na que os proverbios están listados por orde alfabética e unha segunda cunha organización en categorías, simultaneamente temáticas e semánticas (esta organización facilita a consulta e o traballo de busca do usuario).

O DPLP, como o seu título indica, é un dicionario de “locuções e expressões peculiares” ou “idiotismos”, sendo así “expressões próprias da língua portuguesa [...] das mais simples às mais típicas”. O autor di que reúne “as locuções e expressões mais em voga na linguagem actual”.

Este dicionario presenta unha particularidade interesante. A orde alfabética lévase a cabo a partir dunha palabra chave (un vocábulo) e tódalas expresións que teñan ese mesmo vocábulo integran a mesma entrada lexical. O autor non fai comentario ningún respecto da palabra chave pero suponse que a escolla recae na palabra da expresión con maior carga semántica (así, tanto pode ser un verbo como un adxectivo, un nome, un adverbio...). Véxase, por exemplo, que a derivación morfolóxica implica, neste dicionario, varias entradas lexicais: *adiantar*, *adiantamento*, *adiante...* sen estaren concatenadas nunha mesma entrada (o que podería volver aínda máis funcional a busca); ou *andar*, *andança*, *andamento*, *andada* ou mesmo *cabeça*, *cabeçada*, *cabecinha*. Así, na entrada *diabo* temos tódalas expresións “peculiares” que se constrúen con ese lexema, cada unha seguida dunha definición. Poderíase falar dunha organización lexical, na que se selecciona unha palabra chave e a recolla se fai en torno a esa palabra. Malia ser interesante, esta ordenación privilexia a composicionalidade dos elementos constituíntes, que se ve anulada na construción do sentido idiomático.

Con todo, o sentido idiomático é o sentido privilexiado e, nalgúns casos, o único que ha de ser procesado, como suxiren os seguintes exemplos:

- *comer o pão que o diabo amassou* (“passar muitas dificuldades”)
- *dizer o diabo* (“dizer disparates”)
- *enquanto o diabo esfrega un olho* (“muito rapidamente”)
- *fugir de uma coisa como o diabo da cruz* (“grande medo ou aversão”)
- *pintar o diabo* (“fazer desatinos, diabruras”)

O lexema *diabo* non permite predicir o sentido (cf. parénteses) das estruturas, pero esta organización facilita a busca.

O DEPP reúne “arcaísmos, calão e gíria, ditos, frases feitas, lugares comuns, aportuguesamentos, estrangeirismos e curiosidades da linguagem”. As expresións

inclúense por orde alfabética (nominal, verbal, adxectiva...) coa súa definición correspondente. O autor sinala as variantes pero, na maioría dos casos, a través dunha nova entrada lexical. É, pois, unha miscelánea de unidades fraseolóxicas a que compón o dicionario (cf. os exemplos seguintes: as variantes fonéticas ou ortográficas *–messigeiro* (“mensaxeiro” mensaxeiro)-; sinónimos *–metediço* (“intrometido” entremetido)-; rexionalismos ou xergas *–adela* (“alcoviteira” alcaiota), *abafado* (“preso” preso), *abalada* (“partida” marcha)-; catacreses *–braço de cebola* (“restea” restra), *maçã de Adão*, *maçã da albarda*, *maçãs do rosto*-; comparacións *–parecer um sonho, uma drogaria, o preto da casa africana*-; construcións preposicionais *–a tino* (“a olho” a ollo), *até ver* (“aguardar desfecho” esperar unha resolución ou desenlace)-; galicismos *–finesse*-; anglicismos *–rink, ring*-; expresións idiomáticas *–atirar achas para a fogueira*-; frases proverbiais *–Cá se fazem cá se pagam*-; metáforas *–fura-bolos, mata-piolhos*-; aumentativos *–perguntão, rezingão*-).

O DAL reúne as expresións idiomáticas (EI) pertencentes a unha mesma categoría, a fala, e como as mesmas autoras explican:

[...] *este caderno organiza-se em três partes. A primeira apresenta a classificação das EIs em categorias semânticas. Cada categoria é introduzida por um pequeno texto e pelas EIs ordenadas por ordem alfabética. A segunda compreende um conjunto de exercícios de compreensão, de restituição, de contextualização, de modificação, de tradução intralingua, entre outros. A terceira é constituída por um índice alfabético de todas as EIs que compõem o caderno* (DAL 1997: 13).

Esta pequena obra privilexia o valor idiomático da fraseoloxía, facilitando así a consulta.

O proverbio, ó contrario das estruturas antes analizadas, encontra un terreo neutro. Para os autores, o proverbio ten unha compoñente formal, textual e un forte grao de fixación, prohibindo tanto as conmutacións ou substitucións dos constituíntes como as insercións de elementos (morfemas ou unidades máis longas, p. ex. adverbios). Os autores destacan a forza expresiva destas estruturas, o reflexo tradutivo da cultura oral dun pobo e o legado cultural que implica a súa conservación: “os provérbios fazem parte da vasta biblioteca dos saberes populares e son uma forma condensada de saberes seculares” (PP 1996: 16) ou tamén “os provérbios reflectem a cultura de um povo, a sua forma de viver, a sua maneira de falar e pensar”.

As diverxencias céntranse na existencia ou non dun valor didáctico e dun sentido figurado. Estamos perante unidades codificadas que denominan un concepto xeral e que teñen un sentido convencional. Son frases xenéricas, anónimas, con autonomía sintáctica... opoñéndose, así, a outros predicados lexicalizados. O proverbio vehicula unha sentenza, unha verdade xeral, que comparten tódolos falantes dunha lingua.

Na introdución o autor presenta os provérbios como un exercicio de tradución consistente na “transposición para a cultura escrita de parte de uma cultura oral” (PP 1996: 16). Os provérbios encerran o manancial da riqueza dun pobo e conservan a súa historia. Os datos son presentados por orde alfabética da primeira letra do proverbio e

numerados (dentro de cada letra do alfabeto). Ó final, en anexo, hai un índice remisivo que reúne os proverbios que conteñen a mesma palabra.

O PDP presenta algunhas particularidades interesantes para o usuario. Este dicionario está dividido en dúas partes. Na primeira preséntanse tódolos proverbios por orde alfabética da primeira palabra. A segunda parte titúlase “Temas” e nela divídense os proverbios en 62 temas (da *agricultura* ós *vizinhos*). Dentro de cada tema os proverbios obedecen á orde alfabética.

Vexamos como son tratadas as *partes do corpo* neste dicionario. Existe unha entrada temática *parte do corpo*; así e todo, *o coração* ten unha entrada temática individual. O SN *parte do corpo* forma parte do proverbio (*A irritação não tem olhos; ao vilão, dão-lhe o pé e toma a mão*). A frase proverbial é considerada na súa literalidade.

Os dicionarios bilingües existentes para o portugués europeo son escasos. O NDEI é un dicionario de expresións idiomáticas portuguesas pero, ó mesmo tempo, é bilingüe portugués-inglés, porque mediante uns índices numéricos remite ás entradas doutro dicionario fraseolóxico inglés (NDI), que a mesma editorial publicou simultaneamente e no que tamén os índices numéricos remiten ó volume portugués. Como se apunta na introdución, este dicionario contén palabras compostas (*abalo sísmico, abalo nervoso*), asociacións lineais (*ao acaso, por acaso, ao abrigo de*), sintagmas (*posto de abastecimento, cornucópia da abundância, acção de graças, homem ou mulher de acção*). As expresións acompañanse dunha definición (ou doutras expresións sinónimas).

A ordenación lexicográfica obedece á ordenación alfabética pero baseada nalgúns criterios:

- substantivo ou nome propio (*não ter com que mandar cantar um cego*)
- cando hai máis dun substantivo, selecciónase o primeiro por orde alfabética (*na ponta da espada*)

se non houber substantivos:

- adxectivo (*entrar mudo e sair calado*)
- pronome ou contracción (*falar consigo*)
- adverbio (*assim mesmo*)
- verbo (*mandar bugiar*)

Este dicionario está tamén enriquecido polas marcas de rexistro lingüístico, a pesar de que a súa diversidade é esaxerada (*antiguado, depreciativo, desusado, eufemismo, familiar, grosseiro, irónico, jocosos, literário, popular, precioso, retórico*).

Algunhas variantes rexístranse conxuntamente (*falar para o boneco/abade*). No entanto, en *paredes* aparece de novo a entrada lexical de *boneco*, o que supón certa repetición. Este tipo de ordenación ofrece algunhas vantaxes para as formas de busca. As expresións con *braços, dedos* están próximas entre si, permitindo unha consulta máis rápida e orientada.

Digno de mención é tamén o *Dicionário idiomático português-alemão* (DIP-A), o cal segue a ordenación alfabética seleccionando, preferentemente, os seguintes elementos:

substantivo e verbo. En caso de que non haxa substantivo nin verbo, a escolla recae sobre o adxectivo, despois no adverbio e, só a continuación, nos pronomes, interxeccións, partículas... Se existen varios elementos dunha mesma categoría conta sempre o primeiro desta. As expresións que só aparecen en determinadas formas ordénanse segundo as mesmas (mantéñense os criterios morfolóxicos ou outros que caracterizan as expresións). Non se teñen en conta, para a ordenación alfabética, as variacións de contexto. Os criterios desta ordenación pretenden aproximarse á intuición lingüística e a orde faise de acordo co alfabeto.

Sempre que é posible, os equivalentes alemáns danse na forma dunha ou máis expresións idiomáticas ou, se é imposible encontrar frases fixas, mediante paráfrases. Existen algunhas indicacións de nivel estilístico pero non constitúen criterios seguros e probados. Tamén se inclúen algunhas variantes. As expresións aparecen en columnas aliñadas (portugués-alemán). No entanto, o resto da información xa non responde á ordenación en columnas. Cada expresión portuguesa acompáñase dunha ou máis expresións alemás e séguese unha frase fabricada que tenta contextualizar a expresión portuguesa. Con todo, non se ofrece máis información verbo da expresión alemá.

4. Elementos para unha proposta de dicionario de fraseoloxía

As propostas de categorización lexicográfica existentes para outras linguas (véxase para o francés: Duneton 1990) organízanse en torno a unha propiedade común (perspectiva clásica de categorización) e é esta a que determina a inclusión ou exclusión dunha estrutura nunha determinada categoría. Distínguense dúas orientacións:

- unha orientación referencial. Nestes casos inclúense as categorizacións que responden a unha organización que depende dun dos elementos lexicais incluídos na expresión (as partes do corpo, o reino animal, os numerais, o vestiario, as cores...).
- unha orientación semántica. Esta orientación abrangue as categorías que se organizan arredor dun concepto, máis xeral e amplo, e que suxire unha semántica (figurada ou idiomática) das expresións (habilidade, intelixencia, ignorancia, coñecemento, enerxía, ledicia, tristeza, hipocrísia...).

O trazo distintivo destas dúas propostas reside no feito de que na orientación referencial non se destaca o valor idiomático das expresións, este valor non ten ningunha relevancia na elaboración da categoría. Na orientación semántica, o trazo operacional é precisamente ese valor idiomático, de forma que é a partir deses valores que se organizan as grandes categorías semánticas, xerando un grao de abstracción e de xeneralización maior.

A categorización corresponde, en aparencia, a operacións básicas do cotián. Categorizámolo todo –pensamentos, actividades, sentimentos- e algunhas desas categorías son automáticas e inconscientes (Lakoff e Johnson 1985). Categorizamos as *cousas* do mundo que nos rodea pero tamén categorizamos *cousas* abstractas (sentimentos, relacións...): todo pode ser organizado en categorías.

Rosch (Lakoff 1987; Dubois 1991), xunto con outros investigadores, demostrou, a través de experiencias, a existencia de exemplos máis representativos de homoxeneidade dentro

dunha categoría determinada. O prototipo, dende o punto de vista dos investigadores, é entón o *modelo* dun fenómeno cognitivo.

De aceptarmos a idea de que a linguaxe está organizada por categorías e que as expresións, como parte integrante da linguaxe, tamén o son, entón sería preciso considerar as categorías como algo inherente á propia fraseoloxía. Rey (1984: 105) subliña esta idea ó afirmar que

[...] *ce qui permet le maniement aisé des faits d'expressions de la LM c'est d'abord que notre esprit les associe constamment à des représentations ou des concepts qui, en se réveillant dans notre esprit, évoquent à leur tour les expressions correspondantes.*

A unidade fraseolóxica, por estar directamente relacionada coa experiencia humana, constitúe un obxecto privilexiado para este tipo de análise categorial.

Xeralmente non se repara no carácter metafórico dunha parte das unidades fraseolóxicas. A experiencia que temos dos obxectos físicos está na orixe de moitas metáforas ontolóxicas, maneiras diferentes de percibir os sentimentos, emocións, ideas. Esta maneira de enfrontar o mundo encontra resposta nunha organización profunda e constituiría un elemento operador interno. Este elemento sería o que permitiría a organización das operacións mentais: almacenamento, procesamento, codificación e descodificación.

Sería no valor operativo das metáforas base onde a organización categorial das unidades encontraría o seu fundamento. Se, como sinala Rey (1984: 105), “notre mémoire retient mieux les mots en groupe que les mots isolés”, xustificárase entón unha análise categorial que nos dea conta das implicacións das relacións que teñen lugar no mundo idiomático, contribuíndo a unha mellor comprensión da linguaxe e do ser humano.

Estas unidades reflicten a maneira que ten o falante de expresar os seus sentimentos e emocións, a súa maneira de traducir as actividades ou acontecementos. Son maneiras metaforizadas de *dicir o mundo*, de expresar a relación que o suxeito establece con ese mundo. Comprender as metáforas base ou os conceptos subxacentes a esa linguaxe é aprender os mecanismos implícitos, é dicir, os mecanismos nos que se basea a súa elaboración e que están alén dos lexemas e da súa referencialidade.

Os conceptos xa mencionados de categoría, prototipo e modelo están relacionados máis directamente cos aspectos semánticos da linguaxe ou, noutras palabras, coa súa compoñente lexical e a súa categorización. Segundo Dubois (1991), esta orientación debería contribuír a clarificar o cuestionamento constante sobre o que permite ó pensamento crear unha ordenación dos seres, unha división en clases, un agrupamento nominal que designa as semellanzas e as diferenzas.

Este punto de vista está na orixe da organización categorial que deseguida presentamos e do proxecto de dicionario que propoñemos (dicionario bilingüe de unidades fraseolóxicas portugués-francés).

5. Presentación do proxecto: un dicionario fraseolóxico

O proxecto do dicionario consiste nun dicionario bilingüe (portugués-francés) mais a mesma estrutura adáptase a un dicionario fraseolóxico monolingüe. Algúns comentarios presupoñen a construción dun dicionario electrónico. A nosa proposta baséase na complementariedade entre o dicionario en papel e o dicionario electrónico.

Prevese unha construción cunha dupla orientación: unha orientación temática ou referencial e unha orientación metafórica ou idiomática.

a) Orientación temática ou referencial:

Esta orientación baséase nunha palabra chave. Pero ¿seica podería a tradución xerarse automaticamente? A partir dunha palabra chave dunha lingua xeraríanse automaticamente as listaxes das expresións que teñen esa mesma palabra nas dúas linguas. Esta opción non é idiomática nin ten en conta unha equivalencia semántica. As listas son meramente temáticas e proporcionan indicadores culturais con respecto a cada unha das linguas.

O sentido idiomático da expresión intralingua será, no entanto, activado cando o usuario escolla unha expresión determinada e, nese caso, esa activación permitiralle penetrar na entrada lexical da expresión elixida.

Así, teríamos:

- palabra chave (das dúas linguas ou dunha e doutra lingua por separado)
- listas dunha ou das dúas linguas (organizadas en columnas, por separado)
- entrada lexical individualizada dunha expresión
- a entrada lexical propiamente dita: definición (sempre idiomática), cita...

En caso de que as expresións conteñan elementos lexicais arcaicos, poderán incluírse informacións suplementarias verbo dese vocábulo, dando así conta do seu arcaísmo e do seu sentido como elemento lexical individualizado.

b) Orientación metafórica ou idiomática:

Neste caso priviléxíase a organización idiomática das expresións, a perspectiva interlingua e as súas respectivas equivalencias dentro das categorías amplas pero, unha vez máis, a especificación individualizada da expresión actívase na perspectiva intralingua unicamente. Deste xeito, a selección da categoría é o que permite activar as expresións e non as palabras chave, mencionadas anteriormente. Estas remitirán automaticamente á organización temática.

- categoría (nas dúas linguas)
- subcategoría (nas dúas linguas)
- listas de expresións (nas dúas linguas). As listas aquí facultadas pertencen ó mesmo campo semántico e responden, polo tanto, a unha ordenación idiomática
- expresión (a selección dunha expresión, ó igual que na ordenación temática, remite a unha expresión como estrutura individualizada e accede á especificación da súa entrada lexical)

A ordenación por palabras chave é interesante, máis particularmente, no que toca á información temática contida no dicionario, non sendo tan relevante canto á información idiomática. No segundo caso, as expresións idiomáticas, dentro de cada categoría, poderán ordenarse alfabeticamente a partir do primeiro elemento de que consta a expresión (*atirar areia para os olhos de alg.* ordenaríase a partir de *atirar*).

5.1. Macroestrutura

Dicionario idiomático

- categorías (por orde alfabética)
- subcategorías (por orde alfabética)
 - definición xeral
- expresións ordenadas por orde alfabética (do primeiro elemento)
 - definicións específicas
 - citas (expresións contextualizadas)
- 1ª busca: por categoría e/ou subcategoría
- 2ª busca: por expresión ou parte da expresión

Neste caso as expresións estarán listadas por orde alfabética nun índice e introducidas co verbo en infinitivo, que sería o que decidiría a ordenación alfabética.

Implica a existencia de varias bases de datos:

- unha base de datos que integra a macroestrutura xeral do dicionario idiomático (que constitúe o núcleo central deste), constituída pola totalidade das categorías e subcategorías e mailas expresións coas súas respectivas informacións lexicais propias das entradas lexicais.
- unha base de datos das expresións (ordenadas por orde alfabética do primeiro elemento)

Dicionario temático

- palabras chave (ordenadas por orde alfabética)
- expresións ordenadas pola orde alfabética do primeiro elemento
 - interactividade co dicionario idiomático (da expresión á entrada lexical específica da expresión: definición e cita)

O dicionario temático non contén definicións nin citas. Tales informacións deberían ser recuperadas polo dicionario idiomático, de forma que non se repitan datos que poden estar en interacción.

Base de datos:

- das palabras chave ordenadas alfabeticamente
- das expresións ordenadas polas palabras chave
- das expresións ordenadas por orde alfabética do primeiro elemento (retómase a mesma base de datos do dicionario idiomático)

Deste xeito, preténdese garantir a non-duplicación da información. Un dicionario, neste caso electrónico, debe ser un obxecto que permita un uso claro e transparente da

información e que teña en conta a economía da mesma, tanto dende o punto de vista do usuario como da propia densidade da información contida no dicionario.

5.2. Microestrutura

Entrada lexical

Dicionario idiomático

- categoría
 - definición xeral
- subcategoría (poderá ser facultativa)
 - definición xeral (específica da subcategoría)
- listas das expresións (en dúas columnas separadas)
 - cada expresión remite á súa especificación. Tanto as expresións portuguesas como as francesas terán o mesmo tipo de tratamento. Con todo, elimínase a información redundante.

A devandita especificación constará de:

- unha definición específica (se esta é diferente da definición xeral da categoría ou da subcategoría: intensificación ou vs.; positiva e/ou negativa (en relación co uso da propia expresión ou en relación cos valores contidos nesta);
- o nivel de lingua. Terá que establecerse unha peneira ampla de niveis: neutra (sabendo de antemán que o uso da expresión nun contexto dado anula a propia neutralidade na medida en que hai colaboración e que o seu uso implica obrigatoriamente máis expresividade...); familiar; popular, xerga, argot –propostas encontradas nos dicionarios existentes. A peneira terá que facerse en función do uso das propias expresións e da súa inserción en discursos (quizais se poida diferenciar tamén o oral e o escrito mais, novamente, é sobre todo no tipo de discurso onde os niveis terán a súa pertinencia);
- anotacións de carácter morfolóxico, sintáctico ou lexical (cando sexa preciso e se estas informacións non están contidas na expresión, p.ex. variacións de xénero e de número que afecten ós elementos lexicalizados (como as variacións morfolóxicas do posesivo) e a posible substitución do artigo definido polo posesivo; variacións lexicais (limitadas) no eixo paradigmático (non só as variacións que recaen sobre o verbo, máis importantes canto a número, senón tamén as variacións que sofren os nomes e que poderán ser orixinadas ou non por variacións rexionais; alternancias sintácticas posibles...).

Non serán tidas en conta as variantes estilísticas propias dun autor ou que cumpran unha determinada función discursiva como, por exemplo, os xogos da linguaxe a que son sometidas as expresións idiomáticas no discurso publicitario, a súa subversión lexical, que ten aquí unha función específica –a de chamar a atención do suxeito- pero que non corresponden a estruturas institucionalizadas na lingua. Así, mesmo que esas alternancias sexan frecuentes en certos tipos de discurso, estas débense ó libre arbitrio do suxeito como entidade individual e non supoñen a existencia de aceptación social. A énfase leva consigo precisamente a subversión dunha estrutura lexicalizada e compartida

polos falantes dunha lingua. Deste xeito, o xogo ó que é sometida a expresión gaña forza e expresividade.

- cita do autor, debidamente identificada e suficientemente contextualizada, de forma que sexa posible extraer o sentido idiomático do contexto e que o usuario lea a expresión como un todo en uso.

Das especificacións que constan na entrada lexical propia de tódalas expresións só dúas son obrigatorias: a definición específica e a contextualización. As outras dúas especificacións só aparecerán cando sexan necesarias, é dicir, sempre que a expresión presente particularidades estas deberán ser apuntadas. Tódalas expresións, tanto as da base de datos do portugués como as da base de datos do francés, terán o mesmo tipo de tratamento. Por exemplo, canto ós niveis de lingua, poderase optar por non marcar as expresións de uso corrente, neutro e aportar unicamente indicacións de desviación da norma.

6. Consideracións finais

Este tipo de dicionario cunha dupla orientación (temática e idiomática) presenta vantaxes e desvantaxes, que enumeraremos a continuación, aínda que en calquera momento do proceso se poderá optar pola orientación metafórica ou idiomática, que é a privilexiada:

- duplicación das funcións: da palabra como unidade á *palabra idiomática* ou expresión; da palabra ó contexto semántico descontextualizado (isto é, nun contexto restrinxido idiomático e non nun contexto amplo discursivo);
- interacción entre os dous módulos a partir do núcleo central (obxecto), a unidade fraseolóxica;
- a palabra chave permite listaxes intralingua e, ó mesmo tempo, comparacións interlingua que poderán permitir un tratamento de índole etnocultural das expresións: comparación de linguas, pobos e culturas; comparación do poder imáxico das linguas; comparación do poder creativo das linguas e das súas escollas lexicais;
- non permite unha comparación por equivalencias (e/ou correspondencias) de unidades fraseolóxicas. Este tratamento é intralingua e nunca se ofrecen expresións equivalentes nas dúas linguas;
- a busca idiomática (equivalencias de categorías e subcategorías; tampouco existe equivalencia directa de expresión a expresión) dá conta da relación existente entre as linguas (parte bilingüe) e permítelle ó usuario seleccionar dun conxunto de EI aquela que máis se adapta ó contexto pretendido. Neste caso, a busca pode facerse a partir das categorías e subcategorías (dentro destas as expresións aparecen listadas por orde alfabética, en principio, do primeiro elemento que forma parte da expresión).
- a palabra chave (da ordenación temática) non sería pertinente na parte idiomática porque nesta parte a busca non se realiza directamente na expresión como elemento individual senón pertencente a un conxunto de expresións.

7. Bibliografia

- [DAL] JORGE, G. e JORGE, S. (1997): *Dar à língua, da comunicação às expressões idiomáticas*. Cosmos, Lisboa.
- [DEPP] SIMÕES, Guilherme Augusto (1994³): *Dicionário de Expressões Populares Portuguesas*. Dom Quixote, Lisboa.
- [DFE] NEVES, Orlando (1991): *Dicionário de Frases Feitas*. Lello & Irmãos-Editores, Porto.
- [DIP-A] SCHEMANN, H e SCHEMANN-DIAS, L. (sd): *Dicionário Idiomático português-alemão*. Livraria Cruz/Max Hueber Verlag.
- [DOFF] NEVES, Orlando (1992): *Dicionário das Origens das Frases Feitas*. Lello & Irmãos-Editores, Porto .
- [DPLP] BARATA, Martins A. (1989): *Dicionário prático da língua portuguesa, expressões peculiares*. Livraria Apostolado da Imprensa, Braga.
- [GP] COSTA, Alexandre de Carvalho *Gente de Portugal. Sua linguagem – seus costumes*. Edição da Assembleia Distrital de Portalegre. I(1,2,3),1982; II,1983; III,1984; IV, 1985.
- [LPP] MARQUES DA COSTA, José Ricardo (2004²): *O Livro dos Provérbios Portugueses*. Editorial Presença, Lisboa.
- [NDEI] NOGUEIRA SANTOS, António (1990): *Novos Dicionários de expressões idiomáticas*. Edições João Sá da Costa, Lisboa.
- [NDI] NOGUEIRA SANTOS, A. e SANTOS, P. (1990): *New Dictionaries of idioms*. Edições João Sá da Costa, Lisboa.
- [NDP] GHITESCU, Micaela (1992): *Novo Dicionário de Provérbios*. Fim de Século Edições, Lisboa.
- [PDP] ALVES REIS, José (1996): *Provérbios e Ditos Populares*. Litexa Editora, Porto.
- [PP] MOREIRA, António (1996): *Provérbios Portugueses*. Editorial Notícias, Lisboa.
- DUBOIS, Danièle (1991): *Sémantique et Cognition. Catégories, prototypes, typicalité*. CNRS, Paris.
- DUNETON, Claude (1990): *Le Bouquet des Expressions Imagées*. Seuil, Paris.
- GARCÍA BENITO, Ana Belén (2003): *Diccionario de expresiones idiomáticas español/portugués*. Junta de Extremadura, Mérida.
- GOMES MONTEIRO e COSTA LEÃO (1944): *A vida misteriosa das palavras*. Portugália, Lisboa.
- LAKOFF, G. (1987): *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, G. e JOHNSON, M. (1985): *Les métaphores dans la vie quotidienne*. Minuit, Paris.
- LATTEY, Elsa (1986): “Pragmatic classification of idioms as an aid for the language learner” en *International Review of Applied Linguistics* XXIV/3,1986,217-233.
- NOBRE, Eduardo (1980): *O calão: dicionário de gíria portuguesa*. Casa do Livro Editores, Lisboa.
- RANCHHOD, Elisabete (2003): “O lugar das expressões ‘fixas’ na gramática do português”. Proxecto ENLEX (*Enhancement of Large-scale Lexicons*, inédito).

- REY, Alain (1984): “Les implications théoriques d’un dictionnaire phraséologique” en *Le Moyen Français* 14/15, 1984, 119-133. McGill University, Montréal.
- SOARES, A. e SANTOS, M. J. (2003): *Francês – Português Dicionário do tradutor*. Noémio Ramos, Faro.

Unha vez máis sobre a correlación entre paremioloxía e fraseoloxía

Marina Kótova¹

Sankt-Peterburgskii Gosudárstvennii Universitet

Neste artigo revélanse os trazos do proverbio (como unidade do nivel paremiolóxico da lingua) e os do dito (como unidade do nivel fraseolóxico da lingua), servindo de base o material eslavo. Para fundamenta-lo concepto de normatividade do proverbio, derivada do seu uso, a autora utiliza como exemplo o seu propio dicionario de proverbios ruso-eslavo coas equivalencias inglesas.

Palabras clave: paremioloxía, fraseoloxía, lingüística aplicada, tradución.

This article reveals the features of the proverb (as a unit of the paremiological level of the language) and the features of the idiom (as a unit of the phraseological level of the language), operating with some facts of the Slavic languages. Using as an example her own Russian-Slavic Proverbs Dictionary with the English Equivalents, the author substantiates the notion of the proverb's norm as derived from their usage.

Key words: paremiology, phraseology, applied linguistics, translation studies.

A paremioloxía, disciplina filolóxica que estuda as paremias, atrae a atención tanto dos folcloristas como dos lingüistas pois, o mesmo cá estilística, reúne en si os métodos de investigación propios da historia da literatura e da lingüística.

Os folcloristas estudan, dentro dos límites da paremioloxía, proverbios, chanzas, adaxios, trabalinguas, adiviñas, fábulas, é dicir, xéneros menores do folclore. Os lingüistas-paremiólogos, pola súa banda, estudan en principio os proverbios, pero cómpre ter en conta que algúns deses investigadores definen frecuentemente o seu propio obxecto de estudo como “proverbios e ditos”.

A palabra *proverbio* enténdese aquí como un grupo estable de palabras que posúe estrutura sintáctica de oración terminada, carácter aforístico e valor recto ou figurado, que denomina unha situación, que contén unha sentenza moralista ou ben unha

¹ Tradución de Ekaterina Guerbek.

xeneralización filosófica e que entrou na lingua sexa dende o folclore, sexa dende outras fontes. O *dito*, en cambio, considérase como termo idéntico a *fraseoloxismo* ou *unidade fraseolóxica* (UF). Desta maneira, o proverbio é en realidade o obxecto de estudo da paremioloxía, mentres que o dito é o obxecto de estudo da fraseoloxía. No entanto, o certo é que a aproximación lingüística cara ó estudo da paremia ten moito en común coa teoría e práctica da fraseoloxía do século XX, que se inicia coas obras de Ch. Bally.

A cuestión do lugar da paremioloxía na lingüística, do seu obxecto de estudo, da súa correlación coa fraseoloxía e dos fundamentos teóricos da paremiografía está ata o de agora sen resolver.

1. Paremiografía e fraseografía

Na fala coloquial cotiá, así como nas páxinas das edicións populares, os termos *proverbio* e *dito* úsanse a miúdo como sinónimos intercambiables, de xeito que baixo o termo *dito* se sobreentende o *proverbio*.

Na lingüística, os partidarios da concepción ampla da fraseoloxía consideran os proverbios como fraseoloxismos, partindo, probablemente, do feito de que a UF e o proverbio posúen trazos comúns: reproducibilidade, estabilidade relativa (e ó mesmo tempo tendencia ás transformacións), expresividade e, frecuentemente, plano de expresión figurado. Aparentemente, a natureza semántica do fraseoloxismo e do proverbio percíbese tamén como idéntica, aínda que é precisamente o carácter especial do significado da UF e do proverbio o que os sitúa en niveis lingüísticos distintos, contiguos e estreitamente vinculados entre eles pero diferentes. É doado comprobalo comparando os significados dun proverbio e dun fraseoloxismo derivado del (formado como resultado dunha comprensión ou implicación daquel):

<i>хвататься за соломинку</i>	<i>agarrarse a unha palliña</i>	‘buscar un apoio, intentar salvarse’
<i>Утопающий за соломинку хватается</i>	<i>O que está a afogar, agárrase a unha palliña</i>	‘dise dunha persoa irremediabilmente perdida, condenada, que intenta, en balde, atopar un modo de salvarse’

O fraseoloxismo expresa unha noción; o proverbio denomina unha situación. V. I. Dal chamáballe *dito* ó fraseoloxismo e, ademais, contrapuña este ó *proverbio*; isto fai evidente que o proverbio non é idéntico nin ó fraseoloxismo, nin tampouco ó dito no sentido rigoroso que Dal lle daba a esa palabra.

Por outra banda, a última década caracterízase polo crecemento do interese pola creación de dicionarios de proverbios, bilingües e multilingües, con material puramente eslavo, ou ben con achegas doutras linguas. A creación de dicionarios fraseolóxicos provocou o desenvolvemento da fraseografía (é dicir, lexicografía fraseolóxica). Ben, pois unha parte dos fraseólogos, os que inclúen a paremioloxía na fraseoloxía, consideran que o problema da elaboración de dicionarios de proverbios debe ser atribuído á fraseografía. Outros investigadores, os que consideran a fraseoloxía e a paremioloxía como dúas áreas separadas da lingüística, asígnanlle a tarefa á paremiografía, ciencia da elaboración de dicionarios de proverbios, que actualmente se atopa na etapa de formación.

A tradición de dicionarios de proverbios das linguas eslavas tivo o seu inicio entre o século XVI e o XIX. Durante moito tempo, un dos principios fundamentais da paremiografía foi o carácter enciclopédico das obras, isto é, a máxima representatividade do material recollido, moi heteroxéneo nas súas fontes: os proverbios, ditos, trabalinguas, adiviñas ou os prognósticos meteorolóxicos, é dicir, as paremias de tódolos tipos posibles, en calidade de xéneros menores do folclore, incluíanse en tales recompilacións como perlas inestimables da creación popular. Ata os anos 70 do século XX, ninguén puña en cuestión esta tendencia dos recompiladores de proverbios de lles da-la máxima plenitude de corpo ós dicionarios. Tal tendencia unía os proverbistas-fraseólogos (V. P. Zhúkov) e os proverbistas-folcloristas (M. M. Paziak).

A partir dos anos 70 do século XX (dende o momento en que G. L. Permiakov descobre o mínimo paremiolóxico da lingua rusa), o principio da máxima plenitude das recompilacións de proverbios deixa de ser respectado por tódolos creadores de dicionarios de proverbios: na selección das paremias, os autores empezan a considerar que o principio máis importante é o uso dos proverbios, é dicir, a súa frecuencia nas linguas modernas (compárense os dicionarios de S. Vlághev, M. Iu. Kótova, D. Bittnerová e F. Schindler e outros). A cuestión da elaboración dun mínimo paremiolóxico das linguas eslavas foi formulado, como se indicou, por G. L. Permiakov e, posteriormente, volveuse sobre el en máis dunha ocasión tanto nas obras da autora destas liñas como nas doutros investigadores no estranxeiro.

A publicación das citadas obras paremiográficas abre as posibilidades para a comparación dos mínimos paremiolóxicos das linguas eslavas, e ademais, crea perspectivas de desenvolvemento da paremiografía eslava actual, a base dos mínimos paremiolóxicos eslavos que se están elaborando nas investigacións paremiolóxicas.

2. Universais paremiolóxicos

Na paremioloxía, os proverbios considéranse como unidades do *nivel paremiolóxico* das linguas. A existencia deste nivel quedou convincentemente xustificada nas obras de G. L. Permiakov. O argumento principal que este autor proporcionaba en prol da existencia do dito nivel paremiolóxico era a presenza de sinónimos, antónimos e homónimos entre os proverbios de calquera lingua. Ademais, Permiakov resaltaba o carácter peculiar da semántica de proverbio e sinalaba a heteroxeneidade da paremia, derivada do seu significado. Entre as sentenzas proverbiais, G. L. Permiakov destacaba os proverbios (proverbios propiamente ditos, con significado figurado), os aforismos populares, con significado recto, e as sentenzas indivisibles. Como proverbios propiamente ditos, consideraba non só ditos equivalentes a fraseoloxismos, do tipo de:

<i>белая ворона</i>	<i>choia branca</i>	'persoa que destaca entre outras ó seu redor, que non é coma os máis'
<i>делить шкуру неубитого медведя</i>	reparti-la pel do oso que aínda non se matou	'reparti-los beneficios que aínda non se conseguiron'

senón tamén expresións como

Marina Kótova

в чужом глазу соломинку видит, а в своём бревна не замечает *no ollo alleo ve a palliña, mentres que no seu propio non percibe o tronco* ‘nota as deficiencias e faltas menores dos máis, mentres que non percibe as súas propias, que son moito maiores’

ou ben

нос вытацим – хвост увязнет, хвост вытацим – нос увязнет *sacará o nariz –atranaráselle o rabo, sacará o rabo –atranaráselle o nariz* ‘dise dunha situación que non progresa: mentres avanza nun aspecto, atrasa noutro’

que caracterizan toda unha situación e, daquela, son proverbios. G. L. Permiakov considera como adaxios UF tales como

ни туда ни сюда *nin cara a alí, nin cara a aquí* ‘dise dun feito que non progresa en ningunha dirección’

сменить гнев на милость *troca-la ira pola benevolencia* ‘deixar de estar enfadado e volverse bondadoso’

e tamén expresións como

умел начать, умей и кончить *fuches capaz de comezar, sé capaz tamén de rematar* ‘o que comezou a facer algo é o responsable de rematalo’

чем богаты, тем и рады *co que temos, con iso mesmo nos contentamos* ‘díselles ós visitantes ó respecto dun agasallo non demasiado espléndido’

que posúen os citados trazos do proverbio. Nestes exemplos pódese ver como os termos “proverbio” e “dito” se aproximan no vocabulario dun paremiólogo.

O proverbio, como unidade lingüística, caracterízase por unha serie de trazos obrigatorios (universais paremiolóxicos) que o distinguen doutras unidades, léxicas e fraseolóxicas. En primeiro lugar, cómpre mencionar que o proverbio se compón de unidades léxicas, aínda que ás veces tamén pode incluír fraseoloxismos. Algúns fraseoloxismos xorden mediante a implicación dun proverbio (véxanse as obras de A. A. Potebniá, K. Nícheva e outros). Imos ilustrar esta tese con algúns exemplos seleccionados de dicionarios fraseolóxicos búlgaros, onde o fraseoloxismo vai acompañado por unha referencia ó proverbio do que deriva:

UF	<i>вуйчо владика</i>	<i>tío poderoso</i>	‘persoa próxima e influente, con cuxo apoio se pode contar’
Prov.	<i>Имаи ли вуйчо владика, ще станеш поп</i>	<i>Se tes un tío poderoso, serás pope</i>	‘se utilizas o apoio dos teus parentes, chegarás case tan alto coma eles’
UF	<i>двоен дикши</i>	<i>costura dobre</i>	‘repetición dalgunha acción, execución duplicada dalgún traballo’
Prov	<i>Двоен дикши по-здраво държи</i>	<i>A costura dobre é máis resistente</i>	‘a repetición dunha acción mellora o resultado dun traballo, faino máis sólido’

Compárese co ruso

	<i>Кашу маслом не испортишь</i>	<i>A papa non a estragues coa manteiga</i>	1. 'cantos máis alimentos de calidade empregues, tanto mellor' 2. 'o esmero e os esforzos complementarios melloran ou perfeccionan o resultado dun traballo'
UF	<i>остър камък</i>	<i>pedra aguda</i>	'persoa cortante e intratable, coa que é difícil facer algo en común'
Prov.	<i>Два остри камъка брашно не мелят</i>	<i>Dúas pedras agudas non moen fariña</i>	'dise das persoas que non poden levarse ben'

Compárese co ruso

<i>Нашла коса на камень</i>	<i>Bateu a gadaña coa pedra</i>	'dise das persoas que non poden levarse ben'
-----------------------------	---------------------------------	--

En tódolos exemplos achegados, a UF forma parte dun proverbio e conforma o significado deste. As definicións de cada un dos citados pares de UF e proverbio correlaciónanse entre si como unha parte e un todo. Da semántica do proverbio, pódese extraer ou implícita-la semántica da correspondente UF (as definicións das UF cítanse polo dicionario fraseolóxico da lingua búlgara de K. Cholakova, K. Nicheva e S. Spasova-Mikhailova). As correlacións entre UF e proverbios arriba mencionadas foron presentadas neste dicionario fraseolóxico búlgaro como exemplos de formación de UF substantivas a base de proverbios. Os investigadores sinalan tres métodos básicos de implícitacion dun proverbio cara ó fraseoloxismo: eliminación da última parte do proverbio, redución da primeira parte, realce da parte central.

As correlacións entre UF e proverbios arriba citadas poden ser complementadas por uns cantos pares semellantes que non se recollen no dicionario fraseolóxico búlgaro. Lembrando o punto de vista de A. A. Potebniá sobre a dificultade de determina-la existencia de implícitacion ou de explicitación, absterémonos de cualifica-lo proverbio como inicial ou final respecto da UF, indicando só algunhas das correlacións atopadas:

UF	<i>черни дни</i>	<i>días negros</i>	'período de desgrazas na vida de alguén'
Prov.	<i>Пази бели пари за черни дни</i>	<i>Garda cartos brancos para días negros</i>	'non esgotes tódalas reservas no período de fartura, pois en tal caso non terás nada para os días de escaseza'
UF	<i>тиха вода</i>	<i>auga mansa</i>	'persoa que parece dócil e mansa, pero que, en realidade, pode chegar a facer dano; persoa reservada'
Prov.	<i>Тихата вода бряг рони</i>	<i>A auga mansa destrúe a ourela</i>	'dise dunha persoa reservada e que pasa desapercibida, a cal, no entanto, é capaz de realizar actividades en absoluto segredo, logrando grandes resultados'

Marina Kótova

UF	<i>циганска вулия</i>	<i>saco² de xitano</i>	‘(irónico) algo que contén unha cantidade moi grande de cousas moi diversas e innecesarias’
Prov.	<i>Калугерска торба и циганска вулия никога не се напълнят</i>	<i>O saco do frade e o saco do xitano nunca se dan enchido</i>	‘non hai que consentir tódolos desexos, xa que a súa satisfacción xera novas peticións’

Os proverbios vivos, que están en uso e funcionan na lingua, teñen algúns trazos comúns cos fraseoloxismos: estabilidade relativa (modelabilidade e, ó mesmo tempo, tendencia cara ás transformacións), reproducibilidade e expresividade. Non obstante, o proverbio ten unhas características de seu, que o sitúan noutro nivel de lingua, o paremiolóxico. Tales características son, en primeiro lugar, a súa estrutura sintáctica pechada, con forma de oración sintacticamente rematada, e, en segundo lugar, como consecuencia do carácter predicativo propio de todos eles, a súa natureza semántica única, que se diferencia da léxica e da fraseolóxica. Esta última característica é clave para comprender a natureza do proverbio e o seu status lingüístico especial.

A *estrutura semántica do proverbio*, o mesmo cá do lexema ou a do fraseoloxismo, componse das dimensións denotativa, significativa e connotativa. A dimensión denotativa é o significado recto da sentenza (oración); a dimensión significativa é a definición da situación, comprendida a partir do plano literal do proverbio, é dicir, é o plano alegórico; finalmente, a dimensión connotativa maniféstase nos acompañantes semánticos obrigatorios do plano significativo, é dicir, nas asociacións lingüísticas, culturolóxicas, contextuais, que conforman a semántica do proverbio como unidade lingüística. As obras das últimas décadas dedicadas á estrutura semántica dos fraseoloxismos e dos lexemas (V. N. Telia e outros), e tamén dos fraseoloxismos e proverbios (A. M. Meleróvich e outros), confirman o carácter actual das investigacións sobre a semántica das paremias.

Os proverbios que non están en uso (esquecidos) son xéneros menores do folclore, recollidos en numerosas recompilacións de proverbios do pasado, e son de interese esencialmente como obxectos de folclorística e non de lingüística. Non debe sorprender que o plano connotativo de tales proverbios sexa totalmente individual para cada receptor concreto. Canto ós proverbios vivos, que están en uso e forman parte do fondo activo dos falantes (o mínimo paremiolóxico), posúen un plano connotativo relativamente estable, con carácter nacional e, a miúdo, tamén internacional. O plano connotativo é realmente dominante fronte a outras dimensións da estrutura semántica do proverbio. Tentaremos argumentar esta hipótese.

En primeiro lugar, o proverbio perde o seu status se non forma parte do acervo lingüístico do falante. É característica de todo proverbio vivo a connotación “coñecibilidade común” (termo de G. L. Permiakov), que é un trazo afín á reproducibilidade, pero coas súas propias peculiaridades. Para os proverbios internacionais, esa connotación de “coñecibilidade común” é limítrofe coa de “recoñecibilidade común”, que apoia a expresividade do proverbio, consolida a súa

² Zurrón de pel, cunha correa que se pon ó ombro.

función comunicativa e crea as condicións para a súa actualización nun contexto culturolóxico internacional máis amplo. Compárese:

Bielorruso	<i>Абяцанкі —цяцанкі, а дурню радасць</i>	<i>As promesas son xoguetes, pero son unha ledicia para o parvo</i>	‘é unha estupidez confiar moito nas promesas’
Polaco	<i>Obiecanki casanki, a głupietu radość</i>	<i>As promesas son xoguetes, pero son unha ledicia para o estúpido</i>	‘é unha estupidez confiar moito nas promesas’
Serbio	<i>Обећање —лудом радовање</i>	<i>A promesa é unha ledicia para os tolos</i>	‘é unha estupidez confiar moito nas promesas’
Eslovaco	<i>Sl’uby sa sl’ubujú, blázni sa radujú</i>	<i>Fanse as promesas, alédanse os tolos</i>	‘é unha estupidez confiar moito nas promesas’
Ucráino	<i>Обіцянка —цяцянка, а дурневі радість</i>	<i>As promesas son xoguetes, pero son unha ledicia para o parvo</i>	‘é unha estupidez confiar moito nas promesas’
Checo	<i>Sliby se slibují, blázni se radují.</i>	<i>Fanse as promesas, alédanse os tolos</i>	‘é unha estupidez confiar moito nas promesas’

En segundo lugar, o aspecto connotativo, que acompaña ó significativo, adoita manifestarse a través dun espectro moi rico de asociacións que xorden na conciencia do locutor/oínte cando o proverbio denomina unha situación determinada. Desta maneira, a natureza do significativo inflúe tamén na natureza do connotativo.

Unha das connotacións máis importantes, dentro dese espectro de asociacións, é a *connotación didáctica*, moralizadora, sermoneira, que é propia exclusivamente do proverbio. A lección, directa ou velada, está no fundamento de absolutamente tódolos proverbios. A lección supón unha reacción por parte do receptor, e, mentres non vaia acompañada dunha aclaración contextual, o receptor é libre na súa interpretación, de xeito que pode percibila como unha sentenza benévola ou ben como unha mofa burlona. Así ocorre, por exemplo, con

<i>Гречневая каша сама себя хвалит</i>	<i>A papa de trigo mouro gábase a si mesma</i>	‘dise dunha persoa que se gaba a si mesma’
--	--	--

Isto sucede habitualmente cando non hai un contexto máis amplo que preceda ó proverbio, sobre todo nun diálogo. Ós dous significados do proverbio ruso correspóndenlles, nalgunhas linguas eslavas, dous proverbios diferentes, un dos cales reflicte as connotacións positivas

Eslovaco	<i>Dobrá práca sama sa chváli</i>	<i>O bo traballo gábase de seu</i>	‘dise con aprobación e en calidade de eloxio cando un traballo ou obra son tan bos que non precisan de recomendacións nin de valoracións alleas’
Checo	<i>Dobré zboží se chválí samo</i>	<i>A boa mercadoría gábase de seu</i>	‘dise con aprobación e en calidade de eloxio cando un traballo ou obra son tan bos que non precisan de recomendacións nin de valoracións alleas’

Marina Kótova

e outro as negativas

Eslovaco	<i>Samochvála smrdí</i>	<i>Unha gabanza feita a un mesmo apesta</i>	‘dise con reprobación dunha persoa que se gaba a si mesma’
Checo	<i>Samochvála smrdí</i>	<i>Unha gabanza feita a un mesmo apesta</i>	‘dise con reprobación dunha persoa que se gaba a si mesma’

Na lingua bielorrusa, ós dous significados do proverbio ruso correspóndenlle-los pouco usados

<i>Аржаная каша сама сябе хваліць</i>	<i>A papa de centeo gábase a si mesma</i>	‘dise con aprobación e en calidade de eloxio cando un traballo ou obra son tan bos que non precisan de recomendacións nin de valoracións alleas’
<i>Хвалілася рэдзька, што з мёдам смачная</i>	<i>O ravo gabábase de que, con mel, estaba riquísimo</i>	‘dise con reprobación dunha persoa á que lle gusta gabarse das súas virtudes imaxinarias’

A connotación didáctica apóiase no carácter *aforístico* que é propio non só dos proverbios, senón tamén das palabras aladas e das citas que se usan na lingua con frecuencia. É imperceptible o momento no que as palabras aladas e as citas entran na lingua. As palabras

<i>Что посеешь, то и пожнешь</i>	<i>O que sementes será o que recollas</i>	‘os resultados das túas accións serán consecuencia destas mesmas’
----------------------------------	---	---

atribúense a Plauto (*Mercator* 71,72):

Tibi seris tibi metes

Noutroira, esta sentenza era un aforismo, logo palabras aladas e agora percíbese polos falantes como un proverbio. Compárese:

Bielorruso	<i>Што пасееш, тое і пажнеш</i>	‘O que sementes será o que recollas’
Búlgaro	<i>Каквото сее, това и жъне</i>	‘O que alguén sementa é o que recolle’
Eslovaco	<i>Čo si zaseješ, to budeš žat’</i>	‘O que sementes será o que recollas’
Serbio	<i>Што посіјеш, то ћеш и пожњети</i>	‘O que sementes será o que recollas’
Ucraíno	<i>Що посієш, те й пожнеш</i>	‘O que sementes será o que recollas’

O proverbio

<i>Кто не работает, тот не ест</i>	<i>O que non traballa non come</i>	‘se alguén non achega nada nunha obra, nun traballo, non pode contar con beneficiarse dos resultados’
------------------------------------	------------------------------------	---

é unha transformación da cita do Novo Testamento “se alguén non quere traballar, que tampouco coma” (2Tes 3,10), pero esa relación non é percibida polos falantes das linguas modernas nas que ese proverbio se usa activamente. Compárese³:

Bielorruso	<i>Хто не працуе, той не есць</i>	‘O que non traballa non come’
Búlgaro	<i>Който не работи, не трябва да яде</i>	‘O que non traballa non debe comer’
Checo	<i>Kdo nepracuje, at’ nejí</i>	‘O que non traballa, que non coma’

³ Ferro Ruibal (2004: 62-64) analizou as 24 variantes que esta paremia presenta en galego.

Eslovaco	<i>Kto nepracuje, nech neje</i>	‘O que non traballa, que non coma’
Polaco	<i>Kto nie pracuje, ten nie je</i>	‘O que non traballa non come’
Ucráino	<i>Хто не працює, той не їсть</i>	‘O que non traballa non come’

O carácter aforístico, como unha connotación permanente, é un universal paremiolóxico propio de proverbios, máximas, palabras aladas, citas, que son un microtexto, un sistema artístico pechado e rematado, que forma un íntegro predicativo.

En resumo, os universais paremiolóxicos máis destacados do proverbio, como unidade do nivel paremiolóxico da lingua, son as connotacións da súa semántica: “coñecibilidade común”, o seu carácter didáctico e aforístico e a súa identidade funcional coas palabras aladas e as citas.

3. Norma paremiolóxica

A cuestión da *norma paremiolóxica* é unha das menos estudadas na paremioloxía. A pesar da cantidade considerable de obras dedicadas á norma lingüística, tanto en estudos rusos como estranxeiros, aínda non están creados os fundamentos teóricos para o establecemento da norma no nivel paremiolóxico da lingua.

Foi nas investigacións dos representantes do Círculo Lingüístico de Praga onde se creou o fundamento teórico da normatividade da lingua. Baixo o concepto *norma lingüística*, tales autores integraban os recursos lingüísticos utilizados con regularidade polo colectivo dos falantes dunha lingua determinada, incluíndo tanto os elementos tradicionais como os novos (B. Havránek, V. Mathesius, A. Jedlička, V. Barnet e outros). Na lingüística rusa existen cando menos dous modos de entende-la norma: a norma é o uso comunmente admitido e a norma é unha regra de uso (D. N. Ushakov, L. V. Scherba, S. P. Obnorskii, V. V. Vinogradov, L. P. Iakubinskii, G. O. Vinokur, B. A. Larin, F. P. Filin, L. I. Skvortsov, Iu. S. Stepánov, V. A. Itskóvich, A. A. Leontiev, V. G. Kostomárov, E. M. Verescháguin, K. S. Gorbachévich e outros).

Nas obras rusas e estranxeiras de paremioloxía e paremiografía, a cuestión da norma paremiolóxica está presente máis ben só de xeito implícito (A. Taylor, M. Kuusi, G. L. Permiakov, Z. K. Tarlánov, J. Krzyżanowski, S. Swirkó, J. Mláček, Z. Profantová, D. Bittnerová e F. Shindler, W. Mieder e outros). De por parte, existen unhas cantas obras dedicadas á norma da fraseoloxía dende o punto de vista da tradición fraseográfica (B. S. Shwarzkopf, A. I. Molotkov, A. Ia. Lepeshev, E. Gh. Zhuraev). No entanto, aínda non se pode considerar rematado o proceso de consolidación do concepto teórico de norma fraseolóxica.

A formulación do problema da norma na paremioloxía, no enfoque da tradición paremiográfica, tamén se presenta como especialmente actual, dado o inesgotable interese polos proverbios, as palabras aladas, os aforismos e maila súa descrición lexicográfica.

En relación ós criterios de determinación da normatividade nas unidades lingüísticas, os investigadores sinalan como tales o uso frecuente, a modelabilidade, a difusión, a forma separada e a reproducibilidade das unidades léxicas (fraseolóxicas). Cada un deses criterios é esencial tamén para a determinación da normatividade dunha paremia.

4. Mínimo paremiolóxico

A cuestión dos universais paremiolóxicos e da norma paremiolóxica está directamente vinculada coa teoría do “mínimo paremiolóxico” das linguas que, como xa indicamos, foi elaborada nos anos 70 do século XX polo catedrático moscovita G. L. Permiakov, especialista en linguas orientais. Foi el quen coas súas obras teóricas sobre paremioloxía introduciu na teoría paremiolóxica a noción e a denominación de mínimo paremiolóxico. Aínda en vida deste autor, a teoría obtivo unha realización práctica coa publicación do mínimo paremiolóxico ruso (é dicir, unha lista de paremias rusas). Nesa lista G. L. Permiakov incluíu os cincocentos proverbios e aforismos máis amplamente usados da lingua rusa: a selección destas paremias foi o resultado dun experimento sociolingüístico que se compuña de varias etapas e que durou un período considerable de tempo. Para a realización deste experimento, G. L. Permiakov creou un laboratorio científico que tiña como tarefa a preparación de enquisas paremiolóxicas, a realización de tests de informantes, o traballo coas enquisas xa feitas, etc.

Nas súas obras, G. L. Permiakov expresou a idea de que os mínimos paremiolóxicos das distintas linguas teñen, en xeral, carácter internacional. Testemuño a favor desta hipótese é a tese do carácter internacional do folclore, presentada polo folclorista soviético V. Ia. Propp nos anos 30 do século XX e xustificada por el mesmo con brillantez a través de exemplos de contos máxicos de diferentes pobos de todo o mundo.

Agora ben, G. L. Permiakov tamén sostiña a idea de que cada mínimo paremiolóxico, visto por separado, ten carácter peculiar. Este feito faríase visible ó superpoñer varios mínimos paremiolóxicos. No entanto, ata fins dos anos 90 do século XX, tal superposición resultaba imposible debido á ausencia de mínimos paremiolóxicos doutras linguas diferentes do ruso.

As cincocentas paremias rusas incluídas no mínimo paremiolóxico de G. L. Permiakov serviron de base máis tarde para a creación de dicionarios de proverbios de uso común, que, polo tanto, eran normativos para a lingua rusa: por exemplo, para o dicionario bilingüe de proverbios ruso-búlgaro de S. Vlaghov ou para o dicionario de proverbios ruso-eslavo coas equivalencias inglesas de M. Iu. Kótova (2000).

D. Bittnerová e F. Shindler, baseándose na teoría do mínimo paremiolóxico de G. L. Permiakov e partindo en boa medida da noción de norma lingüística do Círculo Lingüístico de Praga, realizaron un experimento sociolingüístico con material da lingua checa. Como resultado do dito experimento publicaron a lista de proverbios do mínimo paremiolóxico desta lingua. No que respecta a outras linguas eslavas, e nos correspondentes países, aínda está por facer un traballo de similar escala⁴.

Deste xeito, o desenvolvemento da paremiografía como ciencia segue estando influído pola teoría do mínimo paremiolóxico das linguas, teoría que, en realidade, conforma o concepto de norma lingüística na paremioloxía. Os proverbios e aforismos que son de uso común, que son coñecidos por todos e que son reproducibles revélanse mediante a realización de enquisas ofrecidas a informantes durante un experimento sociolingüístico

⁴ En galego xa se iniciou tamén a detección do mínimo paremiolóxico (Vidal 2003: 70-116).

de varias etapas, co fin de determina-lo mínimo paremiolóxico. Estes proverbios e aforismos forman o corpo paremiolóxico normativo da lingua e chegan a se-lo obxecto principal de descrición paremiográfica en tódolos tipos de dicionarios de proverbios. Sirva como exemplo de tal interpretación do mínimo paremiolóxico o noso dicionario de proverbios ruso-eslavo, no que a busca e selección de equivalencias estranxeiras para as paremias rusas se realizou partindo da normatividade de uso dos proverbios nas linguas correspondentes: véxase o prólogo do meu dicionario (2000).

En publicando este dicionario, a seguinte etapa do experimento sociolingüístico, a etapa de corrección, levou a corrixi-la normatividade dos proverbios estranxeiros seleccionados (bielorrusos, búlgaros, polacos, serbios, eslovacos e checos). Desta maneira, comprobouse unha vez máis a obxectividade dos datos utilizados para a preparación do dicionario. Este feito é especialmente importante para confirma-la selección de proverbios eslavos normativos equivalentes ós proverbios rusos do mínimo paremiolóxico de G. L. Permiakov. Na nosa opinión, tales proverbios eslavos normativos, paralelos ós proverbios normativos rusos, incluíranse na súa integridade nos mínimos paremiolóxicos das linguas eslavas (aínda por determinar).

5. Conclusións

- 1) A fraseografía práctica chegou a ter por obxecto tanto fraseoloxismos como proverbios, e os seus éxitos contribuíron a que a paremiografía teórica e a paremioloxía fosen consideradas como nova ciencia *lingüística* (e non da teoría da literatura);
- 2) cómpre considerar como universais paremiolóxicos unha serie de características inmutables dos proverbios, entre as cales se atopan: a forma sintáctica pechada, de oración terminada, o feito de denominaren unha situación e o dominio do aspecto connotativo na estrutura semántica da paremia, é dicir, o seu carácter didáctico, aforístico e a súa “coñecibilidade común”; desta maneira, “a estrutura semántica do fraseoloxismo e do proverbio correlaciónanse como unha parte e un todo e teñen natureza distinta”;
- 3) a normatividade paremiolóxica supón que as paremias sexan coñecidas pola maioría dos membros do colectivo de falantes dunha lingua dada, que usan os proverbios na forma dunha variante moderna ou dunhas cantas variantes coñecidas por todos eles;
- 4) a noción de mínimo paremiolóxico foi introducida por primeira vez no ámbito científico por G. L. Permiakov, nos anos 70 do século XX, e sentou as bases para o desenvolvemento da teoría do mínimo paremiolóxico. Esta teoría é chave para a codificación dos proverbios normativos, é dicir, daquelas paremias que os investigadores, con base nun experimento sociolingüístico, poidan destacar de entre toda a multitude de proverbios existentes na lingua, fixados en diferentes fontes escritas. Deste xeito, poderán incluílos no mínimo paremiolóxico da lingua, é dicir, na lista de proverbios coñecidos polos falantes da lingua en cuestión nun determinado período histórico.

6. Bibliografia

- BALLY, Ch. (1961): *Frantsúzskaia stilística*. Izdatelstvo inostrannoi literaturi, Moskova [Балли, Ш. Французская стилистика. Издательство иностранной литературы, Москва].
- BITTNEROVÁ, D. e SCHINDLER, F. (1997): *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Karolinum, Praha.
- ČELAKOVSKÝ, F. L. (1949): *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha, Vyšehrad, Praha.
- DAL, V. I. (1996): *Poslóvitsi rússkogo naroda*. V 2 t. Khudózhestvennaia literatura, San Peterburgo [Даль, В. И. Пословицы русского народа: В 2 т. Художественная литература, Санкт-Петербург].
- FERRO RUIBAL, X. (2004): “Explicitación e implicación fraseolóxica. Notas galegas” en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 6,2004,57-80.
- KARADŽIČIĆ, V. S. (1836): *Srpske narodne poslóvitse*. U Narodnoi Shtamparii, Tsetinie [Караџић В. С. Српске народне пословице. У Народној Штампарији, Цетиње].
- KÓTOVA, M. Iu. (2000): *Russko-slavianskii slovar poslovits (s angliiskimi sootvétstviami)*. Izdatelstvo Sankt-Peterbúrgskogo universiteta, San Peterburgo [Котова, М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями). Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург].
- (2003): *Ócherki po slavianskoi paremiologii*. Filologuicheskii facultet SpbGU, San Peterburgo [Котова, М. Ю. Очерки по славянской паремииологии. Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург].
- KRZYŻANOWSKI, J. (1980): *Szkice folklorystyczne*. T. I–III. Wydawnictwo literackie, Kraków.
- LEPESHAU, I. Ia. e IAKALTSEVICH, M. A. (2002): *Slóunik belaruskigh prikazak*. Belarus. entsikl., Minsk [Лепешау, І. Я., Якалцэвіч, М. А. Слоўнік беларускіх прыказак. Беларус. Энцыкл, Минск].
- MELERÓVICH, A. M. (1979): *Problema semanticheskogo análiza frazeologuicheskigh edinits rússkogo iaziká*. Iaroslávskii gosudárstvennii pedagoguicheskii institut, Iaroslavl [Мелерович, А. М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц русского языка: Учеб. пособие. Ярославский государственный педагогический институт, Ярославль].
- MIKIĆ, P. e ŠKARA, D. (1992): *Kontrastivni rječnik poslovica*. Zagreb.
- NÍCHEVA, K. (1987): *Blgarska frazeologuia*. Naúka i izkustvom, Sofia [Ничева К. Българска фразеология. София, Наука и изкуство].
- NÍCHEVA, K., SPASO-MIGHÁILOVA, S. e CHOLAKOVA, K. (1974, 1975): *Frazeologuichen rechnik na blgarskia ezik*. T. 1-2. Izdatelstvo na blgarskata Academia na náukite, Sofia [Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1–2. Издателство на Българската Академия на науките, София].
- NOWA KSIĘGA (1969, 1970, 1972, 1978): *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich / W oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował*

- zespól pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego. T. 1–4. Państw. inst. Wydawniczy, Warszawa.
- PAZIAK, M. (1976): *Ukrainski prislivia ta priskazki*. Sost., predisl. M. Paziak, Kiev [Українські прислів'я та приказки / Сост., предисл. М. Пазяк, Київ].
- PERMIAKOV, G. L. (1988): *Osnovi structurnoi paremiologii*. Moskova, Naúkam Moskova [Пермяков, Г. Л. Основы структурной паремииологии. Москва, Наука, Moscoka].
- POTEBNIÁ, A. A. (1990): “Iz lektсии po teorii slovésnosti. Basnia. Poslóvitsa. Pogovorka.” en POTEBNIÁ, A. A.: *Teoreticheskaia poética*. Sost. , vstup. st., komment. A. B. Murátova. Visshaia shkola, Moskova [Потебня, А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка // Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. Высшая школа, Москва].
- PROPP, V. Ia. (1986): *Istoricheskie korni volshebnoi skazki*. Izdatelstvo Leningrádskogo universiteta, Leningrado [Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки. Издательство Ленинградского университета, Ленинград].
- SLAVEIKOV, P. R. (1972): *Blgarski pritchi ili poslóvitsi i gharacterni dumi*. Blgarskii písátel, Sofia [Славейков, П. Р. Български притчи или пословици и характерни думи. Български писател, София].
- SNEGUIRIOV, I. M. (1996): *Slovar rússkigh poslóvits i pogovórok: Rússkie v svoigh poslóvitsagh*. Nizhnii Nóvgorod, “Russkii kupets”, “Bratia slaviane”. [Снегирев, И. М. Словарь русских пословиц и поговорок: Русские в своих пословицах. Нижний Новгород, «Русский купец», «Братья славяне»]. 1ª edición en 1832. [1-е издание – 1832].
- SWIERCZYŃSKA, D. (2001): *Przysłowia są . . . na wszystko*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- TELIA, V. N. (1996): *Ruskaia frazeológuia*. Shk, Moskova. “Iazikí russkoi kulturi”. [Телия, В. Н. Русская фразеология. Шк, Москва. «Языки русской культуры»].
- VERESCHAGUIN, E. M. e KOSTOMAROV, V. G. (1983): *Iazik i cultura*. Russkii iazik, Moskova [Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. Язык и культура. Русский язык, Москва].
- VIDAL CASTIÑEIRA, Ana (2003): “Aproximación ó ‘mínimo paremiolóxico galego’”. Unha proposta didáctica” en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 4,2003,70-116.
- VLAGHOV, S. (1980): *Ruski poslovitsi s blgarski prevodi i s’otvetki*. Naúka i izkustvo, Sofia [Влахов, С. Руски пословици с български преводи и съответки. Наука и изкуство, София].
- (1998): *S’postavitelen rechnik na poslovitsi blgarski, ruski, angliiski, frenski, nemski (i latinski)*. Izdatelstvo Eto, Sofía [Влахов, С. Съпоставителен речник на пословици български, руски, английски, френски, немски (и латински). Издателство Ето, София].
- ZÁTURECKÝ, A. P. (1975): *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Tatran, Bratislava.

Marina Kótova

- ZHÚKOV, V. P. (1986): *Russkaia frazeológuia: uchébnoe posobie*. Vísshaia shkola, Moskova [Жуков, В. П. Русская фразеология: Учеб. пособие. Высшая школа, Москва].
- (2000): *Slovar rússkigh poslóvits i pogovórok*. 7 izd., ster. Russkii iazik, Moskova [Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. 7-е изд., стер. Русский язык, Москва].

As locucións verbais nos dicionarios

Pedro Mogorrón Huerta¹

Universitat d'Alacant

O propósito deste artigo é analiza-lo tratamento que os dicionarios monolingües en español e bilingües español-francés / francés-español dan a un tipo concreto de unidades fraseolóxicas: as locucións verbais. Para conseguir posteriormente, a partir dunha análise sistemática destas unidades, un tratamento máis uniforme que lles permita ós usuarios, nativos e estranxeiros, dispor de toda a información necesaria para a súa correcta comprensión e utilización lingüística.

Palabras clave: fraseoloxía, lexicografía, locucións verbais.

The aim of this article is to assess the information offered by Spanish monolingual dictionaries and bilingual Spanish-French / French-Spanish dictionaries for a particular type of phraseological units: verbal idioms. That assessment, together with a systematic analysis of those units, will help us to offer a more regular and appropriate information and presentation which will allow both native and foreign speakers to have access to all the information necessary to understand and use them.

Key words: phraseology, lexicography, verbal idioms.

1. Introducción

A información e o funcionamento das linguas veñen determinados non só polas regras de libre composición que determinan qué elementos léxicos poden combinarse entre si, senón tamén polo gran número de fenómenos lingüísticos empregados frecuentemente en tódolos actos de comunicación e caracterizados pola fixación². Así, desde que o home emprega a linguaxe como un complexo sistema lingüístico de comunicación, emprega non soamente frases e combinacións libres do sistema lingüístico, senón que tamén elabora outras combinacións de elementos con significado unitario que repite e conserva na súa memoria. Con este proceso de repetición, os usuarios da lingua, é dicir, os

¹ Tradución de Ana García Lozano.

² Segundo Dubois (1994: 202): "Le figement est le processus par lequel un groupe de mots dont les éléments sont libres devient une expression dont les éléments sont indissociables. Le figement se caractérise par la perte du sens propre des éléments constituant le groupe de mots, qui apparaît alors comme une nouvelle unité lexicale autonome et à sens complet indépendant de ses composantes".

falantes e os receptores, visualízanos como un todo, o que lles permite identificalas como unidades estables e perdurables no uso lingüístico e no tempo. A frecuente repetición destas combinacións idénticas ou case idénticas será, daquela, o elemento catalizador que iniciará e propiciará a fixación destas estruturas prefabricadas denominadas unidades fraseolóxicas, que posteriormente reaparecerán de forma espontánea nas mesmas situacións contextuais de comunicación.

Existen en tódolos idiomas numerosas combinacións léxicas para expresar unha idea, un concepto. Así, para dicir que unha determinada persoa que se chama Xoán fala moito poderemos dicir:

- a) Xoán fala moito
- b) Xoán é moi paroleiro
- c) Xoán é un laretas
- d) Xoán ten moita labia
- e) Xoán fala coma un papagaio
- f) Xoán fala polos cóbados
- g) Xoán fala máis ca sete, etc.

Estas unidades fraseolóxicas, que poderemos en diante abreviar mediante a forma UF, representan o desexo do locutor de utilizar no acto de comunicación unha determinada fórmula referendada pola maior parte da comunidade lingüística, sumándolle desa forma un matiz cultural, social, xeracional, etc., en vez de empregar un termo neutro ou unha perífrase verbal. Deste xeito, a opción de utiliza-las unidades fraseolóxicas en xeral (d, e, f, g) implica que o locutor as utiliza cunha intención, cun obxectivo discursivo moi claro:

- Por unha banda, para reforza-la expresividade do contido conceptual que queren transmitir e que esta non pase desapercibida. De certo, as imaxes empregadas nos exemplos d), e), f) e g) reforzan a expresividade da conversa grazas a fórmulas visuais que apoian os seus contidos conceptuais.
- Por outra banda, porque presupoñen, evidentemente, que os interlocutores posúen un fondo cultural e lingüístico común e que o seu uso crea un clima de entendemento. Neste fondo común, as unidades fraseolóxicas fóronse adquirindo e almacenando dentro da memoria individual das persoas. Será, pois, necesario que o interlocutor e o locutor posúan simultaneamente ese pouso común que reactivan e individualizan en cada acto de comunicación. No caso contrario, o usuario da lingua atopará grupos de palabras que non poderá comprender e deberá recorrer á axuda dos dicionarios para intentar descifrar esa posible UF.

Do que antecede resulta evidente que unha lingua non se aprende unicamente mediante o estudo das súas regras gramaticais e do seu léxico, xa que tamén se deberán aprender e coñecer todas estas UF xa creadas e sancionadas polo uso. O coñecemento dunha lingua mídese igualmente:

[...] por el dominio y la soltura con los que un hablante utiliza las unidades fraseológicas propias y características de esa lengua. En los usuarios nativos estas expresiones representan un saber lingüístico cultural y social común

depositado en su memoria por la vía de la experiencia. En los usuarios no nativos que aprenden un segundo idioma, las unidades fraseológicas suponen en general un reto, pues representan la mayor dificultad con la que se van a encontrar, debido a la complejidad y a la gran cantidad de información lingüística, social y cultural que han de aprender a utilizar y a diferenciar de las características propias de su idioma materno (Mogorrón 2002: 15).

Polo tanto, nun dicionario xeral, sexa monolingüe ou bilingüe, deberíase poder atopar calquera vocábulo, calquera unidade léxica, simple ou complexa, de significado composicional ou fixado que se buscara nel, ou polo menos a maior cantidade de formas referendadas polo uso da lingua activa. O noso propósito neste artigo é analiza-lo tratamento que reciben estas UF por parte dos dicionarios monolingües da lingua española, así como por algúns dicionarios bilingües francés-español / español-francés.

Para iso, e debido ás limitacións físicas deste artigo, á gran variedade de estruturas prefabricadas (Casares 1950; Zuluaga 1980; Corpas 1997, 2000, 2003; Ruiz Gurillo 1997, 1998; García-Page, 1998, 2004; Santamaría, 2003, etc.), así como á enorme cantidade de UF presentes en cada lingua, para poder seguir un método de análise máis rigoroso limitarémolo noso estudo unicamente ás locucións verbais³ (Corpas 1997, Ruiz Gurillo 1997, Mogorrón 2002, García-Page 2004), é dicir, ás combinacións unitarias verbo+complemento nas que esta unión non será composicional e que poden ter presenza de idiomaticidade no seu significado.

2. Presenza das UF / LV nos dicionarios

A primeira reacción cando un usuario da lingua atopa unha UF / LV que non é da súa competencia lingüística é consultar un dicionario co fin de ser capaz de interpretala adecuadamente. Pero qué tratamento reciben estas UF nos dicionarios? É fácil atopalas, realizar consultas, coñece-lo seu significado e a súa forma canónica ou as súas posibles variantes? E que pasa coas súas posibles traducións?

Para afondar nestes aspectos, empregaremos varios exemplos de LV sacadas do capitán Alariste de A. Pérez Reverte (1996).

- [...] *mientras mi progenitor criaba malas en tierras de herejes y el capitán se ganaba la vida como espadachín a sueldo, [...]* (26)
- *Era obvio que igual le daban dos que veinte; heridos, muertos o en escabeche.* (45)
- [...] *pero ese oro y esa plata se perdían en manos de la aristocracia, el funcionariado y el clero, perezosos, maleados e improductivos, y se derrochaban en vanas empresas como mantener la costosa guerra reanudada en Flandes, donde poner una pica, o sea, un nuevo piquero o soldado, costaba un ojo de la cara.* (65)
- *De todos modos a pesar del interés que sentía por averiguar qué carajo era todo aquello, el capitán empezó a pensar si no sería mejor poner tierra de por medio.* (91)

³ Que poderemos tamén abreviar como LV en diante.

Pedro Mogorrón Huerta

- *Eso de que una infanta de Castilla matrimonia con un príncipe anglicano les huele a azufre... el valido no tiene intención de dar su visto bueno a la boda, [...] (113)*
- *Después de todo, ni lo cortés ni lo valiente suponen dar tres cuartos al pregonero. (133)*
- *Mientras nosotros dormíamos con un ojo abierto y recelábamos hasta de nuestras sombras, Madrid ardía en fiestas con la venida del príncipe de Gales. (168).*

Se buscámo-las LV señaladas nas citas anteriores en diccionarios monolingües (DUE, *Diccionario de uso del español*; DRAE, *Diccionario de la Real Academia Española*; DFDEA, *Diccionario fraseológico documentado del español actual*), os resultados son os seguintes:

LV	DUE	DRAE	DFDEA
criar malvas	estar criando malvas	criar malvas	criar malvas
dar igual dos que veinte	----- LV atopada: dar igual ocho que ochenta	----- LV atopada: dar igual ocho que ochenta	----- LV atopada: dar igual ocho que ochenta
costar un ojo de la cara	costar algo un ojo de la cara	costar algo los ojos / un ojo de la cara	costar un ojo de la cara
poner tierra de por medio	----- LV atopada: poner tierra por medio	----- LV atopada: poner tierra por medio	poner tierra por medio / de por medio
oler a azufre	non aparece	non aparece	oler a azufre
dar tres cuartos al pregonero	dar un cuarto / tres cuartos al pregonero	----- LV atopada: dar un cuarto al pregonero	dar tres cuartos (ou un cuarto, raro) al pregonero
dormir con un ojo abierto	----- LV atopada: dormir con los ojos abiertos	----- LV atopada: dormir alguien con los ojos abiertos	dormir con [los ojos abiertos / con un ojo abierto / con un ojo cerrado y otro abierto]
arder en fiestas	arder en fiestas	non aparece	non aparece

Se buscámo-las mesmas LV en diccionarios bilingües, os resultados son os seguintes:

LV	LARBI	GDEBI
criar malvas	criar malvas manger les pissenlits par la racine	estar criando malvas. manger les pissenlits par la racine
dar igual dos que veinte	non aparece	non aparece
costar un ojo de la cara	costar o valer un ojo de la cara coûter les yeux de la tête	non aparece
poner tierra de por medio	poner tierra (de) por medio prendre le large	poner tierra de por medio prendre le large
oler a azufre	non aparece	non aparece
dar tres cuartos al pregonero	----- LV atopada: dar un cuarto al pregonero crier qq chose sur les toits	non aparece
dormir con un ojo abierto	dormir con un ojo / con los ojos abiertos ne dormir que d'un oeil	dormir con un ojo abierto ne dormir que d'un oeil

LV	LARBI	GDEBI
<i>arder en fiestas</i>	non aparece	non aparece

Se examinamos, por unha banda, as LV que aparecen nos exemplos contextualizados utilizados e, pola outra, os resultados da busca destas expresións nos dicionarios analizados, observamos que:

- As primeiras non sempre aparecen nos dicionarios. Ex.:
 - o A LV *dar igual dos que veinte* non aparece en ningún dos dicionarios.
 - o *Arder en fiestas* aparece no DUE pero non aparece no DRAE, no DFDEA, nin no LARBI ou no GDEBI;
 - o Finalmente, *oler a azufre* aparece no DFDEA, mais non aparece nin no DUE, nin no DRAE, nin no LARBI nin no GDEBI.
- Adoito, cando aparecen nos dicionarios, presentan variacións, alternancias na súa forma:
 - o A expresión *costar un ojo de la cara* aparece no DUE como *costar algo un ojo de la cara*, no DRAE como *costar algo [los ojos / un ojo] de la cara*, como *costar un ojo de la cara* no DFDEA e baixo a forma *costar o valer un ojo de la cara* no LARBI.
 - o A expresión *poner tierra de por medio* aparece no DUE baixo a forma *poner tierra por medio*, no DRAE como *poner tierra [en / por] medio*, no DFDEA como *poner tierra (de) por medio*, baixo a forma *poner tierra (de) por medio* no LARBI e *poner tierra de por medio* no GDEBI.
 - o Finalmente, a expresión *dar tres cuartos al pregonero* aparece baixo a forma *dar [un cuarto / tres cuartos] al pregonero* no DUE, *dar un cuarto al pregonero* no DRAE, *dar [tres cuartos / un cuarto] al pregonero* no DFDEA e *dar un cuarto al pregonero* no LARBI.

Pensamos que nos dicionarios deberían figurar polo menos tódalas LV / UF que forman parte do sistema lingüístico vixente, é dicir, como mínimo todas aquelas unidades pluriverbais con significado unitario que responden ás súas características, que son moi usuais e coñecidas por boa parte dos usuarios dunha lingua. Pero que sucede na práctica?

Como mostra e para verifica-la presenza das LV / UF nos dicionarios (monolingües e bilingües) imos empregar a continuación os datos dun proxecto de investigación relativo ás LV que pertencen ó campo semántico dos actos de palabra que xa temos elaborado e que reúne unhas 1.100 entradas. Para a elaboración do campo semántico das LV dos actos de palabra utilizamos:

- Por unha banda, numerosos dicionarios: DUE, *Diccionario de uso del español*; DRAE, *Diccionario de la Real Academia Española*; DT, *Diccionario temático de locuciones francesas con su correspondencia española*; EnLar, *Enciclopedia Larousse*; LARBI, *Dictionnaire Larousse bilingüe*; GDE, *Gran diccionario Espasa español-francés / français-espagnol*; DFDEA, *Diccionario fraseológico documentado del español actual*; GDFH, *Gran diccionario de frases hechas*; DPP, *Dichos y proverbios populares*.

- Pola outra, tamén recorreremos á selección de LV a partir da nosa competencia lingüística, da lectura da prensa, de artigos fraseolóxicos, así como da lingua oral. Será o caso de todas aquelas LV que non aparezan nas obras mencionadas pero que sexan coñecidas polos usuarios da lingua activa.

Comprobaremos neste artigo a presenza das LV dos actos de palabra que conteñan un verbo que comece polas letras A, B, e C no DUE, no DRAE, no LARBI e no GDEBI, é dicir, as 178 entradas que seguen a continuación e que empregaremos a posteriori para fundamentalo noso artigo, comprobando e detallando a partir delas o tratamento que reciben as LV nos dicionarios monolingües e bilingües.

A presenza/ausencia das formas atopadas entre os exemplos contextualizados nos dicionarios utilizados, así como as variacións na súa forma, é dicir, variacións paradigmáticas dalgún dos elementos, introdúcenos de cheo na problemática do tratamento dado polos dicionarios ás UF e sérvennos de punto de partida para realizar unha análise rigorosa do tratamento dado a estas formas polos dicionarios en xeral. Desde a aparición dos dicionarios, os autores destas obras son conscientes da importancia destas unidades léxicas e foron rexistrando neles unha gran cantidade de UF. Así e todo, aínda que o conxunto de unidades fraseolóxicas ou fixacións seleccionado e presente tanto nos dicionarios monolingües como bilingües constitúe unha parte importante do sistema léxico, esa presenza plasmouse xeralmente na incorporación de certo número de unidades, con frecuencia reducido, seguindo un proceso de selección e descrición alfabético que poderíamos cualificar de arbitrario e aleatorio, froito da propia intuición e competencia lingüística dos lexicógrafos encargados da elaboración da obra, sen ningún criterio de clasificación exhaustivo. Por outra banda, tamén é de sobra sabido que numerosas razóns teóricas e técnicas limitaron esa posibilidade, entre as que cabería destaca-los motivos de adecuación, de espazo físico e de amplitude da tarefa que se ha de realizar⁴.

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
<i>abrir(le) los ojos a alguien</i>	RAE		<i>abrir los ojos a alguien</i>		
<i>abrir(le) los ojos a alguien</i>	RAE		<i>abrir los ojos a alguien</i>	<i>abrir los ojos (a uno)</i>	<i>abrir los ojos a alguien</i>
<i>abrir [el, su] [alma, corazón, pecho] a otra persona</i>	DFDEA		<i>abrir alguien su alma</i>		
<i>abrir [el, su] [corazón, alma, pecho] a otra persona</i>	DFDEA	<i>(abrir alguien su corazón a)</i>	<i>abrir alguien su alma a</i>	<i>abrir el corazón</i>	<i>abrir el corazón a alguien</i>
<i>abrir [el, su] [pecho, alma, corazón] a otra persona</i>	DFDEA	<i>(abrir alguien su pecho a)</i>	<i>abrir alguien su alma a= abrir su pecho a</i>		
<i>abrir [su, el] [alma, corazón, pecho] a otra persona</i>	RAE		<i>abrir alguien su alma a =abrir su pecho a</i>		

⁴ Non convén esquecer que este tipo de obras é marcadamente editorialista a causa dun factor de rendibilidade non lingüística, senón económica, con todo o que esta observación presupón.

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
abrir [su, el] [corazón, alma, pecho] a otra persona	MM	abrir alguien su corazón a otra persona	abrir alguien su corazón = abrir su pecho a alguien		
abrir [su, el] [pecho, alma, corazón] a otra persona	MM	abrir su pecho una persona a otra	abrir alguien su pecho a = [] con	abrir su pecho (?)	
no abrir el pico	MM	no abrir la boca [o el pico]	abrir el pico u. m. con neg		
no abrir el pico	RAE		abrir el pico u. m. con neg		
no abrir [descoser, despegar, desplegar] la boca	MM	no abrir [descoser, despegar, desplegar] la boca		no abrir o descoser la boca	no abrir la boca
no abrir la boca	RAE		no abrir la boca		
acabar de parir	RAE		acabar de parir		
achantarse [callarse] como un muerto					
aclarar la voz	MM	aclarar la voz			aclararse la voz
aclarar la voz	MM	aclarar la voz		aclararse la voz	aclararse la voz
acordarse de la familia de alguien	LARBI				
acudir [entrar] al trapo	I taurino	entrar al trapo			
acusar (le) [cantar(le)] a alguien las cuarenta	RAE		acusar (le) [cantar(le)] a alguien las cuarenta		
adorar el becerro de oro		(becerro de oro)	(becerro de oro)	(becerro de oro)	
adorar el santo por la peana	LARBI	adorar el santo por la peana		adorar el santo por la peana	
afilar el puñal	JLGonzál				
agachar [bajar] las orejas	EnLarou	outro sentido	outro sentido		
[agarrar, coger(le), tomar(le)] la palabra a alguien	MM	agarrar la palabra a alguien	coger	(cogerle a uno la palabra)	
[agarrarse, cogerse] a la palabra de alguien	MM	agarrarse a la palabra			
aguzar los dientes	EnLarou			(aguzarse los dientes otro sentido)	aguzar los dientes /
aguzar los dientes	EnLarou			(aguzarse los dientes otro sentido)	aguzar los dientes /
ahogar [el llanto, los sollozos]	LARBI			ahogar [el llanto, los sollozos]	
ahogar [los sollozos, el llanto]	LARBI			ahogar [los sollozos, el llanto]	
ahorrar palabras	MM	ahorrar palabras		ahorrar palabras	ahorrar palabras
ahorrar palabras	RAE		ahorrar palabras		

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
ahuecar la voz	MM	ahuecar la voz		ahuecar la voz	
ajustar [cuentas, las cuentas]	RAE		ajustar [cuentas, las cuentas]		
ajustar [las cuentas, cuentas]	RAE		ajustar [cuentas, las cuentas]		
ajustar(le) las cuentas a alguien	MM	ajustar(le) las cuentas a alguien		ajustarle a uno las cuentas	ajustarle a alguien las cuentas
alabar alguien sus agujas	RAE		alabar alguien sus agujas		
alborotar el cortijo	RAE		alborotar el cortijo		
alzar [levantar] el gallo	RAE		alzar [levantar] el gallo	alzar el gallo	
[alzar, levantar] la voz	MM	[alzar, levantar] la voz		[alzar, levantar] la voz	
[alzar(le), levantar(le)] la voz a alguien	MM	alzar(le) [levantar(le)] la voz a alguien	[alzar(le) [levantar(le)] la voz a alguien		alzar [levantar] la voz a alguien
[alzar, levantar] a alguien sobre el pavés	MM	alzar a alguien sobre el pavés	[alzar, levantar] a alguien sobre el pavés		
andar con [llevar] la(s) cruz (cruces) a cuesta(s)	RAE		andar con la(s) cruz (cruces) a cuesta(s)	(llevar la cruz a cuestras)	
andar [circular, correr, ir, pasar] (algo) de boca en boca	MM	andar (algo) de boca en boca	andar de boca en boca	andar de boca en boca	
andar alguien de boca en boca	MM	andar alguien de boca en boca (andar en bocas o andar en [la] boca de alguien)		andar de boca en boca	
andar algo en coplas	MM	andar algo en coplas	andar algo en coplas	andar en coplas	
andar en lenguas	MM	andar en lenguas	andar en lenguas	andar en lenguas	
andar [estar] sobre [aviso, el aviso]	RAE	estar sobre aviso	andar [estar] sobre [aviso, el aviso]	andar [estar] sobre aviso	estar [poner] sobre aviso
andar [estar] sobre [el aviso, aviso]	RAE	estar sobre aviso	andar [estar] sobre [el aviso, aviso]	andar [estar] sobre aviso	
andarse [con rodeos, por las ramas]	MM	andar con rodeos		andar(se) con rodeos	no andarse con rodeos
andarse [por las márgenes, con rodeos, por las ramas]	RAE		andarse por las márgenes		
[andarse, irse] [por las ramas, por las márgenes]	MM	andarse por las ramas	[andarse, irse] [por las ramas, por las márgenes]	andarse por las ramas	andarse [irse] por las ramas
andar(se) [ir(se), echar] por los cerros de Úbeda	Dtemático	irse por los cerros de úbeda		echar [irse] por los cerros de úbeda	irse por los cerros de úbeda
anegarse [deshacerse] [en lágrimas, en llanto, en quejas, en suspiros]	MM	anegarse [o deshacerse] en lágrimas	deshacerse alguien en lágrimas	deshacerse en lágrimas	

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
anegarse [deshacerse] [en llanto, en lágrimas, en quejas, en suspiros]	MM	anegarse [o deshacerse] en llanto	anegarse en llanto	anegarse en llanto	
anegarse [deshacerse] [en quejas, en lágrimas, en llanto, en suspiros]					
anegarse [deshacerse] [en suspiros, en lágrimas, en llanto, en quejas]					
anudársele a alguien la voz	MM	anudársele a alguien la voz	anudársele a alguien la voz	anudársele a uno la voz	
anunciar [gritar, publicar, pregonar] a los cuatro vientos	MM	a los cuatro vientos («anunciar, publicar»)		gritar a los cuatro vientos	gritar algo a los cuatro vientos
apearse por la cola	MM	apearse por la cola	apearse por la cola		
apretar(le) los cordeles a alguien	RAE		apretar(le) los cordeles a alguien		
arrastrar [poner, tirar] [por los suelos, por el fango]	MM	arrastrar por el suelo [o los suelos] una cosa o a una persona		arrastrar a uno por los suelos	arrastrar a alguien por los suelos
asentar alguien bien su baza	RAE		asentar alguien bien su baza	asentar bien su baza	
asentir con la cabeza					
atar(le) la lengua a	MM	atar la lengua	atar la lengua	atar la lengua (en atar y en lengua)	
no atar ni desatar	RAE		no atar ni desatar	no atar ni desatar	
Atravesársele [hacerse(le), ponérsele, tener] un nudo en la garganta a alguien	RAE	hacerse un nudo en la garganta de alguien	atravesársele [ponérsele] a alguien un nudo en la garganta	atravesársele [hacerse(le)] a uno un nudo en la garganta	[hacerse(le)] un nudo a alguien en la garganta
bailar(le) [el agua, el delante] a alguien	MM	bailar el agua a alguien	bailar(le) [el agua, el delante] a alguien	bailarle a uno el agua	bailarle a alguien el agua
bailar(le) [el delante, el agua] a alguien	RAE		bailar(le) [el delante, el agua] a alguien		
bajar el diapasón	MM	subir [o bajar] el diapasón	bajar el diapasón	bajar [subir] el diapasón	
bajar alguien el gallo	MM	bajar el gallo	bajar alguien el gallo		
bajar el tono	MM	bajar el tono	bajar el tono	bajar el tono	bajar el tono
bajar(le?) [la cresta, el copete, los humos] a alguien					
bajar(le) a alguien [el copete, la cresta, los humos]	RAE		bajar a alguien el copete		
bajar [agachar] las orejas	RAE		bajar alguien las orejas		

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
<i>bajar(le) [los humos, la cresta, el copete] a alguien</i>	MM	<i>bajar los humos a alguien</i>	<i>bajarle a alguien los humos</i>	<i>bajarle a uno los humos</i>	<i>bajarle a alguien los humos</i>
<i>beber(le) las palabras a</i>	RAE		<i>beber(le) las palabras a</i>		
<i>[beber(se), sorber(se)] las palabras de alguien</i>	MM	<i>beber[se] las palabras de alguien</i>	<i>beber las palabras a alguien</i>		
<i>blasfemar [hablar, jurar, maldecir] como un carretero</i>	MM	<i>jurar [o blasfemar, maldecir, etc.] como un carretero</i>	<i>hablar [jurar] como un carretero</i>	<i>blasfemar como un carretero</i>	<i>hablar como un carretero</i>
<i>bramar como un toro</i>	l taurino				
<i>buscar(le?) a alguien la boca</i>	MM	<i>buscar la boca a alguien</i>		<i>buscar a uno la boca</i>	
<i>buscar(le?) la boca a alguien</i>	RAE		<i>buscar(le?) la boca a alguien</i>		
<i>no caber(le) a alguien una cosa en el pecho</i>	MM	<i>no caberle a alguien una cosa en el pecho</i>	<i>no caber(le) a alguien una cosa en el pecho</i>		
<i>caerse de risa</i>	MM	<i>caerse [partir(se)] de risa (inf.), partirse de risa</i>	<i>caerse de risa</i>	<i>caerse [morirse] de risa</i>	
<i>no caérsele a alguien una cosa de la boca</i>	MM	<i>no caérsele a alguien una cosa de la boca</i>	<i>no caérsele a alguien una cosa de la boca</i>	<i>no caérsele a uno algo de la boca</i>	
<i>cagarse en la (puta) madre de</i>					
<i>cagarse en los muertos de alguien</i>					
<i>calentar(le) a alguien los cascos</i>	RAE		<i>calentar(le) a alguien los cascos</i>	<i>romperse o calentarse alguien los cascos</i>	<i>calentar a alguien los cascos</i>
<i>calentar(le) [quebrar(le), quebrantar(le)] a alguien la cabeza</i>	MM	<i>calentarle a alguien la cabeza</i>	<i>calentar(le) [quebrar(le), quebrantar(le)] a alguien la cabeza</i>	<i>quebrantarle [romperle] a uno la cabeza</i>	<i>calentarle a alguien la cabeza</i>
<i>calentar(le) a alguien las orejas</i>	MM	<i>calentarle a alguien las orejas</i>	<i>calentar a alguien las orejas</i>	<i>calentar las orejas a</i>	<i>calentar las orejas</i>
<i>callar como una puta</i>					
<i>[callar(se), cerrar] [el, su] pico</i>	MM	<i>callar [callarse o cerrar] el pico</i>	<i>callar,[cerrar] alguien el [su] pico</i>	<i>callar [cerrar] el pico</i>	<i>cerrar el pico</i>
<i>[callar(se), cerrar] el pico</i>	MM	<i>callar [callarse o cerrar] el pico</i>		<i>callar [cerrar] el pico</i>	
<i>callar [cerrar, coserse o guardar] la boca</i>	MM	<i>callar [cerrar, coserse o guardar] la boca</i>	<i>callar, coserse la boca</i>		<i>callar la boca</i>
<i>[callar, coserse, guardar] la boca</i>	MM	<i>callar [cerrar, coserse o guardar] la boca</i>		<i>callar la boca</i>	
<i>[callar(se),cerrar] [su, el] pico</i>	RAE		<i>callar, [cerrar] alguien el [su] pico</i>	<i>callar [cerrar] el pico</i>	<i>cerrar el pico</i>

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
<i>[callar(se), cerrar] [su, el] pico</i>	RAE		<i>callar, [cerrar] alguien el [su] pico</i>	<i>callar [cerrar] el pico</i>	<i>cerrar el pico</i>
<i>callarse [achantarse] alguien como un muerto</i>	MM	<i>callarse alguien como un muerto</i>			
<i>callarse alguien como un muerto</i>	MM	<i>callarse alguien como un muerto</i>			
<i>callarse alguien como un muerto</i>	MM	<i>callarse alguien como un muerto</i>			
<i>cambiar [de disco, de rolo, de tema]</i>	LARBI			<i>cambiar de disco</i>	
<i>cambiar [de rolo, de disco, de tema]</i>	JLGlez.				
<i>[cambiar, mudar] de [el] tono</i>	MM	<i>[cambiar, mudar] de [el] tono</i>	<i>mudar alguien de tono</i>		<i>mudar de tono</i>
<i>cambiar [de tema, de disco, de rolo]</i>	JLGlez.				<i>cambiar de tema</i>
<i>cambiar [mudar] el [de] tono</i>	MM	<i>cambiar [mudar] el [de] tono</i>	<i>mudar alguien de tono</i>		<i>mudar de tono</i>
<i>cantar alguien de plano</i>	MM	<i>cantar de plano alguien</i>			
<i>cantar la gallina</i>	MM	<i>cantar la gallina</i>	<i>cantar la gallina</i>		
<i>cantar la gallina a alguien</i>	MM	<i>cantar la gallina</i>			
<i>cantar la palinodia</i>	MM	<i>cantar la palinodia corrientemente sólo en la frase informal</i>		<i>cantar la palinodia</i>	
<i>cantar [decir] las claras a alguien</i>	MM	<i>cantar [decir] las claras</i>			
<i>cantar [decir] las claras a alguien</i>	RAE		<i>cantar [decir] las claras a alguien</i>		
<i>cantar victoria</i>	MM	<i>cantar victoria</i>	<i>cantar victoria</i>	<i>cantar victoria</i>	<i>cantar victoria</i>
<i>cantarlas claras a alguien</i>	MM	<i>cantarlas claras</i>			
<i>cantarlas claras alguien</i>	RAE		<i>cantarlas claras alguien</i>	<i>cantarlas claras</i>	
<i>cantarle [leerle] a alguien la cartilla</i>	RAE	<i>leerle [o, menos frec., cantarle] a alguien la cartilla</i>	<i>cantarle [leerle] a alguien la cartilla</i>	<i>cantar [leerle] a uno la cartilla</i>	<i>Cantar [leer] a alguien la cartilla</i>
<i>cantar(le) [acusar(le)] a alguien las cuarenta</i>	MM	<i>cantar las cuarenta</i>	<i>acusar, [cantar] a alguien las cuarenta</i>	<i>cantar a uno las cuarenta</i>	<i>cantarle a alguien las cuarenta</i>
<i>cantar alguien las cuarenta</i>	MM	<i>cantar las cuarenta</i>	<i>cantar alguien las cuarenta</i>		
<i>cargar [echar] [las cabras, el mochuelo, el muerto] a alguien</i>	MM	<i>cargar [o echar] las cabras a alguien</i>	<i>cargar [echar] las cabras a alguien</i>		<i>cargar con el mochuelo</i>
<i>cargar [recargar] las tintas</i>	MM	<i>recargar [cargar] las tintas</i>		<i>cargar las tintas</i>	<i>cargar las tintas</i>
<i>cargarle [echarle] [el muerto, el mochuelo, las cabras] a alguien</i>					<i>cargarle a alguien el muerto</i>

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
cascar [hablar] como [más que] un sacamuelas					
cascar [hablar] más que/ como un sacamuelas	MM	habla más que un sacamuelas			
celebrar consejo	LARBI			celebrar consejo	
cerrar(le) [cortar(le)] el paso a algo	MM	cerrar el paso			cortar el paso a alguien
[cerrar, callar(se)] el pico	MM	callar [callarse o cerrar] el pico	callar [cerrar] alguien el [su] pico	callar [cerrar] el pico	cerrar el pico
[cerrar, callar(se)] el pico	MM	callar [callarse o cerrar] el pico	callar [cerrar] alguien el [su] pico	callar [cerrar] el pico	
callar [cerrar, coserse o guardar] la boca	MM	callar [cerrar, coserse o guardar] la boca	cerrar [callar] la boca		callar la boca
cerrar(le) [tapar] la boca a uno	MM	cerrar [tapar] la boca a alguien	cerrar la boca a alguien tapar la boca a uno	cerrar a uno la boca	cerrarle alguien la boca
cerrar los ojos a algo	MM	cerrar los ojos a algo	cerrar los ojos a algo	cerrar los ojos a	
cerrar los labios [la boca]	RAE		cerrar los labios		
cerrar(le) [sellar] los labios de		sellar los labios de alguien			
[cerrar, callar(se)] [su, el] pico	RAE		callar [cerrar] alguien el [su] pico	callar [cerrar] el pico	cerrar el pico
[cerrar, callar(se)] [su, el] pico	RAE		callar [cerrar] alguien el [su] pico	callar [cerrar] el pico	cerrar el pico
chillar como [más que] una rata					
chillar como un cerdo					
chillar [gritar] como un condenado	MM	como un condenado			
chillar [gritar] como un histérico					
chillar [gritar] a garganta abierta					
chillar [gritar] como un loco					
chillar [gritar] como una verdulera					
chillar más que [como] una rata					
circular [andar, correr, pasar] (algo) de boca en boca	MM	andar (algo) de boca en boca	andar de boca en boca	andar de boca en boca	
[circular, correr] la voz de cierta cosa	MM	circular [correr] la voz . correr la voz de cierta cosa		correr la voz que	
[clamar, predicar] en el desierto	MM	clamar [predicar] en el desierto	clamar en el desierto	[clamar, predicar] en el desierto	predicar en el desierto

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
clavar [plantar, poner] banderillas a uno	LARBI	poner a alguien una banderilla [o un par de banderillas] de fuego		clavar [plantar, poner] banderillas a uno	
[coger(le), agarrar(le), tomar(le)] la palabra a alguien	MM	[coger(le), agarrar(le), tomar(le)] la palabra a alguien	coger la palabra	cogerle a uno la palabra	
coger [pillar] por banda	MM	coger [o pillar] por banda		coger a uno por banda	coger por banda
coger [pillar] por banda	MM	coger [o pillar] por banda	coger [pillar] por banda	coger a uno por banda	
[cogerse, agarrarse] a la palabra de alguien	MM	agarrarse [cogerse] a la palabra de	coger [tomar] la palabra	cogerle a uno la palabra	
comer(le) la lengua el gato a alguien					
comerse las palabras	MM	comerse las palabras	comerse las palabras	comerse las palabras	comerse las palabras
comerse las palabras	MM	comerse las palabras	comerse las palabras	comerse las palabras	comerse las palabras
contar batallitas	LARBI			contar batallitas	
contar cuentos chinos		cuentos chinos			cuentos chinos
[contar, decir, hablar] maravillas de	MM	contar [o decir] maravillas de alguien o algo		contar o decir maravillas	
[contar, decir] mil bienes de	RAE		[contar, decir] mil bienes de	decir mil bienes de	
contar y no acabar	MM	(aparece como reenvío en alabar)			
contestar a la gallega	Dtemático				
correr [andar, circular, pasar] (algo) de boca en boca	MM	andar (algo) de boca en boca	andar de ~ en ~	andar de boca en boca	
correr la bola	MM	correr la bola	correr la bola (am. cuba, guat, hond)		
correr la cortina	GDFHL		correr la cortina	correr la cortina no con el sig. idiomático)	correr la cortina
correr la cortina (más vale)	MM	correr la cortina / invitación a *callar o a no hablar de			
correr las lágrimas	MM				
correr la voz	MM	correr la voz	correr la voz		
correr la voz	RAE		correr la voz		
[correr, circular] la voz de cierta cosa	MM	[correr, circular] la voz de cierta cosa		correr la voz que	correr la voz que
correr [echar] un (túpido) velo sobre	MM	correr [o echar] un tupido velo sobre algo	correr [echar] un velo o un tupido ~ sobre algo	correr [echar] un (tupido) velo	correr un tupido velo

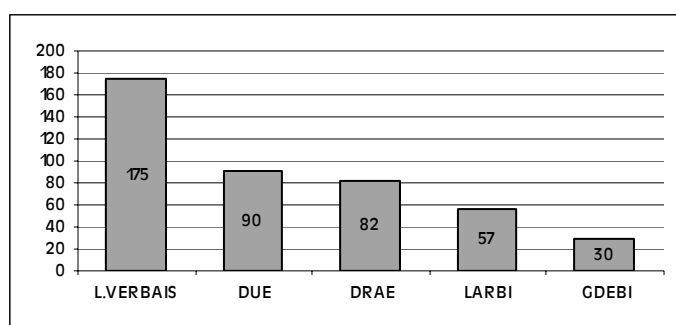
Pedro Mogorrón Huerta

EXPRESIÓN	DIC	MM	RAE	LARBI	GDE
<i>cortar de vestir [un vestido, (un) traje(s)] a alguien</i>	MM				
<i>cortar el hilo del discurso</i>	MM	<i>cortar el hilo del discurso</i>	<i>cortar el hilo del discurso</i>	<i>cortar el hilo del discurso</i>	
<i>cortar(le) [cerrar] el paso a algo</i>	MM	<i>cerrar el paso</i>			
<i>cortar(le) a alguien un sayo</i>	RAE		<i>cortar a alguien un ~</i>	<i>cortar a uno un sayo</i>	<i>no aparece palabra</i>
<i>cortar(le) (un) traje(s) [vestido?] a alguien</i>	MM	<i>cortar trajes</i>		<i>cortar un traje a uno</i>	
<i>cortar(le) (un) traje(s) a alguien</i>	MM	<i>cortar trajes</i>		<i>cortar un traje a uno</i>	
<i>cortar(le) [un vestido, (un) traje(s)] a alguien</i>	MM			<i>cortar un vestido a uno</i>	
<i>[coserse, callar, cerrar, guardar] la boca</i>	MM	<i>callar [cerrar, coserse o guardar] la boca</i>	<i>coserse [callar] la boca</i>		
<i>[coserse, callar, cerrar, guardar] la boca</i>	MM	<i>callar [cerrar, coserse o guardar] la boca</i>			
<i>cumplir de palabra</i>	LBESSE				

Os resultados xerais da localización desas formas nos dicionarios mencionados son os seguintes:

Dicionarios	DUE	DRAE	LARBI	GDEBI
Entradas = 175	90	82	57	30
Porcentaxes	51'4 %	45'2%	32'6%	17'1%

Desas 175 LV, 90, que equivalen ó 51.4%, aparecen no DUE; 82, que representan o 45,2%, aparecen no DRAE; 57, que equivalen a un 33%, figuran no LARBI e 30, que equivalen ó 17,1%, aparecen no GDEBI.

Os resultados desta comparación mostran que a proporción das LV que aparecen nos dicionarios consultados é insuficiente no que respecta ós dicionarios monolingües e altamente deficitaria nos bilingües.

Podemos ou poderíamos comprende-la ausencia nos dicionarios dalgunhas das locucións⁵:

- As que son demasiado orais, mesmo vulgares, aínda que se empreguen de forma habitual: *callarse como un muerto*, *callarse como una puta*, *cagarse en los muertos de*.
- As que empezan a non ser comprendidas porque as referencias culturais e os costumes sociais están a cambiar: *contestar a la gallega*, *cascar [hablar] [como, más que] un sacamuélas*.

Pero non comprendémo-la ausencia de formas máis ca correntes, que poderíamos considerar hoxe en día moi coñecidas, estándar e empregadas por tódolos estratos sociais da poboación española: *no abrir el pico*, *asentir con la cabeza*, *cambiar de disco*, *calentarle a alguien la cabeza*, etc.

Esas limitacións na inclusión de formas nos dicionarios acoutaron o uso da lingua analizada e utilizada nos dicionarios, reducíndoa a unha lingua chamada estándar que recolle as unidades léxicas e fraseolóxicas máis frecuentes e compartidas pola maior parte dos usuarios. Este proceso e os criterios de selección deixaron de lado outras moitas expresións que posúen, dentro do macromodelo diasistemático⁶, unhas marcas características de grupos sociais, usos rexionais, xeracionais, frecuencias de uso, expresións en desuso, etc. Por exemplo:

Modelo de marcaxe diasistemático:

Cadro 1

diastrático	estándar, culto, familiar, popular, coloquial, vulgar, argótico
diatópico	americanismos, dialectoloxía, rexionalismo
diacrónico	arcaico, neoloxismo
diaintegrativo	latín, argot
dianormativo	correcto, incorrecto
diaconnotativo	infantil, pexorativo, apreciativo
diamediático	oral, escrito
diafásico	formal, informal
diatextual	xornalístico, administrativo, literario
diatécnico	linguaxe de especialidade
diafrecuencia	raro, frecuente

Existe, daquela, frecuentemente, un desfase considerable entre o continuo e imparable proceso de remodelación dos actos de comunicación, constantemente obrigados a readaptarse, e o material que os lexicógrafos insiren nos dicionarios. Así, por unha banda están as UF da lingua clásica, a miúdo xa en desuso por pertenceren a un uso non xa doutras xeracións, senón tamén a unha concepción diacrónica, e que, polo tanto, xa non son representativas dos usos e estados lingüísticos que se van sucedendo. Pola outra,

⁵ Poderíamos comprendelo mais non o xustificamos, xa que estas ausencias dificultan a posibilidade de consulta, tanto para os usuarios que non coñecen a expresión, como para os estudantes que desexan aprender un idioma, ou para os tradutores, que ó non atoparen esa UF ven dificultada a súa labor e enfróntanse a un problema de comprensión.

⁶ Unha das descrições do modelo diasistemático máis completa foi realizada por F. J. Haussmann, v. Blanco (2001: 52-53).

atópase o uso presente da lingua, marcadamente innovador, que se ha de ir transformando e adaptando ós constantes cambios que se producen na lingua polos usos xeracionais e as diferentes necesidades e realidades sociais, e que se plasma en novos vocábulos e expresións. Este desfase, que é unha das deficiencias que nos propoñemos paliar cos dicionarios electrónicos, é moi patente nos dicionarios clásicos.

Numerosas UF que aparecen nos dicionarios son as pegadas de épocas pasadas e xa non son representativas do estado vixente da lingua activa, xa que pertencen a un uso xeracional caduco, adoito diacrónico, a unha concepción social e laboral diferente⁷. Esa falta de adecuación conceptual ou composicional leva a que o falante empregue unidades fraseolóxicas que lle presentan os seguintes problemas de comprensión e interpretación.

- Empréganse fraseoloxismos con palabras que xa só se utilizan na lingua desas expresións. Ex.:
 - o *salir de naja*
 - o *no decir (ni) oste ni moste*
 - o *no decir (ni) oxe ni moxte*
 - o *buscar pan de trastrigo*

- Empréganse expresións que pertencen a outras realidades: vocabulario do campo, refráns meteorolóxicos, mundo laboral obsoleto como por exemplo o relativo ó campo ou ó mundo do cabalo, que tiveron moita importancia noutras épocas pero que os usuarios da lingua xa non senten como propias, posto que non saben a que se refiren exactamente, é dicir, descoñecen o posible feito histórico no que se basean, etc. Ex.:
 - o *cumplir con la parroquia* (DUE): “comulgar por Pascua”.
 - o *costar un Potosí* (DUE): “costar algo mucho dinero”, referencia á colonización española de Hispanoamérica.
 - o *colgarle a alguien el / un Sambenito / San-Benito* (DUE): “acusar injustamente a alguien”.
 - o *de casta le viene al galgo el ser rabilargo* (DUE): “la cualidad de una persona le viene de familia”.
 - o *poner a alguien a los pies de los caballos* (DUE): “desairar, humillar, maltratar”.
 - o *pasar más hambre que un maestro de escuela*⁸.

Este fenómeno, é dicir, o imparabile proceso de remodelación e utilización do vocabulario, das secuencias fixas empregadas na lingua activa, pódese apreciar aínda

⁷ Segundo Rey-Debove (1971: 98): “En Synchronie pure, c’est à dire dans l’instant des contemporains de tous les âges compris entre 15 et 75 ans ont des échanges réels. Mais une personne de 75 ans garde les habitudes de langage de sa jeunesse, correspondant à un autre système lexical, et qui persiste grâce à la mémoire et aux échanges avec les personnes du même âge. Une grande partie du vocabulaire actif de ses 15 ans (communication avec les personnes âgées) lui ne fonctionne plus dans aucun échange, faute d’interlocuteurs. C’est de cette manière que la langue perd d’un côté ce qu’elle acquiert de l’autre”.

⁸ Esta coñecida e empregada locución non vén referenciada nos dicionarios que consultamos (DUE, DRAE, En. Larousse).

cunha maior claridade se cadra nos grupos de expresións parasinónimas. (Ver cadro 2 e 3). No cadro 2:

Cadro nº 2

<p><i>estar en Babia</i> (DUE) <i>estar en las Batuecas</i> (DUE) <i>estar en Belén</i> (DUE) <i>estar en la higuera</i> (DUE) <i>estar en el limbo</i> (DUE) <i>estar en la luna</i> (DUE). <i>estar en las nubes</i> (DUE) <i>mirar a las musarañas</i> (DUE) <i>mirar las telarañas</i> (LARBI)</p>	<p><i>estar en la parra</i></p>
--	---------------------------------

Pódense observar varias expresións que significan practicamente o mesmo se nos cinguimos ás definicións que se dan nos dicionarios (DUE, DRAE): “estar distraído, non enterarse de algo”. Sen embargo, estas locucións non son empregadas indistintamente polas diferentes xeracións de usuarios que compoñen a poboación total activa que utiliza unha determinada lingua. Así, sorprendentemente, segundo unha enquisa que levamos a cabo entre os nosos alumnos na Universidade de Alicante, as expresións *estar en Babia/en las Batuecas*, mesmo *estar en Belén*, así como *mirar a las musarañas/a las telarañas* xa non son comprendidas pola maioría dos estudantes de 20 anos.

Por outra banda, existe xustamente o fenómeno inverso, é dicir, que a lingua activa dunha determinada fase lingüística crea outras unidades que non aparecen nos dicionarios, que adoitan tardar bastante tempo en incorpora-las novas creacións ou adaptacións da lingua. Estes exclúenas debido á súa inestabilidade ou á súa caducidade na lingua, xa que múltiples UF aparecen, son empregadas durante certo tempo (*estar/ir de guateque*) e posteriormente son substituídas por outras máis modernas (*estar/ir de guerra, hacer la ruta (del bacalao); estar hasta el punto com*⁹).

Tamén é verdade que noutras ocasións, os dicionarios, que como xa sinalamos anteriormente adoitan representar unha lingua estándar, non incorporan expresións que se manteñen na lingua colectiva durante moito tempo debido a diferentes niveis de uso. Ese é o caso de *ser más agarrado que un tango* ou *ser más agarrado que un catalán*, de uso corrente e que non aparecen nos dicionarios, mentres que *ser más agarrado que un chotis* si que figura no DRAE.

Outro exemplo representativo podería se-la serie de expresións parasinónimas de estar farto de algo ou de alguén (ver cadro 3), que teñen unha escasa repercusión nos dicionarios clásicos, que non inclúen as expresións que se citan na segunda columna do cadro seguinte (*estar hasta los huevos/hasta el coño/hasta los mismísimos/hasta el nabo*, etc.) e que, sen embargo, teñen unha gran representatividade na lingua activa da mocidade e dos non tan novos, así como, evidentemente, tampouco incorporan aínda expresións recentes do tipo de *estar hasta el punto com*, que representan como os

⁹ Esta expresión sería un exemplo de moi recente aparición na lingua activa. Só co paso do tempo poderemos sabe-lo seu éxito real na lingua.

usuarios empregan a linguaxe activa nese imparable e continuo proceso de creación e remodelación das linguas.

Cadro nº 3

<i>estar hasta el coco de (DUE)</i> <i>estar hasta los cojones de (DUE)</i> <i>estar hasta la coronilla de (DUE)</i> <i>estar hasta el culo de (DUE)</i> <i>estar hasta el gollete de (RAE)</i> <i>estar hasta el gorro de (DUE)</i> <i>estar hasta el moño de (DUE)</i> <i>estar hasta las narices de (DUE)</i> <i>estar hasta la punta de los pelos (DUE)</i> <i>estar hasta los pelos de (DUE)</i> <i>estar hasta por encima de la cabeza de (DUE)</i>	<i>estar hasta el coño de</i> <i>estar hasta el punto com de</i> <i>estar hasta los huevos de</i> <i>estar hasta los mismísimos de</i> <i>estar hasta el nabo de</i> <i>estar hasta los ovarios de</i> <i>estar hasta el pirri de</i> <i>estar hasta el pito de</i> <i>etc.</i>
---	---

Sería conveniente, daquela, que os dicionarios incorporasen estas UF, xa que ó non estaren recollidas e tratadas neles, a súa escasa representatividade dificulta o coñecemento de numerosas fórmulas por parte de:

- os usuarios dun idioma.
- os estudantes que desexen aprender ese idioma.
- os tradutores que non saben realmente cal das combinacións é o equivalente real de tradución.

3. Información lexicográfica

Unha vez demostrado o número limitado de LV que aparece nos dicionarios, pasaremos a analizar desde un punto de vista lexicográfico a información presente nestas obras e que poda facilitar ou “complicar” a comprensión, a localización e o correcto uso, tanto conceptual como gramatical, destas unidades.

3.1. Localización das UF nos dicionarios

Xeralmente, para localizar unha LV / UF nos dicionarios hai que ter en conta que estarán definidas ou aparecerán no artigo correspondente a unha das palabras que forman a expresión. Preferentemente, esta será o substantivo da expresión ou calquera palabra usada como tal¹⁰, é dicir, que a LV *bajar alguien el gallo* buscarase en *gallo* e *andar en lenguas* buscarase en *lenguas*. Aínda que é certo que a maioría dos dicionarios consultados segue estas pautas, observamos, en ocasións, e dependendo do dicionario, distintas pautas que poden ás veces facilita-la localización das LV. Por exemplo:

- A LV *cantar de plano* aparece no DUE, no DRAE e no LARBI en *cantar* e non en *plano*, mentres que no DFDEA aparece en *plano*.

¹⁰ Un exemplo moi claro constitúe a LV *cantarlas claras*, que tamén atopamos coa forma *cantar las claras*. No primeiro caso, figura no artigo de *cantar* (xa que no caso de non haber posibilidade de incluír unha UF primeiro a partir do substantivo, despois do verbo, fariase a partir do adxectivo). No segundo caso, *cantar las claras* figura no DUE en *claras*, xa que o artigo lle confire un valor de substantivo a *claras*.

- *Cargar las tintas* aparece no LARBI en *tintas*, facendo referencia a cargar e recargar; tamén aparece no artigo do verbo *cargar* pero xa non o atopamos en *recargar*.
- *Cantar(le) las cuarenta a e comerse las palabras* aparecen no LARBI en *cantar*, en *cuarenta*, en *comer* e en *palabra*. Sucede o mesmo con *anegarse en llanto e arrastrar a uno por los suelos*.
- A LV *adorar el santo por la peana* non aparece no DRAE nin no GDEBI, mais aparece en *santo* no DFDEA (“tratar de agradar a una persona siendo amable y complaciente con otra ligada afectivamente a ella”) e no LARBI (“courtiser la mère pour avoir la fille”). No DUE aparece como referencia en *peana*, que remite a *adorar el santo por la peana*, sen que apareza nin en *adorar*, nin en *santo*, polo que non hai definición.
- *Cantar la palinodia* aparece no DRAE, no DFDEA e no LARBI en *palinodia*, cunha entrada como forma ou locución, mentres que no DUE figura dentro dun artigo que hai que ler ata o final para atopala, xa que non vén caracterizada como locución senón como frase informal.

Vimos de observa-los resultados das LV do noso estudio que aparecen nos distintos dicionarios analizados. Poderíamos pensar que os dicionarios van incluír aquelas que son máis correntes, as máis habituais, as máis coñecidas pola poboación, sen embargo, observamos que é difícil atopar unha mesma LV que apareza á vez nos 4 ou 5 dicionarios consultados. Así, parece incomprendible que formas como *cambiar de disco* non aparezan no MM / DRAE, ou que *cortar un traje a alguien* non o faga no dicionario da RAE.

Das 175 LV que analizamos detidamente, soamente coinciden en tódolos dicionarios coa mesma forma as seguintes LV:

- *andarse por las ramas*
- *bailarle el agua a alguien*
- *bajar el tono*
- *bajar los humos a alguien*
- *calentar(le) las orejas a alguien*
- *cantar victoria*
- *cantar(le) la cartilla a alguien*
- *comerse las palabras*

Se ben é verdade que outras moitas LV coinciden case totalmente dun dicionario a outro, a consulta dos distintos dicionarios empregados fai aparecer múltiples variantes paradigmáticas que non figuran en todas e cada unha das obras consultadas. Ex.: na primeira páxina da nosa lista de expresións analizadas aparece a LV *abrir [el, su][alma, corazón, su pecho] a otra persona*, que se poderá empregar con calquera destas formas ou variantes paradigmáticas: *abrir el alma a otra persona, abrir su alma a otra persona, abrir el corazón a otra persona, abrir su corazón a otra persona, abrir el pecho a otra persona, abrir su pecho a otra persona*. Con todo, se buscamos estas formas nos distintos dicionarios observamos que:

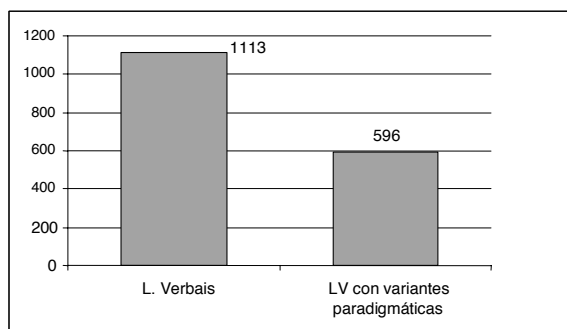
- No DUE aparecen soamente *abrir su corazón y su pecho a otra persona*.
- No DRAE aparecen *abrir su alma* con remisión a *abrir su pecho* e *abrir su corazón* aparece en *corazón* con remisión a *abrir su pecho*.
- no LARBI aparecen as formas *abrir el corazón* en *abrir: ouvrir son coeur*, e *abrir su pecho* en *pecho: ouvrir son coeur*.
- No GDEBI aparece *abrir el corazón a alguien: ouvrir son coeur à qq'un*.
- No DFDEA aparece *abrir el alma una persona a otra* e *abrir el corazón y el pecho una persona a otra*.

É evidente que todas esas posibilidades deberían coñecerse e figurar nos dicionarios para poder utilizarse en consultas lingüísticas, pero supoñen un gran labor de investigación e de recompilación e un gasto que as editoriais non están dispostas a asumir.

Volvendo ás variantes paradigmáticas, observamos dous tipos de LV na nosa listaxe.

- Aquelas que son invariables, que non presentan variación ó cambiarmos algún dos seus elementos: *afilar el puñal, adorar el santo por la peana, buscar(le) la boca a alguien, cantar la gallina, comerse las palabras, cantar victoria*, etc.
- Aquelas que si presentan variación dalgún dos seus elementos: *abrir [su alma, su corazón, su pecho] a otra persona, [coger, pillar] por banda a alguien*.

Esta é unha característica moito máis frecuente do que se cree, xa que dun total de 1.113 LV dos actos do discurso que compoñen o noso repertorio, atopamos variantes paradigmáticas en 596 formas, isto é, nun 53,5%.

Esta variación pode afectar a tódolos compoñentes das LV, podendo aparecer variantes paradigmáticas:

- do verbo: *[contar, decir, hablar] maravillas de, [calentar(le), quebrar(le), quebrantar(le), romper(le)] la cabeza a alguien, [agarrar(le), coger(le), tomar(le)] la palabra a alguien*.
- do substantivo: *(no) andarse [por las márgenes, por rodeos], cortar(le) [un vestido, un traje, un sayo] a alguien*.
- do determinante: *andar sobre [aviso, el aviso], cerrar [el, su pico]*.

Ás veces, as variantes paradigmáticas poden mesmo ser de varios dos compoñentes á vez: [arrastrar, tirar] [por los suelos, por el fango], [cargar(le), echar(le)] [el muerto, el mochuelo, las cabras] a alguien.

Non tódolos dicionarios inclúen variantes paradigmáticas, ou tódalas variantes paradigmáticas, nos casos onde outros si o fan, polo que se pode dar o caso de consultar un dicionario que non recolla unha ou varias variantes e pensar que esa UF non ten, cando outros dicionarios empregan outra forma. Ex.:

- O DRAE utiliza a forma *andar con la(s) cruz / cruces a cuestras* e o LARBI *llevar la cruz a cuestras*.
- O DRAE emprega a forma *clamar en el desierto*, o GDEBI a forma *predicar en el desierto* e o DUE e o LARBI utilizan [*clamar, predicar*] *en el desierto*.

Evidentemente, algunhas destas variantes paradigmáticas serán empregadas con moita máis frecuencia ca outras polos usuarios da lingua activa e sería conveniente que tamén existise algunha información relativa á súa frecuencia de uso. Hoxe por hoxe pódense por fin utilizar os recursos das novas tecnoloxías e realizar buscas nas ferramentas creadas pola Real Academia de la Lengua Española chamadas CORDE (*Corpus Diacrónico del Español*) e CREA (*Corpus de Referencia del Español Actual*) así como nos buscadores que existen en Internet¹¹. Combinando os dous realizamos unha busca para comprobar cal de entre tódalas LV parasinónimas de “falar moito” era a máis frecuente en francés e español, cos seguintes resultados.

LV	CORDE	CREA
[cascar, hablar] como / más que un sacamuelas	4	0
dar(le) a la húmeda	0	2
dar(le) a la sin hueso	7	3
hablar como una cotorra	7	6
hablar como un loro	4	3
hablar como una chicharra	0	0
hablar más que siete	2	0
[hablar, charlar] hasta por los codos	68 (48 /20)	74 (62 /12)
hablar más que una urraca	2	0
Hablar mas que [treinta, siete] procuradores	2	0
hablar por siete	0	0
hablar por veinticinco	0	0
[ser de, tener] la palabra fácil	5	3
tener la lengua larga	3	3
tener mucha lengua	5	1
[tener la, ser de] palabra fácil	2	3

¹¹ Tódolos grandes idiomas e países con recursos suficientes xa teñen ferramentas deste tipo. Por ex.:

FRANTEXT	150 millóns de palabras para o idioma francés
British National Corpus	100 millóns de palabras en inglés
Brown Corpus	100 millóns de palabras en inglés americano.
Cobuild	450 millóns de palabras en inglés

3.2. As definicións

Unha vez localizadas as unidades buscadas, poderíamos tamén comproba-la similitude/diferenza das definicións que aparecen nos distintos dicionarios, xa que tamén é verdade que as máis das veces atopamos definicións similares. Ex.:

- *Abrir [su, el (alma, corazón, pecho)] a.*
- No DUE atopamos para *abrir su corazón*: “sincerarse con ella” e para *abrir su pecho*: “franquearse con ella; descubrirle algún secreto o intimidad”.
- No DRAE, atopamos para *abrir su alma* unha remisión a *abrir su pecho a otra persona*; para *abrir su corazón*, outra remisión a *abrir su pecho a otra persona* e para *abrir su pecho a otra persona*: “descubrirle o declararle su intimidad”.
- No DFDEA lemos para *abrir su alma*: “permitir(le) conocer sus pensamientos íntimos, hablándole sinceramente”.

Ou case similares. Ex.:

- *Alzar [levantar] el gallo.*
- No DUE: “levantar la voz *insolente o agresivamente hablando con alguien”.
- No DRAE: “manifestar soberbia o arrogancia en la conversación o en el trato”.
- No DFDEA: “hablar con arrogancia”.
- *Bailar(le) el agua a alguien.*
- No DUE: “tratar de serle grato *adulándole, halagándole, lisonjeándole o dándole en todo la razón”.
- No DRAE: “adelantarse, por cariño o adulación, a hacer lo que supone que ha de serle grato”.
- No DFDEA: “halagar(le), o hacer o decir lo que ha de ser(le) grato”.

Otras veces descubrimos definicións totalmente diferentes. Ex.:

- *No abrir, descoser [despegar o desplegar] la boca:*
- No DUE: “no decir absolutamente nada”.
- No DRAE: “callar cuando se debería hablar”.
- *Bajar(le) los humos a:*
- No DUE: “humillarle”.
- No DRAE: “domar su altivez”.
- No DFDEA: “doblegar su orgullo o altivez”.

3.3. Remisións

Xa vimos anteriormente como ás veces aparecía un sistema de remisións que dificultaba a localización exacta das LV. O mesmo sucede coas definicións, xa que en moitas ocasións, cando existen variantes paradigmáticas, para economizar espazo, os dicionarios só poñen a definición nunha das variantes paradigmáticas, polo que os usuarios deben segui-las instrucións dadas por estas obras e volver consulta-las outras UF para atopalo significado exacto da secuencia fixa que se está a buscar.

Así, no DUE, cando buscámo-la expresión *cerrar la boca a alguien* debemos acudir á súa variante *tapar la boca a alguien*, que nos indica entón o significado: “hacer que no acuse, que no proteste, que no divulgue algo comprometedor que sabe, etc., con dádivas, amenazas, etc.”.

Este sería o caso de numerosas locucións, como por exemplo: *no decir alguien esta boca es mía* e *no descoser [despegar o desplegar] la boca*, que remiten a *no abrir la boca*; de outras como *coserse la boca*, *cerrar la boca*, que no DRAE equivale a “*callar la boca*”. 1. fr. coloq. callar (ll no hablar). 2. fr. coloq. callar (ll cesar de hablar). 3. fr. coloq. callar (ll cesar de gritar, de llorar, de hacer ruido, etc.)” e que no DUE equivale a “*estar *callado*. No decir nada. Guardar un secreto. O cerrar [coserse o guardar] la boca”.

A LV *correr las lágrimas*, aparece no DUE no catálogo final de *llorar* como: *correr las [o deshacerse en] lágrimas*, pero buscando esa mesma LV en *correr* ou *lágrimas* non volvemos ter información ó respecto.

Ás veces atopámo-la mesma forma nos dicionarios mais cun significado totalmente distinto, debido á homonimia dalgunhas UF. Evidentemente, se existe un tratamento máis que deficitario no referido á incorporación das LV / UF nos dicionarios, estes tampouco van tratar sistematicamente todos e cada un dos significados que poidan te-las LV. Poñemos como mostra un exemplo moi ilustrativo, trátase da forma *aguzar los dientes*, para a que atopámo-los significados seguintes:

- No DRAE: “prevenirse o disponerse para comer, cuando está pronta o inmediata la comida”.
- No DUE: non aparece.
- No DFDEA: non aparece.
- No GDFH de Larousse aparece e ademais atopamos todos estes significados:
 - o “prepararse la comida”,
 - o “ansiar una cosa”,
 - o “apropiarse indebidamente de una cosa que se administra o custodia”,
 - o “murmurar, refunfuñar”,
 - o “enfrentarse a las dificultades de un asunto”,
 - o “criticar a alguien”.
- No LARBI atopamos outro novo significado, totalmente diferente:
 - o *Aguzarse los dientes*: “se faire la main”, é dicir, segundo o *Dictionnaire des expressions et locutions figurées*: “s’exercer à un travail réclamant de l’habileté manuelle”.
- No GDEBI atopamos de novo este significado:
 - o *Aguzarse los dientes*: “se faire la main”.

Obviamente, isto tradúcese nun tratamento altamente deficitario das UF nos dicionarios, que produce grandes baleiros de información ós posibles usuarios destas obras. Ademais, o significado atopado nos dicionarios bilingües presenta outro problema importante que por si só daría lugar a un detallado artigo: é correcta a tradución, xa que en ningún dos dicionarios que empregamos para elabora-lo dicionario electrónico que estamos a preparar (páxina 4) atopamos ese significado? Trátase, polo tanto, dun erro? Existe ese

significado pero non aparece en ningún dicionario? Para máis seguridade, verificámo-los seus posibles significados, remontándonos no tempo, na *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, volume 18, por ser esta un referente de peso, sen atopar ese significado. Por outra banda, tentamos recoller información referente a esta expresión preguntándolle a múltiples persoas, mais tampouco coñecían ese significado.

3.4. Información diastrática

Así mesmo, observamos outro desfasamento nos dicionarios relacionado coa clasificación diasistemática que afecta neste caso ás marcaxes diastráticas, é dicir, ós niveis de lingua, e que ten moito que ver cos sistemas de clasificación elaborados polos lexicólogos e lexicógrafos.

A clasificación tradicional presenta as seguintes posibilidades para os rexistros de lingua:

Diastrático	culto, literario, estándar, familiar, popular, coloquial, vulgar, argótico
-------------	--

A aplicación destes valores para cualificar tódolos compoñentes simples ou complexos dun dicionario é un proceso complicado e adoito subxectivo. Existe demasiado frecuentemente unha gran confusión para decidir a que rexistro de lingua pertence este ou aquel compoñente libre ou fixado. Aínda que hai que recoñecer que non aparecen case problemas cos chamados niveis altos, que poderíamos resumir como culto/literario (*adorar el becerro de oro, adorar el santo por la peana, poner de oro y azul a alguien*), ou estándar ((*no*) *andarse con rodeos, comerse las palabras, abrir su [alma, corazón, pecho] a*), pola contra, existe un gran dilema coas UF de nivel baixo ou subestándar da lingua: familiar, popular, coloquial e vulgar (*cagarse en los muertos de, cambiar de discolde rollo, cerrar el pico, cantar la palinodia*). Ó non estaren nitidamente definidos os rexistros de lingua deste nivel, como os anteriores, e sobre todo ó non existir unanimidade canto á pertenza a un ou outro, dáse con iso pé á aparición da subxectividade á hora de cataloga-las secuencias nun ou noutro nivel. Así, o que para unha persoa é familiar, para outras pode ser popular, ou o que para alguén é vulgar, pode non selo para outra persoa, etc. Ademais, non temos que esquecer-lo carácter creativo, evolutivo e integrador das linguas, que a miúdo termina por integrar e facer súas numerosas creacións de grupos marxinais, sociais, xeracionais, etc. Desta forma, o que hoxe pode ser considerado como vulgar ou mesmo argótico, pode non selo dentro duns anos. Por exemplo, a LV *cantarlas claras* é coloquial para o DRAE e para o DFDEA e familiar para o LARBI, mentras que o DUE e o GDEBI non dan información a ese respecto.

Hai que considerar, daquela, que para eses dicionarios esa LV é estándar? Queremos deixar claro que este fenómeno é universal. Por exemplo, a LV francesa *fermer sa boîte* pertence ó rexistro familiar no dicionario de expresións de Alain Rey e ó rexistro vulgar para o *Larousse*. A expresión *en avoir sa claqué* é argótica para o *Grand Robert*, popular para o *Grand Larousse Encyclopédique* e familiar para o *Lexis*.

Para amosa-lo tratamento dado polos dicionarios a este tipo de información, propoñemos a continuación dous cadros. No primeiro analizámo-lo tratamento diastrático dado por cinco dicionarios (DUE, DRAE, DFDEA, LARBI, GDEBI) a algunhas LV.

	DUE	DRAE	DFDEA	LARBI	GDEBI
<i>cantarlas claras</i>	sen cualificar	coloquial	coloquial	familiar	sen cualificar
<i>poner a alguien como chupa de dómine</i>	sen cualificar	coloquial	coloquial	figurado	sen cualificar
<i>lamer(le) el culo a alguien</i>	vulgar	vulgar / malsoante	coloquial	non aparece	non aparece
<i>cantar la palinodia</i>	informal	non aparece	sen cualificar	familiar	non aparece
<i>cantarle a alguien la cartilla</i>	pouco frecuente	coloquial	sen cualificar	sen cualificar	non aparece

No segundo realizámo-lo mesmo exercicio, pero desta vez cunha serie de LV parasinónimas de “falar moito” en español, co DUE e o DRAE e cos dous dicionarios *Larousse* e *Petit Robert* para o francés. Neste caso, a primeira cruz de cada columna indica se a LV aparece ou non nestes dicionarios e a segunda cruz indica se estes dan información sobre o rexistro de lingua das LV.

LV	DUE	DRAE	LV	L	PR
<i>[cascar, hablar] como/más que un sacamuelas</i>	--	--	<i>avoir bon bec</i>	--	+-
<i>dar(le) a la húmeda</i>	+-	--	<i>avoir bien de la langue</i>	--	--
<i>dar(le) a la sin hueso</i>	+-	--	<i>avoir la langue bien pendue</i>	--	+-
<i>hablar como una cotorra</i>	+-	--	<i>avoir la langue pendante</i>	--	--
<i>hablar como un loro</i>	--	--	<i>avoir la parole facile</i>	--	+-
<i>hablar como una chicharra</i>	--	+-	<i>avoir une fameuse platine</i>	+-	+-
<i>hablar más que siete</i>	--	--	<i>avoir une [fière, bonne] tapette</i>	+-	++
<i>[hablar, charlar] hasta por los codos</i>	+-	+-	<i>être bavard comme une pie</i>	--	+-
<i>hablar como un papagayo</i>	--	--	<i>être bavard comme une pipelette</i>	--	+-
<i>hablar mas que [treinta, siete] procuradores</i>	--	--	<i>être bavard comme une concierge</i>	--	--
<i>hablar más que una urraca</i>	--	--	<i>être piqué par une aiguille de phono/gramophone</i>	--	--
<i>hablar por siete</i>	--	--	<i>[être, parler] comme un moulin à paroles</i>	--	--
<i>hablar por veinticinco</i>	--	--	<i>[jaser, parler] comme une pie</i>	+-	--
<i>[ser de, tener] la palabra fácil</i>	--	--	<i>parler comme une machine à coudre</i>	--	--
<i>tener la lengua larga</i>	--	--			
<i>tener mucha lengua</i>	--	--			
<i>[tener la, ser de] palabra fácil</i>	--	--			

Os resultados falan por si mesmos e son un reflexo fiel do escaso tratamento das unidades fraseolóxicas, así como da escasa información diastrática que ofrecen os dicionarios en xeral.

Para prever este tipo de situacións equívocas para os falantes e, máis aínda para os tradutores, pensamos que sería oportuno chegar a un acordo para evitar máis diverxencias no que respecta ó rexistro lingüístico dos compoñentes da lingua e reduci-los niveis de rexistro. Dado que parece haber unanimidade para un nivel culto, deixariamos entón:

1. un nivel culto que incluíría os valores literario e culto.
2. un nivel estándar.
3. un nivel que se podería chamar de rexistros baixos, substándar, etc. e que incluíría os rexistros familiar, popular, coloquial e mesmo vulgar, aínda que sería neste punto onde xurdirían, posiblemente, máis dúbidas.

4. un nivel de vocabulario ou expresións argóticas.

3.5. Información morfosintáctica

Ademais da falta de incorporación das unidades fraseolóxicas e do escaso tratamento dos rexistros lingüísticos, cabería tamén facer referencia á pouca información de carácter sintáctico das unidades tratadas e a mala xestión ou presentación da mesma. Os dicionarios deberían dar polo menos para as UF a mesma cantidade de información que para o resto das unidades non fixadas na lingua, para permitirilles ós usuarios dispoñer de toda a información morfosintáctica precisa para utilizalas correctamente. Así, por exemplo, a gran variedade estrutural de UF non vén tratada, xa que os dicionarios as incorporan de forma desordenada. Por outra banda, existen deficiencias na presentación destas formas, como as que aprecia Santamaría (2003: 48):

- indecisión na forma da expresión, aportando unha soa das variantes gráficas sen que esta sexa sempre a máis usual (*a boca jarro* no canto de *abocajarro*).
- indecisión á hora de lematiza-la expresión, que unhas veces aparece cun verbo co que se combina frecuentemente e outras sen forma verbal (*de estampía* / *salir de estampía*).
- inclusión das expresións con ou sen preposicións (*en ayunas* / *ayunas*).

Para cada UF / LV deberíanse indicar tamén dunha maneira clara, para evitarlle posibles erros ó usuario, o tipo de obxecto, se é humano (up = unha persoa), ou non humano (uc = unha cousa¹²) e o tipo de complemento.

Non é o mesmo dicir *cerrar la boca* que *cerrar(le) la boca a alguien*. Non é o mesmo dicir *hacer(le) cosquillas a alguien* / *Juan le hace cosquillas a María* (tocándolle suavemente os puntos sensibles), que *esta casa le hace cosquillas a Juan* (gustarlle ou producirlle ilusión pensar nela), é dicir: *hacer(le) cosquillas a alguien algo*.

Non existe nos dicionarios que temos consultado un criterio uniforme á hora de indica-lo posible suxeito e os complementos. Se volvemos emprega-lo exemplo da LV *abrir [el su (alma, corazón pecho)] a otra persona*, vémo-lo seguinte:

- DUE: *abrir alguien su corazón a otra persona*.
- DRAE: *abrir alguien su corazón*. Onde aparece unha remisión a *abrir su pecho a alguien*.
- LARBI: *abrir el corazón = ouvrir son cœur*.
- GDEBI: *abrir alguien el corazón a alguien = ouvrir son cœur à qqun*.

Coa LV *coger [agarrar] la palabra a alguien* observamos:

- DUE: *coger la palabra a alguien* ou *cogerse a la palabra de alguien*.
- DRAE: non figura.
- LARBI: *cogerle a uno la palabra*
- GDEBI: non figura.

¹² Poderíase mesmo indicar cando o suxeito é un animal. V. Santamaría (2002: 65).

Este segundo exemplo é interesante, posto que nos amosa o importante que é o tratamento completo dos posibles complementos cos seus réximes preposicionais completos xa que, como veremos no exemplo do DUE, existen diferentes posibilidades que non se poden usar indistintamente combinando ou cambiando as preposicións. Non se pode dicir con ese significado: *coger(le) la palabra de alguien, no cogerse a la palabra de alguien*.

Por todo isto, sería desexable para os usuarios da lingua que estas UF figurasen nos dicionarios, tendo en conta a súa máxima extensión posible, con tódalas súas variantes, é dicir, tendo en conta o réxime preposicional, así como indicando o carácter humano ou non dos suxeitos que as caracterizan.

4. Conclusión

Despois de analizar tódolos datos que empregamos para a elaboración deste artigo, dedúcese claramente que a pesar da importancia das unidades fraseolóxicas nas linguas, o tratamento que lles dan os dicionarios, neste caso ás LV (pero que se podería trasladar a calquera outro tipo de UF), é moi incompleto desde o punto de vista cuantitativo das unidades incorporadas, así como desde o punto de vista cualitativo da información gramatical tratada. De feito, comprobamos como:

- Os dicionarios inclúen un número limitado de LV e as súas definicións non sempre coinciden. Este número é moi reducido nos dicionarios monolingües e excesivamente escaso nos bilingües. Ademais, poucas LV coinciden en tódolos dicionarios consultados.
- Os dicionarios non empregan criterios homoxéneos de inclusión das LV, posto que as inclúen de forma arbitraria sen ningún criterio prioritario, como a frecuencia de uso, rexistros lingüísticos, etc., agás o da competencia léxica dos especialistas que elaboran os dicionarios.
- Non existe tampouco ningún criterio homoxéneo de tratamento das variantes paradigmáticas dun dicionario a outro, así como tampouco do tipo de suxeito ou da información relativa á máxima extensión posible das LV, indicando os seus posibles complementos.

5. Bibliografía

- [DFDEA] SECO, M., ANDRES, O. e RAMOS, G. (2004): *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Aguilar lexicografía, Madrid.
- [DRAE] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1992²¹): *Diccionario de la Real Academia Española*. Espasa-Calpe, Madrid.
- [Dtemático] SEVILLA MUÑOZ, J. e CANTERA DE URBINA, J. (2004): *Diccionario temático de locuciones francesas con su correspondencia española*. Gredos, Madrid.
- [DUE] MOLINER, M. (1977) (1988) (1999): *Diccionario de uso del español*, 2 tomos. Gredos, Madrid.
- [GDEBI] (2000): *Gran diccionario Espasa español-francés / français-espagnol*. Espasa, Madrid.

- [LARBI] GARCÍA-PELAYO, R. e TESTAS, J. (1993): *Larousse moderno français-espagnol, espagnol-francés*. Larousse, Paris.
- BLANCO ESCODA, X. (2001): “Dictionnaires électroniques et traduction automatique espagnol-français” en *Langages* 143,2001,49-70. Larousse, Paris.
- CORPAS PASTOR, G. (1996): *Manual de fraseología española*. Gredos, Madrid.
- DUBOIS, J. (1994): *Larousse de la langue française, Lexis*. Larousse, Paris.
- GARCÍA-PAGE, M. (2004): “¿Locuciones verbales o locuciones adverbiales?” en *Studia Romanica Posnaniensia XXXI*. Poznan.
- GONZÁLEZ, J. L. (1990): *Dichos y proverbios populares*. Edimat, Madrid.
- GONZÁLEZ REY, I. (2002): *La phraséologie du français*. Presses Universitaires du Mirail, Toulouse.
- GROSS, G. (1996): *Les expressions figées en français: noms composés et autres locutions*. Ophrys, Gap-Paris.
- GROSS, M. (1982): “Une classification des phrases ‘figées’ du français” en *Revue Québécoise de Linguistique* 11/2,1982,151-185.
- (1985): “Sur les déterminants dans les expressions figées” en *Langages* 79,1985,89-117. Larousse, Paris.
- (1988): “Les limites de la phrase figée” en *Langages* 90,1988,7-22. Larousse, Paris.
- MEJRI, S. (1997): *Le figement lexical. Descriptions linguistiques et structuration sémantique*. Publication de la faculté des lettres de la Manouba.
- (2000): “Figement et dénomination” en *Meta* 45,2000,609-621. Presses de l’université de Montréal, Montréal.
- MOGORRÓN HUERTA, P. (2002): *La expresividad en las locuciones verbales en francés y en español*. Publicaciones Universidad de Alicante, Alicante.
- (2004): “Los diccionarios electrónicos fraseológicos, perspectivas para la lengua y la traducción” en *Estudios de lingüística de la Universidad de Alicante* 12,2004,381-400. Cifuentes, J.L. e Azorín, D. (eds.), Universidad de Alicante.
- REY, A. e CHANTREAU, S. (1979): *Dictionnaire des expressions et locutions figurées*. Larousse, Paris.
- REY, A. e REY-DEBOVE, J. (dir.) (1990): *Le Petit Robert I. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Société du nouveau Littré, Paris.
- REY, A. (1992): *La terminologie. Noms et notions*. Presses Universitaires de France, Paris.
- RUIZ GURILLO, L. (1997): “Aspectos de fraseología española.” en Anejo XXIV de *Cuadernos de Filología*. Universitat de València, València.
- SANTAMARÍA PÉREZ, I. (2003): *La fraseología española en el diccionario bilingüe*. Publicaciones Universidad de Alicante, Alicante.
- SCHAPIRA, CH. (1999): *Les stéréotypes en français: proverbes et autres formules*. Collection l’essentiel français. Ophrys, Paris..
- VV.AA. (1915): *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, Tomo 18. Espasa-Calpe, Madrid.
- ZULUAGA, A. (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Studia romanica 10, Verlag Peter Lang, Frankfurt.

Notas para unha análise comparativa das nocións de *restrición léxica e colocación*

Eva María Muñiz Álvarez

Universidade de Santiago de Compostela

As novas achegas sobre lexicoloxía recoñecen a existencia de leis que regulan a combinatoria léxica das linguas e, implicitamente, falan dunha dimensión da sintaxe que vai máis alá das descrições xerais que recollen as gramáticas e que configura un nivel de restrición lingüística ignorado ata hai ben pouco. No afondamento desta restrición xorden dúas nocións que artellan as actuais teorías lexicolóxicas do castelán: a colocación e a restrición léxica, que estas páxinas pretenden revisar dun xeito comparativo.

Palabras clave: lexicoloxía, combinatoria léxica, colocación, restrición léxica.

The new advantages on lexicology recognize rules in the lexical combinations and, implicitly, state a syntactic level lower than the general descriptions registered in grammars, ignored until today. In the study of this syntactic restriction, there are two notions that support the present lexicological theories on Spanish: collocation and lexical restriction. This paper intends to review both of these notions comparatively.

Key words: lexicology, lexical combination, collocation, lexical restriction.

A investigación lexicolóxica actual mostra un interese crecente pola combinatoria. Vencido o mito da asistematicidade do léxico, cada vez son máis os autores que se achegan a este eido lingüístico como a unha terra en barbeito da que se agardan grandes froitos. Nesta ruptura, as nocións de *restrición léxica e colocación* constitúen importantes ferramentas de traballo que cómpre diferenciar.

1. O concepto de restrición léxica

Pódese dicir que a noción de restrición léxica é un concepto do trinque na historiografía lexicolóxica hispánica. Debe o seu nacemento a Ignacio Bosque e a súa aplicación á lexicografía deu lugar a *Redes. Diccionario combinatorio del español contemporáneo* (en diante *Redes*).

Na presentación dos principios teóricos que fundamentan o dicionario *Redes* (Bosque 2001a, 2001b, 2003 e 2004), o autor explica que –en contra do que se adoita reiterar– as combinacións como *perspectiva halagüeña*, *conocer sobradamente*, *ignorancia supina* ou *prohibir terminantemente* non presentan unha relación exclusiva entre lexemas. A revisión do corpus evidencia que, por exemplo, o adxectivo *supino* aparece combinado con *ignorancia*, pero tamén con *incompetencia*, *inutilidad*, *necedad*, *desconocimiento*, *estupidez*, *ridiculedz*, *imbecilidad*, *hipocresía*, *irresponsabilidad*, *egoísmo*, *cinismo* e algúns substantivos máis, semanticamente próximos (2001: 16). En consecuencia, o autor defende que a restrición léxica do predicado non se reduce a unha serie de unidades desvencelladas entre si, senón que os predicados seleccionan “clases léxicas” máis ou menos extensas. Vexamos, por exemplo, a entrada que propón *Redes* para o predicado HALAGÜEÑO:

halagüeño *adj.* ■ Aparece generalmente modificado por cuantificadores de grado (*poco*, *nada*, *bastante*). Se combina con...

A SUSTANTIVOS QUE DESIGNAN EL FUTURO, ASÍ COMO CIERTAS ESTIMACIONES QUE SE HACEN SOBRE ÉL: 1 futuro ++: Un análisis de la situación jurídica (...) demuestra que su futuro no es muy *halagüeño*. SEM031096 **2 destino +:** ...el eterno retorno de los que huyen de la pobreza en busca de un destino más *halagüeño*. EME170896 **3 expectativa +:** Además, las expectativas de futuro son *halagüeñas*, ya que cada vez nacen más... EME131096 **4 previsión + [...]** **5 pronóstico [...]** **6 augurio [...]** **7 devenir [...]** **8 predicción [...]** **9 perspectiva [...]** **10 trazado - [...]** **11 bienaventuranza - [...]**

B SUSTANTIVOS QUE DESIGNAN DATOS, RESULTADOS Y OTROS INDICADORES ANÁLOGOS. TAMBIÉN CON OTROS QUE EXPRESAN EL RESULTADO, GENERALMENTE CUANTIFICABLE, DEL PROCESO DE OBTENERLOS: 12 dato ++: El dato me pareció de lo más *halagüeño*. ABC150193 **13 cifra +:** Mientras tanto (... envía cifras *halagüeñas*, notificaciones en las que se habla del incremento... DLA281097 [...]) **14 resultado +:** ...llegó a Santander armado con los *halagüeños* resultados que han logrado las películas españolas [...]) **15 diagnóstico [...]** **16 plan [...]** **17 sondeo [...]** **18 balance [...]** **19 tasa [...]** **20 estadística [...]** **21 parte [...]** **22 encuesta [...]** **23 detalle - [...]** **24 radiografía - [...]** **25 comportamiento - [...]** **26 crecimiento - [...]** **27 ejercicio - [...]** **28 cota - [...]** **29 cotejo - [...]** **30 indicador - [...]** **31 versión - [...]**

C SUSTANTIVOS QUE DESIGNAN PERÍODOS O LÍMITES TEMPORALES: 32 presente: ...las mismas palabras que remiten a un futuro dorado (incomprobable) y a un presente *halagüeño* (verdad a medias)... EME200295 **33 año [...]** **34 comienzo [...]** **35 momento - [...]**

D SUSTANTIVOS QUE DESIGNAN DIVERSOS TIPOS DE TEXTOS O MENSAJES, DE CONTENIDO DESCRIPTIVO O EXPOSITIVO: 36 declaraciónhay una serie de *halagüeñas* declaraciones de política exterior EPD240997 **37 noticia [...]** **38 mensaje [...]** **39 comentario [...]** **40 argumento - [...]** **41 propuesta - [...]** **42 libro - [...]** **43 acepción [...]** **44 llamada - [...]**

E SUSTANTIVOS QUE DESIGNAN LO QUE SE PRESENTA A LA VISTA, ASÍ COMO DIVERSOS ESTADOS DE COSAS, GENERALMENTE PRESENTES, QUE SE DESCRIBEN O SE VALORAN: 45 panorama: En este sentido, el panorama del mercado de transgénicos no es *halagüeño*. POS180699 **46 situación + [...]** **47 imagen [...]** **48 cuadro [...]** **49 realidad [...]** **50 paisaje - [...]** **51 entorno - [...]** **52 hecho - [...]** **53 ilusión - [...]** **54 visión [...]**.

F OTROS SUSTANTIVOS; POSIBLES USOS ESTILÍSTICOS:

▮ Véase también: **esperanzador**, **favorable**, **propicio**.

De fondo, o concepto de restrición léxica presupón unha relación entre a intensión (o significado) e a extensión (o ámbito de aplicación) dunha voz e a enunciación das clases léxicas constitúe unha tentativa de describi-la información extensional dos predicados por medio de trazos intensionais. Bosque asegura que as clases léxicas de *Redes* proporcionan información extensional, constituída polas listas léxicas numeradas, e información intensional, achegada polos trazos semánticos dos descritores das clases léxicas.

Evidentemente, non é viable elaborar unha relación de tódalas combinacións léxicas posibles de cada predicado e, no caso de que a técnica chegase a permitir construíla, tal relación carecería de valor lingüístico. Por exemplo, o verbo *escalar*, no sentido de ‘acceder a’, combínase con substantivos que designan lugares altos (*muro, castillo, rascacielos, montaña, acantilado...*), pero a lista das voces do castelán que designan este tipo de localizacións non pertence ó coñecemento da lingua, senón ó coñecemento do mundo. Pola contra, neste mesmo sentido, o verbo *escalar* coaparece con unidades como *posición, puesto, nivel, cargo* e algunhas outras que constitúen parte da extensión de *escalar* e que non poden ser deducidas da intensión do verbo coa axuda do noso coñecemento extralingüístico.

Por suposto, o feito de que unha serie de unidades léxicas se combinen con outras non as converte en clase: cómpre que exista entre elas un vínculo semántico, un trazo que permita integralas como membros dun mesmo paradigma. No caso do predicado *escalar*, o dicionario *Redes* recoñece a existencia dunha propiedade intensional común a tódolos elementos da segunda lista e, así, define a clase léxica dos “sustantivos que denotan lugar que se ocupa, frecuentemente en una escala social o profesional”.

Segundo Bosque (2004: C), as listas léxicas que conforman unha clase posúen catro propiedades fundamentais:

- a) Non se obteñen do coñecemento da realidade, senón da análise do idioma.
- b) Non se dilatan indefinidamente, polo que poden ser descritas, restrinxidas e caracterizadas adecuadamente.
- c) Non se deducen directamente da definición da palabra; é dicir, non proceden da información denotativa ou da intensión dos conceptos.
- d) Deben ser aprendidas especificamente polo que adquire o idioma como primeira ou segunda lingua.

Na opinión do autor, os estudos anteriores describen esta selección mediante uns poucos trazos nominais (‘humano’, ‘animado’, ‘continuo’...), sen dar conta do conxunto de entidades restrinxido polo predicado con moita precisión. A noción de *restrición léxica* –e a de *clase léxica* dependente dela– procura unha ampliación das devanditas aproximacións, acadando unha descrición máis exacta da combinatoria léxica do predicado. Noutras palabras, as clases léxicas xorden para describir sistematicamente a selección léxica dos predicados (de individuos ou de eventos) sobre os seus argumentos (externos ou internos). Se a clase delimita as condicións dun argumento externo, enténdese que o lema *se predica* dos formantes da clase; así, por exemplo, *halagüeño* predícase dos “sustantivos que designan futuro” (*futuro, expectativa, destino*,

previsión...). En cambio, se a clase define as condicións dun argumento interno, débese entender que o lema *selecciona como argumento* os compoñentes da clase léxica; por exemplo, o predicado *escalar* selecciona como argumento “sustantivos que denotan lugar que se ocupa” (*posición, puesto, nivel, cargo...*).

As restricións léxicas que permiten acoutar unha clase léxica poden ter diversa natureza:

- a) Condicións aspectuais. *Redes* ten en conta que a información aspectual léxica tamén pode ser seleccionadora e, así, por exemplo, indica que o adverbio *indefectiblemente* se predica de “verbos que denotan iteración, reincidencia o copia” como *repetir* ou *reproducir*.
- b) Condicións semánticas. É o caso máis habitual. Por exemplo, *Redes* rexistra que o adxectivo *enrevesado* se predica de “sustantivos que denotan análise, justificación o exposición razonada de algo” como *explicación, análisis, interpretación* ou *conclusión*.
- c) Condicións discursivas. Segundo Bosque (2004: CXXXII e segs.), ás veces os paradigmas lingüísticos poden ser ampliados mediante unha operación atributiva implícita, de xeito que determinados elementos que a priori carecen das propiedades intensionais necesarias para formaren parte dunha clase son incluídos no paradigma e, polo tanto, son interpretados discursivamente *como se* fosen membros dese paradigma.

O autor ilustra o fenómeno coa entrada do predicado *borderar*, na que se recoñece unha clase semántica formada polos “sustantivos que designan límites, contornos y otros espacios longitudinales” (como *frontera, orilla, límite...*). Esta clase adoita ampliarse discursivamente ós “sustantivos que designan etapas vitales que se tienen por limitrofes” (*ancianidad, jubilación...*); é dicir, elementos léxicos que poden interpretarse como membros do paradigma, aínda que non pertencen a el dende un punto de vista semántico, xa que carecen das propiedades intensionais definitórias da clase (non denotan ‘límites’) (cf. Bosque 2004: CXVIII-CXIX).

2. O concepto de *colocación*

Como é coñecido, o termo *colocación* emprégase para designar combinacións léxicas como *trabar conversación, vago redomado, discutir acaloradamente, llevarse un disgusto* ou *bandada de pájaros*. A introdución deste concepto na lingüística hispánica é serodia, pero foi recibido con interese notable por parte da comunidade investigadora.

A pesar da gran cantidade de estudos sobre colocacións publicados nos últimos anos, os autores discrepan aínda en puntos esenciais como son as características substantivas das colocacións ou o lugar que lles corresponde no mapa das disciplinas lingüísticas. Por iso, sen pretender solucionar definitivamente estes amplos problemas, defino brevemente a idea de colocación coa que traballo e as súas semellanzas e diferenzas respecto das principais concepcións vixentes¹: entendo por colocación unha combinación

¹ As devanditas concepcións están recollidas en Aguilar-Amat (1993), Alonso (1993 e 2002), Corpas (1997 e 2001), Írsula (1992 e 1994), Koike (2001) e Wotjak (1992, 1996, 1998a e 1998b), principalmente.

sintagmática de dúas unidades léxicas tales que, no proceso de produción lingüística, unha delas (a *base*), esixe ou prefire á outra (o *colocativo*) para expresar algún dos seus significados típicos².

En consecuencia, penso que a noción de colocación se encontra estreitamente vinculada á síntese lingüística, posto que é só no acto elocutivo cando xorden preguntas do tipo de *¿que se fai coa ‘ayuda’?* (*‘se presta’, ‘se recibe’...*) ou *¿que pasa coa ‘desconfianza’?* (*‘reina’, ‘se confirma’...*): o falante busca os colocativos movido pola conciencia de que existe unha palabra específica para o que pretende expresar. O ámbito desa particular selección léxica é o obxecto de estudo propio da investigación colocacional.

Dende esta óptica de produción, as colocacións son sempre combinacións *orientadas, composicionais, típicas e restrinxidas*. Vexamos estas propiedades separadamente:

a) As colocacións son expresións orientadas, porque a selección léxica é exercida sempre dende a base ó colocativo, sen que estes papeis se poidan intercambiar. Por exemplo, na combinación *prestar ayuda*, é o substantivo *ayuda* o que forza a selección léxica do verbo; mentres que en sentido inverso, do verbo ó substantivo, a relación posúe natureza valencial, non colocacional³.

b) Son composicionais, xa que os seus formantes manteñen entre si unha relación conceptual, fronte ás expresións fraseolóxicas, que constitúen unha unidade semántica. Os procesos de metaforización ou desemantización do colocativo, lonxe de comportar unha proba da semiidiomaticidade da colocación (Corpas 1997, Koike 2001 e Alonso 1993 e 2002, entre outros), poden explicarse como parte do proceso de composicionalidade semántica no que os formantes *se xuntan e se axustan* (*taylor*, na terminoloxía de Allerton 1984) para dar lugar ó significado do todo.

Como exemplo, na colocación *sofocar una rebelión* prodúcese un intercambio de información semántica entre o verbo e o substantivo que fai intelixente e intelixible a expresión: dunha banda, *rebelión* adquire certa similitude cun incendio (polo seu ardor, a súa rápida extensión, a irrupción repentina...) grazas ó significado do verbo que o acompaña; e, doutra banda, o verbo *sofocar* xúntase e axústase ó substantivo trabando unha relación de sinonimia contextual con verbos como *reprimir* ou *dominar*: *las rebeliones se apagan* do mesmo xeito que *se sofocan los incendios*.

c) A selección que leva a cabo a base sobre o colocativo posúe carácter léxico-semántico: semántico porque busca a expresión dun determinado significado, e dobremente léxico, na medida en que a preexistencia da base léxica condiciona –e mesmo, nalgúns casos, determina– a elección dunha determinada unidade léxica como colocativo (Alonso 2002).

A modo de ilustración, podemos observa-la diferente selección léxica que exercen os substantivos *relación* e *conversación*: mentres que *las relaciones se guardan e se mantienen*, *las conversaciones se mantienen* pero non **se guardan*. Percíbese, polo

² Para profundar nesta concepción das colocacións pode consultarse Muñiz (2004).

³ No seguinte apartado teremos ocasión de falar desta diferenza máis polo miúdo.

tanto, que os colocativos son elixidos en función dun determinado significado que se desexa expresar (nos exemplos propostos, ‘ter, soste’) e da preferencia ou condición que determine a base léxica.

d) Por último, as colocacións son expresións típicas, nun sentido próximo ós presupostos cognitivos, de xeito que o significado que se pretende expresar constitúe un proceso ou unha calidade típica da base (ou, mellor, da realidade expresada pola base). Seguindo co substantivo anterior, son combinacións típicas *provocar una rebelión, incitar a la rebelión, estallar una rebelión, concluir una rebelión* ou *aplaçar una rebelión*, fronte a combinacións como *imaginar una rebelión, describir una rebelión* ou *desear una rebelión*, nas que o vínculo substantivo-verbal é atípico⁴.

3. Colocación e restrición léxica

Unha vez presentados exiguamente os conceptos de *colocación* e *clase léxica*, afronto a súa análise comparativa, que ten por finalidade delimita-lo ámbito de aplicación propio de cada unha destas ideas. A presentación contrastiva faise tanto máis necesaria canto que gran parte da bibliografía fala das colocacións dende unha óptica puramente formal (como mera coaparición ou como coaparición frecuente) ou –sobre todo no contexto da lingüística hispánica- identificaas coas *implicacións léxicas* de Coseriu (1967). Como é esperable, non se trata dunha análise exhaustiva, senón que se procura diferenciar-lo ámbito de aplicación de cada concepto e a súa utilidade na descrición lexicográfica, aínda que *grosso modo*.

3.1. O ámbito de aplicación

Coido que nos estudos sobre combinatoria léxica de Bosque subxace a identidade entre *colocación* e *implicación léxica*, e iso explica que considere a colocación como un caso extremo da determinación semántica que os predicados exercen sobre os seus argumentos e, xa que logo, rexeite a natureza binaria e léxica do vínculo colocacional para defender unha ligazón semántica de un a moitos (do predicado a tódalas realizacións posibles dos argumentos).

Como consta no primeiro apartado, Bosque observa que, contra o que se afirma decote, as colocacións como *enemigo acérrimo, ignorancia supina* ou *llover torrencialmente* coaparecen con frecuencia, pero non posúen unha relación exclusiva. En consecuencia, o autor defende que a restrición léxica do predicado non se reduce a unha serie de unidades desvencelladas entre si, senón que os predicados seleccionan *clases léxicas* máis ou menos extensas. Dende a óptica de *Redes*, as colocacións son manifestacións concretas da clase léxica que restrinxe o predicado e, por iso, Bosque prefere describi-la combinatoria léxica cunha orientación do predicado ó argumento, é dicir, na

⁴ Írsula (1992) foi o primeiro en falar da tipicidade no contexto dos estudos colocacionais, adaptando a teoría de Rosch (1975). Posteriormente (Írsula 1994), identifica as colocacións cos *virtuemas* de Pottier (1964) en tanto que combinacións típicas.

Nunha liña próxima, Wotjak (1992: 121) recupera a noción de *halo* de Pottier (1975) e indica que o *halo* de "predicaciones admisibles para un determinado sustantivo se ve determinado por nuestro conocimiento procesual predicador y se nutre del conocimiento enciclopédico adquirido".

terminoloxía de Hausmann (1979), do *colocativo* cara á *base*. Deste xeito, cuestiónase a adecuación e a utilidade do concepto de *colocación* na descrición da combinatoria léxica.

Cadro conforme con Bosque en que as colocacións non son combinacións exclusivas, como acabo de expor, tanto se con esa exclusividade nos referimos a que o colocativo se combina unicamente coa base (como en *enemigo acérrimo*); como se falamos da adquisición dun significado novo por parte do colocativo en presenza dunha determinada (e única) base léxica (como en *café solo*). Pese a isto, o feito de que a colocación non se sosteña sobre unha relación semántica exclusiva non é óbice para afirma-lo carácter léxico e binario das colocacións (Bosque 2001a: 17 e 2004: CLII)⁵.

Para a miña idea, as clases léxicas non poden dar conta de toda a combinatoria do léxico, porque existen condicións combinatorias que van máis alá das posibilidades descritivas das clases léxicas. Como vén reiterándose dende Halliday (1966), hai unha restrición contextual inexplicable en termos semánticos xa que algunhas combinacións léxicas, aínda sendo posibles segundo as regras semánticas, están bloqueadas pola *tiranía do uso* (en palabras de Hausmann 1979). Hai que afirmar, polo tanto, que a selección léxica dos predicados posúe *lagoas* ou *descontinuidades*⁶.

Na descrición da extensión dos predicados é lícito deduci-las clases léxicas a partir da combinatoria léxica documentada nos cörpera, abstraendo os trazos semánticos que comparten; pero cómpre salientar que a enunciación deses trazos semánticos non equivale á descrición da combinatoria léxica do lema, precisamente pola constatación de irregularidades nos paradigmas: a indución dos trazos semánticos ás bases léxicas dá como resultado as combinacións posibles, pero non permite discriminar cales destas resultan naturais a oídos nativos. Por exemplo, as combinacións *pasión irrefrenable*, *atracción irrefrenable*, *amor irrefrenable*, *afición irrefrenable*, *interés irrefrenable*... permiten falar dunha clase léxica que *Redes* formula como “sustantivos que designan outras sensaciones o sentimentos intensos o vehementes, muy frecuentemente de atracción, estima o inclinación afectiva hacia las personas o las cosas”, pero isto non equivale a dicir que tódolos substantivos que designan sensacións ou sentimentos

⁵ A existencia de lagoas colocacionais como **gardar unha conversación* pon de manifesto a natureza léxica das colocacións. Esta constatación leva a Alonso (2002: 69) a afirmar que a combinación *gran dolor* é unha colocación porque as expresións **gran fiebre* ou **gran hambre* son imposibles. Á miña maneira de ver, aínda que un colocativo se combine con tódalas bases semanticamente próximas, non deixa de estar seleccionado lexicamente por cada unha das bases; polo tanto, o feito de que un presunto colocativo se combine ou non con tódalas bases colocacionais semanticamente próximas é unha cuestión allea á determinación de se existe ou non colocación en cada combinación particular. Para dicilo doutro xeito, a existencia de lagoas léxicas é unha proba da natureza léxica do vínculo colocacional, pero non é condición imprescindible para poder etiquetar como *colocación* unha combinación léxica determinada.

Canto ós exemplos propostos por Alonso (2002), cómpre subliñar que os seus estudos se cinguen ó castelán actual de España e que se refiren exclusivamente ás colocacións nas que o adxectivo adopta o significado de ‘intenso’. Por iso, entendo que a imposibilidade da combinación non impide a existencia de *gran hambre* como denominación histórica, na que o colocativo toma o contido de ‘extenso’.

⁶ De feito, Bosque (2001a: 39) reconece a existencia de lagoas na selección léxica cando indica que o predicado *contraer* selecciona a clase das ‘enfermidades’ e, con todo, o *resfriado* non se *contrae*.

intensos ou vehementes se combinen de feito co adxectivo *irrefrenable* e, así, temos **aprecio irrefrenable* e **amistad irrefrenable*, entre outras lagoas.

Noutras palabras, en moitas ocasións o descriptor de clase non permite predicir qué realización léxicas da clase se poden combinar co lema e qué combinacións son estrañas ó uso común da lingua. Por exemplo, a entrada de **RESCINDIR** delimita a clase dos “sustantivos que denotan acordo o pacto, generalmente de índole contractual, así como con otros que designan textos de carácter jurídico que suelen contener esos acuerdos” e aparece ilustrada no *Redes* cos sustantivos *contrato*, *convenio*, *acuerdo*, *contrata*, *póliza*, *empleo*, *tratado*, *documento* e *licencia*. Así e todo, os sustantivos *pacto* ou *alianza*, a pesar de responder ás condicións semánticas sinaladas polo descriptor de clase, non se combinan co verbo *rescindir*. En casos como estes, vese que os trazos semánticos que definen as clases léxicas abranguen un continuo extensional que ás veces non é totalmente coincidente coa combinatoria léxica do lema, salpicada de lagoas. En resumo, a extensión semántica e a combinatoria léxica non son conceptos sinónimos.

Bosque admite a existencia de irregularidades no seo dos paradigmas restrinxidos, pero engade que “también se perciben en las clases léxicas que son sensibles a comportamientos sintácticos homogéneos no relacionados con las colocaciones”, como son as diferenzas sintácticas entre *ver* e *mirar*. Así mesmo, o autor tenta paliar-lo problema mediante a inclusión de paradigmas representativos dos realizadores das clases léxicas (Bosque 2001b e 2004). Pero a inclusión dos paradigmas non soluciona completamente o problema, por dúas razóns: pola exclusión dos colocativos máis abstractos e polas limitacións inevitables de todo corpus.

En primeiro lugar, como indica Bosque (2001a: 15), o concepto de *selección léxica* presupón “la naturaleza más o menos abstracta de la selección semántica que realiza cada predicado”, de forma que *Redes* prescinde dos colocativos que seleccionan clases léxicas demasiado amplas, é dicir, que agrupan un número moi elevado de bases. É o caso de *lentamente*, que determina un grupo de eventos tan abstracto (‘accións ou procesos’), que a relación de verbos que constitúe o paradigma é demasiado longa para poder sistematizala.

Posiblemente, o criterio é válido se se trata de describi-la restrición léxica (léase “semántica”) dos predicados; en cambio, dende o punto de vista da combinatoria léxica, non parece adecuado eliminar a priori os colocativos máis abstractos, posto que presentan un comportamento idéntico respecto doutros colocativos máis concretos cos que, de feito, manteñen relacións de sinonimia contextual. Por exemplo, se un falante, a propósito de *ganas*, desexa expresa-lo significado ‘intenso’, poderá selecciona-los colocativos *locas*, *tremendas*, *grandes*, *horribles*, *inmensas*, *verdaderas*, *irrefrenables*...⁷ *Redes* carece de bastantes destes colocativos porque, se ben restrinxen un tipo de entidades (no caso de *grande*, por exemplo, as mensurables), os trazos que determinan

⁷ Pode contrastarse a entrada de GANA(S) de *Redes* coa voz GANA do *Diccionario de Colocaciones del Español* (DiCE), que se encontra parcialmente publicado na rede: <http://www.dicesp.com> ou <http://www.colocacionesp.com>.

estas clases resultan excesivamente abstractos e as listas de substantivos que os forman demasiado longas.

Como se pode ver, os elementos léxicos como *grande* ou *lentamente* ocupan un lugar de pleno dereito entre os colocativos, porque responden ás condicións léxico-semánticas contextuais, independentemente do grao de abstracción do seu significado e das relacións combinatorias máis ou menos restrinxidas. Se prescindisemos dos colocativos máis abstractos, a descrición das relacións colocacionais quedaría truncada, non só pola ausencia dunha gran cantidade de colocativos, senón porque moitos deles son seleccionados con preferencia sobre outros máis intensos, cos que manteñen relacións de sinonimia contextual en virtude do fenómeno de confección semántica.

Como é coñecido, a especialización semántica xustifícase como un dos posibles efectos da interacción contextual de varios elementos léxicos. Ó meu xuízo, non se trata dun tipo de idiomaticidade, senón do proceso xeral de composicionalidade semántica, que lles permite ós significados compoñentes unirse ou *confeccionarse* en favor do significado global da secuencia. Contra o que supón Corpas (1997), a confección semántica (na súa terminoloxía, a *especialización semántica*) non sempre produce unha maior abstracción do significado do colocativo, senón que nos casos nos que este posúe illadamente un significado xenérico (unha intensión feble), a confección leva á concreción do seu contido. Os colocativos abstractos (entre os que se contan os denominados *verbos soporte*) representan un caso extremo de confección semántica, xa que a xeneralidade do seu significado lles permite actuar como *proformas léxicas*, chegando a establecer relacións de sinonimia contextual con colocativos de grande intensión. Así, para o significado de 'intenso', o substantivo *ganas* elixe os colocativos *locas*, *grandes*, *horribles*, *inmensas*, *rabiosas*... que pasan a ser sinónimos neste contexto léxico, independentemente da intensión que posúan illadamente.

En segundo lugar, a inclusión dos paradigmas léxicos non soluciona completamente o problema da descontinuidade das clases léxicas, porque non é posible diferenciar cando a ausencia dunha base nun dos paradigmas significa a existencia dunha descontinuidade e cando se trata dunha ausencia motivada polas limitacións do corpus⁸. Por suposto, é esperable que as ausencias que se poidan detectar correspondan a realizacións pouco frecuentes, de maneira que a súa falta non deforme demasiado a panorámica xeral das posibilidades combinatorias dun determinado predicado; no entanto, dende o punto de vista do colocativo, estas mesmas ausencias poden revestir unha maior transcendencia.

Por exemplo, se na entrada do verbo *dar* botamos en falta a base *llave*, a ausencia non supón un gran menoscabo para a entrada do verbo; pero para un falante que busque as combinacións posibles de *llave*, sen dúbida se trata dunha falla salientable, posto que esta base apenas pode combinarse no sentido de 'accionar para pechar' con máis

⁸ Isto mesmo é o que sinala Alonso (2002: 74-75) a propósito das posibilidades do contorno lexicográfico na descrición das relacións colocacionais.

colocativos que *dar* (fronte a **tomar la llave* e **hacer la llave*), *echar* (fronte a **tirar la llave*) e *pasar* (fronte a **atravesar la llave*)⁹.

Posiblemente, a percepción da descontinuidade leva a Bosque a introducir restricións léxicas que non constitúen unha clase en sentido estrito. Son numerosas as clases de *Redes* que constitúen un sumatorio de diversos elementos carentes do vínculo intensional imprescindible para formar unha clase. Vexamos algúns exemplos:

redoblar [...] F LOS SUSTANTIVOS *RESPONSABILIDAD* Y *COMPROMISO*.

quebradizo [...] B EL SUSTANTIVO *VOZ* Y ALGUNAS DE SUS MANIFESTACIONES. TAMBIÉN CON OTROS QUE DESIGNAN LO QUE SE EXPRESA CON LA *VOZ* (representada por los sustantivos *voz*, *palabra*, *lenguaje* y *rumor*).

primar [...] E EL SUSTANTIVO *DERECHO*. TAMBIÉN CON OTROS QUE DESIGNAN VALORES DE LAS PERSONAS O LAS COSAS QUE SE TIENEN POR ASPIRACIONES NATURALES (representada por los sustantivos *calidad*, *derecho*, *experiencia* y *competitividad*).

profesar [...] A SUSTANTIVOS QUE DENOTAN CREENCIA RELIGIOSA. TAMBIÉN CON OTROS QUE DESIGNAN ALGUNOS DE SUS RASGOS O DE SUS MANIFESTACIONES (*religión*, *fe*, *creencia*, *credo*, *culto*, *doctrina*, *confesión*, *confesionalidad*, *islamismo*, *catolicismo*, *cristianismo*, *budismo*, *hinduismo*, *ortodoxia*).

Como se pode apreciar nos fragmentos reproducidos, algunhas entradas contan con descritores que se refiren a elementos léxicos particulares (*redoblar*, *quebradizo* e *primar*) e, polo tanto, non se pode falar estritamente dunha clase, nin de que o descritor conteña información intensional. Noutras entradas (*quebradizo* e *primar*) mestúranse os trazos léxicos cos semánticos; ou mesmo se agrupan diferentes nocións semanticamente próximas (*profesar*) que se presentan como opcións alternativas, de xeito que as unidades léxicas que se agrupan baixo esta etiqueta non sempre comparten trazos semánticos.

En suma, este tipo de agrupacións semánticas, léxicas ou léxico-semánticas non se poden considerar clases léxicas e, de feito, presentan parte das limitacións da noción de restrición léxica na súa aplicación á descrición da combinatoria. Noutras palabras, o concepto de *selección léxica* é un bo instrumento para a descrición da extensión dos predicados, pero non é abondo para dar conta da combinatoria léxica deses mesmos predicados.

Como consecuencia do exposto ata agora, podemos afirmar que a restrición léxica é unha noción de natureza semántica, que establece unha relación de un (o lema) a moitos (os membros do paradigma descrito pola restrición) e, por conseguinte, caracterízase por unha orientación valencial, do predicado ó argumento (ou do colocativo á base). O seu poder descritivo abrangue os ámbitos extensionais dos predicados, pero non pode dar conta da combinatoria léxica dos predicados.

Pola súa banda, a colocación é un concepto de carácter léxico ou, mellor, léxico-semántico, que trabala vínculos binarios entre a base colocacional (o argumento) e

⁹ De feito, *Redes* vese obrigado a incluír manualmente os colocativos xenéricos -entre outros- nas entradas das bases, baixo pena de deixalas seriamente mancadas.

o colocativo (o predicado). O seu ámbito de aplicación esténdese á combinatoria léxica dos argumentos que responden a algún dos significados típicos deses argumentos.

É esperable que as bases semanticamente próximas posúan colocativos en común, pero o uso pode establecer relacións de sinonimia contextual entre elementos que illadamente non eran equivalentes (*verdadera, loca e grande*, por exemplo, en combinación con *gana*), ou ben pode bloquea-la conmutación de unidades que illadamente poderían considerarse sinónimas (como *fuerte e potente*, por retomar un exemplo clásico). O vínculo colocacional é idéntico, tanto se o colocativo presenta unha combinatoria sistemática, como se manifesta resistencia a coaparecer con algunha das bases semanticamente próximas. Ademais, este carácter léxico vese reforzado pola existencia dun patrón de sinónimos contextuais específicos de cada base e significado, que non sempre coincide co patrón colocacional das bases semanticamente próximas para ese mesmo significado, ben porque se amplíen as posibilidades combinatorias, ben porque se restrinxan.

En suma, ó introducir entre as colocacións combinacións completamente transparentes como *ganans grandes*, a noción de selección léxica colocacional afástase da idea de implicación léxica como prototipo colocacional (Aguilar-Amat 1993, Mel’čuk 1995¹⁰ e García-Page 2001), así como do tratamento das colocacións como un subtipo de *restrición léxica* (Bosque 2001a, 2001b, 2003 e 2004).

3.2. Utilidade dos conceptos na descrición lexicográfica

Segundo a proposta anterior, os ámbitos de aplicación dos conceptos de *restrición léxica* e *colocación* superpóñense parcialmente. Así, por exemplo, a combinación *entablar una conversación* pertence á competencia descritiva de ambas nocións: o substantivo *conversación* corresponde á restrición semántica determinada polo verbo (“substantivos que denotan comunicación verbal entre dúas ou máis persoas”); pero tamén o predicado *entablar* verbaliza un dos significados típicos do substantivo ('comezar a existir'). Pódese dicir, polo tanto, que a combinación *entablar una conversación* debe figurar tanto nun dicionario de restricións léxicas como *Redes* como nun dicionario de colocacións como o *DiCE*.

Cabería obxectar que a aplicación destas nocións (así delimitadas) á lexicografía dá lugar a unha descrición redundante. Non obstante a evidente superposición dos obxectos de aplicación, coído que non hai tal redundancia. As nocións de restrición léxica e colocación son complementarias. A direccionalidade inversa presta servizos diferentes á descrición lexicográfica e, en consecuencia, ós usuarios das obras lexicográficas: mentres o dicionario de restricións léxicas ten unha finalidade descodificadora, o dicionario de colocacións é útil na codificación.

Colocación e restrición léxica responden a preguntas distintas. Un falante no acto de produción nunca se proporá escribir catro ou cinco secuencias co verbo *cumplir* ou coa locución *a rajatabla* (agás que estea sometido a algún tipo de tortura lingüística). Nestas

¹⁰ Mel’čuk (1995) defende a existencia de catro tipos de colocación, segundo a sorte de dependencia que mantén o colocativo respecto da base. Un destes catro tipos coincide coa implicación léxica.

circunstancias, as preguntas que os falantes formulan non son do tipo de *¿con que se combina o verbo 'cumplir'?*, senón semellantes a *¿que se fai coas 'normas'?*, *¿que pasa coas 'normas'?*, *¿como se di 'hacer lo que dicen las normas'?* ou *¿como se di 'perder validez una norma'?* No mesmo sentido, un falante na circunstancia de interpretar unha secuencia non preguntará polas posibilidades combinatorias do argumento, senón polo sentido no que un predicado pode seleccionar ese argumento (*¿que significa 'prestar' na combinación 'prestar ayuda'?*).

En conclusión, o concepto de *restrición léxica* é útil para a formulación das condicións semánticas dos argumentos, pero non parece adecuado para a descrición da combinatoria léxica, dada a existencia de lagoas léxicas ou irregularidades nos paradigmas léxicos. Por esta razón, parece claro que paga a pena conserva-lo concepto de *colocación* co fin de dar conta das relacións léxicas (non semánticas) entre unidades. A noción de colocación permite establecer relacións de sinonimia contextual entre unidades léxicas que illadamente carecen de vínculo semántico e, sobre todo, proporcionan un instrumento insubstituíble na lexicoloxía e na lexicografía onomasiolóxica, na que as clases léxicas carecen de pertinencia.

Colocación e restrición léxica constitúen camiños distintos para a investigación da combinatoria léxica, porque parten de principios diferentes e procuran fins distintos. A colocación sitúase dende o punto de vista da codificación e non dende a aprendizaxe da combinatoria semántica; mentres que a restrición léxica se identifica dende a óptica da descodificación e pretende dar conta do significado do predicado e da combinatoria que del deriva.

Así concibidas, as nocións de restrición léxica e colocación coinciden en manifesta-la existencia dunha restrición léxica non fraseolóxica que regula a combinatoria entre predicados e argumentos. Implicitamente, negan a existencia da combinatoria léxica libre, rexeitan a idea de que a combinatoria fixa resulte manida, imitativa e vulgar e declaran a insuficiencia dunha descrición fraseolóxica baseada exclusivamente nas tradicionais nocións de fixación, idiomaticidade e frecuencia de coaparición, que agrupan sen distinción feitos lingüísticos sumamente heteroxéneos.

4. Bibliografía

- AGUILAR-AMAT CASTILLO, A. de (1993): *Las colocaciones de nombre y adjetivo. Un paso hacia una teoría léxico-semántica de la traducción*. Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.
- ALLERTON, D. J. (1984): "Three (or four) levels of word cooccurrence restriction" en *Lingua* 63,1984,17-40.
- ALONSO RAMOS, M. (1993): *Las Funciones Léxicas en el Modelo Lexicográfico de I. Mel'čuk*. Tese de doutoramento inédita. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid.
- (2002): "Colocaciones y contorno de la definición lexicográfica" en *Lingüística Española Actual* XXIV/1,2002,63-96.

- BOSQUE, I. (2001a): “Bases para un diccionario de restricciones léxicas” [conferencia inaugural do Congreso Internacional de Lingüística: Léxico y Gramática, celebrado en Lugo do 25 ó 28 de setembro do 2000] en *Moenia* 7,2001,11-52.
- (2001b): “Sobre el concepto de colocación y sus límites” en *Lingüística Española Actual* XXIII/1,2001,9-40.
- (2003): “La direccionalidad en los diccionarios combinatorios y el problema de la selección léxica” [en liña], *Xarxa temàtica en Gramàtica Teòrica*, Barcelona, 21 de novembro de 2003.
<http://seneca.uab.es/filologiacatalana/investigacio/xarxes/bosque.pdf>
[Consulta: xaneiro do 2004]
- (dir.) (2004): *Redes. Diccionario combinatorio del español contemporáneo*. Ediciones SM, Madrid.
- CORPAS PASTOR, G. (1997): *Manual de fraseología española*. Gredos, Madrid.
- (2001): “Apuntes para el estudio de la colocación” en *Lingüística Española Actual* XXIII/1,2001,41-56.
- COSERIU, E. (1967): “Las solidaridades léxicas” en COSERIU, E. (1977): *Principios de semántica estructural*. Gredos, Madrid, 143-161.
- GARCÍA-PAGE, M. (2001): “El adverbio colocacional” en *Lingüística Española Actual* XXIII/1,2001,89-105.
- GINEBRA, J. (2002): “Las unidades del tipo *dinero negro* y *dormir como un tronco*: ¿naturaleza léxica o gramatical?” [comunicación presentada no I Congreso Internacional de Lingüística Léxico y Gramática, celebrado en Lugo en setembro do 2000] en VEIGA, A., GONZÁLEZ PEREIRA, M. e SOUTO GÓMEZ, M. (eds.) (2002): *Léxico y Gramática*. Linguas e Lingüística 3. Tris Tram, Lugo, 147-154.
- HALLIDAY, M. A. K. (1966): “Lexis as a Linguistic Level” en BAZELL, C.E. et al. (eds.): *In Memory of J. R. Firth*. Longman, London, 148-162.
- HAUSMANN, F. J. (1979): “Un dictionnaire des collocations est-il possible?” en *Travaux de Linguistique de Litterature* XVII/1,1979,187-195.
- ÍRSULA PEÑA, J. (1992): “Colocaciones sustantivo-verbo” en WOTJAK, G. (ed.): *Estudios de Lexicografía y Metalexicografía del español actual*. Lexicographica/Niemeyer, Tübingen, 159-167.
- (1994): “Entre el verbo y el sustantivo, ¿quién rige a quién? El verbo en las colocaciones sustantivo-verbales” en *Verbo e Estruturas Frásicas*. Universidade de Porto, Porto, 277-286. (Anexo VI de *Litera*, que recolle as actas do IV Coloquio Internacional de Lingüística Hispánica celebrado en Leipzig do 22 ó 25 de novembro de 1993).
- KOIKE, K. (2001): *Colocaciones léxicas en español actual: estudio formal y léxico-semántico*. Universidad de Alcalá/Universidad de Takushoku.
- MEL’ČUK, I. A. (1995): “Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics” en EVERAERT, M. et al. (eds.): *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*. Erlbaum Associates, New Jersey, 167-232.
- MUÑIZ ÁLVAREZ, E. (2004): *El concepto de colocación en español*. Universidade de Santiago de Compostela. Tese de doutoramento inédita.

- POTTIER, B. (1964): "Vers une sémantique moderne" en *Travaux de linguistique et de littérature* II/1,1964,108-135. Recollido en POTTIER, B. (1970): *Linguística moderna y filología hispánica*. Gredos, Madrid, 99-133.
- ROSCH, E. (1975): "Human Categorization" en WARREN, N. (ed.): *Advances in Cross-Cultural Psychology* I. Academic Press, London, 3-49.
- WOTJAK, G. (1992): "Estructuras en el léxico" en WOTJAK, G. (ed.): *Estudios de lexicografía y metalexigrafía del español actual*. Max Niemeyer, Tübingen, 108-124.
- (1996): "Las colocaciones léxicas verbales: acercamiento semántico a las construcciones verbo-nominales funcionales" en ARJONA, M. et al. (eds.): *Actas del X Congreso Internacional de la Asociación de Lingüística y Filología Latina*. UNAM, México, 797-805.
- (1998a): "Reflexiones acerca de construcciones verbo-nominales funcionales" en WOTJAK, G. (ed.): *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. Vervuet/Iberoamericana, Frankfurt/Madrid, 257-279.
- (1998b): "Relaciones sintagmáticas en el léxico" en DELBECQUE, N. e PAEPE, C. de (eds.): *Estudios en Honor del Profesor Josse de Kock*. Leuven University Press, Leuven, 577-594.

Fiando paremias (I): glosario paremiolóxico multilingüe galego, portugués, castelán, francés, italiano e inglés

Tomás Pereira Ginet

Universidade de Vigo

Nesta contribución preséntase un glosario multilingüe elaborado cos criterios de equivalencia e correspondencia, utilizados nos estudos de tradución para o tratamento dos problemas que presenta a tradución e a comparación da fraseoloxía. Pretende ser, esta primeira entrega, unha ferramenta para o uso dos tradutores e estudosos que estean interesados na paremioloxía e na lingua galega en xeral. O glosario parte da lingua galega e presenta equivalencias ou correspondencias en cinco linguas.

Palabras clave: paremioloxía, lingüística aplicada, tradución, lingüística sincrónica, lexicografía.

In this paper we present a multilingual glossary elaborated with criteria of equivalence and correspondence used in translation studies for the analysis of the problems that phraseology faces when dealing with translation and comparison of proverbs. This glossary tries to become a useful tool for translators and scholars interested in proverbs and in Galician in general. Starting with the latter language, equivalences in five european languages are given.

Key words: paremiology, Applied Linguistics, Translation Studies, Synchronic Linguistics, Lexicography.

O glosario que se presenta hoxe é a parte central do traballo de fin de carreira da Licenciatura de Tradución e Interpretación que rematei hai tres anos na Universidade de Vigo. A idea daquela investigación naceu dunha curiosidade e fascinación especial pola paremioloxía que xurdiu en min durante un dos cursos académicos da carreira. Amais desta curiosidade persoal, presentouse, ao afondar no mundo dos refráns, unha clara necesidade da existencia dunha escolla de refráns en galego coas súas correspondencias en diferentes linguas, xa que a pesar de existir uns cantos dicionarios de refráns en edicións bilingües ou multilingües, eran poucos ou inexistentes os que achegaban tamén a versión en galego. Os traballos de tradución ou comparación de refráns que partían do galego redúcense a dous ou tres, non menos importantes e de calidade, nos que, partindo das paremias galegas se achega a súa equivalencia noutra lingua. Eu quixen ser algo

máis ambicioso e facer isto mesmo pero achegando a versión da paremia galega en cinco linguas máis.

Na achega que se presenta neste número as paremias aparecen enunciadas pola orde alfabética do galego en “bloques de sentido”, isto é, en ideas que se expresan en varias paremias, e en seis linguas: galego (gl), portugués (pt), castelán (es), francés (fr), italiano (it) e inglés (en). A paremia en galego aparece seguida polas súas correspondencias nas outras linguas. Nos casos en que existen varias paremias para designar unha mesma idea, estas aparecen na mesma orde en todas as linguas, aínda que ás veces algunha das linguas non posúe unha correspondencia con esta mesma forma e, neste caso, aparece unha paremia distinta.

En vindeiros números de *Cadernos de Fraseoloxía Galega* presentarei os aspectos teóricos e metodolóxicos que dirixiron a miña investigación, xunto con algúns comentarios sobre determinadas paremias galegas e a súa tradución ás linguas que se escolleron como termo.

Espero que o meu traballo contribúa, aínda que sexa modestamente, aos estudos de fraseoloxía comparada en Galicia e que se converta, asemade, nunha ferramenta útil para os tradutores que traballan coa nosa lingua.

1. A ausencia apaga o amor: lonxe dos ollos, lonxe do corazón. A ausencia é madrasca do amor e da benquerencia. A ausencia gasta o namoro, se tarda a presenza. A ausencia trae a esquencia. A longa ausencia trae o esquecemento. Lonxe dos ollos, lonxe do corazón. Lonxe da vista, lonxe do corazón. O amor non ten resistencia contra a ausencia. O que non parece, logo se esquece. O que non vexo, non o desexo. Ollos que non ven, corazón que non sente.

Pt Longe da vista, longe do coração. Olhos que não vêem, coração que não sente. Olhos que não vêem, coração que não suspira. Onde olhos não vêem, coração não sofre. Ausência aparta amor.

Es Ojos que no ven, corazón que no siente. Ausencia, enemiga del corazón. Ausencia, enemiga de amor, cuan lejos de ojos, tan lejos de corazón. Ausencias causan olvidos. La ausencia mata el amor. La ausencia es al amor lo que al fuego el aire: que apaga el pequeño y aviva el grande. La distancia es el olvido. El amor es pez, agua la presencia, y aire la ausencia.

Fr Loin des yeux, loin du cœur. Cœur oublie ce que l'œil ne voit. Le cœur ne peut

vouloir ce que l'œil ne peut voir. L'absence est l'ennemie de l'amour. L'absence est le plus grand des maux.

It Lontan dagli occhi, lontan dal cuore. Quanto lontan dall'occhio, tanto dal cuore. Se occhio non mira, cuor non sospira. Quel che l'occhio non vede, cuore non crede. Assenza nemica di amore.

En Long absent, soon forgotten. Absence is all love's crime. Absence is a shrew. Absence is death to those who love. Salt water and absence wash away love. Absence sharpens love, presence strengthens it.

2. A boa fame non hai pan resésigo/ reseso. Para a gana de comer non hai mal pan. Para a gana de comer non hai pan duro. Para a moita fame non hai pan podre. Pan balorento alegre ao famento. Vale máis pan duro que fame de nove días. Vale máis codia dura que pedra mol. Mellor é un pouco pan duro que un figo enteiro e maduro.

Pt A boa fome não há mau pão. À gana de comer não há mau pão. Não há mau pão para boa fome. Quando há fome, não há ruim pão. Melhor é pão duro que figo maduro. A fome é a melhor mostarda. A

melhor mostarda é a fome. A fome é boa mostarda. Boa mostarda é a fome. Não há melhor molho que o apetite. Não há melhor mostarda que a fome. A fome é boa cozinheira. A fome é o melhor tempero.

Es A buen hambre no hay pan duro/ malo/ mal pan [ni falta salsa a ninguno]. A gran hambre no hay pan malo ni duro ni bazo. A mucha hambre no hay consejo. La mejor salsa, el apetito. A quien hambre tiene, todo a rosquillas le sabe.

Fr À bon goût et faim, il n'y a mauvais pain/ N'y a mauvais pain. L'appétit et la faim ne trouvent jamais mauvais pain. Qui a faim, mange tout pain. Tout pain est saint à qui a faim. L'appétit est la meilleure sauce/ le meilleur cuisinier. Ventre affamé prend tout en gré/ n'a point d'oreilles. Cheval affamé nettoie sa mangeoire.

It A buona fame non vi è cattivo pane. A chi ha fame è buono ogni pane. Il primo condimento è l'appetito. La fame condisce tutte le viande. La fame è il miglior cuoco che vi sia. La fame è la migliore cuoca. La fame ha sempre buon cuoco. La fame muta le fave in mandole. L'asino che ha fame mangia d'ogni stramo. A chi è affamato ogni cibo è grato.

En Hunger never saw bad bread. Hunger is a good kitchen. Hunger finds no fault with the cook. Hunger changes beans into almonds. Hunger makes hard beans/ bones soft/ sweet. Hunger makes hard bones sweet beans. Hunger sweetens what is bitter. Half a loaf is better than no bread. Any of us would kill a cow rather than not have beef.

3. A bo entendedor, poucas palabras. A bo entendedor, pouca parola. A bo entendedor media palabra abóndalle. Para o bo entendedor, o pouco falador. A bo entendedor, curto falador.

Pt A bom entendedor, poucas palavras. A/ Para bom entendedor, meia palavra basta. Ao bom entendedor meia palavra basta.

Es A buen entendedor, pocas palabras [bastan]. Al buen entendedor, con media palabra basta.

Fr À bon entendeur, salut/ peu de paroles/ demi-mot.

It A buon intenditor, poche parole.

En A word to the wise is sufficient. A word is enough to the wise.

4. A cabalo dado non lle mire-lo dente. A cabalo regalado non lle mire-lo dentado. O cabalo regalado, colleo cos ollos pechados. Do que che dean colle e non escollas.

Pt A cavalo dado, não se olha ao dente. A cavalo dado, não olhes o dente.

Es A caballo regalado/ dado no le mires/ no se le mira/ no hay que mirarle el diente/ el dentado. A caballo de presente, no le mires el diente. A bestia dada, no repares en tacha.

Fr À cheval donné, ne lui/ on ne regarde pas la bouche/ les dents. À cheval donné, on ne regarde pas la bride. À cheval donné, on ne doit pas la gueule ouvrir pour regarder. Si on te donne le cheval, ne [lui] regarde pas les dents/ s'il a de bonnes dents/ s'il est vieux.

It A caval donato non si guarda in bocca.

En Look not/ Don't look/ Never look a gift horse in the mouth. A gift horse should not be looked in the mouth. A given horse may not be looked in the teeth. One shouldn't look a gift horse in the mouth.

5. A cabra da miña veciña dá máis leite cá miña. A galiña da miña veciña está máis gorda cá miña. A galiña da miña veciña sempre parece máis gorda cá miña. A galiña da miña veciña pon máis ovos cá miña.

Pt A cabra da minha vizinha dá mais leite que a minha. A galinha da minha vizinha é mais gorda que a minha.

Es La cabra de mi vecina, más leche dá que la mía. La gallina de mi vecina más gorda está/ parece que la mía. La gallina de mi vecina, más huevos pone que la mía.

Fr Moisson d'autrui plus belle que la sienne.

It All'invidioso gli si affila il viso e gli cresce l'occhio.

En The grass is always greener on the other side of the fence.

6. A cada paxariño gústalle o seu niño. A cada paxariño parécelle ben o seu niño. Cada paxariño quere o seu niño. Cada paxariño atópase ben no seu niño. A cada cal gústalle máis o seu curral. Cada gorrión quere o seu espigón. ¡Miña casiña, meu lar! ¡Cantas onciñas de ouro me vals! Non sabe o que ten quen casa de seu ten.

Pt O passarinho ama o seu ninho. A cada porco agrada a sua pousada. Minha casa e meu lar, mil dobras de ouro vale e estimou-se mal porque mais vale. A própria morada a ninguém desagrada. Cada um em sua casa é rei. Em sua casa cada qual é rei. Em sua casa governa o carvoeiro, como o galo em seu poleiro.

Es A cada pajarillo agrada su nidillo. A cada pájaro le gusta su nido. Mi casa y mi hogar cien doblas val. Cada cual/ uno es rey en su casa. Mientras en mi casa estoy, rey me soy. Tranquila y propia casa con ningún dinero es bien pagada. Casa mía, por pequeña que tú seas vales más que una abadía. Casa mía, casa mía, por pequeña que tú seas, me pareces una abadía.

Fr À chaque oiseau son nid semble beau/ est bon. Chaque oiseau trouve son nid bon. Rien n'est si chaud ou si froid que l'âtre. Chacun est maître dans sa maison. Chacun est roi en sa maison. Charbonnier est maître chez soi/ dans sa maison. Chez lui, John Bull est maître absolu. Tout homme sage et de raison doit être maître en sa maison. Il n'est rien tel que d'avoir un chez-soi. Ma maison est à moi comme mon château. Ma maison est mon château, mon Louvre et mon Fontainebleau.

It Ad ogni uccello il suo nido è bello. A ogni uccello suo nido è bello. Per ogni uccello il suo nido è bello. Ogni uccello fa festa al suo nido. Ogni formica ama il suo buco. Ogni volpe ama la sua buca (o la sua tana). Casa mia, mamma mia. In casa sua ciascuno è re. Ognuno è padrone a casa sua. Casa propria non c'è oro che la paghi.

En Every bird likes its own nest. Every bird thinks his own nest best/ charming. Home is homely. There is no place like home. My house/ home is my castle. My whinstone house my castle is; I have my

own four walls. Every groom is king at home. A man is king in his own house. A man's home/ house is his castle.

7. A can vello non hai cus, cus. Paxaro vello non cae na gaiola. Máis sabe o demo por ser vello que por ser demo. O rato vello non cae na rateira.

Pt A cão velho não digas *buz, buz*. A macaco velho não se ensina a fazer caretas. Aos peixes não se ensina a nadar. O diabo sabe muito porque é velho.

Es A perro viejo no hay *tus, tus*. A moro viejo, no aprender algarabía. Pájaro viejo no entra en jaula. Lobo viejo no cae en trampa. Pez viejo no traga el anzuelo. Burro viejo no toma el trote. Más sabe el diablo por viejo que por diablo. ¿A tu padre vas a enseñar a hacer hijos? ¿A mí que las vendo?

Fr Ce n'est pas aux vieux singes qu'on apprend à faire la grimace. Ce n'est pas au vieux chat qu'on apprend à prendre des souris. Les vieilles mouches ne se laissent pas engluer aisément. Vous ne viendrez pas apprendre à votre père à faire des enfants.

It Cane vecchio mal s'avezza a portar collare. Non si insegna a nuotare ai pesci.

En Nothing like the hold horse for the hard road. You cannot catch old birds with chaff.

8. A corda creba sempre polo máis delgado.

Pt A corda quebra sempre pelo mais fraco. A corda arrebenta sempre pelo lado mais fraco.

Es Siempre quiebra/ rompe la soga por lo más delgado. Siempre quiebra el hilo por lo más fino. La cadena se rompe por el eslabón más débil.

Fr Trop menu, le fil casse. Trop tendue, la corde casse. Quand la corde est trop tendue, elle casse.

It Il filo si rompe dove è più debole.

En The thread breaks where it is weakest. A chain bursts at the weakest link.

9. A falta de pan, bo é pantrigo/ bo é o pantrigo. A falta de pan, boas son bicas. Cando a fame pica, ben sabe a bica. A

falta de carne bo é o pan. A falta de carne bos son polos e touciño. A falta de vaca, bos son polos e touciño.

Pt A míngua de pão, boas são as tortas. *À*/ Na falta de capão, cebola e pão.

Es A falta de pan buenas son tortas. A falta de faisán buenos son rábanos. A falta de capón, pan y cebollón. A falta de gallina, bueno es caldo de habas. A falta de polla, pan y cebolla. A falta de olla, bueno es pan y una cebolla. El que no come gallina, come sardina. Cuando no hay lomo/solomo, de todo como. Buenos son barbos cuando no hay truchas a mano. Caminante cansado, subirá en asno si no encuentra caballo. Aprieta, bacalao, que está caro el pescao. Más vale algo que nada.

Fr Faute de grives, on mange des merles. Faute de poires, on ronge des trognons. *À* défaut de pain, on mange des croûtes. *À* faute de chapon, pain et oignon. Faute de morue, on mange du poulet. Faute de souliers, on va nu-pieds. Qui ne peut galoper, qu'il trotte. Mieux vaut peu que rien.

It Chi non può avere la carne, beva il brodo. L'asino che ha fame mangia d'ogni strame. In mancanza di cavalli, gli asini trottano. Chi non può ber nell'oro beva nel vetro. Più val mezzo pan che niente. Meglio poco che niente.

En Half a loaf is better than no bread. If you have not a capon, feed on onion. Better one small fish than an empty dish. Better a bit than no bread. Better half an egg than an empty shell. Better some of a/ the pudding than none of a/ the pie.

10. A grande subida trae a grande caída. Canto máis alta é a subida, máis grande é a caída. O que máis alto se pón, logo cae/ se vai ao fondón. A gran salto, gran quebranto. O que moito chufa, máis axiña se esfonda. Non chufes de fachendoso, que a fachenda todo é fume. Troita que moito se amosa logo vai dar á tixola.

Pt De grande subida grande caída. Quem mais alto quere subir, de mais alto vai cair. De alto cai quem alto sobe. Quem mais alto subir, de mais alto vai cair.

Es *A*/ De gran subida, gran descendida/caída. Cuanto mayor es la subida, tanto mayor es la descendida. Cuanto mayor es la altura, más fuerte es la caída. A gran salto, gran quebranto. No hay altanería que no amenace caída. Antes del quebrantamiento es la soberbia. Las torres más altas se vienen al suelo.

Fr *À*/ De grande montée, grande descente/chute. Qui trop haut monte, à sa grand'honte souvent démonte. Celui qui monte haut, de haut tombe. Bien bas choit qui trop haut monte. Il n'y a si grande montée, qu'il n'y ait aussi grande vallée. De si haut, si bas. Après grande montagne, grande vallée. L'orgueil précède la chute. L'orgueil précède la ruine et la hauteur précède la chute. Quand l'orgueil chevauche où va le galope, honte et dommage le suivent en croupe.

It A gran salita, gran discesa. Chi più alto sale maggior colpo cade. Chi troppo alto sale presto scende. Chi tropppo in alto sal, cade repente. Chi troppo sale dà maggior percossa. A cader va chi troppo in alto sale. Ogni monte ha la sua valle. Quanto più alto il monte, tanto più profonda la valle. La superbia viene davanti alla ruina. La superbia andò a cavallo e tornò a piedi. Quando la superbia galoppa, la vergogna siede in groppa.

En The higher up, the greater the fall. The higher standing, the lower fall. The highest tree has the greatest fall. The higher the tree, the greater the fall. The higher the mountain, the lower the vale. Climb not too high for fear of falling. Pride comes before disaster, [and arrogance before a fall]. Pride goes before a fall. Pride goes before and shame follows after. Pride goes before destruction. Pride will have a fall. When presumption comes in, in comes contempt. High places have their precipices.

11. A mala herba non morre. A mala herba logo crece.

Pt A má erva depressa nasce e tarde envelhece. Erva ruim, cresce muito. Erva má não a cresta a geada.

Es [La] mala hierba nunca muere/ siempre crece. Hierba mala, no le empece la helada. La hierba mala presto crece y antes de tiempo envejece. Bicho malo nunca/ tarde muere. A caballo maldito el pelo le luce.

Fr Mauvaise herbe ne meurt pas/ croît/ pousse toujours/ volontiers. Mauvaise graine croît toujours. Mauvaise herbe croît soudain. Mauvaise herbe est tôt venue. À mauvaise herbe, la gelée ne nuit pas.

It La mal'erba non moure mai. La mal'erba non si spegne mai. La mal'erba cresce presto. Erba mala presto cresce.

En Weeds never die. Bad weeds grow fast. Evil weed is soon grown. Ill weeds grow apace.

12. A mentira logo é collida. A mentira nunca ten moita vida. Máis axiña se colle un mentiroso ca un coxo. A mentira non ten pés nin ten cabeza.

Pt A mentira sempre é vencida. A mentira não tem pés/ pejo. Curtas tem as pernas a mentira e alcança-se asinha. A corda da mentira é muito curta. Mais depressa se apanha um mentiroso que um coxo.

Es La mentira presto es vencida. Antes se pillá a un mentiroso que a un cojo. La mentira tiene las piernas cortas. La mentira no tiene pies.

Fr On attrappe plus vite un menteur qu'un voleur. Les mensonges ont les jambes courtes. Le menteur ne va pas loin.

It La menzogna ha le jambe corte.

En Lies have no/ short legs/ wings. A lie goes but on one leg.

13. A noite trae o consello. O traveseiro é bo conselleiro, que dá “despacio” o consello. O mellor conselleiro é a almofada que dá sempre o consello e non cobra nada. O mellor conselleiro é o cabezal, que polo consello non cobra un real.

Pt A noite é boa conselheira. O sono é bom conselheiro. Não/ Nunca faça nada sem consultar a almofada. Para teu conselheiro não esqueças o travesseiro.

Es La noche es buena consejera. Antes de hacer nada, consúltalo con la almohada. Consulta con la almohada [lo que harás en

la jornada]. La almohada es un buen consejero.

Fr La nuit porte conseil. La nuit est mère des pensées. Il est utile de consulter l'oreiller.

It La notte porta consiglio. La notte è [la] madre dei consigli. La notte è madre de' buoni consigli/ de' consigli e pensieri. La notte assottiglia i pensiero.

En Night brings counsel. The night will give you counsel. Night is the mother of counsel/ thoughts.. Counsel comes in the night. Consult with your pillow. Take counsel of/ with your pillow.

14. A ocasión fai o (home) ladrón. A ocasión abre a porta á tentación. A ocasión é a nada tentación. Na arca do avarento, o demo está dentro. Na arca do avarento, o diaño dorme dentro. Na hucha do avarento anda o diaño dentro. Na hucha aberta o xusto peca. A porta aberta o santo tenta. Pola porta aberta o demo entra.

Pt A ocasião faz o ladrão. Na arca do avarento o diabo jaz dentro. Em frente da/ Na arca aberta, o justo pecca.

Es La ocasión hace al ladrón [y el agujero al ratón]. Ocasión y tentación, una misma cosa/ madre e hija son. En arca del avariento, el diablo yace dentro. En arca/ casa/ puerta abierta, el justo pecca. Puerta abierta al santo tienta. De la gente descuidada viven los ladrones.

Fr L'occasion fait le larron. Abandon fait le larron. Le trou et l'occasion invitent le larron. En coffre ouvert le juste pêche. Un coffre ouvert fait pêcher le juste même. Coffre ouvert, rend le saint pervers. L'aisément fait le péché.

It Occasione fa il ladrone. L'occasione fa l'uomo ladro. All'arca aperta, il savio pecca. Ad arca aperta, il giusto pecca. A porta aperta anche il giusto vi pecca.

En Opportunity makes the thief. Opportunity makes a man commit larceny. Laying up makes many thieves. The hole calls the thief. An open door may tempt a saint. An open gate tempts a saint. At open doors dogs come in. When doors are open dogs enter. The postern door makes thief and whore.

15. A ocasión pítana calva. A ocasión non pasa andando, senón voando. A ocasión chega, chama e foxe. A ocasión chega, chama e non espera.

Pt Quando o bem chegar, mete-o em casa. O tempo e a ocasião não esperam por ninguém.

Es A la ocasión la pintan calva. La ocasión, hay que cojerla cuando se presenta. La ocasión, asirla por el copete. Hay que coger a la ocasión por los cabellos. No hay que tentar la suerte dos veces. El destino no se pone a prueba dos veces. Si te dan el anillo, pon el dedillo. Cuando el bien te sale al encuentro, mételo dentro. Si el bien por tu calle pasa, mételo en tu casa. Cuando a tu hija le viniere el hado, no aguardes a que venga su padre del mercado. Cuando te dieren/ dan la vaquilla/ la cochinilla, acorre con la soguilla.

Fr L'occasion est chauve. L'occasion n'a qu'un cheveu. L'occasion a tous ses cheveux au front. Il n'est pas chance qui ne retourne. Il faut saisir l'occasion par les cheveux/ quand elle se présente. Il faut puiser tant que la corde est au puit. Il faut attacher un clou à la roue de la fortune.

It Bisogna saper afferrare l'occasione pei capelli. La fortuna va afferrata pei capelli.

En Hold opportunity by her forelock, before she turns her tail. Opportunity is bald behind. Opportunity only knocks once. When fortune smiles, embrace her. Fortune knocks at least once at every man's gate. Fortune knocks once at everyone's door. Opportunity seldom knocks twice. There is no catching the fox twice. Time and tide wait for no man.

16. A ociosidade é a nai de todos os vicios. Home preguiceiro, na festa é rebuldeiro.

Pt A ociosidade é a mãe de todos os vícios.

Es La ociosidad es [raíz y] madre de todos los vicios. El ocio es madre de todos los vicios.

Fr L'oisiveté est la mère/ la cause de tous les vices. L'ennui est mère de tous les vices.

It L'ozio è il padre di tutti i vizi.

En Idleness, the parent of all vice.

17. A onde queira que fores, fai como vires.

A onde fores fai como vires. Por onde fores, fai como vires. Onde fores, fai o que vexas. Mira onde vas e, como vexas, fai. Na terra onde vivires, fai o que vires. Na terra en que vivires fai sempre o que vires. No país a onde fores, fai o que vires. Cada roca, seu fuso; cada terra, seu uso. En cada terra, seu uso; en cada casa, o costume que se puxo. En terra de lobos, ouvear coma todos. Cando pases pola terra dos tortos, pecha un ollo. Alá como alá, acá como acá.

Pt Aonde fores ter farás como vires fazer.

Aonde vás, como vires assim farás. A terra onde fores ter, faz como vires fazer. Na terra onde fores viver, faz como vires fazer. Por onde vás assim como fores assim farás. Cada terra com seu uso, cada roca com seu fuso. Entre judeus, judeu como eles. Quando estou em Roma, romano sou.

Es Allá donde fueres, haz lo que vieres.

Donde estuvieres, haz lo que vieres. Dondequiera que fueres, haz lo que vieres. Cuando a Roma fueres, haz como vieres. Cuando fueres a Roma, haz como en Roma. Cuando pases por tierra de tuertos, cierra un ojo.

Fr À Rome comme à Rome. Il faut vivre à Rome comme à Rome. Quand tu seras à Rome, agis comme les Romains. On doit vivre selon le pays où l'on est.

It Quando a Roma vai, fa come vedrai. Quando si è in ballo bisogna ballare.

En Do as/ in Rome as the Romans do. Do in Rome as Rome does. When in Rome do as the Romans do. When you are in/ at Rome do as Rome does. When you go through the country of one-eyed be one-eyed.

18. A pai avarento, fillo farrento. A pai aforrador, fillo gastador. A pai que é gardador sáelle un fillo gastador. De pai santo, fillo diaño.

Pt A pai [muito] ganhador, filho [muito] gastador. A pai guardador, filho gastador. A pai avarento, filho pródigo. A pai avaro, filho pródigo. Filho de avarento sai pródigo. De pai santo, filho diabo.

Es A padre ganador, hijo gastador. A padre guardador, hijo gastador. Padre comerciante; hijo caballero, nieto pordiosero.

Fr À père avare, fils prodigue; [à femme avare, galant escroc]. À père amasseur, fils gaspilleur.

It A padre avaro, figliuol prodigo. A padre guadagnatore, figliol spenditore.

En After a thrifty father a prodigal son. A miser father finds a thrifles son. A miserly father makes a prodigal son. A sparing father is succeeded by a spendthrift.

19. A palabras necias, oídos xordos. A palabras parvas, oídos de mercader. A palabras tolas, orellas xordas. A falangueiros ditos, tapa os oídos.

Pt A palavras néscias, ouvidos de mercader. A palavras loucas, orelhas moucas. A palavras oscas, orelhas moucas. A pergunta tola não dê resposta.

Es A palabras necias, oídos sordos. A palabras locas, orejas sordas. A palabras necias, abajar las orejas. A pregunta necia, disimulada respuesta. Ladrán, luego cabalgamos.

Fr À paroles lourdes, oreilles sourdes. À folle demande, point de réponse. À sottie demande, point de réponse/ sottie réponse. Les chiens aboient, la caravane passe.

It Sciocca proposta non vuol risposta.

En For mad words, deaf ears. Foolish talk, deaf ears.

20. A peneda é dura e a auga é miúda mais, caendo caendo, fai cavadura. Auga mol en pedra dura, pouquichiño a pouco fura.

Pt Água mole em pedra dura, tanto bate/dá até que fura. A pedra é dura, a gota de água miúda, mas caindo sempre faz cavadura.

Es Agua blanda en piedra dura, tanto da que hace cavadura. La gota de agua horada la piedra.

Fr Goutte à goutte l'eau creuse la pierre.

It A penna a penna si pela l'oca.

En Constant dropping wears the stone.

21. A roupa moi lixosa lávase na casa.

Pt A roupa suja lava-se em casa.

Es Los trapos sucios se lavan en casa. La ropa sucia se lava en casa. Aunque se queme la casa, que no salga el humo.

Fr Il faut laver son linge sale en famille.

It I cienci sudici vanno lavati in casa. I panni sudici vanno lavati in famiglia. Bisogna fare il bucato in famiglia. Lavari i panni sporchi in famiglia.

En Wash your dirty linen at home. Dirty linen ought to be washed in private. Don't wash your dirty linen in public.

22. A quen madruga, Deus o axuda. Ó que madruga Deus o axuda.. Home que madruga, Deus o axuda. A quen cedo se ergue, logo lle amañece/ cedo lle estrelece. Madruga e verás, busca e atoparás. Se queres ter boa fama, non te colla o sol na cama.

Pt A quem madruga/ muda, Deus ajuda. A quem muda, Deus o ajuda. A quem trabalha, Deus o ajuda. Deus ajuda a quem muito madruga. Deus ajuda a quem trabalha. Deus ajuda a quem trabalha que é o capital que menos falha. Deus ajuda os diligentes. Deus disse ao homem: trabalha e eu te ajudarei. Madruga e verás, trabalha e terás. Primeiro levantado, primeiro calçado. Quem primeiro vai à fonte, primeiro enche a cântara. Quem primeiro vem, primeiro mói. Se queres ter boa fama, não te tome o sol na cama.

Es A quien/ Al que madruga, Dios le ayuda [si se levanta con buen fin]. Quien se muda, Dios le ayuda. A quien madruga y vela, todo se le revela. Quien madruga halla la pájara en el nido, y quien se duerme hállalo vacío. El pájaro madrugador coge el mejor gusano. Si quieres buena fama no te dé el sol en la cama.

Fr À qui se lève matin, Dieu aide et prête la/ sa main. Le premier venu, engrène. L'oiseau du matin attrape les plus gros vers. Paris/ Le monde/ La vie appartient à ceux qui se lèvent tôt. Premier levé, premier chaussé. A bon gain qui se lève matin. Heure du matin, heure du gain. L'avenir appartient à celui qui se lève tôt. L'aurore a de l'or dans la bouche. Travail

d'aurore amène l'or. Travail d'aurore apporte l'or.

It L'uccello mattinero si becca il verme. L'aurora ha l'oro in bocca. Le ore della mattina hanno l'oro in bocca.

En God gives help to early risers. He that rises first is first dressed. The early bird catches the worm. The cow that is first up, gets the first of the dew. The morning hour has gold in its mouth/ power.

23. A quen se fai de mel cómeno as moscas. Faite mel e comerante as moscas. Faite ovella e comerate o lobo. Ó que se fai mel cómeno as moscas. Ó que se fai ovella, cómeno os lobos. O que se volve mel, cómeno as moscas. Quen se fai de mel, cómeno as abellas. Quen todo é mel, cómeno as abellas.

Pt A quem se faz mel, as moscas o comem. Fazei-vois mel, comer-vos-ão as moscas. Não te faças mel, que as moscas te comem. Quem de mel se faz, abelhas/ moscas o comem.

Es Quien/ Al que se hace miel se lo comen las moscas. Haceos miel y os comerán las moscas. Si eres oveja te comen los lobos. A quien se hace oveja, lobos se lo comen.

Fr Faites-vous miel [et] les mouches vous mangeront. Qui se fait agneau/ brebis/ bête, le loup le mange.

It Fatti di miele e ti mangeranno le mosche. Chi pecora si fa, il lupo lo mangia. Fatti erba e ti mangeranno le capre.

En Make yourself all honey and the flies will devour you. Daub yourself with honey and you will be covered with flies. Cover yourself with honey and the flies be at you. He that makes himself an ass must not take it ill if men ride him.

24. A vasoira nova varre ben todo o que atopa. Miña cousiña nova, tres días no peneiriño.

Pt Vassoura nova barre sempre bem.

Es La escoba nueva barre bien. El cuchillo nuevo corta mejor. Cura nuevo, santos bailando. Panaderito nuevo, buen son. Cedacillo/ Cedacito nuevo, tres dias en estaca.

Fr Un balai neuf balaie bien/ nettoie toujours bien. Un nouveau balai balaie bien. Tout nouveau, tout bien. Ferveur de novice ne dure pas. Il n'est dévotion que de jeune prêtre. Il n'est ferveur que de novice.

It Scopa nuova spazza bene. Granata nuova spazza ben la casa. Granata nuova scopa/ spazza bene tre giorni. Granata nuova tre di buona.

En New brooms sweep clean.

25. Afortunado en cartas, desgraciado en faldras.

Pt Feliz ao jogo, infeliz aos amores. Infeliz ao jogo, feliz aos amores.

Es Afortunado en el juego, desgraciado en amores/ en el amor. Desgraciado en el juego, afortunado en amores.

Fr Heureux au jeu, malheureux en amour. Heureux en amour, malheureux au jeu. Malheureux au jeu, heureux en amour.

It Fortuna al gioco, sfortuna in amore. Sfortuna al gioco, fortuna in amore. Chi a fortuna in amore, non giochi a carte.

En Lucky at cards/ play, unlucky in love. Unlucky at cards, lucky in love. Unlucky gambler, lucky lover. Unlucky in love, lucky in play.

26. Amigo de moitos e amigo de ningún, todo é un. Amigo de un, amigo de ningún. Moitos amigos, ningún amigo.

Pt Amigo de todos, amigo de nemhum, tudo é um. Amigo do meu compadre, mas mais da verdade.

Es Amigo de todos y de ninguno, todo es uno. Amigo de todos/ muchos, amigo de ninguno. Quien de todos es amigo, de ninguno es amigo. Conocidos muchos, amigos pocos.

Fr Ami de tout le monde/ plusieurs, ami de personne. Ami de chacun, ami d'aucun. L'ami de tout le monde n'est l'ami de personne. Qui sert tout le monde, n'oblige personne.

It Amico di tutti e di nessuno, è tutt'uno. Amico di tutti, amico di nessuno. Amico d'ognuno, amico di nessuno. Chi serve al comune, serve nessuno.

En A friend to all is a friend to none. A friend to everybody is a friend to nobody.

All men's friend, no man's friend. Many friends, no friends. Many friends, few helpers. If you try to please all, you will please none. Have a few friends, though much acquaintance. He who pleased everybody died before he was born.

27. Amigo e viño, o máis antigo. Aceite, viño e amigo, mellor canto máis antigo. Amigo, vello; touciño e viño anellos. Amigo vello vale máis que diñeiro. Amistade, vella; e casa, nova.

Pt Azeite, vinho e amigo, o mais antigo. O vinho e o amigo, do mais antigo. Amigo velho vale mais que o dinheiro. Ouro velho, amigo velho, vinho velho; casa nova, vestido novo, navio novo. Vinho velho, amigo velho, ouro velho.

Es Amigo viejo; tocino y vino añejos. Aceite, vino y amigo, en lo antiguo. Amistades y tejas, las mejores, las más viejas. Un amigo viejo vale por cien nuevos.

Fr Les vieux amis sont les meilleurs amis. Ami et vin vieux sont bons en tous lieux. Vin vieux, ami vieux et or vieux sont aimés en tous lieux. Vieux bois, vin vieux, vieux amis et vieux livres. Il n'est tel que vieux amis et vieux écus. Vieux amis, vieux écus. Les vieilles amitiés ne se remplacent pas. Les vieux amis et les vieux écus sont les meilleurs. Mieux vaut la vieille voie que le nouveau sentier. Un vieux four est plus facile à chauffer qu'un neuf. Vieilles amours et vieux tisons s'allument en toutes saisons. Vieille amitié ne craint pas rouille.

It Amici, oro e vino son buoni quando son vecchi. Amico e vino vogliono esser vecchi. Amici, oro e vino vecchio sono buoni per tutto. Amico, vino, formaggio vecchio. Pesce, olio e amico vecchio. Amico vecchio e casa nuova.

En Old friends and old wine are best. Old friends and old wine and old gold are best. Old fish, old oil and an old friend are the best. Old friends are best. Old wine and old friends are good provisions. Old wood is best to burn, old wine to drink, old friends to trust, and old authors to read.

28. Amor e señoría non sofren compañía. Amor e reino non queren parceiro. Amar e reinar non queren par.

Pt Amor e senhoria não querem companhia.

Es Amor y señorío no quieren compañía. Amor y majestad, no hacen hermandad.

Fr Amour et seigneurie ne vont pas de compagnie.

It Amor e signora non soffron compagna.

En Two is company, but three is a crowd.

29. Anque a mona se vista de seda, mona se queda. Inda que a mona se vista de seda, se mona era, mona queda. O que nace burro, burro morre. Madeiros hai que se douran, madeiros hai que se queiman e, ao cabo, todo é leña.

Pt Ainda que vistas a mona de seda, mona se queda. De rabo de porco/a nunca bom virote.

Es Aunque la mona se vista de seda, mona se queda. El que asno nace, asno muere. Quien mulo nace, caballo no se hace. La mona es siempre mona aunque la vistan de real persona. Puerco es el puerco al cabo, aunque se arranque el rabo. De rabo de puerco nunca buen virote. Te conozco bacalao, aunque vengas disfrazao.

Fr Le singe est toujours singe, fut-il déguisé en prince. Un singe vêtu de pourpre est toujours un singe.

It Chi asino nasce, asino muore. Di coda d'asino non si può fare staccio.

En Dress up a monkey as you will, it remains a monkey still. An ass is but an ass, though ladden with gold. An ape's an ape, a valet's a valet, though they be clad in silk or scarlet. A leopard cannot change his spots. Of a pig's tail you can never make a good shaft. You can't make a sieve of an ass's tail.

30. ¡Arrieiros somos e no camiño andamos e moitos días nos atopamos! Arrieiros somos e no camiño nos tropezamos. Todos somos arrieiros e xa nos atoparemos. Atópanse os homes e non os montes. Dous montes non tropezan, pero dúas persoas, si.

Pt Arrieiros somos, na estrada andemos e algun día nos encontraremos.

Es Arrier[it]os somos y en el camino nos encontraremos. Encuétranse/ Tópanse los hombres y no los montes.

Fr Deux hommes se rencontrent bien, mais jamais deux montagnes. Il n'y a que les montagnes qui ne se rencontrent pas. Seules les montagnes ne se rencontrent pas.

It Si rincontrano gli uomini e non le montagna. Monte con monte non si ritrova, ma sí uomo con uomo. A trovar si vanno gli uomini spesso, e i monti fermi stanno. I monti stanno fermi e le persone s'incontrano/ camminano.

En Men may meet but mountains never. Men may meet though mountains cannot. Hills do never meet but acquaintance never greet. Men may meet sooner than mountains.

31. Ata que non acabes, non te gabes. Ninguén se alabe/ gabe mentres non acabe. Mentres que estea o capador enriba dela, non digas que a porca é túa. Non digas “pillei o gato” mentres non o teñas no saco. Cando o trigo está nos campos, é de Deus e dos santos. Fillo aínda non o temos, e nome xa lle poñemos. O fillo por nacer e as sopas xa están a ferver. Da man á boca pérdese a sopa. Da man para a boca a culler se envorca. Entre a boca e a cunca hai perigo para a sopa.

Pt Não louves até que proves. Da mão à boca se perde a sopa. Do prato à boca, se perde a sopa. Ainda não é nascida e já espirra. Ainda não está na cabaça e já é vinagre. Ainda não selamos e já cavalgamos.

Es No vendas la piel del oso antes de verlo muerto/ haberlo matado. No hay que contar con el huevo antes de poner la gallina. No hay mujer tan ladina, que cuente los huevos en el culo de la gallina. No se debe cantar victoria hasta después de haber vencido. No cantes victoria antes de tiempo. No cantes victoria antes de haber vencido. No le llares grano? Hasta que esté encerrado; nadie diga cuatro hasta

que el último esté dentro del saco. Antes que acabes, no te alabes. Antes de acabar, nadie se debe alabar. Nadie se alabe hasta que acabe. De la mano a la boca se pierde la sopa. Del plato a la boca se pierde/ se enfría la sopa.

Fr Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué/ qu'on ne l'ait mis à terre. Il ne faut pas mettre de lièvre en sauce avant de l'avoir attrapé. Il ne faut pas compter l'œuf dans le cul de la poule. Il ne faut pas chanter le triomphe avant la victoire. Il ne faut pas chanter victoire avant le temps. De la main à la bouche se perd souvent la soupe. Entre bouche et cuillère arrive/ vient souvent grand encombrer. Entre la bouche et le verre le vin tombe à terre. Il arrive bien des choses entre la bouche et le verre. Il y a loin de la coupe aux lèvres.

It Non vendere la pelle dell'orso prima di averlo nel sacco. Non si vende la pelle prima che s'ammazzi l'orso. Non conviene cantare trionfo prima della vittoria. Non dir quattro se non l'hai nel sacco. Dalla mano alla bocca spesso si perde la zuppa. Tra la bocca ed il boccone, mille cose accadano.

En Don't sell the bear's skin before you have caught him. Do not/ Don't reckon/ count your chickens before they are hatched. Never cackle till your egg is laid. Gut no fish till you get them. Never fry a fish till it's caught. Make not your sauce till you have caught the fish. Don't build the sty till the litter comes. Never praise a ford till you are over. Between the cup/ hand and the lip a morsel may slip. There's many a slip between the cup and the lip. Many things happen/ fall between the cup and the lip.

32. Axúdate, que eu te axudarei. A Deus rogando e co arado arando.

Pt Ajuda-te que Deus te ajudará. Trabalha que Deus te ajudará. Trabalha tu e Deus te ajudará. Deus ajuda aos que trabalham. Deus ajuda os diligentes. Fia-te em santo e não corras.

Es Ayúdate y Dios/ el cielo te ayudará. Ayúdate, que yo te ayudará. A Dios

rogando/ orando y con el mazo dando.
Fíate de la Virgen/ de Dios y no corras.

Fr Aide-toi, Dieu t'aidera. Aide-toi, [et]
Dieu/ le Ciel t'aidera. Aidez-vous
seulement, et Dieu vous aidera. Faites
votre devoir, et laissez faire à Dieu. Dieu
donne fil à toile ourdie. À toile ourdie,
Dieu envoie le fil.

It Aiutati, che Dio t'aiuta. Aiutati, dice Dio,
che ti aiuterò anch'io. Chi s'aiuta, Dio
l'aiuta. A tela ordita Dio manda il filo.

En Help yourself and God/ heaven will help
you. God helps those who help
themselves. Heaven helps them that help
themselves. The Lord helps those who
help themselves. God protects him who
protects himself. God gives the milk but
not the pail. God reaches us good things
by our own hands. Pray to God but keep
the hammer going. Pray to God but pull to
the shore/ row to shore. Don't lie still and
cry "God help". There is no good lying
down and crying "God help us". We must
not lie down and cry "God help us".

33. Ben acaba o que está ben.

Pt Bem está o que bem acaba.

Es Bien está lo que bien acaba. Está bien lo
que acaba bien. Bueno es lo que en bien
acaba. Todo lo que termina bien está bien.
Si todo termina bien, todo ha sido bueno.
El fin corona la obra. Todo lo dora un
buen fin. Al fin es debido el honor.

Fr Tout est bien qui finit bien. La fin
courone l'œuvre. C'est la fin qui courone
l'œuvre. La fin fait tout. La fin loue
l'ouvrier. C'est bien aller quand on
revient.

It Tutto è bene, che riesce bene. Tutto è bene
chò quel finisce bene. Il fine l'oda l'opera.
Il fine corona l'opera. La fine loda l'opera.
La lode consiste nel fine.

En All is well that ends well. If the end be
well, all will be well. The end crowns the
work. The end crowns all. The end is
crown of every work well done. That is
wisdom which is wisdom in the end.

**34. Ben cheira o diñeiro, inda que veña dun
esterqueiro.**

Pt Dinheiro não deita cheiro. Bem cheira a
ganância donde quer que vem.

Es El dinero no huele mal. El dinero no tiene
olor.

Fr L'argent n'a pas d'odeur.

It Il denaro non puzza.

En Money has no smell. Money is welcome
though it comes in a dirty clout.

**35. Bo tesouro ten o que está de saúde ben.
Máis vale a saúde có diñeiro**

Pt Quem goza saúde perfeita é rico sem o
saber. Quem tem saúde e liberdade, é rico
e não o sabe. Mais vale a saúde que a
riqueza, pois a riqueza não dá saúde. Mais
vame saúde boa, que pesada bolsa.

Es Primero es la salud que el dinero. La
salud ante todo. La salud no es conocida
hasta que es perdida. Tenga yo salud, y
dineros quien los quisiere. No hay riqueza/
tesoro como la salud. Quien tiene buena
salud, tiene el mejor de los bienes. La
salud no tiene precio, y el que la arriesga
es un necio. Más vale salud que dinero.

Fr Santé passe richesse. Il n'est trésor que de
santé. Qui a santé a tout. Celui qui a la
santé est riche. C'est une belle baronnie
que la santé. Qui n'a santé, n'a rien; qui a
santé, a tout.

It Chi ha [la] sanità è ricco, e non lo sa. La
maggior ricchezza che sia, è la sanità. La
salute è il bene più prezioso.

En [Good] health is above wealth. Health is
better than wealth. Health is great richies.
There is no greater richies than health.
Health and good estate body are above all
gold. Health before wealth. Health is a
blessing that money cannot buy.

**36. Cada cal co seu cada cal. Cada cal ama o
seu igual [por lei natural]. Cada animal
fólgase co seu igual. Cada cal co seu igual.
Cada cal ao seu natural. Cada cal quere o
seu igual. Cada cal ten o seu natural.
Cada pardal co seu igual. Cada ovella coa
súa parella/ co seu fato. A cada ola, a súa
tapadeira/ o seu testo. Cada pucheira
quere a súa tapadeira. Nunca falta un
roto para un descosido.**

Pt Cada qual folgue com seu igual. Cada
ovelha com a sua parella. Cada mal com

seu igual e cada ovelha com sua parelha. Cada asno com seu igual. Cada Abel tem o seu Caim. Não há besta fera que se não alegre com a sua companhia. O pé da tamanca foge sempre para a tamanca. Eu como tu, tu como eu, um ao outro o diabo nos prendeu. Nunca falta um chinelo velho para um pé manco. Nunca falta testo para uma panela. Não há panela tão feia que não ache seu coberteouro. Há sempre um chinelo velho para um pé doente. Não há cabeça a que falte carapuça. Há sempre um soco para um pé doente. Para um pé doente aparece sempre um soco velho. Deus os fez, Deus os juntou.

Es Cada cual con su cada cuala. Tal para cual, Pascuala con Pascual. Tal para cual, María para Juan. Cada cual gusta de su semejante. Cada oveja con su pareja. Pepita con pepita y hueso con hueso. No hay olla tan fea que no halle su cobertera. A cada olla su cobertera. A cada hollaza su cobertaza. Siempre hay/ Nunca falta un roto para un descosido. Dios los cría/ da, y ellos se juntan. Todas las aves con sus pares. Todas las aves buscan sus iguales. El lobo y la vulpeja, ambos son de una conseja. Yo como tú, y tú como yo, el diablo nos juntó.

Fr A chacun sa chacune. Chaque ouaille cherche sa pareille. Chacun aille chercher sa pareille. Chacun cherche son semblable. Chacun demande sa sorte. Chaque vilain trouve sa vilaine. Chaque crapaud trouve sa crapaude. Chaque marmite trouve son couvercle. Il n'y a/ Il n'est si méchant pot qui ne trouve son couvercle. Il n'y a pas de grenouille qui ne trouve son crapaud. Autant de trous, autant de chevilles. Fagot a bien trouvé, bourré. À chaque pot son couvercle. Qui se ressemble, s'assemble. Les oiseaux du même plumage se s'assemblent sur le même rivage.

It Pari con pari ben sta e dura. Non v'è gioia senza noia. Ogni difforme trova il suo conforme. Ogni simile ama il suo simile. Ogni simile appetisce il suo simile. Non vi è pentola si brutta, che non trovi il suo coperschio. Il simile attrae il simile; Simili

con simili vanno. Dio li fa e poli li accoppia. Gli uccelli si appaiano co'loro pari.

En Every Jack has/ must have his Jill. For every Jack there is somewhere a Jill [that can do with poor Jack about as she will]. Every Jack will find a Jill, gang the world as it may. Never a Jack but there is a Jill. All shall be well, and Jack shall have Jill. Like will to like. Every like loves his like. Every sheep to her mate. Such a pot must have such a lid. There is a nut for every bolt. Birds of a feather flock/ will gather together.

37. Cada principio ten a súa fin.

Pt Tudo tem fim, o bom e o ruim.

Es Todo tiene fin en este mundo. Todo tiene su fin. Todo tiene un final.

Fr Tout a une fin.

It Tutto finisce a questo mondo.

En All [good] things come to an end.

38. Cada tolo coa súa teima. Cada louco, seu sendeiro.

Pt Cada doido tem sua tolice. Cada louco com sua teima, cada maluco com sua mania. Cada casa tem seu tolo e cada tolo a sua mania.

Es Cada loco com su tema. A cada necio agrada su porrada.

Fr À chaque fou [plaît] sa marotte/ sa manie. Chacun a sa marotte/ ses manies.

It Il pazzo vuol andar vago della propria pazzia. Ognun ha il suo ramicello. Ognun ha un esto di pazzia. Ognuno ha le sue piccole manie.

En Every fool is pleased/ satisfied with his own folly/ cap. Every fool likes his own bauble best.

39. Cada un estende a perna como ten a coberteira. Cada un estrica a perna ata onde a saba chega. Non esténda-la chanca máis do que dá a manta. Non estires máis o pé do que a manta dea de si. Ninguén estenda a perna máis do que a saba dea.

Pt Cada qual estende a perna até onde tem coberta. Cada um se estende até onde vai a coberta. Cada um se estende conforme a

coberta. Não estendas as pernas para além do cobertor.

Es Cada uno extiende la pierna como tiene la cubierta. Extiende la pierna hasta donde llegue la sábana. No estiras la pierna más de lo que alcanza la sábana. Nadie tienda más la pierna de cuanto fuere larga la sábana. Según el tejido, córtate el vestido. Si no puedes lo que quieres, quiere lo que puedes. El que más no tiene, con su abuela se entretiene. Quien no tiene otra cosa, con su mujer se acuesta.

Fr Il faut étendre ses pieds selon ses draps. N'étends les jambes qu'à la longueur du tapis. Froid a le pied, qui plus l'étend, que ses couvertures ne sont longues. Il faut tailler le manteau selon le drap. Selon le drap la robe. Tailler la robe selon le corps. Fais ce que tu peux, si tu ne peux faire ce que tu veux. Quand on n'a pas ce que l'on aime, il faut aimer ce que l'on a. Quand on n'a pas de quoi s'accommoder, on s'accommode de ce qu'on a. Il faut marcher selon ses forces. Il faut mesurer son vol à ses ailes. Qui a des noix, en casse, qui n'en a pas, s'en passe. Gouverne ta bouche selon la bourse. Selon la bourse gouverne la bouche.

It Chi si stende più del lenzuolo si scopre dai piedi. Bisogna fare il passo secondo la gamba. Far il passo secondo la gamba. Bisogna spendere secondo le entrate. Bisogna accontentarsi di quel che il convento dà. Bisogna regolarsi secondo il propio braccio.

En Stretch your legs according to your coverlet. Put your hand no further than your sleeve will reach. Cut your coat according to your cloth. If you cannot have the best, make the best of what you have. When we have not what we like, we must like what we have. The more you have, the more you want.

40. Cada un para si e Deus para todos. Cada un é para si e Deus para todos. Cada un cuida o seu negocio e Deus o de todos. Cada un na sua casa e Deus na de todos. Cada un é para si e non para os máis. Cada moucho no seu souto.

Pt Cada um para/ por si e Deus para/ por todos. Cada um na/ em sua casa e Deus na de todos. Cada um trata de si e Deus de todos. Deus por todos e cada um por si. Cada mocho a seu souto. Cada cavadela, cada minhoca. Cada santo tem seu nicho. Cada quarto com seu preço, cada barba com seu pente.

Es Cada uno para sí [y Dios para todos]. Cada cual/ uno en su casa y Dios en la de todos. Cada cual a lo suyo. Cada uno va a su avío, y yo voy al mío. Cada mochuelo a su olivo.

Fr Chacun pour soi [et Dieu pour tous]. Chacun pour soi, chacun chez soi. Chacun chez soi. Chacun à sa place.

It Ognuno per sé, e Dio per tutti. Ognuno per sé, e il diavolo per tutti.

En Every man for himself [and God for us all]. Everybody for himself and God for all. It's every man for himself in this world. Let everybody look out for himself. Everyone for his home, everyone for himself.

41. Cando bos estamos, dos enfermos non nos lembramos.

Pt O farto de jejum, não tem cuidado algum.

Es El harto del ayuno no tiene cuidado ninguno. Panza llena se ríe del hambre ajena. El harto no es compañero del hambriento. No se acuerda el cura de cuando fue sacristán.

Fr Bien repu, on oublie qu'il est des affamés. Qui a la panse pleine, croit que les autres sont rassasiés. Qui a la panse pleine, il lui semble que les autres sont soûls.

It Il sazio non capisce l'affamato. Il pasciuto non crede al digiuno. Il satollo non crede al digiuno. Corpo satollo non crede al digiuno.

En The replenished understand not the pain of the starving. He that is fed believes not the fasting poor men's reasons are not heard. A well-filled body does not believe in hunger. In fullness there is forgetfulness. Little knows the fat man what the lean thinks. Little knows the fat sow what the lean one means.

42. Cando o río soa, auga leva. Onde hai fume, hai lume. Onde hai lume, hai fume. O fume descobre onde está o lume. Onde hai cañotos ao lume, hai fume.

Pt Onde há fumo há fogo. Onde há fumo há lume. Onde há fogo logo fumea.

Es Donde humo sale, fuego hay. Donde fuego se hace, humo sale. Por el humo se sabe dónde está el fuego. No hay humo sin fuego. Cuando el río suena, agua lleva. No hay arroyo sin fuente. Por el hilo se saca el ovillo. Todo tiene su porqué. No hay efecto sin causa.

Fr Il n'y a pas de fumée sans feu. Il n'est jamais feu sans fumée. La flamme suit de près la fumée. Il n'y a pas d'effet sans cause.

It Dal fumo, fuoco s'argomenta. Non c'è fumo senza arrostò/ fuoco. Dietro il fumo viene la fiamma.

En Where there is smoke, there is fire. No smoke without fire. Flame is close to smoke. The smoke is near the flame. There is no smoke without [some] fire.

43. Can moi ladrador, pouco mordedor. O can máis ladrador, nin por eso máis trabador. O can que máis ladra, non é o que máis morde.

Pt Cão que ladra não morde. Cão que muito ladra, pouco morde.

Es Perro ladrador, poco mordedor. Perro que ladra no muerde.

Fr Chien qui aboie ne mord guère.

It Can che abbaia, non morde. Can che abbaia, poco morde.

En Barking dogs seldom bite.

44. Coida o ladrón que todos o son. Coida o ladrón que todos son da súa condición.

Pt Cuida o ladrão que todos o são. Cuida o ladrão que todos são da sua condição. O ladrão cuida que todos o são. Cuida o mentiroso que tal é o outro. Cuida o mentiroso que todos são como ele.

Es Piensa el ladrón que todos son de su condición. Cree el ladrón que todos son de su condición. Quien vida ajena repara, no la mida con su vara. No hay que medir a todos por/ con el mismo rasero. Con la medida que midas te han de medir.

Fr Chacun doit se mesurer à son aune. [Il ne faut pas] mesurer les autres à son/ à nôtre aune.

It Pensa il ladrone che tutti sian di sua condizione.

En The thief thinks all men are like himself. Ill doers are ill thinkers. Who is in fault suspects everybody.

45. Comer pouco e andar alegre. Máis cura a dieta cá lanceta.

Pt Mais cura a dieta que a lanceta.

Es Más cura la dieta que la lanceta. Los mejores médicos son: el Doctor Alegría, el Doctor Dieta y el Doctor Tranquilidad. Si quieres vivir sano, hazte viejo temprano.

Fr Sobriété est mère de santé. Dîne sobrement, soupe honnêtement, dors passablement et tu vivras longuement. Les meilleurs médecins sont: le Dr Gai, le Dr Diète et le Dr Tranquille.

It Vita quieta, mente lieta, moderata dieta. Dottor Acqua, Dotor Dieta e Dotor Quiete sono i migliori medici.

En The best physicians are Dr Diet, Dr Quiet and Dr Merryman.

46. Cos escarmentados fanse os avisados. Dos desgraciados nacen os avisados/ escarmentados. Dos escarmentados nacen os espabilados. Onde o louco se perde, o cordo aviso colleu. A mellor mestra é a experiencia. O uso fai mestres. Mallando mallando apréndese a mallar. A experiencia é a nai da ciencia.

Pt Dos escarmentados saem os avisados. Dos escarmentados saem os arteiros. O louco pela pena é cordo. A experiência é mãe da ciência. A experiência é mãe da ciência e a mestra da vida. A experiência é mestra da vida. Batendo ferro é que se fica ferreiro.

Es De los escarmentados nacen los avisados. El cuerdo y la cuerda, en mal ajeno castiga. La experiencia/ la veteranía es un grado. El uso hace al maestro. La experiencia es madre de la ciencia. Dolorosa experiencia es la mejor ciencia. Potros cayendo y mozos perdiendo van asesando. Machacando, machacando, el hierro va afinando. Machacando se

aprende el oficio. Haciendo y deshaciendo se va aprendiendo. Errando y errando, se va acertando. Practicando se aprende. Coser bien requiere muchas puntadas.

Fr Après dommage chacun est sage. Dommage rend sage. Vent au visage rend un homme sage. On apprend toujours à ses dépens. L'adversité fait l'homme [et le bonheur les monstres]. L'expérience/ L'habitude/ La pratique rend maître. L'expérience rend sage. L'expérience est mère de la science. Il faut être pris pour être appris. On apprend en faillant. C'est en forgeant qu'on devient forgeron.

It Danno fa far senno. Il giudizio viene con la disgrazia. Si impara sempre a proprie spese. L'avversità sono la scuola della saviezza.

En Adversity makes men wise. Misfortunes make us wise. What pains us trains us. Adversity is a good/ great discipline/ teacher/ schoolmaster. Adversity is a strict master. Fools get their lesson from the deed done.

47. Cría corvos e quitaranche os ollos. Cría corvos e tiraranche os ollos. Cría corvos e sacaranche os ollos.

Pt Cría o corvo, tirar-te-á o olho.

Es Cría cuervos, y te sacarán los ojos. Cría el cuervo, y sacarte ha los ojos. Acojí al ratón en mi cillero, y volvióse mi heredero.

Fr Nourris un corbeau, il te crèvera l'œil/ les yeux. J'ai logé le rat, et il me dévalise. Faites bien au vilain, et il vous fera mal.

It Nutri il corv, e ti caverà gli occhi. Nutre la serpe in seno, ti renderà veleno.

En Breed up crows and they will peck your eyes out. Breed up a crow and he will tear out your eyes. Bring up a raven and it will peck out your eyes.

48. De boas intencións está o inferno cheo.

Pt De boas intencións está o inferno cheio. De bons propósitos está o inferno cheio [e o céu de boas obras].

Es De buenas intenciones está el infierno lleno. El infierno está lleno de buenas intenciones.

Fr L'enfer/ Le chemin de l'enfer est pavé de bonnes intentions.

It Di buone intenzioni è lastricato l'inferno. Di buone volontà sta pieno/ è pien l'inferno. La via d'inferno è lastricata di buone intenzioni. L'inferno è lastricato di buone intenzioni.

En Hell is full of good meanings and wishings. The road/ way to hell is paved with good intentions. Hell is paved with good intentions.

49. De noite todos os gatos son pardos. De noite non hai muller fea.

Pt À noite todos os gatos são pardos. De noite todos os gatos são pardos. À candeia, a velha burra parece donzela. De noite, à candeia, a burra parece donzela. De noite, à candeia, parece bonita a feia.

Es De noche, todos los gatos son pardos. De noche, [mirada a la luz de] a la vela, la [más vieja] burra parece doncella. De noche no hay mujer fea.

Fr La nuit tous les chats sont gris. À la chandelle, la chèvre semble demoiselle.

It Di notte ogni gatto è bigio. Di notte tutte le gatte sono nere. Al buio tutte le gatte sono bigie. Al bujo ogni gatto è morello. A lumi spenti tutti i gatti sono bigi. Alla candela la capra par donzella. Al lume di candela ogni rustica par bella. Al buio la villana è bella quanto la dama. Al buio tutte le donne sono a un modo.

En At night all cats are grey. All cats are grey in the dark. When candles are out all cats are grey. When the candles are away all cats are grey. By night all witches are fair as day. When the candles are out all women are fair.

50. De tales pais, tales fillos. De tal niño, tal paxariño. De tal pao, tal racha. Tal paxaro, tal ovo. Fillo de gato caza rato. Quer nas unllas, quer nos pés has de imitarte a quen es. O fillo da cabra cabrito é. Tales os pais, tales os fillos. A uso de igrexa catedral, tal serán os fillos, cal foron os pais. Se ben canta o abade, non o fai mal o monaguillo. Saltou a cabra na viña e tamén saltará a filla.

Pt Qual o pai, tal o filho, [qual o filho tal o pai]. De tal ninho, tal passarinho. O madeiro sai a acha, pois de tal acha tal racha. Sai a giesta à friesta e a rama à raiz. De tal acha, tal racha. A acha sai à racha. A acha sai ao madeiro. Filho de gato, mata rato. Filho de peixe sabe nadar. [De] tal árvore, tal fruto. De tal gente, tal semente. De tal pedaço, tal retraço. De tal tenda, tal ferramenta. De mau corvo, mau ovo. Como canta o abade, assim responde o sacristão. Como canta o galo velho, assim cantará o novo. Filho de gato mata rato. Cabra que vai à vinha, onde pula a mãe pula a filha. Cabra que vai à vinha, tal é a mãe, tal é a filha. Saltou a cabra na vinha, también saltará a filha.

Es De tal padre, tal hijo. Tales padres, cuales hijos. Cuales fueron los padres, los hijos serán. De tal palo, tal astilla. De tal árbol, tal fruto. El árbol por el fruto es conocido. Por el fruto es conocido el árbol. Al árbol se le conoce por sus frutos, y al hombre por sus obras. Hijo de tigre, sale con rayas. Cual el cuervo, tal el/su huevo. Como canta el abad, responde el sacristán. Como canta el sacristán, responde el monaguillo. ¿Si bien canta el abad, no le va en zaga el monaguillo? El hijo de la gata, ratones mata. Por donde salta la cabra, salta la chiva. Saltó la cabra en la viña, también saltará la hija.

Fr Tel père, tel fils. Telle mère, telle fille. Tel oiseau, tel nid. Tel arbre, tel fruit. Au fruit on connaît l'arbre. C'est au fruit que l'on reconnaît l'arbre. C'est par le fruit qu'on connaît l'arbre. On connaît l'arbre à ses/ à son/ par le fruit[s]. On connaît le cerf par ses abatteurs. On connaît l'homme par ses actions. De mauvais corbeau, mauvais œuf. Le moine répond, comme l'abbé chante. Ce que chante la corneille, chante le corneillon. Le jeune corbeau croasse à l'exemple du vieux. Qui naquit chat, court après les souris. Chat et chaton chassent le raton. Quand la chèvre saute au chou, le chevreau y saute itou.

It Tal padre, tal figlio. Quale padre, tale il figlio. Come il padre tale è il figlio. Qual legno, tal scheggia. La scheggia ritrae dal

ceppo. Il ramo somiglia al tronco. Dal frutto si conosce l'albero. Dal frutto si conosce l'albero, gli uomini si conoscono dai fatti. L'albero si conosce dal frutto. Qual albero, tal frutto/ tai frutti. Risponde il frate come l'abate canta. Come canta il gallo canterà il galletto. Chi di gatta nasce, sorci piglia. Figliuoli dei gatti pigliano i topi. Chi di gallina nasce, convien che razzoli.

En Like father, like son. Such a father, such a son. Like mother, like daughter. Like mother, like child. Like hen, like chicken. Like crow, like egg. As the tree, so the fruit. Such apple-tree, such fruit. Such as the tree is, such is the fruit. A tree is known by its fruit. Each tree is known by its own fruit. Judge of the tree by its fruit. You can tell the a tree by its fruit. By the husk you may guess at the nut. As the old cock crows, so crows/ does the young. As the old cock crows, the young cock learns. The young cock crows as he has heard the old one. The young cock crows as he hears the old one. Cat after kind, good mouse-hunt. He that comes of a cat will catch mice. He that comes of a hen must scrape.

51. Dime con quen andas e direiche quen es. Dime con quen vés e direiche as mañas que tes. Dime con quen andas e direiche as túas mañas. Dime con quen irás/ vas e direiche o que farás. O que se deita con cans, érguese con pulgas. O que con nenos se deita cagado amañece. O que con nenos se deita, cagado se ergue. O que con nenos se deita, mexado amañece. O que con nenos se deita, lixado que se ergue. O que con rapaces se deita, lixado se ergue/ sae. Quen con nenos se deita pola mañá apesta. Quen con rapaces se deita, cheira. Quen con rapaces se deita, mexado se ergue. Quen con fariña anda, branco se pon. Quen con lobos anda, a oubear aprende.

Pt Diz-me com quem andas, dir-te-ei quem és. Diz-me com quem andas/ lidas, dir-te-ei as manhas que tens. Diz-me com quem vais, dir-te-ei o que farás. Quem com cães se deita, com pulgas se levanta. Quem ao

moinho vai, enfarinhado sai. Quem azeite mede, as mãos unta. Quem com cães se deita, com pulgas se levanta. Quem se deita com crianças, amanhece borrado.

Es Dime con quien andas y te diré quien eres. Quien con perros se echa, con pulgas se levanta. El que/ Quien con niños se acuesta, mojado/ cagado se levanta/ amanece. Quien con lobos anda/ El que anda con lobos a aullar se enseña. Quien con mulos anda, presto le sale a la cara. Quien con toros anda, a torear aprende. Quien con un cojo pasea, al año cojea. Quien con un cojo va, al cabo del año cojeará. Al cabo del año tiene el mozo las mañas de su amo.

Fr Dis-moi qui tu hantes/ tu fréquentes et je te dirais qui tu es. Celui qui se couche avec les chiens se lève avec des puces. Il faut/ On apprend à hurler avec les loups. Hantez les boiteux, vous clocherez.

It Dimmi con chi vai/ pratici/ bazzichi, e ti dirò chi sei. Chi va con lo zoppo, impara a zoppicare. Chi dorme/ si corica coi cani si leva colle pulci. Chi va a letto/ va dormir coi [i] cani si leva colle pulci. Chi vive tra lupi impara a urlare. Chi va al mulino si infarina. Chi si frega al ferro, gli s'attacca la ruggine.

En A man is known by the company he keeps. A man is known by his friends. As a man is so is his company. Who keeps company with the wolf will learn to howl. One must howl with the wolves. He that lives with cripples learns to limp.

52. En terra de cegos o torto é un rei. Na casa do cego o torto é o que manda.

Pt Em/ Na terra de cegos, quem tem un olho é rei. Em casa de cego quem tem olho, é rei.

Es En el país de los ciegos/ En tierra de ciegos el tuerto es rey.

Fr Au pays/ Au royaume des aveugles, les borgnes sont rois. Parmi les aveugles, le borgne est roi. Au pays des culs-de-jatte, les boiteux sont maîtres.

It In terra di ciechi beato chi ha un occhio. In terra di ciechi chi ha un occhio è signore/ solo è re.

En In the country/ kingdom of the blind [men], the one-eyed man is king. Among the blind a/ the one-eyed man is king. He that has but one eye is a prince among those that have none.

53. En todas as partes se coce pan. En todas as partes cada semana ten o seu martes.

Pt Em cada casa comem favas e na nossa às caldeiradas. Em toda a parte se come pão. Cada casa favas lavam. Quando o sol nasce é para todos. O sol quando nasce é para todos.

Es En todas partes cuecen habas y en mi casa a calderadas. En todo el mundo se cuecen habas. El sol sale para todo el mundo. Para todos sale el sol.

Fr Il y a de l'homme partout. Le monde est partout le même. Le soleil brille partout. Le soleil brille/ luit pour tout le monde.

It Si trova pane da per tutto. Tutto il mondo è paese. Il sol splende per tutti.

En In every country the sun rises in the morning. The sun shines everywhere. The sun shines on both sides of the hedge.

54. Ende falando do ruín en Roma, axiña asoma.

Pt Falai do ruim e mirai para a porta. Falai no Mendes, à porta o tendes. Falai no lobo, ver-lhe-eis a pele.

Es Hablando del rey de Roma, por la puerta [se] asoma. En nombrando al ruín/ rey de Roma, luego asoma.

Fr Quand on parle du loup il montre sa queue/ on en voit la queue/ il sort du bois/ du trou. En parlant du soleil on voit ses rayons.

It Chi a il lupo in bocca, l'ha sulla groppa. Lupo nominato, subito veduto. Cosa ragionata per via va.

En Talk of the wolf and his tail appears. Talk of the devil and he will appear. Talk/ speak of the evil and he is sure to appear.

55. Está a vella a morrer e inda está para aprender. Está a vella morrendo e está aprendendo. Non te deitarás sen aprender unha cousa máis. Para aprender nunca é tarde. Para aprender sempre é tempo. Cada día que pase aprenderás algo novo.

Pt Salomão a morrer, Salomão a aprender.
Aprender até morrer.

Es Nunca se termina de aprender. Nunca/ No te acostarás sin saber una cosa más. Cada día se sabe una cosa más. Para aprender, nunca es tarde. Estáse la vieja muriendo y está aprendiendo. Muriendo y aprendiendo.

Fr On apprend à tout âge/ tous les jours/ sans cesse. On a jamais fini d'apprendre. On n'est jamais trop vieux pour apprendre.

It Non si è mai vecchio per imparare. Ogni età è a tempo per imparare.

En [It is] never to late too learn. [A man is] never too old to learn.

56. Está ben rico o que está a ben consigo. A boa conciencia vale por cen testigos.

Pt Ânimo nobre é testemunha de si mesmo.

Es La conciencia vale por mil testigos. Una buena conciencia es una buena almohada.

Fr À bien faire, nul craindre. Conscience vaut en essence de mille témoins la présence. Une bonne/ pure conscience est un doux/ bon oreiller. Une conscience pure est le meilleur des oreillers.

It La coscienza vale per mille testimoni. Una buona coscienza è un buon guanciaie.

En A good conscience is a soft pillow. A good conscience makes an easy couch. A good conscience sleeps through thunder. A quiet conscience sleeps in thunder. A safe conscience makes a sound sleep. A clear conscience can bear any trouble.

57. Facer ben nunca se perde. O ben facer nunca se pode perder. Co facer ben, pouco se pode perder.

Pt Fazer bem nunca se perde. Bem fazer nunca se perde. Bem fazer nunca se perde, quem mal faz por mal espere.

Es Hacer bien nunca se pierde.

Fr Un bienfait n'est jamais perdue. Une bonne action n'est jamais perdue.

It Piacer fatto non va perduto.

En A good deed is never lost.

58. Garda para mañá que falta fará. Garda un de cada dous, se queres facer bulsón.

Quen garda, atopa/ encontra. O que garda/ aforra, sempre ten.

Pt Guarda o teu dinheiro para o mau tempo.
Quem guarda acha e quem cria mata.

Es Quien guarda, halla. Quien nada guarda, nada tiene. Quien guardó, cenó; quien no guardó, miró.

Fr [Il faut] garder une poire pour la soif. Amasser en saison, dépenser par raison, font la bonne maison.

It Conservati un pan per la vecchiezza.

En In the time of plenty, then lay up for a rainy day. Keep/ Save something for a rainy day. Saving in season, spending with reason, make the good household.

59. Gato escaldado da auga fría foxe. Ó gato escaldado a auga fría faille dano.

Pt Gato escaldado, da água fria tem medo.
Gato a quem morde a cobra, tem medo à corda. Ave escarmentada, o laço receia. Quem do escorpião está picado, a sombra o espanta.

Es Gato escaldado, del agua fría huye. A pájaro escarmentado no le esperes enligado. Quien del alacrán está picado, la sombra le espanta.

Fr Chat échaudé craint l'eau froide. Chien une fois échaudé d'eau froide est intimidé. Chatte brûlée a peur du feu. Enfant échaudé craint le feu.

It Il gatto scottato teme l'acqua fredda. Gatto/ Cane scottato dall'acqua calda, ha paura della fredda. Cane scottato ha paura dell'acqua fredda. Cane scottato teme l'acqua fredda. Chi fu scottato dall'acqua calda, ha paura della fredda. Chi fu scottato una volta, l'altra vi [ci] soffia su. L'uomo scottato ha paura del fuoco. Chi serpe morse, lucertola teme. Cui serpe mozzica, lucerta teme. Il cane battuto del bastone ha paura dell'ombra.

En A scalded cat fears [even] cold water. The scalded dog dreads cold water. Dogs once scalded are afraid even of cold water. A bitten child dreads the dog. A burnt child/ The burnt hand dreads the fire. He that has been bitten by a serpent is afraid of a rope.

60. Gato maiador nunca foi rateador. Gato maiador, nunca bo cazador. Gato maiador non é bo cazador. Gato berrador nunca foi cazador. Gato que moito miaña nunca moito caza. Á raposa durmida non lle cae nada na boca nin na barriga. Ó raposo durmente non lle amence a galiña no dente. Raposo que moito dorme nunca boa galiña come. Camarón que se dorme vaino levando a corrente. Mariñeiro que dorme, peixes non colle.

Pt Gato miador não é bom caçador. Gato com luvas não caça ratos. A raposa dormente, nada lhe cai na barriga. A raposa dormente, não lhe amanhece galinha no ventre. A pássaro dormente, tarde entra o cevo/ cibo no ventre. Raposa que dorme, não apanha galinhas.

Es Gato dormilón, no pilla ratón. Gato maullador nunca buen cazador. Gato con quantes no coge ratón. A raposo durmiente, no le amanece la gallina en el vientre. A la vulpeja dormida no le cae nada en la boca. Pájaro durmiente, tarde le entra cebo en el vientre. Gallina que cacarea no pone huevos. No hay que esperar que el maná nos caiga del cielo.

Fr Chat miauleur ne fut jamais bon chasseur. À renard endormi, ne vient bien ni profit. À renard endormi, rien ne tombe dans la gueule. Le renard qui dort la matinée n'a pas la gueule emplumée. Il ne faut pas attendre que les alouettes nous tombent toutes rôties dans la bouche.

It Gatta quantata non piglia mai sorci. Gatto quantato non piglia sorci. Gatta inguantata non prese mai topi. Volpe che dorme, vive sempre magra. Gallina che schiamazza non fa uova.

En A muffled cat was never/ is not a good mouser. A cat in gloves/ mittens catches no mice. A gloved cat does not catch the mouse. The sleepy fox has seldom feathered breakfasts. When the fox sleeps no grapes fall in his mouth. Sleeping foxes catch no poultry. Foxes when sleeping have nothing fall into their mouths. Nothing falls into the mouth of a sleeping fox.

61. Grandes males, grandes remedios.

Pt A/ Para grandes males, grandes remédios.

Es A grandes males, grandes remedios.

Fr Aux grands maux les grands remèdes.

It A grandi mali, grandi rimedi.

En Desperate diseases must have desperate remedies.

62. Labrador barallán non colle nin viño nin pan. O que ben sementa, ben colleita. Cava a fondo e terás colleita abondo. Canto mellor arrendes, mellor colleita terás.

Pt Cada um colhe conforme semeia.

Es Quien/ El que siembra, recoge. Quien/ El que no siembra, no recoge. Siempre se recoge lo que se ha sembrado. Como siembres, cogerás. Hay que sembrar para recoger. Ara bien y hondo, cogerás pan en abondo.

Fr Qui ne sème, ne moissonne pas. On récolte ce qu'on a semé. Comme tu sèmeras, tu moissonneras/ tu auras semé. Il faut semer pour recueillir. Il faut semer qui veut moissonner.

It Chi non semina, non raccoglie. Chi ara a suo tempo, avrà buon raccolto.

En As you sow, you shall mow. As they sow, so let them reap. A man reaps what he sows. He now reaps what he has sown. He that does not sow, does not mow. Plough deep and you will have plenty of corn. Plough deep while sluggards sleep, and you will have corn to sell and keep.

63. Máis vale un paxaro na man ca un cento a voar. Vale máis paxaro en man que cen/ un cento voando. Máis vale peseta na man, que peso no aire. Vale máis peixe pescado que cento nadando. Máis quero/ Máis vale un “toma”, que dous “che darei”. Máis vale unha segura que dúas en dúbida. Mais quero pouco [en] seguro, que moito con perigo.

Pt Mais vale un pássaro na mão que dois a voar. Mais vale un pássaro na mão que dois que voando vão. Mais vale um “toma” que dois “te darei”. Mais vale pão hoje que galinha amanhã. O ovo de hoje vale mais que a galinha de amanhã. Não deixes o certo pelo duvidoso.

Es Más vale pájaro en mano que ciento/ cien volando. Más vale pájaro en mano que buitre volando. Más vale pájaro en la barriga que ciento en la liga. Más vale un “toma/ ten” que dos “te daré”. Más vale “tengo un ochavo” que “préstame un cuarto”. Más vale una segura que dos en duda. Mejor es luego el huevo que mañana la gallina. No hay que dejar lo cierto por lo dudoso. Lo comido es lo seguro [que lo que colgado está quizá el gato se lo llevará].

Fr Un oiseau dans la main vaut mieux que deux dans la haie. Mieux vaut un moineau dans la main, que la grive/ grue/ l’oie qui vole. Moineau en main vaut mieux que pigeon qui vole. Mieux vaut moineau en cage que poule d’eau qui nage. Mieux vaut un gigot prochain qu’un gros mouton lointain. Mieux vaut un pain dans la main qu’une brioche à la vitrine. Mieux vaut un “tiens” que deux “tu l’auras”. Mieux vaut tenir que courir. Il ne faut pas lâcher la proie pour l’ombre.

It È meglio un uccello in gabbia che cento fuori. Meglio è fringuello in man/ gabbia che tordo in frasca. È meglio un “ti dò” che cento “ti prometto”. È meglio aver oggi un uovo, che domani una gallina.

En Better one bird in hand than two flying. Better one bird in hand than ten in the wood. A bird in the hand is worth two in the bush/ wood. A sparrow in hand is better than a pigeon on the roof/ in the sky. A sparrow in hand is worth a pheasant that flies by. A sparrow in hand is worth more than a vulture flying. A feather in the hand is better than a bird in the air/ sky. Better an egg today than a hen tomorrow. One today is worth two tomorrow.

64. Muda o lobo os dentes máis non as mentes. A raposa mudará os dentes máis non as mentes. Nace o corvo na peneda e tira sempre a ela. A cabra tira ao monte. O que lava a cabeza da burra perde o xabón e a lavadura.

Pt O lobo perde os dentes, mas não o costume. O lobo muda o pêlo, mas não o vezo. O pêlo muda a raposa, mas do

natural não a despoja. A raposa muda de pele mas não de manha. Ainda que mude a pele a raposa, seu natural nunca despoja. Com a pele, não se mudam os costumes. A cabra puxa sempre para o monte. Génio e figura, até à sepultura.

Es El lobo pierde los dientes mas no la mientes. Muda el lobo los dientes mas no las mientes. El lobo muere lobo. Aunque muda el pelo la raposa, su natural no despoja. Siempre la cabra tira al monte. Árbol que crece torcido jamás endereza su tronco. Genio y figura hasta la sepultura. Por mucho que desmienta cada cual, siempre vuelve al natural. Lo que entra con el capillo, sale con la mortaja. Lo que en la leche se mama, en la mortaja se derrama.

Fr Le loup change de poil, mais non de naturel. Dans sa peau mourra le loup. Le loup mourra dans sa peau. Le renard change de poil mais non de naturel. Le renard mourra dans sa peau. À laver/ à blanchir la tête d’un âne/ d’un More, on perd sa lessive. Chassez le naturel, il revient au galop. Chassez le naturel par la porte, il reviendra par la fenêtre. Chassez la nature avec une fourche, elle reviendra toujours en courant. On ne va contre sa nature/ son caractère.

It Il lupo perde il pelo [ma] il vizio mai. Il lupo perde il pelo, ma non il vizio. Natura tira più che cento cavalli.

En Can the leopard change his spots? Leopards do not change their spots. One cannot change one’s nature. Nature her custom holds.

65. Na casa do ferreiro, espeto de pau. En casa do ferreiro coitelo de pau. Na casa do ferreiro, coitelo de pau; e na do carpinteiro, sentarse no chau. Na casa do carpinteiro, bancos coxos e vellos.

Pt Casa de ferreiro, espeto de pau. Em casa de ferreiro, espeto de pau. Em casa de ferreiro, espeto de salgueiro. Em casa de ferreiro, o pior apeiro.

Es En casa del herrero, cuchillo de palo. En casa del herrero, asador de palo/ de madero. En casa del herrero, badil de madero. En casa del herrero, el cuchillo

mangorrero/ de madero. En casa del herrero, el más ruin/ el peor apero.

Fr Les cordonniers sont toujours les plus mal chaussés.

It A mojer del scorper va in giro coe scarpe rotte.

En Who is worse shod than the shoemaker's wife? The shoemaker's son always goes barefoot.

66. Na casa en que non hai gatos, campan os ratos. Na casa en que non hai gatos, non faltan ratos. Folgade, galiñas, que o galo está nas vendimas! Folgade, galiñas, que vos morreu o galo! Folgade, galiñas, que o galo morreu!

Pt A casa que não tem gatos tem muitos ratos. Casa onde não há gatos, os ratos dançam o fado. Vão-se os gatos e entendem-se os ratos. Quando em casa não está o gato, folga o rato. Folgar galinhas, que o galo é na vindima. Folgar galinhas, que morto é o galo.

Es Cuando el gato no está/ está fuera/ está ausente/ duerme, los ratones bailan/ se divierten. Cuando la gata anda en amores, buen tiempo para los ratones. Muérense los gatos, regocíjense los ratos. Vanse los gatos y entiéndense los ratos. Holgad, gallinas, que el gallo está en vendimas/ que muerto es el gallo.

Fr Quand le chat n'est pas là/ est parti/ Quand les chats n'y sont pas, les souris dansent. Quand le chat court sur les toits, les souris dansent sur les planchers. Quand le chat n'est pas au logis, les rats dansent sur la table. Quand le chat est hors de la maison, souris et rats ont leur saison. Les rats se promènent à l'aise là où il n'y a point de chat. Absent le chat, les souris dansent. Le chat parti, les souris dansent. Voyage[s] de maître, noces de valets.

It Quando non c'è il gatto, i topi ballano. Quando el gatto manca, i sorci ballano. Quando la gatta non è in casa, [i] sorci ballano. Quando la gatta non è in paese, i topi ballano. Quando la gatta non è nella ragione, i topi hanno la loro stagione. Quando la gatta non v'è, i sorci ballano. Dove non è la gatta, il topo balla.

En When the cat is away, the mice [will] play. When the cat is away, the mouse may play. When the cat is gone, the mice grow saucy.

67. Na necessidade próbanse os amigos. Na necessidade vese ben a amizade. Na moita necesidade coñécese o amigo de verdade. Na necesidade nace a amizade. Nas coitas que un ten coñécese quen nos quere ben. Coitas e camiños dannos amigos. Nos males coñécese os amigos "leales".

Pt Na necessidade se prova a amizade. Amigo certo, conhece-se na fortuna incerta. Nos perigos se vêem/ conhecem os amigos. Nos trabalhos se vêem os amigos. Nos trabalhos se vêem os amigos.

Es En la adversidad se prueba la amistad. En las adversidades se conocen las amistades. Amigo en la adversidad es amigo de verdad. En el peligro se conoce al amigo. En luengo camino y en cama angosta se conocen los amigos. En chica casa y en largo camino se conoce el buen amigo. En las tribulaciones y males, conocerás a los amigos leales. En cárceles y caminos se nacen amigos. El oro se prueba en el fuego y los amigos en las adversidades. No hay pariente tal, como el amigo en el mal.

Fr C'est dans l'adversité qu'on connaît les amis. Au besoin on connaît l'ami. Au besoin voit-on qui est l'ami. C'est dans le besoin qu'on connaît ses véritables amis. On connaît le véritable ami au/ dans le besoin. C'est dans la nécessité/ le malheur / le danger qu'on connaît ses amis. L'adversité et les périls démontrent les vrais amis. L'ami véritable est l'ami des heures difficiles. C'est la prospérité qui donne les amis; c'est l'adversité qui les éprouve. On connaît les bonnes sources dans la sécheresse, et les bons amis dans l'adversité. L'or s'éprouve par le feu et les amis par les adversités. Amitié dans la peine, amitié certaine. Trois choses se connaissent en trois lieux seulement; la hardiesse au danger, la sagesse en la colère, et l'amitié au besoin.

It Ai bisogni si conoscono gli amici. Al bisogno si conosce l'amico. Amico certo

si conosce nell'incerto. Nelle sventure si conoscono gli amici. Nell'ore dell'angosce l'amico si conosce. Il cuore degli amici si conosce nelle necessita, prigioni e malatie. Nei pericoli si vede, chi d'amico ha vera fede. L'oro s'affina al fuoco e l'amico nelle sventura.

En A friend is known in necessity. Friends are tested by adversity. A friend is never known but in time of need/ till a man have need/ till needed. A friend in need is a friend indeed. Prosperity makes friends and adversity tries them. In time of prosperity friends there are plenty, in times of adversity not one among twenty. As the touchstone tries gold, so gold tries men. Fire is the test of gold, so adversity proves friends.

68. Ninguén pode servir ben a dous señores. Ninguén pode servir a dous amos e agradar a entrambos.

Pt Ninguém pode servir a dois senhores. Ninguém pode servir bem a dois senhores.

Es Nadie puede servir a dos amos/ señores. No se puede servir a Dios y a Maoma. No se puede servir a Dios y al Diablo. Quien a dos señores ha de servir, a uno ha de mentir. Quien a muchos amos sirve, a alguno ha de hacer falta. No se pueden hacer dos cosas a la vez.

Fr Nul/ Personne ne peut/ On ne peut pas/ servir deux maîtres [à la fois].

It Nessuno può servir a due padroni. Niuno può servire a due signori. Non si può servir[e] a due signori. Chi due padroni ha da servire, ad uno ha da mentire. Non si possono fare due cose ad un tempo.

En No man can serve two masters. No servant can be the slave of two masters. You cannot serve God and mammon. There is no leaping from Delila's lap into Abraham's bosom. He that serves two masters has to lie to one of them.

69. Non deixes para mañá o que poidas facer hoxe. O que has facer hoxe non o deixes para mañá. O que has levar hoxe non o deixes para mañá. O que has facer despois, faino agora. O que has facer tarde, faino cedo.

Pt Não deixes para amanhã o que podes/ puderes fazer hoje. Não guardes para amanhã o que podes fazer hoje.

Es No dejes/ No guardes para mañana lo que puedas hacer hoy. No hay que dejar para mañana lo que se puede hacer hoy.

Fr Ne remets pas à demain/ au demain ce que tu peux faire aujourd'hui. Il ne faut pas remettre à demain/ au lendemain ce que l'on peut faire le jour même/ aujourd'hui. Ce qu'aujourd'hui tu peux faire au lendemain ne diffère.

It Non rimandare a domani ciò/ quello che puoi fare oggi. Quel che puoi far oggi, non rimandare a domani. Quel che puoi far oggi, non differirelo a domani.

En Leave nothing for tomorrow that can be done today. Never do tomorrow what you can do today. Never leave that till tomorrow which you can do today. Never put off till tomorrow what may be done today/ you can do today. By the street of "by and by" one arrives at the house of "never-never".

70. Non é ouro todo o que reloce. Nin é ouro canto reloce nin brilla canto se ve. Todo o monte non é ourego. Non todo o branco é fariña.

Pt Nem todo o que luz é oiro, nem todo o que alveja é prata. Nem tudo o que luz é ouro, nem toda a tosse é catarro. Nem todo o branco é farinha. Nem todo o rato é oregão. Nem todos os que vão à guerra são soldados. Nem todos os que vão ao estudo são letrados.

Es No todo lo que reluce/ brilla es oro. No es oro todo lo que reluce/ brilla. No es oro todo lo que reluce ni harina todo lo que blanquea. No todo el monte es orégano. No es todo el sayal alforjas. No todo lo blanco es harina. No todos los que llevan largos cuchillos son verdugos. Ni todos los que estudian son letrados, ni todos los que van a la guerra soldados. El hábito no hace al monje.

Fr Tout ce qui brille n'est pas [d']or. Ceux qui portent des longs couteaux, ne sont pas tous queux, ni bourreaux. L'habit ne fait pas le moine. Ce n'est pas la robe qui fait le médecin.

It Non è oro tutto quel che luce. Non è tutto oro quello che luccica. Non è tutt'oro quel che riluce. Oro non è tutto quel che risplende. Non tutti sono cacciatori, quelli che suaonamo il corno. Ognun c'ha gran coltello non è boia.

En All that glitters is not gold. All is not gold that glitters [nor maidens that wear their hair]. All are not maidens that wear bare hair. All are not merry that dance lightly/ seem mirthful. All are not cooks that carry long knives. All are not hunters that blow their horn. The cowl doesn't make the monk.

71. Nunca o lobo mata o lobo. Nunca un lobo come outro. Un lobo a outro lobo non se comen nin se morden. Nunca o can morde a cadela. Un corvo a outro non lle tira os ollos.

Pt Cão não come cão. Lobo não mata lobo. Nunca lobo mata outro. Corvos a corvos não se tiram os olhos. De cosário a cosário não se perdem mais que os barris.

Es Un lobo a otro no se muerden. Perro a perro no se muerden. Nunca el perro muerde a la perra. Perro no come perro. Entre bueyes no hay cornadas. No hay bestia fiera que no se huelgue con su compañera. Entre sastres no se pagan hechuras. De corsario a corsario no se pierden sino los barriles.

Fr Les loups ne se mangent pas entre eux. Un loup ne mange point l'autre. Corbeaux contre corbeaux ne se crèvent jamais les yeux. Les corbeaux entre eux ne se crèvent pas les yeux. Les corbeaux ne crèvent pas les yeux aux corbeaux. Un corbeau n'arrache point l'œil à l'autre.

It Cane non mangia cane. Corvi con corvi non si cavano gli occhi.

En Dog does not eat dog. A dog does not eat dog's meat. One crow never pecks/ pulls out another's eye. One crow will not pick out another crow's eyes. Sharks don't eat sharks.

72. O bo traxe fai a señoriaxe. Como te vexo no fato así te trato. Afeita/ Compón un cepo e parecerache/ semellará un

mancebo. Viste un ladrón e parecerá un señor.

Pt O hábito faz o monge. Afeita um cepo, parecerá mancebo. Composta/ Bem torneada, não há mulher feia.

Es Conforme ven el traje, tratan al paje. El hábito hace al monje. Afeita un cepo, parecerá mancebo. Compón el sapillo, parecerá bonillo. Compuesta, no hay mujer fea.

Fr C'est la robe qu'on salue. C'est l'habit qui fait le moine. L'habit fait le moine. L'habit/ La robe fait l'homme. Riche habit fait fol honorer. Habillez un bâton, il aura l'air d'un baron. Parez un hérisson, il semblera baron.

It I vestimenti fanno honore. L'abito fa l'uomo. L'abito non fa il monaco ma fa la monaca. Vesti un ciocco, par un fiocco. Vesti un legno, pare un regno.

En Clothes make the man. The coat makes the man. The garment makes the man.

It is the coat that makes the man respectable.

73. Ó can fraco todo se lle volven pulgas. A cadelo fraco todo son pulgas. En can vello, todos son pulgas. O can fraco todo é carrachas. Á ovella fraca non lle faltan carrachas. Á ovella fraca nunca lle falta sarna. A gado fraco, cómeo o moscardo. Gato cativoiro, sempre carracheiro. Gado fraco todo é carrachas/ carracho.

Pt A cão fraco acodem as moscas. Gado fraco, tudo são moscas. A cão mordido, todos mordem. A árvore caída, todos vão buscar lenha.

Es A perro flaco, todas son pulgas/ todo se le vuelven pulgas. A la oveja flaca, nunca le falta roña y sarna. No vienen frieras, sino a ruines piernas. A hombre pobre, el sol se lo come. Al desdichado, las puercas le paren perros. Al desdichado, en la sal le nacen gusanos. Si pongo un circo, me crecen los enanos. Al desdichado, poco le vale ser esforzado. El que para pobre está alistado, le da igual comer que estar parado.

Fr Aux chevaux maigres vont les mouches. Il y a des gens qui attirent le malheur.

It Al cani e cavalli magri vanno addosso le mosche.

En Flies go to lean horses. The weaker has the worst. An unhappy man's cart is eith to tumble.

74. O can ladra onde come. Con quen paces e non con quen naces. Ese é meu amigo, que moe no meu muíño.

Pt Quem bem me faz, é meu compadre.

Es Aquél loar debemos cuyo pan comemos. Quien bien me hace, ese es mi compadre. Ese es mi amigo que muele en mi molinillo. No con quien naces, sino con quien paces.

Fr Le chien connaît ceux qui lui font du bien. Celui louer devons de qui le pain mangeons. Celui est bien mon oncle qui le ventre me comble. Il est mon oncle, qui le ventre me comble.

It Canto di colui che mi dà pane. Chi mi dà da mangiar, tengo da quello. Colui è mio zio, che vuole il ben mio. Bocca unta non può dir mai di no.

En Whose bread I eat, his song I sing. Who finds my bread and cheese, it's to his tune I dance. I play the tune I am paid to. He loves me well that makes my belly swell.

75. O diñeiro foxe coma a auga dun regueiro. Os cartos do sancristán cantando se veñen e cantando se van. Os diñeiros/ bens do sancristán, por onde veñen, van. O que vén pola fruta, vaise polo tamboril. O que a auga trae, a auga leva.

Pt Bens de sacristão, cantando vêm, cantando vão. Dinheiro, assim como veio assim vai.

Es Los dineros del sacristán, cantando vienen y cantando se van. Lo que el agua trae, el agua lleva.

Fr Ce qui vient de fric, s'en va de frac. Ce qui vient de la flute retourne au tambour.

It La roba di mal acquisto se la porta il vento. Quel che vien di ruffa in raffa, se ne va di buffa in baffa.

En Easy come, easy go. Easy come, lightly go. Lightly come, lightly go. Lightly gained, quickly lost.

76. O diñeiro manda. O diñeiro é o amo do mundo enteiro. Coa prata todo se alcanza.

Don diñeiro é gran cabaleiro. O diñeiro é gran cabaleiro. Non hai mellor cabaleiro que don Diñeiro. Burro cargado de ouro conségueo todo. Quen diñeiro ten, merca o que quere. Quen ten prata, fode e mata. Polo pan baila o can. O can baila polo pan. Polo pan baila o can, para ver se llo dan. Por diñeiro baila o can e polo pan, se llo dan.

Pt Tudo pode o dinheiro. Dinheiro faz o mar chão. Asno com ouro, tudo alcança.

Poderoso cavaleiro é dom dinheiro.

Es Con dinero se va a todas partes. El dinero gobierna el mundo. Poderoso caballero es Don Dinero. El oro lo puede todo/ todo lo puede. No hay cerradura si es de oro la ganzúa. Asno con oro, alcánzalo todo. Todas las cosas obedecen a la pecunia. El dinero abre todas las puertas. La llave de oro abre todas las puertas. Quien dinero tiene, alcanza lo que quiere. Quien tiene dineros pinta panaderos. No hay don sin din. Por dinero baila el perro, y por pan si se lo dan/ y no por el son que le hace el ciego. Por el pan baila el can. Por la plata baila el mono. Si quieres que te cante, la tela por delante. Por el interés te quiero Andrés. El dinero mueve el mundo.

Fr Avec de l'argent on va partout. Monnaie fait tout. L'argent ouvre toutes les portes. Qui a de l'argent, a des pirouettes. L'or/ L'argent ouvre toutes les portes. Il n'y a que l'argent qui compte. L'argent comptant porte médecine. Il n'y a rien de plus éloquent que l'argent comptant. Le veau d'or est toujours debout. Sans argent l'honneur n'est qu'une maladie. Point d'argent, point de Suisse. L'intérêt est le mobile/ le guide de nos actes. L'intérêt mène le monde.

It Il denaro è il re del mondo. Dio dell'or del mondo signor. Chi ha denaro ha ciò che vuole. Coi quattrini si fa tutto. Il denaro apre tutte le porte.

En Money is everything. Money is the god of the world. Money is the only monarch. It's money that makes the mare go. Money opens all doors. Gold opens all locks. Money masters all things. Money talks. All things are obedient to money.

77. Ó mentireiro cando di a verdá ninguén creto lle dá.

Pt Ao mentiroso não se guarda verdade. Na boca do mentiroso, o certo faz-se duvidoso. Ao mentiroso não vale verdade falar. Quem mentiu e jurou, não me enganou.

Es En la boca del mentiroso lo cierto se hace dudoso. El que en mentira es cogido, cuando dice verdad no es creído. El que por los codos miente, a la postre se resiente. Quien siempre miente, nunca [me] engaña.

Fr Le menteur n'est jamais cru, même quand il dit la vérité. On ne croit pas le menteur même quand il dit la vérité. Un menteur n'est point écouté même en disant la vérité. À beau dire vrai qui a menti.

It Al bugiardo non è creduto il vero. Se un uomo per bugiardo è conosciuto, quand'anche dice il ver, non gli è creduto.

En A liar is not believed when he speaks the truth. Liars we can never trust, though they should speak the thing that's true. A liar's punishment is not being believed [when he speaks the true].

78. O mentir pide memoria.

Pt A mentiroso, boa memória.

Es El mentir pide/ quiere memoria. El mentiroso ha de ser memorioso.

Fr Le menteur doit avoir bonne mémoire. Il faut qu'un menteur ait bonne mémoire.

It Forza e tenga be a mente, un bugiardo quando mente. Una bugia vuol essere orpellata con altre sette.

En A good liar needs a good memory.

79. O que algo quere, algo lle custa. O que queira peixes que molle o cu. Quen queira/ vaia pescar/ mariscar, tense que mollar. O que queira comer percebes que molle o cu/ os pés por eles. Non se collen/ pescan/ pillan troitas coas bragas enxutas. O que queira o robalo ha de escamar. O que queira leite, que o muxa.

Pt Não há atalho sem trabalho. Não se pescam/ ganhan / apanham trutas a bragas enxutas. Não se faz omelete sem quebrar ovos. Para ovos frigir temos de os partir. Quem quer pescar, há-de se molhar. Quem

quer peixe, molha o cu. A dormir não se alcançam vitórias.

Es El que algo quiere, algo le cuesta. Dura es la cáscara, pero bien sabe la nuez. No se puede hacer una tortilla sin cascar los huevos. Quien el ave ha de tragar, la pluma le ha de quitar. Quien/ El que quiera peces, que se moje el culo. Quien quiera higos de Lepe, que trepe. Quien quiera nabos, vaya a arrancarlos. Quien coger miel quiera, guárdese de las abejas. Si quieres la oveja, ándate tras ella. Quien no caza, no asa. No se pescan truchas a bragas enjutas. No se puede hacer el carro sin pisar el barro. No hay atajo sin trabajo.

Fr Il faut casser le noyau pour avoir l'amande. Pour avoir l'amande, il faut casser le noyau. Pour avoir la moelle, il faut briser l'os/ les os. On ne fait pas d'omelette sans casser des œufs. Si tu veux du beurre, il faut en battre. Nul bien sans peine. On n'a rien sans peine. Rien ne vient sans peine. Qui ne risque rien, n'a rien. Il faut hasarder un petit poisson pour en prendre un grand. Il faut savoir hasarder un petit poisson pour en avoir un grand. Il faut perdre un véron pour pêcher un saumon. Pour prendre un thon, risque un petit mulet.

It Chi vuol dei pesci bisogna che s'immolli. Non c'è pane senza pena. Bisogna rischiare la scardola per avere il salmone. Si da spesso un ago, per aver un palo di ferro.

En He must crack the nut, who will eat the kernel. He that will have the kernel must crack the nut. He that would eat the fruit must climb the tree. He that would have eggs must endure the cackling of hens. He who would catch fish must not mind getting wet. He who would search for pearls must dive below. He that would thrive must rise at five. You must loose a fly to catch a trout. One must risk a little fish to catch a great one.

80. O que espera, desespera. Fame e espera desespera. Fame e esperar fai rebucar.

Pt Quem espera, desespera. Fome e esperar, fazem rabiar.

Es El que/ Quien espera desespera. Hambre y esperar hacen rabiar.

Fr Attente tourmente. Vilain affamé, demi enragé.

It Troppo sperar inganna. Aver fame ed aspettare, brutta cosa.

En Too much hope deceives. A hungry man, an angry man.

81. O que dá logo, dá dúas veces.

Pt Quem dá logo, dá duas vezes. Dá duas vezes quem de pronto dá.

Es El que/ Quien luego/ presto da, da dos veces. Quien da luego/ presto, da dos veces. El que da primero, da dos veces. A la par es negar y tarde dar.

Fr Qui donne tôt/ vite, donne deux fois. Qui tôt donne, deux fois donne. Qui oblige promptement, oblige doublement. C'est obliger deux fois qu'obliger promptement.

It Chi dá presto, dá due volte. Chi dá presto, è come se desse due volte. Chi dá presto dá il doppio. Chi dona tosto, dona due volte. Chi tosto dá, due volte dá. Chi dá presto, raddoppia il dono. Donar prestamente è donar doppiamente.

En He gives twice who gives quickly. He that/ who gives quickly/ timely gives twice. He gives twice that gives in a twice. He doubles a gift that gives in time.

82. O que non arrisca non colle nin pisca. O que non se aventura non pasa o mar.

Pt Quem não arrisca, não petisca. Quem não se aventura, não passa o mar. Quem não se aventura, não anda a cavalo nem em mula.

Es Quien no arrisca, no aprisca. Quien no se aventura, no pasa la mar. El que no se arriesga, no pasa la mar. Quien no se osa aventurar, no pase la mar. Quien no se aventura, ni vaya a la mar ni ande en mula.

Fr Qui ne hasarde/ risque rien, n'a rien/ ne gagne rien. Qui ne veut se risquer, n'ira pas aux Indes. Qui ne s'aventure, n'a cheval ni mule.

It Chi non risica, non rosica. Chi non s'arrischia, non guadagna. Chi teme acqua e vento, non si metta in mare. Non si commetta al mare chi teme el vento.

En Nothing risk/ venture, nothing win/ gain/ gained/ have. Nothing stake, nothing draw. He that will not sail until all dangers are over must never put to sea. He that would sail without danger must never come on the main sea.

83. O que non chora non mama. Pedir sobrado para sair co mediado. Onde forza non hai, dereito se perde.

Pt Aonde força não há, direito se perde. Pedir mais do que devem para cobrar o devido.

Es Hay que pedir mucho para sacar algo. Pedir sobrado para salir con lo mediado. Pide lo más y algo te darán. El que no llora no mama.

Fr Il faut demander beaucoup pour obtenir [un] peu. Qui ne demande rien n'a rien.

It Chi vuole assai, non domandi poco.

En Ask much to have little.

84. O tempo todo o cura, [menos a morte que esa non ten cura]. O tempo todo o amansa.

Pt Com tempo tudo se cura. O tempo tudo cura, menos velhice e loucura. Tempo cura o enfermo e não o unguento. Nada cura como o tempo.

Es El tiempo todo lo cura/ arregla. El tiempo es el mejor médico. El tiempo cura/ restaña todas las heridas. El tiempo cura al enfermo, que no el unguento. El tiempo es el remedio de muchos males. No hay mal que el tiempo no alivie su tormento.

Fr Le temps guérit les douleurs et les querelles. Le temps est le meilleur médecin. Le temps guérit toutes les blessures. Le temps arrange tout/ arrange bien des choses.

It Il tempo sana ogni cosa. Il tempo è gran medico/ il miglior medico. Il tempo rimedia tutto.

En Time cures all things. Time and reflection cure all things. Time is the best medicine. Time assuages everything. Time is the great consoler.

85. Ola de moitos nunca ben coce. Moitas mans nun prato logo tocan a rebato. Auga

de moitos muiños/ regueiros é mala de arrecadar.

Pt Muitos concertadores desconcertam a novia.

Es Olla de muchos, mal mejida y peor cocida. Muchas manos en un plato hacen mucho garabato. Muchos componedores descomponen la novia.

Fr Plus il y a de cuisiniers, moins le potage/ la soupe est bon/ bonne. Quand il y a trop de cuisiniers, la soupe est trop salée. Trop de cuisiniers gâtent la sauce.

It Troppi cuochi guastan/ guastano la cucina. I troppi cuochi guastan/ guastano la salsa. Troppi cuochi guastano la minestra. Due nocchieri affondano il bastimento.

En A pot that belongs to many is ill stirred and worse boiled. A joint pot does not boil. The more cooks, the worse broth/ pottage. Too many cooks spoil the broth.

86. Onde hai gran amor, hai gran dor. Os amores prometen alegrías e dan dores. Amores, amores, por un só pracer moitas dores. Vanse os amores e quedan as dores. Onde hai celeira, hai amor, hai dor e hai rabieira. O amor a ninguén dá honor e a todos dor. Debaixo de mel hai moitas veces fel. Debaixo do mel hai moitas veces fel. Debaixo do bo saio atópase o home malo. Fel e mel son mester.

Pt Não há amor sem ciúme. Não há rosa sem espinho[s],[nem amores sem ciúmes]. Debaixo de bom saco está o homem mau. Vão-se os amores e ficam as dores. O amor a ninguém dá honra e a muitos dá dor. Não há carne sem osso nem farinha sem caroço. Não há carne sem osso, nem fruta sem caroço.

Es Donde hay amor, hay dolor. No hay amor sin dolor. Amor sin dolor no es verdadero amor. No hay miel sin hiel. No hay dulzura sin amargura. Después de la dulzura viene la amargura. Después del contento viene el tormento. No hay rosa sin espinas. No hay carne sin hueso. No hay cielo sin nubes ni paraíso sin serpiente. Las risas acaban en llantos. Los placeres suelen ser visperas de lágrimas.

Fr Il n'y a pas d'amour heureux. Il n'y a pas de bonheur sans mélange. Il n'y a pas de

rose sans épines. Toute rose a ses épines. Nul plaisir sans peine/ déplaisir. Pour un plaisir, mille douleurs. Plaisirs mondains finissent en pleurs. Tel qui rit vendredi, dimanche pleurera. Tel rit le matin qui pleurera le soir. Aujourd'hui en fleurs, demain en pleurs. Nos plaisirs les plus doux ne vont point sans tristesse. La douleur se tient derrière tous vos plaisirs.

It Dopo il dolce [ne] viene l'amaro. Dopo il contento vien il tormento. La fine del riso è il pianto. Non c'è allegria senza sbornia. Non v'è gioia senza noia. Ogni agio porta seco il disagio. D'avversità sorella è prosperità.

En After joy comes annoy/ sorrow. No joy without alloy/ annoy. There is no joy without alloy. There is no pleasure without sorrow. After pleasure comes pain. No pleasure without pain. Never pleasure without repentance. No sunshine but had some shadow. After sweet meat comes sour sauce. Joy and sorrow are today and tomorrow.

87. Os nenos e os tolos din as verdades.

Pt Crianças e doidos dizem verdade.

Es Los niños y los locos/ Los locos y los niños dicen la[s] verdad[es]. En boca de los niños está la verdad. Niños y gente loca, la verdad en la boca; cuerdos y sabios, la mentira en los labios.

Fr Enfants et fous disent la vérité. Enfants et fous sont devins/ prophètes. La vérité sort de la bouche des enfants [et des fous]. On n'entend la vérité que de trois sortes de personnes: des enfants, des fous et des ivrognes. Par la bouche des enfants passe la vérité.

It I fanciulli e i pazzi dicono la verità. I fanciulli e i pazzi profetizzano. I matti ed i putti dicono il vero. La verità è sulla bocca degli innocenti.

En Children and fools speak/ tell the truth. Children and drunken folk speak the truth. Children and fools cannot lie. Truth comes out of the mouths of babes and sucklings.

88. Quen escoita, o seu mal oe. Quen escoita, de si oe. O que escoita e axexa, oe e ve cousas que despois lle pesan.

Pt Quem escuta, de si ouve.

Es Quien escucha, su mal oye. Quien acecha por el agujero, ve su duelo. Quien escucha por el horado, oye de su daño.

Fr Aux portes qui écoute entendra mal parler sur son compte. Celui qui est aux écoutes, entend souvent sa propre honte. Qui écoute aux portes entend souvent sa propre honte.

It Chi sta in ascolteria, sente cose che non vorria. Chi sta alle scolte, sente le sue colpe.

En Listeners hear no good of themselves. Listeners never hear any good of themselves. Listeners seldom hear good of themselves. He that listens after what people say of him shall never have peace.

89. Quen chega tarde nin oe misa nin come carne. Raposo preguiceiro chega tarde ao galiñeiro. Quen tarde chegou, de pé quedou e non sentou.

Pt Quem se levanta tarde, nem ouve misa nem toma carne.

Es Quien llega/ se levanta tarde, ni oye misa ni come/ toma carne. Quien llega tarde a la paga, no llega temprano a nada.

Fr Qui tard arrive, mal loge. Aux tard venus, les os. Qui se lève tard, trouve la soupe froide. (Auvergne).

It Chi tardi arriva, male allogia.

En Last come, last served.

90. Quen mal fai, agarde/ espere outro tal. O que mal cospe, en si o ve. Ó que pide mal para o seu veciño, vénlle o seu mal polo camiño. Non hai quen faga mal, que despois non o veña pagar. Gata roxa, tal as fai, tal as coida.

Pt Faz o mal, espera outro tal. Quem faz mal, espere outro tal. A quem quer mal para o vizinho, o seu vem pelo caminho. Não faças mal ao teu vizinho, que o teu vem pelo caminho. Quem laço me armou, nele caiu. Cuspo para o céu, cai-me no rosto. Não cuspas para o ar que te pode cair o cuspo na cara. Quem cospe para o céu, na cara lhe cai.

Es Haces mal, espera otro tal. Haz mal y guárdate. El que/ Quien al cielo escupe, en la cara le cae. Cae en la cueva el que otro

a ella lleva. A veces cazar pensamos, y cazados quedamos. Quien lazo me armó, en él cayó.

Fr Qui mal veut, mal lui tourne. Le mal retourne à celui qui le fait. Qui crache en l'air, reçoit le crachat sur soi. Qui crache contre le ciel, il lui tombe sur la tête. Lorsqu'on crache en l'air, on ne sait jamais sur quel nez cela retombera. Quand on crache en l'air, votre crachat vous retombe sur le nez. Qui conduit dans le fossé, y tombe le premier. Tel qui creuse une fosse à un autre y tombe souvent lui-même.

It Le bestemmie fanno come le processio, ritorano donde partirono. Chi sputa in su, lo sputo gli torna sil viso. Chi contro dio gitta pietra in capo gli ritorna. Chi scava la fossa agli altri, vi cade dentro egli stesso. Chi ad altri scava la fossa non di rado vi cade il primo.

En He who digs a pit for others falls in himself. The biter will be bitten. The ill that comes out of our mouth falls into our bosom. Who spits against heaven, it falls in the face.

91. Para o mal mortal, ningunha herba val. Tanto morre o Papa coma o que non ten capa. Da morte non escapa nin o rico nin o pobre nin o rei nin o Papa. Contra/ Para a morte non hai casa/ home forte.

Pt Para tudo há remédio, menos para a morte. Só para a morte não há remédio. Contra a morte não há remédio. A morte, não há casa forte. Nem rei, nem papa, à morte escapa. Contra a morte, não há coisa forte.

Es Para el amor y la muerte no hay cosa [ni casa] fuerte. Todo tiene remedio menos la muerte. A todo hay remedio, sino a la muerte. A todo hay maña, sino a la muerte. En mal de muerte, no hay médico que acierte.

Fr Amour et mort, rien n'est plus fort. Contre la mort il n'y a nul ressort. Il n'y a point de remède contre la mort. Il y a remède a tout, hors à la mort. On trouve remède à tout excepté la mort. Contre la mort il n'y a point de médecine. Rien n'est d'armes, quand la mort assaut. Saint Luc

était saint et médecin, et pourtant il est mort.

It A ogni cosa è rimedio, fuorchè alla morte. A tutto c'è rimedio, fuorchè alla morte. Al mal mortale nè medicar nè medicina vale. Contro la morte non v'è cosa forte. Contro la morte non vale nè muro nè porte.

En Death defies/ denies the doctor. There is a remedy for all things but death. There is a remedy for everything except death. There is no remedy against death.

92. Para o ruín porco sempre hai unha boa castaña. O máis ruín porco atopa unha boa landra. Quen menos a procura, topa ás veces máis ventura. Todos os pillos teñen sorte.

Pt Aos parvos aparecem os santos. A sorte é como o raio, nunca sabe onde vai cair. O pior porco come a melhor lande. A/Ao mau bácoro, boa lande.

Es Todos los pillos/ tontos tienen suerte. La suerte prefiere a los imbéciles. A los bobos se les aparece la Madre de Dios. El más ruin jabalí se come la mejor bellota. Al más ruin puerco, la mejor bellota. Al perro más desmedrado dan el mejor bocado. El más ruin galgo tiene el rabo más largo.

Fr Il n'y a de chance que pour le canaille. À fou, fortune. La fortune rit aux sots. Fortune aide à trois sortes de personnes: aux fous, aux enfants et aux ivrognes.

It La fortuna aiuta i matti ed i fanciulli. La fortuna aiuta i pazzi. I matti hanno sempre un santo che li protegge.

En Little pigs eat great potatoes. Providence often puts a large potato in a little pig's way. God send fortune to fools. Fools have all the/ the best luck. The biggest fools have the best luck. Fools have fortune. Fortune [always] favours fools.

93. Quen moito abarca, pouco apreta. Quen moito enfeixa pouco ata. O que moito agarra, pouco apreta. A cabra que moito anda pouco apaña. Ó que moito quere agarrar, pouco lle dan a apreixar. Can que vai a moitas vodas, non pode comer en todas. Aprendiz de moito, mestre de nada.

Pt Quem muito abraça, pouco aperta. Quem muito abarca pouco abraça. Quem tudo abarca, pouco ata. Muito abarcas, pouco abraças. Aprendiz de Portugal, não sabe coser e quer cortar.

Es Quien mucho abarca, poco aprieta. Quien todo lo abarca, poco ata. Quien mucho apaña, poco arranca. Quien mucho corre, pronto para. Muchos ajos en un mortero, mal los maja el majadero. Aprendiz de mucho, maestro de nada. El perrillo de muchas bodas, no come en ninguna por comer en todas. El que sigue dos liebres, con ninguna se queda. Perro que muchas liebres levanta, pocas mata. Galgo que a dos liebres corre, a ninguna coge. Demasiado arroz para un pollo solo. No se puede hacer todo a la vez.

Fr Qui trop embrasse, mal étreint. Il ne faut pas vouloir courir deux lièvres à la fois. On ne peut pas tout faire à la fois.

It Chi troppo abbraccia, nulla stringe. Chi più abbraccia meno stringe. Chi troppo tira, la corda si strappa. Chi troppo vuole, nulla stringe. Chi tutto vuole, nulla stringe.

En He that grasps at too much holds nothing fast. He that holds too much holds nothing fast. All covet, all lose. Grasp all, lose all.

94. Se múda-lo vello de terra, logo che dará el a pelella.

Pt Planta muitas vezes transposta, nem cresce nem minga.

Es Planta muchas veces traspuesta, ni crece ni medra.

Fr Arbre souvent remué fait à peine bon bruit. On ne voit pas croître un arbre qui change souvent de place.

It Albero (spesso) trapiantato, mai di frutti è caricato.

En Remove an old tree and it will die/ wither to death/ you'll kill it. A tree often transplanted neither grows nor thrives. A tree transplanted bears not much fruit.

95. Se o diñeiro é forte, máis forte é a morte. A pouco diñeiro, pouca saúde.

Pt A pouco dinheiro, pouca saúde.

Es A poco dinero, poca salud.

Fr Faute d'argent, c'est douleur non pareille.

It Tutti i guai son guai, ma il guaio senza pane è il più grosso.

En A light purse makes a heavy heart.

96. Tal pregunta fas, tal resposta terás.

Pt Conforme a pregunta, assim a resposta.

Qual pregunta fizeres, tal resposta terás.

Es A tal pregunta, tal respuesta. Cual pregunta harás, tal respuesta habrás.

Fr Telle demande, telle réponse.

It Qual proposta, tal risposta.

En As the question, so the answer.

97. Tanto vai o cântaro á fonte que á fin se escachifa e rompe. Tanto vai a ola á fonte que á fin rompe. Tanto dá a auga na pedra, que a pedra creba. Tanto pica a pega no trobisco, que creba o pico. Tanto quixo a vella fiar, que non se puido levantar.

Pt Cântara que muitas vezes vai à fonte, ou deixa lá a asa ou a fronte. Tantas vezes a mosca vai ao leite que lá fica. Tantas vezes vai a caldeirinha ao poço, até que lá fica o pescoço. Tantas vezes vai o cântaro à fonte que lá deixa a asa. Tantas vezes vai o cântaro à fonte que lá quebra. Tantas vezes vai o cão ao moinho que alguma vez lá lhe fica o focinho.

Es Tanto/ Tantas veces va el cántaro a la fuente que al fin se rompe/ se quiebra. Cántaro que a la fuente va y viene, que salga con bien lo dificulta. Cantarillo que muchas veces va a la fuente, o deja el asa o la frente. Tanto va la cabra a la huerta, que dejó los cuernos entre ellas/ que allí suelta la pelleja. Tanto escarba la cabra que tiene mala cama/ sangre saca/ que descubre el cuchillo con que la matan. Tanto se acerca la mariposa a la luz de la vela, que al fin se quema. Tanto va la mosca al papel que se queda pegada a él. Tanto va el perro al molino, que deja el rabo en el camino.

Fr Tant va la cruche à l'eau [qu'à la fin elle se casse/ brise]. Tant souvent va le pot à l'eau que l'anse y demeure. Tant va la cruche à la fontainette qu'elle laisse le manche ou l'oreillette.

It Tanto volte al pozzo va la secchia, ch'ella vi lascia/ Che ci lascia il manico o

l'orecchia. Tanto va l'orcio per l'acqua, che al fine si rompe. Vaso che va spesso al fonte, ci lascia il manico o la fronte. Tanto va la gatta al lardo, che ci lascia lo zampino.

En The pot goes so often to the water that it is broken at last. Oft goes the pitcher to the well, but at last comes broken home. A pot oft sent to the well is broken at last. The pitcher does not go so often to the water, but it comes home broken at last.

98. Tras da néboa vén o sol e tras do mal tempo vén outro mellor. Un tempo malo trae outro bo.

Pt Depois da tempestade, vem a bonança. Trás da névoa vem o sol.

Es Tras/ Después de la tempestad [viene, vino] la calma. Siempre que llueve, escampa. No hay nublado que dure un año. [Súfrase quien penas tiene, que] un tiempo tras otro viene.

Fr Après la pluie [vient] le beau temps. Toujours ne dure orage ni guerre.

It Dopo la pioggia il sereno. Dopo la pioggia risplende il sole. Dopo il cattivo ne vien il buon tempo.

En After a storm comes a calm. After clouds comes fair weather. A blustering night, a fair day. A foul morn may turn to a fair day.

99. Tras do traballo vén o descanso mais tamén vén o cansazo. Detrás do traballo vén o pago. O que quere descansar ten que sabe-lo que é traballar.

Pt Atrás de trabalho, vem o dinheiro com descanso. Para quem trabalha fez Deus o descanso.

Es Tras el trabajo, el reposo. Tras el trabajo viene el dinero y el descanso. El trabajo es padre del descanso. Alivio es de trabajos el reposo. El reposo es dulce después de la faena. Toda pena merece salario/ recompensa.

Fr Après besogne faite le repos est doux. Le repos est doux après le travail. L'espoir du doux repos soulage le dur labeur de tout ouvrage. Toute peine/ travail mérite salaire/ récompense.

It Dopo il lavoro, è dolce il riposo. Passata la fatica, è dolce il riposo.

En Past labour is pleasant. After the work is done repose is sweet. Rest is good after work is done. Work first and then rest.

100. Unha andoriña soa non fai verán. Nin un dedo fai a man nin a andoriña fai verán. Unha mosca soa non fai verán. Un só pau non fai sebe. Un só demo non fai inferno. Unha vez non son veces.

Pt Uma andorinha só não faz verão, nem um dedo só faz mão. Nem um dedo faz a mão, nem uma andorinha faz verão. Uma flor não faz primavera.

Es Una golondrina [sola] no hace verano. Ni una sola golondrina hace verano, ni una sola virtud bienaventurado. Ni un dedo hace mano/ Ni una flor hace ramo, ni una golondrina [hace] verano. Una flor no hace abril, sino mil y mil. Una flor sola no hace prado. Un solo acto no hace hábito. Una vez no hace costumbre, ni una gota azumbre. Una no es ninguna. Uno y ninguno, todo es uno.

Fr Une hirondelle ne fait pas le printemps. Une fleur ne fait pas une guirlande. Une fois n'est pas coutume. Une fois ne compte pas.

It Una rondine non fa primavera. Un fiore non fa primavera. Un fior non fa ghirlanda. Una spiga non fa manna. Una volta non fa usanza. Un filo non fa tela.

En One shallow does not make a summer. One shallow makes no summer. One shallow makes not a spring nor one woodcock a winter. One crow does not make a winter. One flower makes no garland. One man does not make a team. Once does not make a custom. Once is no custom/ rule. Once is nothing at all.

101. Unha mala abella revolve unha colmea/ covo/ cortizo.

Pt Uma má ovelha deita um rebanho a perder. A ruim ovelha deita a perder o rebanho. Ovelha gafeirosa deseja gafeirar um cento. Uma ovelha ranhosa deita um rebanho a perder. Uma ovelha tnhosa faz todo o rebanho tnhoso. Ovelha ruim tolhe as outras. A mais ruim ovelha de fato suja

o tarro. Basta uma ovelha ranhosa para perder un rebanho.

Es La/ Una manzana podrida pierde a su compañía/ echa a perder el cesto. Una oveja mala el rebaño daña. Una/ La res/ oveja mala, a todo el rebaño daña/ el rebaño entero daña. Oveja infestada, infesta a la manada. Oveja roñosa contagia toda la manada. Oveja sarnosa, a ciento infecciona. Una oveja mala estropea [todo] el rebaño. Una oveja tiñosa echa a perder [todo] el rebaño. El puerco sarnoso revuelve la pocilga. Cabra roñosa daña a la de al lado. Un garbanzo negro estropea el cocido. El cochino encenegado encenaga a los demás.

Fr Une pomme pourrie gâte tout le panier. Une brebis galeuse suffit/ il ne faut qu'une/ Il suffit d'une brebis galeuse pour gâter tout le troupeau. Une brebis galeuse gâte tout le troupeau. Une brebis rogneuse fait souvent les autres teigneuses. Il ne faut qu'un mauvais moine pour dérégler tout le couvent.

It La mela bacata rovina le altre. Una pecora infetta n'ammorba una setta. Una pecora marcia ne guasta un branco. Una pecora rognosa guasta tutto un gregge/ ne gusta cento.

En The rotten apple spoils his companion. The rotten apple corrupts all those that lie near it. A scabbit sheep files all the flock. One black/ rotten sheep will mar a whole flock. One scabbed sheep infects a whole flock/ is enough to spoil a flock/ will tain a whole flock. One scabby sheep is enough to infect/ spoil/ will mar the/ a whole flock. One sickly sheep infects the flock. One tainted sheep mars a whole flock. A drop of poison infects the whole tun of wine. One spoonful of tar spoils a barrel of honey. One ill weed mars a whole pot of pottage.

102. Unha mentira doutra tira. Unha mentira descobre outra axiña. Cereixas e mentiras, unhas das outras tiran.

Pt Uma mentira acarreta outra. Atrás da mentira, mentira vem. Uma mentira descobre outra.

Es De una mentira nacen ciento. Cerezas y mentiras, unas de otras tiran.

Fr Un mensonge en entraîne un autre. Une menterie en fait cent. Le mensonge est père de mensonge.

It Una bugia ne fa cento. Una bugia ne tira dieci.

En A lie begets a lie. A lie begets a lie, till they come to generations. Lies hunt in packs. One lie calls for many. One lie makes many.

Os ditos do *Diccionario de mejicanismos* de Santamaría¹

Herón Pérez Martínez²

El Colegio de Michoacán

Despois de esboza-lo que adoita ser e facer a fraseoloxía, o artigo explora o *Diccionario de mejicanismos* de Francisco J. Santamaría a partir, sobre todo, dun corpus de exclamacións paremiolóxicas que propón como unha fonte para o estudo da fraseoloxía mexicana, da que ofrece ademais unha pequena taxonomía.

Palabras clave: fraseoloxía, exclamacións paremiolóxicas, *Diccionario de mejicanismos* de Santamaría.

After sketching a rough concept of what phraseology normally is and does, this paper explores the *Diccionario de mejicanismos* by Francisco J. Santamaría. Such analysis is, above all, based on a corpus of paremiological exclamations proposed as a source to study Mexican phraseology. In addition, a small taxonomy is presented.

Key words: phraseology, paremiological exclamations, Santamaría's *Diccionario de mejicanismos*.

1. Cara a unha fraseoloxía mexicana

Adoita chamarse fraseoloxía tanto o recurso léxico ó que ten acceso o falante, nativo e competente, de calquera lingua como o seu estudo. A fraseoloxía como parte do léxico consiste no “conjunto de frases idiomáticas del discurso repetido de una lengua” (Raimondo 1991). É unha subdisciplina da lexicoloxía (Corpas 1997): converteuse, se ben se mira, nun eido de estudo híbrido que, por unha banda, pertence á lexicoloxía pero, por outra, está por moitas razóns emparentado con territorios gnómicos como o da paremioloxía. Tódalas linguas, certamente, amais do acervo léxico de que dan conta os dicionarios, desenvolven a creación e uso por parte dos seus falantes dunha serie de expresións fixas, de tipo familiar ou, en todo caso, de índole máis local coas que fan

¹ Neste artigo utilizo unha parte da presentación do meu libro *Los refranes del hablar mexicano en el siglo XX*, publicado en 2002 en coedición por El Colegio de Michoacán e maillo Consejo Nacional para la Cultura y las Artes (CONACULTA).

² Tradución de Cristina Veiga Novoa.

referencia, con puntualidade e colorido, ás máis variadas cousas e accións da vida. As frases idiomáticas constitúen a marca e trazo distintivo máis enxebre co que as falas marcan a súa peculiaridade en relación coa lingua correspondente.

A fraseoloxía como disciplina lingüística, pola contra, ten como obxecto de estudo as unidades fraseolóxicas³. O máis frecuente é facer consta-lo conxunto de unidades fraseolóxicas, ó que se lle dá ese nome, de expresións pluriverbais, institucionalizadas e, por tanto, estables; que teñen algunha peculiaridade sintáctica ou semántica e que son susceptibles dalgunha variación nos seus elementos integrantes (Corpas 1997: 16-20). Dalgún xeito, a fraseoloxía é un eido máis amplo do que forma parte a paremioloxía e cuxos outros subtipos aínda non están identificados con nome e trazos distintivos⁴. Neste punto só nos ocuparemos dos ditos ou aquelas unidades fraseolóxicas que desempeñan unha función paremiolóxica, sexa de ornato ou de *exemplum*. Non nos ocuparemos, pois, dos refráns propiamente ditos. As unidades fraseolóxicas que trataremos poden ser denominadas *enunciados fraseolóxicos* ou *frases paremiolóxicas*⁵.

As unidades fraseolóxicas forman parte das formas breves que, cristalizadas e endurecidas polo uso, non só non poden ser modificadas polo falante senón que din máis do que expresan na medida en que cada unha ten en conxunto un significado diferente do resultante da suma dos significados parciais dos vocábulos constitutivos. As unidades fraseolóxicas funcionan pola confluencia dunha forma verbal cun contexto sociocultural. O feito de diciren máis do que enuncian vénlles ás unidades fraseolóxicas de estaren permanentemente vinculadas a un referente connotado, moi concreto, estreitamente relacionado co mundo da experiencia do pobo ou da familia que as usa. A fraseoloxía, en todo caso, está máis preto da fala ca da lingua dun pobo, aínda que as súas unidades manifesten a tendencia a integrárense nos recursos da lingua. Neste sentido, pódese dicir que as variedades dunha lingua comparten unidades fraseolóxicas das que, á súa vez, se pode dicir que moitas só funcionan nalgunhas normas lingüísticas particulares xa que, como sinalamos anteriormente, a fraseoloxía dunha lingua está alimentada polas súas falas.

³ En realidade, aínda non hai acordo nin sobre o nome xenérico nin sobre unha tipoloxía universalmente aceptada por tódolos estudosos da lingua, como pode verse ben en obras como o citado *Manual de fraseoloxía española* de Gloria Corpas Pastor, ben en revistas do tipo dos *Cadernos de Fraseoloxía Galega*, editada polo Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Outras obras que se ocupan da fraseoloxía danlles outros nomes ás unidades fraseolóxicas que estudan. Por exemplo, Julia Sevilla Muñoz e Jesús Cantera Ortiz de Urbina, no seu *Diccionario de locuciones francesas con su correspondencia española* (2004), empregan o termo máis xenérico de *locuciones*, as cales xuntan cos *refranes*.

⁴ Esta relación entre fraseoloxía e paremioloxía é análoga á desenvolvida en Francia entre as formas breves e a súa tipoloxía. Verbo desta cuestión poden verse traballos como os de Alain A. Montadon sobre as formas breves (1992); J. Heistein e A. Montadon (1991) ou ben a revista *Tigre*, de Grenoble, dirixida por Michel Lafon. Así mesmo, pode consultarse o meu libro *El hablar lapidario. Ensayo de paremiología mexicana* (Pérez 1996).

⁵ Distinguímolas dos *refráns* propiamente ditos que desempeñan unha función argumentativa de tipo entimemático, o cal vén se-lo trazo distintivo paremiolóxico por excelencia. Véxase, entre outras moitas cousas, o noso libro *El hablar lapidario. Ensayo de paremiología mexicana*, op. cit. Estritamente falando, os refráns son tamén, sen dúbida, *frases paremiolóxicas*: para evitar este tipo de confusións falamos de *ditos*.

Descrita deste xeito, a fraseoloxía dunha fala ten moitas características que comparte co uso e funcións discursivas doutra das formas breves ilustres: os refráns. As formas breves, efectivamente, están constituídas sobre todo por tres grandes tradicións: narrativa, dialóxica e discursiva. Delas interéсанos a árbore xenealóxica desta última tradición, que desenvolve as formas sapienciais como o chiste, o enigma e a adiviña a carón das formas lapidarias, entre as que hai que coloca-las formas que poderíamos chamar *gnomemáticas* como os refráns, axiomas, aforismos, adaxios, apotegmas, máximas, sentenzas, lemas, frases célebres, ditos e, en xeral, o que comunmente se chama *unidades fraseolóxicas*. As formas gnomemáticas comparten unha serie de trazos discursivos que tanto a paremioloxía como os estudos fraseolóxicos deben desenvolver no futuro.

A fraseoloxía dunha lingua como o castelán dáse nunha variedade tan extensa como as súas falas: nunha lingua hai tanta variedade fraseolóxica como variedade hai dos seus falantes particulares. De feito, a fraseoloxía indica as tinturas propias coas que unha fala local ou rexional se impregna, as particularidades coas que accede ós seus currunchos e coas que colora as súas cousas máis íntimas: a carga da fraseoloxía dunha destas falas corren as tinturas do que se deu en chamar o *xenio da lingua*⁶ e que na historia da tradutoloxía adoita representa-lo sacaúntos dos tradutores. Neste sentido, pódese dicir que hai unha fraseoloxía hispánica propia de cada unha desas falas particulares. Por tanto, unha fraseoloxía mexicana terá moitísimos puntos de coincidencia co que hoxe sabemos de fraseoloxía castelá⁷.

A fraseoloxía ocúpase de expresións como *en un dos por tres*, *echarle crema a sus tacos*, *pasar de panzazo*, *lograr algo* ou *trabajar con las uñas*, *rascarse con sus propias uñas* e, dende logo, de moitas outras que forman parte ben do que a lexicografía tradicional ten chamado xiros, modismos, frases feitas, locucións... ben do que nalgúns ámbitos da paremioloxía mexicana se adoita chamar *dichos*. A frase feita, por exemplo, é unha expresión coloquial invariable e de sentido figurado que, principalmente nos textos literarios, serve para caracteriza-la lingua das personaxes ou do narrador (Platas 2000).

No refraneiro mexicano, non obstante, abunda outro tipo de refráns ós que chamei noutra parte⁸ *refráns exclamativos* e que dende o punto de vista discursivo funcionan dunha maneira diferente á dos refráns sentenza. Son textos que, dende logo, están no ámbito dos ditos máis que no dos refráns propiamente ditos, como chamamos ós refráns que discursivamente desempeñan unha función entimemática. Son estes refráns exclamativos os que denominamos máis arriba *frases paremiolóxicas*. Están constituídos tanto por exclamacións como por frases sentenciosas dotadas dun certo rango de exclamatividade. En castelán, como é ben sabido, non existen marcas sintácticas da exclamatividade: os trazos da exclamatividade radican máis ben na enunciación e expresan, semanticamente, estados espirituais do falante (Alcina e Blecua 1975: 481 e segs.). Frases que, por tanto,

⁶ A singularidade destes desenvolvementos é posta de relevo por Álex Grijelmo (2005).

⁷ Para ter unha idea do que é a fraseoloxía castelá poden verse os traballos e as respectivas bibliografías, por exemplo, de Leonor Ruiz Gurillo, Alberto Zuluaga, Gloria Corpas Pastor ou de Guillermo Suazo Pascual.

⁸ Véxase tanto o noso libro *Por el refranero mexicano* (Pérez 1988) como o xa citado *Refrán viejo nunca miente*.

dende outro punto de vista poidan ser consideradas sentenzas, poden ser exclamativas dende o punto de vista pragmático na medida en que ó enunciárense sexan susceptibles de adoptaren unha liña melódica exclamativa ascendente ou ondulada.

Como xa se pode desprender do dito ata agora, a exclamatividade como trazo paremiolóxico ten distintos graos: hai no noso corpus de frases paremiolóxicas tanto exclamacións paremiolóxicas puras como constatacións, declaracións e, en xeral, gnomemas de índole exclamativa. Chamamos exclamacións paremiolóxicas puras aquelas exclamacións que non teñen máis finalidade semántica cá de indicar un estado de ánimo. Este tipo de exclamacións poden estar montadas sobre unha interxección, aínda que con frecuencia elas mesmas poidan ser asumidas como unha grande interxección. Así, como ben se sabe, calquera frase pode converterse en exclamativa segundo o tipo de entoación coa que sexa enunciada. A única marca morfolóxica da exclamación consiste nos pronomes exclamativos *qué*, *cómo* e *cuán* ou *cuánto* (Alcina e Blecua 1975: 596). As exclamacións paremiolóxicas puras, de certo, non son máis cá prolongación dunha interxección ou unha magna interxección⁹. Do primeiro caso sirva de exemplo: *¡Ah!... ¡qué gente tiene mi amo y más que le está llegando!* Do segundo, en cambio: *¡Ahora que entierran de oquis, vámonos muriendo todos!*

Poderíase obxectar que a exclamatividade é un trazo que só poden te-los textos orais. No entanto, como ben se sabe, o discurso falado ten varios privilexios de primariedade sobre o discurso escrito e un deles é, sen dúbida, o feito de que os trazos discursivos dos textos, ó igual cós trazos gramaticais, son extraídos principalmente dos textos falados: para sabermos se unha expresión é exclamativa hai que practicarlle un test de exclamatividade. Hai exclamacións reflexivas, por exemplo, nas que é máis propia unha enunciación reflexiva ca unha exclamativa: *Hay tiempos de acometer y tiempos de retirar: tiempos de gastar un peso y otros de gastar un real*. Forma parte da competencia lingüística do falante nativo este tipo de categorizacións.

As exclamacións paremiolóxicas puras, en xeral, non serven para argumentar, non se enclavan no discurso, preferentemente dialóxico, de maneira entimemática: funcionan máis ben como ornato; son un son estupendo, ben labrado, que soa ben. Con frecuencia este tipo de textos ten co seu entorno discursivo un enlace de tipo exclusivamente acústico constituído, normalmente, polas primeiras palabras do texto gnómico: enclávanse no discurso maior no que funcionan mediante as primeiras palabras da frase paremiolóxica e, por iso, serven de enlace co discurso. Así, palabras como *ánimas* e *vámonos*. *Ánimas*, no discurso popular, remite a unha unidade fraseolóxica interxectiva que indica desexo ou sorpresa: *¡Ánimas santas!* Las palabras *ánimas* e *vámonos*, daquela, serven de elo entre o discurso e o texto gnómico: *Ánimas que salga el sol p'a saber como amanece; Vámonos muriendo ahorita que están enterrando gratis*. O refraneiro mexicano, por exemplo, abunda en ditos exclamativos que, como se pode ver, non só se insiren no discurso maior mediante o xa mencionado nexo acústico, senón doutros xeitos, como manifestan frases paremiolóxicas do tipo *Allá en San Andrés, quien*

⁹ Para o concepto de *interxección* no castelán contemporáneo véxase: Alcina e Blecua (1975: 817 e segs.)

parece bruto, bruto es, ou ben *A quien lo quiera celeste que le cueste*. En ambos casos, trátase de irrupcións exclamativas de tipo sentencial.

2. Pola fraseoloxía paremiolóxica de don Francisco de Santamaría

Lexicógrafo, historiador, bibliógrafo e académico da lingua, o licenciado e profesor don Francisco Santamaría naceu en Cacós, Tabasco, en 1886. Cursou os estudos no seu Tabasco natal, onde obtivo o título de profesor normalista. Ensinou matemáticas na que hoxe é a Universidad de Tabasco. Tras proseguir os seus estudos na cidade de México e graduarse de avogado, formou parte da xudicatura. Foi gobernador de Tabasco entre 1946 e 1952. Ingresou como membro de número da Academia Mexicana de la Lengua o 2 de abril de 1954 cun discurso que en parte constitúe actualmente a introdución á súa obra cumio, o *Diccionario de mejicanismos* (en adiante DM), á que nos referimos aquí e que apareceu publicada en setembro de 1959. A estatura e universo de intereses do mestre Santamaría aparecen moi ben nas súas outras publicacións maiores. En 1920 apareceu o seu libro *El provincialismo tabasqueño*, ó ano seguinte *Americanismo e barbarismo*; en 1926, *Glosa lexicográfica*. Despois dunha serie de escritos entre historiográficos, bibliográficos e literarios, retorna ó seu mundo de intereses lingüísticos en 1940 coa publicación de *La poesía tabasqueña*. Ó ano seguinte publica *Ensayo de crítica del lenguaje* e un ano despois, en 1942, aparece publicado o seu célebre *Diccionario de americanismos*, antecedente do dicionario que hoxe nos ocupa, que foi precedido, no entanto, por *El movimiento cultural en Tabasco*, publicado en 1946.

O DM é unha valiosa fonte de información para o fraseólogo e o paremiólogo mexicano e inspirou o *Índice de mexicanismos* que en terceira edición publicou en 2000 a Academia Mexicana de la Lengua (Academia Mexicana, México / CONACULTA / FCE, 2000) e que hoxe constitúe a fonte máis importante para o estudo da fraseoloxía mexicana. No DM o estudoso do falar lapidario mexicano pode atopar un milleiro entre ditos, xiros, modismos, frases feitas e refráns propiamente ditos, dos que recompila arredor de medio millar. Santamaría estrutura cada artigo do seu dicionario cunha observación etimolóxica, se é o caso, do vocábulo de entrada seguido das súas diversas acepcións. Coma tal, a palabra *cáscara* ten tres subentradas: *cáscara sagrada*, *La cáscara guarda al palo* e *ser uno de la cáscara amarga*. En cada caso ofrece unha explicación de uso e documéntaa con textos da literatura mexicana, principalmente do século XIX, ou doutros textos. Así, de *La cáscara guarda al palo* di que é un refrán e, para explicalo, reproduce, por unha banda, unha cita de *Perfiles del terruño*, obra publicada polo literato Cayetano Rodríguez Beltrán:

[...] *individuos para quienes un baño es un castigo de igual severidad que el del brasero en los pies* [...] *¡éstos son los que dicen para justificar su falta de [...] baños que la cáscara guarda al palo* (Rodríguez Beltrán 1902).

e, por outra, un fragmento de *El caporal* de Manuel Gil y Sáenz, que sobre esta frase di:

[...] *pues yo se, mi amo, un rejuán que dice: ‘la cáscara guarda al palo, por eso a su Merced le guarda el chaquetón’* (Gil y Sáenz 1884).

Baixo esta roupaxe, o *Diccionario de mejicanismos* de Santamaría ten un enorme caudal de unidades fraseolóxicas mexicanas, obxecto deste ensaio e, polo tanto, de locucións, ditos, xiros, modismos, frases feitas e demais expresións breves endurecidas que, por compartir funcións discursivas cos refráns, adoitan compartir páxina cos refráns propiamente ditos e aparecer indiscriminadamente nos refraneiros como los *Refranes populares de México*, de Guadalupe Apendini (1977).

3. Unha fonte da fraseoloxía mexicana

Unha boa fonte para estuda-las unidades fraseolóxicas características do falar mexicano é o *Diccionario de mejicanismos* de Santamaría. Polo xeral, Santamaría recolle, palabra por palabra e entrada por entrada, non só as acepcións máis frecuentes que nalgunha das falas mexicanas ten o vocábulo en cuestión senón que as documenta textualmente. A bibliografía na que se documenta o *Diccionario de mejicanismos* inclúe preto de un milleiro de autores e unhas mil cincocentas obras. Este amplo caudal bibliográfico está citado páxina por páxina e constitúe unha mostra representativa da máis importante textualidade mexicana escrita que vai do último terzo do século XIX ós anos cincuenta do século XX. Dende logo, trátase dun testemuño documental dos máis importantes xiros, modismos, frases feitas e ditos da fala popular mexicana, durante ese período, amais das frases paremiolóxicas, por suposto, do tipo de:

A ver de cuál cuero salen más correas (DM: 330a).

A ver si como roncan, duermen (DM: 946b e 1110b).

A ver si es cola, y pega (DM: 269b).

A ver si lavado tupe, o se acaba de arralar (DM: 657a).

Acá las tortas, y en Torreón los tacos (DM: 1076b).

acabar un suceso como el rosario de Amozoc, acabar como el rosario de la aurora (DM: 1160a).

Adelante con la cruz, que el diablo se lleve al muerto (DM: 30b).

Adónde ha de ir el buey que no are? (DM: 154a).

Ah qué suerte tan chaparra! hasta cuándo crecerá! (DM: 988a).

ahogarse en un vaso de agua (DM: 1161b).

andar con Jesús por los rincones, andar con rodeos, ... con ambages, ... con subterfugios (DM: 632 b).

andar de rata aturdida, andar como moro sin señor, estar ..., andar solo y desamparado (DM: 918b).

andar del tingo al tango (DM: 1049a).

Apenas les dicen 'mi alma', y ya están pidiendo al cura, ... y ya están pidiendo casa (DM: 72b).

Se ben no *Diccionario de mejicanismos* abundan os xiros da fala popular mexicana como *de que* en *De que dice esta mula es mi macho* (DM: 745), *estar de* en expresións como *estar de fierro malo* (DM: 1172b), *estar de mantel largo, estar de manteles largos* (DM: 693b), *estar de mírame y no me toques, estar de mírame y déjame* (DM: 727a); son máis frecuentes os chamados modismos. Os xiros son modos rápidos e expresivos de dici-las cousas, especie de metaforizadores ou atallos verbais efectivos e moi puntuais, que só coñece o falante nativo dunha lingua. Por exemplo: as simples negacións

coordinadas “no fui al cine ni estuve en Guadalajara” poden expresarse máis eficazmente mediante unha gradación do tipo de “ni fui al cine y ni siquiera estuve en Guadalajara” (Schökel e Zurro 1977: 212-247). Un xiro verbal mexicano recollido por Santamaría é o *nomás* de, por exemplo, *No a todos les está el puro, nomás a los hocicones* (DM: 897b) ou ben do célebre cuarteto paremiolóxico:

*Cuando yo tenía dinero,
me llamaban don Tomás;
ahora que no lo tengo,
me dicen Tomás nomás* (DM: 318a)¹⁰.

Ademais dos refráns que normalmente teñen a forma dunha proposición binaria, hai, deste tipo, xiros léxicos como *nomás* ou *barájamela*, xiros sintácticos como *Ni tanto (que queme al santo) ni tanto (que no lo alumbre)* e construcións como *al son de no verso No importa que el bronce gima al son de la campanada*, recollido posteriormente, despois de Santamaría, en varios refraneiros. Este verso, que funciona ás veces como refrán exclamativo, forma parte da *letrilla*, di Santamaría de Vasconcelos, *El Negro Poeta*, e dicía así:

*¡Qué importa que el bronce gima
al son de la campanada,
si una lengua desatada
hasta las piedras lastima!* (DM: 1165a).

Tamén un xiro léxico rexistrado por Santamaría é, en fin, a estrutura de *le* indirecto redundante construída con *le* seguido de obxecto indirecto léxico, como no célebre verso paremiolóxico *No le digas nada a Lola*, que Santamaría recolle e do que cita a popular oitava da súa procedencia:

*Nube blanca y nacarada,
por el espacio tan sola,
si no vas muy ocupada
cuéntale mi amor a Lola.
Pero si vas ocupada
por el espacio tan sola
vete mucho a la chingada,
no le digas nada a Lola* (DM: 666a).

¹⁰ Nota da tradutora: en galego tamén contamos con cuartetos populares moi semellantes a este:

*Cando eu tiña diñeiro,
chamábanme “meu Pedriño”;
agora que vin a menos,
chámanme “Peruleiriño”.*
*Cando tíven eu diñeiro,
chamábanme don Tomás;
agora que non o teño,
solo me chaman Tomás.*

En cambio, comunmente enténdese por modismos, co *Diccionario de uso del español* de María Moliner (1990), unha locución, ou sexa, unha “expresión pluriverbal de forma fija que se inserta en el lenguaje como una pieza única”. Trátase de expresións fixas que son susceptibles de desempeñaren funcións xa de adverbios como *del tingo al tango, sin oficio ni beneficio, a manos llenas, sin ton ni son* ou *a pie juntillas*; xa de adxectivos como *de mírame y no me toques*; xa de preposicións como *a favor de, en aras de*; aínda que no dicionario de Santamaría abundan os modismos como *a palos, a dos carrillos, a dos puyas*.

Pero, sobre todo, no *Diccionario de mejicanismos* de Santamaría abundan as frases feitas como, segundo María Moliner, se lle chama á

[...] *expresión preformada que se intercala corrientemente en el habla, sin introducir en ella ninguna variación, o, a lo más, las que impone la flexión de algún elemento de ella ; como «estar agua al cuello, ahí me las den todas», o «¡gracias a Dios!».* Se diferencia del modismo o el giro en que estos no constituyen una oración completa; se diferencia de la «frase proverbial» en que no encierra una sentencia. Algunas frases extranjeras de esta clase se intercalan en el lenguaje culto en su idioma original: ‘E tutti contenti. Eppure si muove’ (Moliner 1990).

echarle mocos al atole.

espantar a uno con el petate del muerto (DM: 505a e 838b).

estar a partir un piñón (DM: 808a).

estar como agua para chocolate (DM: 37a).

estar como atole de enfermo (DM: 95b).

estar como para tamalito.

estar con el Credo en la boca (DM: 310b), *estar con el Jesús en la boca, vivir con el Jesús en la boca* (DM: 632b).

estar el mal en el hígado (DM: 594).

estar hecho un charal (DM: 362b), *estar hecho un chichicuilote* (DM: 378b).

estar hecho un Judas, parecer un Judas (DM: 646a).

estar uno bailando en la cuerda (DM: 329b).

estar uno como gallo en patio ajeno (DM: 511b).

estar uno como la manga de un chaleco (DM: 690a).

estar uno como rifle (DM: 1179b).

estar uno con el moño torcido (DM: 738a).

estar uno curado de espantos (DM: 511b), *estar uno curado de espanto* (DM: 339a e 505a). *Estoy curado de espanto* (DM: 505a).

4. Outras locucións

Existen no dicionario de Santamaría outra serie de locucións que, en xeral, teñen unha índole léxica de tipo gramatical. Con frecuencia son adverbiasións, adxectivacións ou denominacións puntuais que como maneiras de dicir puntualizan, marcan ou coloran a

fala¹¹. Este tipo de locucións menos estudadas pola fraseoloxía mexicana teñen, con todo, unha ampla variedade funcional discursiva que hoxe se está a analizar. Velaquí algúns exemplos:

- a boca de jarro* (desempeña a función de adverbio de modo).
- a chingadazos* (desempeña a función de adverbio de modo).
- aguja de arriero* (desempeña a función de adverbio de modo).
- Ahí nomás, tuna cardona, ya llegó tu cuitlacoche* (exclamación interxectiva).
- a huevo* (desempeña a función de adverbio de modo).
- A la chingada* (exclamación interxectiva).
- a toda madre* (desempeña a función de adverbio de modo).
- a todo mecate* (desempeña a función de adverbio de modo).
- A ver si es cola, y pega* (dito deliberativo).
- Adelante con la cruz, que el diablo se lleve al muerto* (orde con ornato).
- Ah qué suerte tan chaparra! ¡hasta cuándo crecerá!* (exclamación con ornato).
- al filo del agua* (desempeña a función de adverbio de modo).
- al tu por tu* (desempeña a función de adverbio de modo).
- andarse con tiento* (expresión adverbial de recomendación).
- andar del tingo al tango* (expresión adverbial descritiva).
- Apaga y vámonos* (orde con ornato).
- a todo dar* (desempeña a función de adverbio de modo).
- colgar el equipo* (expresión descritiva dunha acción).
- como agua para chocolate* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como cuchillo de melcochero: pegosteadado y lleno de abolladuras* (desempeña a función de adverbio de modo).
- Como dicen los Panchos: caminemos* (frase conminativa).
- como dijo la viejita: a la antigüita* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como el buey dañero: donde no hace daño, se asoma* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como el chichicuilote: pico largo, pero tonto* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como el chile piquín: chiquito, pero picoso* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como los gallos chinamperos: un tirito y a la barrera* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como los gallos de Puebla, grandotes y correlones* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como los gatos, que caen siempre parados* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como los indios de Xochimilco, pidiendo el chile a gritos* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como los músicos de rancho, que se les va el tiempo en templar y salir a mear* (desempeña a función de adverbio de modo).
- como títeres de rancho: a huevo son las entradas* (desempeña a función de adverbio de modo).

¹¹ Gloria Corpas (1997: 88-169) colócaas na esfera das locucións.

Con qué chiflas, desmolao, si no tienes instrumento (circunstancial de instrumento).
Con qué ojos, divina tuerta (circunstancial de instrumento).
con tal de que (conxunción condicional).
de aguilita (desempeña a función de adverbio de modo).
de la chingada (desempeña a función de adverbio de modo).
echarle crema a sus tacos.
echarle mocos al atole.
Échate ese trompo a l'uña.
el alcalde de Lagos.
estar a partir un piñón (desempeña a función de adverbio de modo).
estar como para tamalito (desempeña a función de adverbio de modo).
estar hecho un charal (desempeña a función de adverbio de modo).
estar hecho un chichicuilote (desempeña a función de adverbio de modo).
Este aguacate me lo embarro en mi bolillo.
los de abajo (expresión adxectiva).
ponerse uno águila (expresión de modo).
Que la boca se te haga chicharrón (exclamación interxectiva).
quemarse uno sus alipuces (dito descriptivo).
se me hace (dito conxectural).
Tanto tiempo de atolera y no saberlo menear.
torear el chile (dito descriptivo).
uno del águila (expresión denominativa).
Ya Chole vendió su rancho (expresión interxectiva).
Ya ni la amuelas (expresión interxectiva).
Ya porque se muere un burro es año de mortandad (dito interxectivo).
Ya se acabaron los indios que tiraban con tamales (dito interxectivo).

En todo caso, partimos do xa mencionado e coñecido suposto de que as unidades fraseolóxicas dunha norma lingüística como o castelán mexicano son textos parasitos, ó igual cós refráns. En efecto, dende o punto de vista discursivo, unidades fraseolóxicas como as anteriores funcionan como textos parasitos ó xeito dos refráns e demais textos cos que comparten o eido notional: estes textos só desempeñan a súa función discursiva inseridos nun contexto textual maior no que son susceptibles de dicir máis do que anuncian polo seu carácter emblemático. Son cuasilemas dun emblema cultural e, ó agroma-la unidade fraseolóxica ou o refrán, evócase a figura deles, de tipo sociocultural. Tanto os ditos como moitas das unidades fraseolóxicas do castelán mexicano son textos parasitos na medida en que só funcionan inseridos nun texto maior, que requiren e no que cumpren unha función discursiva, principalmente argumentativa, relacionada con principios como o de que os refráns son só verdades do falar, puntos de apoio da argumentación e postulados xulgados indiscutibles polo interlocutor dentro dunha cultura cando fala, cando defende os seus puntos de vista e, en xeral, cando alega¹².

¹² Sen entrar en cuestións taxonómicas ou de nomenclatura, como xa sinalamos, estamos no eido notional das frases breves ás que pertencen non só distintos tipos de refráns senón os chamados xiros, modismos, frases feitas, locucións e demais denominacións fraseolóxicas.

5. Os ditos

En todo caso, se cadra é a categoría de *dito*, dende logo dende varios aspectos distinta á de *refrán* e á das unidades fraseolóxicas gramaticais, a máis axeitada para designa-las expresións gnómicas floridas que teñen unha función discursiva que non é a función entimemática senón a moi retórica función de ornato, a función didáctico-argumentativa do *exemplum* ou algunha outra¹³. Trátase de unidades fraseolóxicas xeralmente construídas sobre un verbo flexionable e, por tanto, adaptable ás circunstancias da concordancia verbal. Do corpus fraseolóxico recollido por Santamaría, consideramos como ditos os seguintes:

Atráncate, bandolón, hora que tienes tocada (DM: 96b).

Aun no tienes vaca y ya vienes con la totuma (DM: 1103a).

Ay, Chihuahua, cuánto apache!, ... cuánta vieja de guarache, ¡Qué Chihuahua... (DM: 382b).

Ay, delicioso jorongo, cómo me rozan tus lanas (DM: 1175a).

Ay, qué suerte tan chaparra! / ¿Hasta cuando crecerá? / Vámosle poniendo zancos, / A ver qué pasitos da (copla popular) (DM: 358b).

Ay, reata, no te revientes que es el último jalón! (DM: 921a).

Échale copal al santo, aunque le jumiés las barbas, ... aunque se le ajumen los pelos, ... las barbas (DM: 293b).

Échate ese trompo en la uña y agarra la cuerda en la otra, ... a ver si tataratea, cógeme ese trompo ... (DM: 1089b).

Como sinalamos profusamente en *El hablar lapidario. Ensayo de paremiología mexicana* (Pérez 1996), estas frases paremiolóxicas que noutra parte chamamos *refrãs exclamativos* prefiren, en xeral, outros mecanismos discursivos e teñen unha función principalmente ornamental. Non obstante, hai no refraneiro mexicano tamén frases paremiolóxicas exclamativas dotadas dunha estrutura emblemática que teñen unha función prevalentemente didáctica e que funcionan argumentativamente como *exempla*: *¿A quien le dan pan que llore?* Polo tanto, as frases paremiolóxicas exclamativas son, ás veces, ornato puro, outras un adorno con funcións semióticas dentro do discurso que se atañen a outros códigos e se pegan ó discurso maior no que funcionan ben a partir de imaxes fraseolóxicas populares que funcionan na cultura popular, ben por medio de recursos acústicos, como mencionamos. Certamente, polo xeral este tipo de frases é de índole acústica e corresponde á concepción do *son estupendo*¹⁴, moi propia do espírito barroco que impregna, por vocación, a cultura mexicana; con todo, hai frases paremiolóxicas exclamativas que descansan nun sistema de figuración emblemática e son conativas dende o punto de vista da enunciación por vías distintas da exclamatividade pura. Por exemplo, mediante a conación interrogativa.

¹³ Entre os ditos, considerámo-las expresións gnómicas nas que o trazo enunciativo predominante é a exclamatividade.

¹⁴ Verbo da expresión *son estupendo* como característica do estilo barroco, pode verse o noso libro *Estudios sorjuanianos* (1988: 69 e segs.).

Pois ben, estas frases paremiolóxicas exclamativas, cremos, deben de ser estudadas baixo a categoría de *ditos*: son refráns de baixo rango fincados xa no seu carácter de son estupendo, xa no da súa figuratividade visual. En calquera caso, documentan unha fala, un estilo e unha maneira de argumentar propios da paremioloxía rancheira, como se ve tanto no corpus de Agustín Yáñez como no de Rubio e, dende logo, no de Santamaría. Velaquí algúns exemplos:

Con cuidado que aquí hay lumbre, no se vayan a quemar.
Con qué chiflas, desmolao, si no tienes instrumento.
Con tiento, santos varones, que el Cristo está apolillado.
Dale vuelo al bandolón, aprovecha la tocada.
Ache, huarache, huache, / ay, víboras chirrioneras, / a que no me pican ora / que traigo mis chaparreras...
Adelante con la cruz, que se lleva el diablo al muerto.
Ah qué gente tiene mi amo, y más que le están llegando.
Ah qué rechinar de puertas, parece carpintería.
Ah, qué bonita trucha para tan cochino charco.
Ah qué mi Dios tan charro, que ni las espuelas se quita.
¡Ah qué moler de criaturas, parecen personas grandes!
Ahora sí, violín de rancho, ya te agarró un profesor.
Ánimas que salga el sol pa saber cómo amanece.
¡Ay, madre, qué pan tan duro y yo que ni dientes tengo!
Atórale que es mangana porque se te va la yegua.
Bien haya lo bien nacido, que ni trabajo da criarlo.

As frases paremiolóxicas exclamativas, como as frases paremiolóxicas interrogativas coas que comparten non poucas características, como a conatividade e o carácter acústico, son, en efecto, ditos tonais na medida en que descansan nunha entoación ascendente ou descendente pero normalmente alta. O ataque é xeralmente alto, a coda tende a descender. Están constituídos ben por exclamacións, ben por interrogacións, e o seu valor discursivo, en castelán, é de índole estritamente tonal. En castelán non existen marcas sintácticas nin da exclamatividade nin, comunmente, da interrogatividade: os trazos tanto da exclamatividade como da interrogatividade radican máis ben na enunciación e expresan, semanticamente, estados espirituais do falante (Alcina e Blecua 1975: 481 e segs.). Frases que, por tanto, dende o punto de vista sintáctico poidan ser tidas como sentenzas, poden ser exclamativas ou interrogativas dende o punto de vista pragmático xa que ó enunciarse son susceptibles de adoptar unha liña melódica exclamativa ou interrogativa ascendente, descendente ou ondulada.

Se as exclamacións e preguntas paremiolóxicas non teñen máis finalidade semántica cá de indicar un estado de ánimo, sintacticamente poden estar montadas sobre unha interxección e, polo mesmo, seren asumidas como tales. Así, en castelán calquera frase se pode converter en exclamativa ou interrogativa segundo o tipo de entoación que se lle dea. Aínda que, claro, teñamos marcas morfolóxicas tanto da exclamación como da interrogación nos respectivos pronomes exclamativos e interrogativos *qué*, *cómo*, *cuándo* ou *cuánto* (Alcina e Blecua 1975: 596). *Cuán* é unha marca pronominal só exclamativa. Neste sentido, tanto as exclamacións como as interrogacións

paremiolóxicas ou teñen un carácter sintacticamente interxectivo ou, en todo caso, son expresións formais dunha conación¹⁵.

Se ben estritamente falando a exclamatividade é un trazo máis propio dos textos orais, tamén na escrita hai signos para indica-lo carácter exclamativo ou interrogativo dos textos, á marxe da escrita sintáctica e, por outra parte, en moitos aspectos aparece a primariedade do discurso falado sobre o escrito impoñéndolle marcas que rebordan os niveis léxico, sintáctico e discursivo; este sería un deses privilexios de primariedade. De calquera xeito, enfrontámonos aquí á situación na que os trazos discursivos dun texto, como os gramaticais, son extraídos primariamente dos textos falados: para saber se unha expresión é exclamativa hai que practicarlle un test de exclamatividade. A exclamatividade oponse á enunciación reflexiva. Así, hai textos catalogables como exclamativos no sentido de que son susceptibles dunha enunciación exclamativa e hainos máis propios dunha enunciación reflexiva. Como dixemos máis arriba, este tipo de textos ten co seu entorno discursivo un enlace de tipo exclusivamente acústico constituído case sempre polas primeiras palabras do texto gnómico. Neste caso, serven de enlace co discurso, respectivamente, as primeiras palabras do texto. En tódolos casos insírense a maneira de irrupcións exclamativas de tipo sentencial, interrogativo ou simplemente exclamativo, mediante nexos preferentemente acústicos, figurativos ou sen nexos. Unha tarefa que agarda á fraseoloxía, e con esta á paremioloxía, é, por todo o anterior, un inventario exhaustivo das funcións discursivas dos textos gnómicos e das maneiras en que as realizan. Frases desta índole, aínda que teñen un indubidable carácter paremiolóxico, non cumpren no discurso a función dun entimema:

A ver a una boda y a divertirse a un fandango.
A mi no me cantan ranas; a cantar a la laguna.
A mi no me digas tío, porque ni parientes somos.
A mí no me tizna el cura ni en miércoles de ceniza.
A darle que es mole de olla.
A caballo andan los hombres y no en pinches burros ojetes.
A l' hora de freír frijoles manteca es lo que falta.
Ah qué suerte tan chaparra, hasta cuando crecerá.
Ah qué retebién con lápiz, hasta parece con tinta.
Ah qué bonito bagre para tan cochino charco.
Ah qué gente tiene mi amo, y más que le está llegando.
Ah qué rechinar de puertas, parece carpintería.
Ah qué mi Dios tan charro, ni las espuelas se quita.
Ahi nomás, tuna cardona, ya llegó tu cuitlacoche.
Ahora tejones, porque no hay liebres.
Ahora sí que las de abajo cagaron a las de arriba.
Ahora es cuando chile verde (yerbabuena) le has de dar sabor al caldo.
Ahora llueve en el palmar o nos lleva la tiznada.
Ahora sí, violín de racho, ya te agarró un profesor.
Ahora lo verás, huarache, ya apareció tu correa!

¹⁵ Para o concepto de *interxección* no castelán contemporáneo, véxase Alcina e Blecua (1975: 817 e segs.).

*¡Ahora que entierran de oquis, vámonos muriendo todos!
Al pasito, entre las piedras, porque el macho no está herrado.*

6. Bibliografía

- ALCINA FRANCH, Juan e BLECUA, José Manuel (1975): *Gramática Española*. Ariel, Barcelona.
- APPENDINI, Guadalupe (1977): “Refranes populares de México” en *Sepan Cuantos* 674. Porrúa, México.
- CORPAS PASTOR, Gloria (1997): *Manual de fraseología española*. Gredos, Madrid.
- GRIJELMO, Álex (2005): *El genio del idioma*. Taurus, México.
- MOLINER, María (1990): *Diccionario de uso del español*. Gredos, Madrid.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Herón (1988): *Estudios sorjuanianos*. Instituto Michoacano de Cultura, Morelia.
- (1996): *El hablar lapidario. Ensayo de paremiología mexicana*. El Colegio de Michoacán, Zamora.
- PLATAS TASENDE, Ana María (2000): *Diccionario de términos literarios*. Espasa, Madrid.
- RAIMONDO CARDONA, Giorgio (1991): *Diccionario de Lingüística*. Ariel, Barcelona.
- SANTAMARÍA, Francisco J. (1983⁴): *Diccionario de mejicanismos*. Porrúa, México.
- SCHÖKEL, Luis Alonso e ZURRO, Eduardo (1977): *La traducción bíblica: lingüística y estilística*. Cristiandad, Madrid, 212-247.

O refrán meteorolóxico: estudo, comparación con outras linguas (castelán e francés) e proposta de nova denominación

Pilar Río Corbacho

Universidade de Santiago de Compostela

Dentro do chamado *refrán meteorolóxico* teñen cabida, ademais das paremias que se refiren aos fenómenos atmosféricos, as formas sentenciosas que amosan a influencia dos astros sobre as persoas, os animais ou os cultivos e as que nos falan das diferentes actividades que realizan os seres vivos. Polo tanto, a denominación de refrán meteorolóxico non parece a máis idónea para caracterizar esta familia paremiolóxica.

Palabras clave: paremioloxía, refrán meteorolóxico.

The proverbs which fall into the so-called *weather proverb* are, besides those referring to atmospheric phenomena, the sententious sayings that show the influence of the stars on mankind, animals and crops and talk about the different activities performed by living beings. Thus, the name weather proverb does not appear to be the most suitable to characterize this paremiological family.

Key words: paremiology, weather proverb.

No mundo paremiolóxico atopámonos cunha serie de formas sentenciosas referentes ás condicións atmosféricas, aos cultivos, á importancia do sol ou da lúa na vida dos seres vivos, etc. No francés este tipo de paremia coñécese co nome de *dicton*, no galego e no castelán denomínase popularmente *refrán meteorolóxico* e *refrán meteorológico*, respectivamente.

Os termos empregados en galego e en castelán para denominar este tipo de paremia non son todo o precisos que deberían, pois poden levar a engano ao falante, quen pode pensar:

- que esta paremia é unha subclase do *refrán*. O termo francés, polo contrario, presenta esta forma como un ente independente.

- que dentro desta familia paremiolóxica só teñen cabida formas que falan das condicións atmosféricas. A realidade é que neste grupo paremiolóxico teñen cabida, non só as paremias claramente meteorolóxicas:

*Marzo, marzola,
trebón e raiola.*

*Por San Martino (11 nov.),
el invierno viene de camino,
y aunque venga retrasado,
por San Andrés (30 nov.) ya ha llegado.*

*(Le) Carnaval au soleil,
pâques au feu (tison).*

senón tamén aquelas que se refiren ao tempo sen connotacións meteorolóxicas:

*O día de San Silvestre (31 dec.)
vai nun ano e vén noutro e non se despe.*

*En mayo,
ni mujeres ni rosario.*

*L'année bissextile, soyez fin,
semez du chanvre au lieu du lin.*

e outras formas que nos falan dos traballos que hai que realizar, da chegada ou da marcha das aves, do incremento ou diminución da luz solar, etc.:

*Poda en marzo,
vendimia no regazo.*

*Quien tenga fuerza en el brazo
que cave y pode en marzo.*

*Taille tôt, taille tard,
taille toujours en mars.*

Polo tanto, este traballo consistirá, unha vez estudadas as características do chamado refrán meteorolóxico e concluído se este grupo é autónomo ou unha subclase, en propoñer unha nomenclatura máis axeitada coa finalidade de suprimir os equívocos existentes.

1. O dicton

O termo francés *dicton* aparece, segundo Rodegem (1984: 135), en 1477, aínda que Sevilla Muñoz (1988: 213) sostén que “el *Dictionnaire alphabétique et analogique de la Langue Française* (1970) lo fecha en 1488”.

Chassany, na *Introduction de la première Edition* (1970), sinala que para o *Vocabulaire Météorologique International* (1966) estamos ante unha forma sentenciosa de contido

meteorolóxico, na que a rima e o carácter local constitúen as súas principais características:

Règles empiriques de prévision du temps, souvent énoncées en vers, de nature très locale; elles ont généralement un caractère de tradition et leur utilité est très variable (Chassany 1989: 15).

Greimas (1960: 58) preséntanos o *dicton* como un elemento non connotado, é dicir, non metafórico, en contraposición ao *proverbe*, que é connotado.

Sevilla Muñoz, quen subliña do *dicton* a súa temática específica e o seu carácter localista, afirma que esta paremia destaca por ser:

Particular, específica, de sentido literal, bímembre, repetitiva, práctica; estar baseada en la experiencia; adoptar con frecuencia una forma poética y poseer elementos mnemotécnicos (Sevilla Muñoz 1992: 175).

Conde Tarrío (1997: 1135) deixa ver que estamos perante unha paremia que se cre verdadeira e que expresa unha sabedoría que procede da experiencia das persoas. Navarro Domínguez (2000: 55) destaca desta forma sentenciosa o seu carácter popular e a súa experiencia, conceptos que adoitan vir expresados nun texto bímembre e carente de elementos metafóricos, pero no que se empregan frecuentemente elementos mnemotécnicos.

Para nós, esta paremia é local, xeralmente non presenta elementos xocosos nin é metafórica e cremos que a súa verdade hai que buscala no lugar no que foi creada, polo que podemos definila como:

Paremia popular baseada na experiencia -exceptuando as crenzas e as supersticións-, sentenciosa, de ámbito local -onde a súa verdade adoita verificarse-, non metafórica e bímembre, sendo a rima un elemento importante na súa transmisión.

As diferenzas que presenta no francés esta forma con respecto ao refrán (*proverbe*) son as seguintes:

	<i>le proverbe</i>	<i>le dicton</i>
antigo	+	+
bímembre	+	+
breve	+	+
elementos mnemotécnicos	+	+
experiencia	+	+
xocoso	±	-
metafórico	+	-
popular	+	+
sentencioso	+	+
universal	+	-
verdadeiro	±	±

2. O chamado *refrán meteorolóxico*: estudo e proposta de nova denominación

O *refrán meteorolóxico* conforma, como pensamos demostrar, unha familia paremiolóxica con vida propia, é dicir, que non hai que vela como unha subclase do refrán: para concluír isto teremos que estudar as súas características e ver as coincidencias e as diferenzas que hai entre as desta paremia e as do refrán.

A forma sentenciosa que normalmente se coñece co nome de refrán meteorolóxico cremos que presenta once características, que conforman a idiosincrasia desta paremia.

Pagès e Fillod dinnos que a primeira documentación escrita que existe sobre meteoroloxía está datada sobre o 1300 a.C.:

Il s'agit de relevés d'observation des nuages, de la neige et du vent effectués en Chine sous la dynastie Yin. Toujours en Chine, sous la dynastie des Chou, on voit apparaître des observations officielles avec des descriptions climatiques (Pagès e Fillod 1983: 5).

Con todo, non debemos esquecer, como nos recorda Chassany (1989: 13), que anteriormente, ao redor do 3500 a.C., os exipcios xa fundamentaran a súa relixión sobre o ceo.

Como pode verse, o interese do home por coñecer o tempo vén dende moi antigo. É de supoñer que estes coñecementos adquiridos e, por suposto, verificados, gardaríalos na súa memoria para transmitirllelos aos seus fillos, coa finalidade de que estes non cometeran os mesmos erros ca el no referente aos traballos do campo ou do mar.

Aínda que os refráns meteorolóxicos tardan en incorporarse ás coleccións paremiolóxicas, que preferiblemente recollen formas sentenciosas de alto contido filosófico ou moral (se ben nestas tamén teñen cabida paremias que amosan unha forte carga misóxina ou xocosa), hai que falar da súa antigüidade, pois xa se poden documentar nos *Proverbios* de Salomón, a mediados do século X a.C., onde é posible atopar algunhas paremias nas que se reflicten elementos meteorolóxicos:

*O vento nordés pare chuvias;
A lingua murmuradora, facianas irritadas* (Pr 25, 23)¹.

Entre as cantigas dos cancioneiros galaico-portugueses non descubrimos ningunha paremia meteorolóxica, xa que os refráns destas presentan un elevado carácter moral e a súa mensaxe é universal, o que lles fai ser máis aptos para o campo da paremia.

Tivemos que esperar ata o século XVI para achar as primeiras formas meteorolóxicas galegas. Estas aparecen no refraneiro que Hernán Núñez publica en 1555 baixo o título

¹ Esta tradución foi tomada da versión galega da Biblia (Fernández 1992: 818).

de *Refranes o proverbios en romance*, obra que contén 134 formas sentenciosas galegas², das que só 11 son paremias meteorolóxicas:

- Folio 35v.- *Día de Sant Nicolao, está la neve de pao en pao, ou si non está no chao.*
El Gallego.
- Folio 50r.- *Entre Março e Abril sale o cuco de cubil, con a neve no quere vir.*
El Gallego. Entre Março y Abril, sale el cuclillo del cubil, con la nieve no quiere venir.
- Folio 59v.- *Xeada sobre lodo, neve fasta o xollo.*
El Gallego. Elada sobre lodo, nieve hasta la rodilla.
- Folio 85r.- *No Março, o abrigo, nozes e pan trigo.*
El Gallego. En Março es abrigo, nuezes y pan trigo.
- Folio 89v.- *O peixe do Mayo, a quen cho pedir, dallo.*
El Gallego. El pece de Mayo, a quien te lo pidiere, dalo. Porque en tal tiempo el pescado es dañoso.
- Folio 90v.- *O rocín no Mayo bólvese cabalo.*
El Gallego. Por el vicio del verde.
- Folio 95v.- *Por San Pedro da Quadrela, say a cobra de súa pedra.*
El Gallego. Por San Pedro de Cáthreda, sale la culebra de debaixo de la piedra, porque comiença el calor.
- Folio 96r.- *Por Sant André, toma o porco por o pé.*
El Gallego. Entiende para matarle, que es entonces la matança, aunque otros la adelantan por Sant Lucas.
- Folio 97v.- *Por Sant Luca, alça o boy da suca, mata o porco e tapa a cuba.*
El Gallego. Por Sant Lucas alça el buey del sulco, mata el puerco, y atapa la cuba.
- Folio 101r.- *Quando o trigo hé louro, hé o barbo como un touro.*
El Gallego. Quando el trigo está loro, es el barbo como un toro.
- Folio 103v.- *Quem en Mayo no merenda, cos mortos se encomenda.*
El Gallego. El que en Mayo no merienda, con los muertos se cuenta.

Uns anos máis tarde, en 1569, Lorenzo Palmireno publica un traballo titulado *Refranes de mesa, salud y buena crianza: cogíalos de muchos autores y conversaciones*, onde podemos anotar seis paremias galegas, mais só unha é meteorolóxica:

Dia de Sanct Martiño, provo ton viño (Sbarbi 1980: 284³).

No castelán e no francés, linguas estatais, este tipo de paremias podemos atopalas desde épocas máis antigas nos seus respectivos refraneiros a carón doutras formas sentenciosas (refráns, máximas, frases proverbiais, etc.):

*Quien las nuves catare,
jamás non segará* (Sem Tob, s. XIV, *Proverbios morales*).

² Conde Tarrío (2004: 54) afirma que no refraneiro de Hernán Núñez hai 134 paremias galegas: 129 son recoñecidas como tales polo autor e 5, segundo Conde Tarrío, son galegas, aínda que non foran recoñecidas por Hernán Núñez.

³ Esta obra aparece transcrita en Sbarbi (1980: I, 281-293).

Pilar Río Corbacho

*La neige de février
brusle le bled et l'allorcier (Adages françois, s. XVI⁴).*

nos manuscritos:

*Pascua marçal,
o sarmienta, o mortal (Romancea Proverbiorum, s. XIV).*

*A Penthecouste roses sont,
a la saint Jehan s'en vont (Bonum Spatium⁵, segunda metade s.
XIV).*

e nas obras literarias:

*En el verano sudar
e en el ynvierno temblar (Martínez de Toledo, s. XV, Corbacho).*

Grant vent chiet a poi de pluie (Roman de Renart, s. XII, 4850).

A pesar de que, como dixemos, o refrán meteorolóxico tivo nun primeiro momento dificultades para entrar en contacto coas outras paremias, máis adiante tivo o seu caldo de cultivo nos almanaques, dos cales *O Gaiteiro de Lugo*, *El Zaragozano*, etc. son boa proba disto. Algo parecido sucedeu en Francia, onde este tipo de publicacións tivo grande importancia na súa supervivencia histórica, como afirma Pierron:

Né à la fin du Moyen Âge [...], diffusé par la tradition orale, puis par les almanachs à partir du XVe siècle, consacré au XVIIe siècle par L'Almanach de Maître Mathieu de Laensberg (Liège, 1636) (Pierron 1997: 11).

Como consecuencia da súa antigüidade, moitas destas formas sentenciosas aínda gardan restos arcaizantes que nos recordan ese mundo primitivo no que naceron e que así mesmo lles confire, como asegura Greimas, un carácter de autoridade:

La formulation archaïsante des proverbes et dictons intercalés dans la chaîne du discours actuel, les renvoie, semble-t-il, à un passé non déterminé, leur confère une sorte d'autorité qui relève de la «sagesse des anciens». Le caractère archaïque des proverbes constitue donc une mise hors du temps des significations qu'ils contiennent; c'est un procédé comparable à «il était une fois» des mythes et des légendes, destiné à situer dans le temps «des dieux et des héros» les vérités révélées dans le récit (Greimas 1960: 60).

Este tipo de paremias recorre a todo tipo de estratexias para amosar a súa antigüidade, polo que non dubida en recorrer aos seguintes aspectos arcaizantes:

⁴ Esta paremia aparece así citada en Le Roux de Lincy (1996: 235)

⁵ Este manuscrito denomínase *Bonum Spatium* debido a que estas palabras aparecen no primeiro verso da tirada:

*Ecce Bonum Spatium merito liber iste vocatur,
tollit fastidium, dat gaudia si videatur.*

- Ausencia de artigo:

*Auga de outono,
mata ao seu dono.*

*Amanecer y anochecer,
en diciembre son casi a la vez.*

*Neige à la Sainte-Isabelle (22 feb.)
fait la fleur (plus) belle.*

- Ausencia de antecedente:

*Quen cava no mes de Santos (nov.),
perde o tempo e (máis) o traballo.*

*Quien no trilla en agosto,
trilla con (de) mal rostro.*

*Qui taille sa vigne à Saint-Aubin (1 marzo)
aura de gros raisins.*

- Ausencia de verbo:

*Frío coral,
un mes antes e outro despois do Nadal.*

*Por San Antonio (13 xuño), nublado;
y por San Juan (24 xuño), despejado.*

Mars, lard.

Avril, épi.

Mai, lait.

Juin, foin.

Juillet, moisson.

Août, grain.

Septembre, fruits.

Octobre, vin.

- Ruptura da orde lóxica da frase:

*Nevada por San Ambrosio (7 dec.)
días dura dezaeito.*

*Mira con cara risueña,
por San Blas (3 feb.), a la cigüeña.*

*À (De) Saint-Roch (16 ag.), la grande chaleur
prépare du vin la couleur.*

Dende o punto de vista estrutural, o máis frecuente é que as paremias se presenten cun esquema binario que, segundo Anscombe, permite relacionar dúas unidades plenas de sentido:

Este bimetrismo semántico puede manifestarse de distintas maneras –isosilabismo, rima, marcas elativas, antonimia– siendo el pareado una de estas posibilidades (Anscombe 1999: 31).

Este sistema, que segue fielmente as características do refrán das cancións, é moi ben aceptado polo pobo:

*Semea a avea en febreiro
se queres facer diñeiro.*

*Avena de febrero,
llena el granero.*

*Avoine de février
remplit le grenier.*

Así e todo, este esquema tradicional de dous versos (bimetrismo) pode verse ampliado no refraneiro, xa que é posible atopar paremias meteorolóxicas con tres, catro, cinco ou máis versos:

*Na Candelaria, se chove ou venta
aínda o inverno entra;
xa vente, xa deixe de ventar,
metade do inverno está por pasar.*

*Por Santa Lucía (13 dec.),
achican las noches y agrandan los días;
primero, a tumbo de piojo;
después, a paso de gallina;
y por Navidad, los ciegos lo verán.*

*Sème tes haricots à la Sainte-Croix (3 maio):
tu n'en récolteras que pour toi.
Sème-les à la Saint-Gengoult (11 maio),
un t'en donnera beaucoup.
Sème-les à la Saint-Didier (23 maio),
pour un, tu en auras un millier.*

podendo estas paremias, en ocasións, sobre todo as pertencentes ao refraneiro francés, formar series indeterminadas de versos, que reciben o nome de ladaíñas:

*Le(s) jour(s) croi(ssen)t à la Sainte-Luce (13 dec.)
du saut d'une puce;
à la Saint-Thomas (21 dec.)
du saut d'un tât (du pas d'un cat/chat/jars);
à la Noël (24 dec.)
à l'an neuf (1 xan.)
du pas d'un bœuf;
au bon an
d'un pas de sergent (d'un vol de faisan);*

aux Rois (6 xan.)
du pas d'une oie;
à la Saint-Hilaire (13 xan.)
d'un pas de bergère;
à la Saint-Antoine (17 xan.)
du pas (Comme la barbe) d'un moine;
à la Saint-Sébastien (20 xan.)
du saut d'un chien.

O bimetrismo leva consigo a *rima*, elemento que, se ben nos primeiros momentos, na poesía clásica, tivo unha función ornamental, na linguaxe paremiolóxica ten a función primordial de axudar á memorización, xa que no proceso da primeira creación dunha forma sentenciosa o autor primitivo debeu ter en conta que o seu auditorio non posuía nin a escrita nin a lectura, polo que sabía que estas formas deberían subsistir no código oral.

Podemos asegurar, case con total seguridade, que a primitiva paremia naceu sen forma artística, como asegura Iscla Rovira (1989: 35). Será o *sentido poético del pueblo*, segundo Lázaro Carreter (1980: 208), o responsable deste proceso de embelecemento literario, onde a rima xoga un papel transcendental no proceso de memorización polos falantes dos chamados refráns meteorolóxicos.

García-Page (1990: 501) considera que este procedemento mnemotécnico, xunto con outros recursos fónicos, facilita a supervivencia desta paremia no código oral e evita a súa desaparición. A rima é importante ata tal punto que calquera paremia a busca, mesmo esquecendo a súa forma antiga. Tomemos como exemplo as seguintes formas sentenciosas que aparecen na obra de Correas (1627), posta ao día por Combet (1967):

No se hace la boda de hongos,
sino de buenos ducados (Combet 1967: 360).

No se hacen las bodas de hongos, a solas (Combet 1967: 360).

Estas paremias carecen de rima, polo que a súa supervivencia será moi complicada. O pobo, compracido coa mensaxe da forma sentenciosa, modifícaa ata atoparlle rima, como vemos tamén en Combet:

No se hace la boda de hongos,
sino de bollos (panes, florines) redondos (Combet 1967: 360).

Este último grupo de paremias son as que interesan ao falante, dado que o seu bimetrismo e a súa rima lles permite ser válidos para unha boa memorización, chegando, tras varias modificacións, aos refraneiros modernos:

No se hacen los negocios de hongos,
sino de dineros redondos (Bergua 1968: 339).

No se hace la boda de hongos,
sino de buenos dineros redondos (Bergua 1968: 339).

*No se hace la boda de hongos,
sino de buenos bollos redondos* (Campos e Barella 1993: 49, 474).

A *métrica*, procedemento importantísimo na poesía, foi nalgúns casos un recurso mnemotécnico empregado para facilitar a memorización das paremias.

A métrica acomódase ao sentido rítmico de cada lingua. Na nosa tese de doutoramento, que tratou sobre a paremia haxiográfica (*La paremia hagiográfica en francés, castellano y gallego: estudio contrastivo*, 2002), medimos, a modo de exemplo, as paremias presentadas no mes de novembro (galego), no mes de xuño (castelán) e no mes de marzo (francés). Nas tres linguas atopamos un gran número de rimas dispares, pero as máis empregadas foron:

- No galego a de 7+8 e a de 5+8, xa que das 172 paremias que analizamos no mes de novembro había 8 nas que aparecían estas estruturas:

Auga de San Martiño (11 nov.),
come pan e bebe viño. 7+8

Polo San Andrés (30 nov.),
porcos gordos para vender. 5+8

- No castelán analizamos 138 paremias correspondentes ao mes de xuño, nas que maioritariamente, unhas 20 veces, aparece a estrutura 7+7:

*Si quieres coger trigo,
ara por San Juanito* (24 xuño).

- No francés medimos un total de 137 paremias pertencentes ao mes de marzo, das cales 13 presentaban a métrica de 6+6:

À la Saint-Guénolé (3 marzo),
au taureau ferme le pré.

As paremias teñen unha tendencia innata a buscar a rima, como xa vimos, e ao isosilabismo. Para lograr isto último, os falantes tenden a eliminar sílabas do que excede cando un dos versos do pareado presenta maior número de sílabas có outro, sempre que non se produzan alteracións significativas no enunciado:

*No mes de (Polo) Nadal,
frío cordial.* 5+4 / 4+4

*En (el mes de) agosto,
frío en rostro.* 6+4 / 4+4

À (la) Saint-Aubin (1 marzo),
l'avoine au vent. 5+4 / 4+4

tamén se lle engaden sílabas ao verso que é deficitario nelas:

Por (Polo) San Martiño (11 nov.),
castañas e viño. 5+6 / 6+6

O "refrán meteorolóxico": estudo, comparación con outras linguas (castelán e francés) e proposta de nova denominación

*En (el mes de) agosto,
ni mujer ni mosto. 4+6 / 6+6*

*S'il pleut à la Saint-Gontran (28 marzo)
le blé deviendra (très) grand. 7+6 / 7 + 7*

A rima leva consigo o emprego de certos recursos estilísticos, a fin de dar maior expresividade ao texto. Este é o caso das figuras. O pobo, se xa non o fixo o autor primeiro dunha paremia, engade estes artificios ás formas sentenciosas buscando facer un texto máis literario.

No corpus das formas *meteorolóxicas* atópanse figuras de todo tipo: figuras de pensamento como, por exemplo, a antítese:

*Noël blanc, Pâques vertes.
Noël vert, Pâques blanches.*

a hipérbole:

*Pascua marzal,
hambre, guerra o mortandad.*

a prosopopea, etc.:

*Díxolle maio a abril
«unque che pese, heime rir».*

e figuras de dicción, tales como a anáfora:

*La Saint Jean qu'on fauche (24 xuño);
la Saint Jean qu'on tond (1 xullo);
la Saint Jean qu'on bat (29 ag.);
la Saint Jean qu'on chauffe (27 dec.).*

a paragoxe:

*Con Santa Inesa (21 xan.)
acaban as festas da Igrexa.*

a metáfora, etc.:

*Trigo santero
no llena granero.*

O *anonimato* e a popularidade, tanto nos refráns como nas formas meteorolóxicas, están directamente interrelacionados, xa que a popularidade se produce unha vez que estas formas paremiolóxicas se dan desfeito do nome do(s) seu(s) autor(es).

Se pensamos no nacemento dunha paremia, debemos sospeitar que a persoa que a orixinou era observadora, reflexiva e que contaba con certa capacidade filosófica; polo tanto, pódese concluír que se trataba dun individuo culto, porque era quen de observar que unha determinada circunstancia produce xeralmente a mesma consecuencia, sobre todo no caso das chamadas paremias meteorolóxicas.

A súa mente plasma entón nunha frase o que acaba de comprobar, pero esta primeira expresión non era válida para ser consumida, como nos di Rodríguez Marín, pois ao transmitir a súa experiencia ao grupo que o rodea sabe que o seu éxito radica en achar unha perfecta adecuación entre fondo e forma:

Pero tal locución no era todavía el refrán: no revestía la forma poética que habían de darle la cadencia, el metro, la rima y la metáfora; la frase era buena y verdadera, pero le faltaba el tercer requisito: no era bella. Faltábanle, además, elementos mnemotécnicos y la metáfora, la rima, el metro y la cadencia los llevan consigo. Y la locución prosaica, el neo-refrán, pasó por una serie de modificaciones, hasta quedar fijadas las formas con que había de sobrevivir; y digo las formas, y no la forma, porque entre esas modificaciones no siempre una sola hubo de prosperar y ser largamente viable, y de ahí las variantes que se notan en cada refrán, aún dentro de una misma comarca (Rodríguez Marín 1895: 11-12).

Un dos trazos que debe ter este tipo de enunciado é a brevidade, característica que ten sobre o oínte ou sobre o lector un impacto psicolóxico, de aí o bo funcionamento na actualidade dos slogans. Decía Séneca (*at mehercules magni artificis est clusisse totum in exiguo*) (SENECA: 6,53,11) que o propio dun grande artista é saber encerrar o todo nun espazo insignificante. Esta brevidade é o que lle permite entrar nos discursos máis extensos, como asegura García-Page:

Gracias a su carácter breve, el refrán permite ser insertado, a modo de inciso, en mensajes más extensos, y quedar, pues, diferenciado del resto como una unidad entonativa autónoma (García-Page 1990: 500-501).

Cando a escrita non estaba ao alcance de todos foi fundamental a brevidade nos textos, no noso caso nas paremias, xa que hai que memorizalas para poder transmitilas ás xeracións vindeiras.

No primeiro momento a neo-paremia aínda garda o nome do autor, xa que se despraza por ámbitos locais, pero se, debido á súa *popularidade*, traspasa este asentamento e atravesas outras fronteiras lingüísticas ou territoriais, estamos perante o proceso de perda do nome do autor. Di Conde Tarrío que:

El desconocer el autor de un refrán no es más que una técnica que le permite a éste presentarse con una mayor antigüedad y, como consecuencia, con una mayor experiencia: al no haber autor conocido, y que por tanto permitiría datarlo, será la mente del hablante la que lo acomode en un tiempo siempre lejano (Conde Tarrío 1997: 323).

O pobo apadriña a nova forma sentenciosa, unha vez despoxada do nome do seu autor, con frases *como di o refrán que...*, *como o refrán vello que di...*, etc.

Así pois, a neo-paremia, como xa dixemos, é obra dunha persoa concreta, pero que ao entrar a formar parte do aspecto cultural dun pobo perde o seu carácter individual para acadar o rango de obra colectiva. Lázaro Carreter (1980: 211) afirma que as paremias nacen “no en el acto de su invención, sino en el de la aceptación y absorción por la

comunidad”. Cantera, pola súa banda, distingue entre o autor primeiro dunha forma sentenciosa e o pobo, verdadeiro responsable da popularidade destas formas:

Pues, aunque es muy cierto que en la realidad cada refrán tiene su autor primero, no es menos cierto que quien lo consagra es el pueblo al hacerlo suyo y darle carta de naturaleza. Por eso, y por su carácter generalmente anónimo, cabe afirmar que el pueblo es el auténtico creador del refrán. Y si no lo es, es como si lo fuera. De ahí que, con toda justicia y plena exactitud, podamos hablar de refranero popular (Cantera 1994: 53).

Cremos que tal vez o termo *popular* aplicado ás paremias pode levar a confusións, dado que se entendemos esta palabra como ‘algo que pertence ao pobo’ ou ‘relativo ao pobo’, como din algúns dicionarios, a súa significación é correcta, pero se se quere ver, como fixeron algúns autores, como unha paremia que ten a súa orixe no pobo, xa atopamos grandes problemas, é dicir, que o que hai que ter en conta é que non é o mesmo “ser empregado polo pobo” que “ser creado polo pobo”, xa que este, como di Montandon, citando a Seiler:

No crea nada. Toda creación, toda invención, todo descubrimiento procede siempre de una personalidad individual. Es preciso necesariamente que todo refrán haya sido enunciado un día en alguna parte. Una vez gustado a los que lo oyeron lo propagaron como locución proverbial y, probablemente, se ha ido retocando a continuación hasta que adquiere una forma aceptada por todo el mundo, convirtiéndose así en universalmente conocido (Montandon 1992: 19).

Mentres o refrán e o proverbio escapan do seu humilde nacemento para se converteren en refráns nacionais e, nalgúns casos, plurinacionais, de aí a súa universalidade, o refrán meteorolóxico permanece no ámbito local no que foi creado, xa que é alí onde mantén a súa verdade. Por isto, para que unha paremia meteorolóxica estea ben delimitada hai que indicar a súa localización, é dicir, o seu campo de extensión.

Tomemos como exemplo a seguinte paremia francesa referente aos primeiros días do mes de setembro:

*Du premier au huit,
l'hirondelle fuit.*

Esta forma sentenciosa, que atopamos así documentada en Bidault de l’Isle (1952 II: 14) e en Chassany (1989: 345), lévanos a confusión: sábese que xeralmente o mes de setembro adoita comezar con tempo solleiro, continuación das temperaturas dos meses anteriores, pero este bo tempo cede o paso aos primeiros fríos, o que provoca a marcha dalgunhas aves en busca de climas máis cálidos. Pero tamén é ben sabido que este cambio atmosférico non se produce na mesma época en todo o territorio francés, pois mentres no Mediterráneo a xente aínda pode gozar das boas temperaturas, noutros lugares de Francia (no norte, nas zonas montañosas, etc.) xa comezan a prepararse para o inverno.

Con todo, o refraneiro de Cosson (1997: 133) documenta esta forma sentenciosa no norte de Francia e o de Pierron (1997: 246) sitúaa en Bélxica (1997: 246), lugares nos que, efectivamente, esta paremia é crible.

Dende o noso punto de vista hai dous motivos fundamentais polos que unha *paremia meteorolóxica* pode ser inexacta:

- Cando o seu nacemento se produce como consecuencia dunha idea equivocada ou das concepcións erróneas dunha época. É o caso das formas sentenciosas supersticiosas.

En España o martes e 13 é unha data especialmente significativa, xa que vai ligada á má sorte. Os refraneiros galego e castelán fanse eco desta superstición e recollen nas súas páxinas un bo número de formas que corroboran este pensamento:

*En martes,
nin te cases nin te embarques.*

*En martes,
nin panos cortes nin filla cases.*

*En martes,
nin cortes nin rapes.*

*En martes,
ni te cases ni te embarques.*

*En martes,
ni tu casa mudes, ni tu hija cases, ni tu ropa tajes* ⁶.

O refraneiro francés tamén presenta un gran número de formas supersticiosas. Fixarémonos só naquelas que falan do ano bisesto, pois atopamos unha certa desconfianza por este ano especial, xa que se considera que é funesto tanto para as persoas como para as cousas:

*En l'année bissextile,
garde du blé pour l'an qui suit.*

*Année bissextile,
année infertile.*

Tamén esta crenza se reflexa no refraneiro galego e castelán

*Ano bisesto,
nin bo ano, nin bo enxerto.*

*Año bisestil,
año vil.*

⁶ Estas formas foron tomadas do *Diccionario de refráns* (Conde Tarrío 2001: 390-391).

- Cando traspasaron o seu ámbito local ou xeográfico. Conde Tarrío (1997:320-321) sinala que escoitou en Hermunde (concello de Pol, Lugo) a paremia

*Aire de Meira,
caldeiros á goteira.*

que indica que o aire que provén de Meira trae chuvia, se ben a realidade é moi diferente, xa que como afirma este autor

las parroquias que se sitúan al norte de Meira reciben aire del sur o del sudoeste, que trae las grandes masas de lluvias procedentes del océano, en tanto que las parroquias del sur, caso de Hermunde, reciben el aire del norte o del nordeste, que no trae lluvias, y que puede ser causante en algunos casos de la aridez de la zona. A esto debemos añadir que la estructura geológica de Galicia se caracteriza por bloques que se levantan y por otros que se hundan. Este fenómeno hace que muchos lugares que se encuentran en la zonas de hundimiento, como es el caso de Hermunde, queden protegidos por estos bloques que actúan de pantallas contra las lluvias.

Así que estamos ante unha paremia que se desprazou da zona na que a súa verdade era incuestionable e o desprazamento afecta á credibilidade do refrán.

Un dos trazos máis comúns das diferentes paremias é a súa función didáctica, se cadra esaxerada nas paremias chamadas meteorolóxicas. Os pais quixeron transmitir aos seus fillos os seus coñecementos, pero a escrita non era un método válido, polo que houbo que botar man de frases que tivesen un alto contido sentencioso a fin de darlles a coñecer a súa sabedoría e evitar, como xa dixemos, que os seus descendentes cometesen os mesmos erros ca eles. É dicir, a experiencia dos maiores, como nos di Akoa, servirá de base á vida e aos labores dos máis novos:

Se entiende que los refranes proceden de la naturaleza de la inteligencia del hombre del campo. El pueblo Beti del Camerún, antes de aprender a leer y a escribir a finales del siglo pasado⁷ y a principios del actual, sobre todo, ya había fundado su sabiduría en los refranes y proverbios gracias a la experiencia de sus antecesores (Akoa 1996: 97).

Pero esta experiencia, sobre todo nas formas sentenciosas meteorolóxicas, está localizada no tempo ou no espazo.

Para a fácil comprensión destas mensaxes o seu significado debería ser lineal, isto é, non metafórico, xa que era necesario que o texto fose comprendido por todos, quedando liberadas as paremias meteorolóxicas de toda artificiosidade no seu enunciado. Así mesmo, elimínase o elemento xocoso nestes enunciados, xa que o que se pretende é dar unha información seria e fundamental, polo que foi presentada cun ton severo.

⁷ Akoa refírese aquí ao século XIX.

Pilar Río Corbacho

Co devir dos tempos, as paremias meteorolóxicas, e sobre todo as haxiográficas, fóronse desdramatizando e algunhas delas fannos sorrir; quizais foron creadas para aliviar coa súa retranca ao home do campo ou do mar das súas pesadas tarefas:

*As mulleres cando paren acórdanse de San Ramón (31 ag.),
e cando os están facendo, nin santo nin devoción.*

*El día de San Ciruelo (30 feb.)
pagaré lo que debo.*

*Saint Antoine (30 xuño) est malade;
c'est son cochon qui fait le ménage.*

Así pois, as características do chamado *refrán meteorolóxico* podémolas resumir no cadro seguinte:

	<i>Refrán meteorolóxico</i>
antigo	+
bimembre	+
breve	+
elementos mnemotécnicos	+
experiencia	+
xocoso	-
metafórico	-
popular	+
sentencioso	+
universal	-
verdadeiro	±

A conclusión que podemos tirar deste cadro é que o refrán meteorolóxico presenta as mesmas características có *dicton* e, en consecuencia, ten particularidades propias que o diferencian claramente do *refrán*, como se pode ver no cadro seguinte:

	<i>o refrán el refrán le proverbe</i>	<i>o refrán meteorolóxico el refrán meteorológico le dicton</i>
antigo	+	+
bimembre	±	+
breve	+	+
elementos mnemotécnicos	+	+
experiencia	+	+
xocoso	±	-
metafórico	+	-
popular	+	+
sentencioso	+	+
universal	+	-
verdadeiro	±	±

O resultado final de todo isto é que o chamado refrán meteorolóxico é unha forma paremiolóxica independente, de aí que a súa denominación non sexa a máis idónea, pois

leva, como xa indicamos, a confusión: nós propoñemos a denominación de *paremia xeocosmolóxica* para o galego e de *paremia geocosmológica* para o castelán, xa que con esta nomenclatura:

- ✓ queremos deixar claro que esta paremia é autónoma, xa que, como vimos, a súa temática específica, o seu emprego nun ámbito local e o seu carácter non metafórico a fan única e, consecuentemente, distinta das demais familias paremiolóxicas.
- ✓ facemos constar que nesta forma sentenciosa non só teñen cabida as paremias meteorolóxicas, senón tamén aquelas que nos falan das características dos meses ou do ano (*En hiver, eau ou bruine, vent, neige ou grêle pour voisines*), dos animais que se poden atopar nunha época concreta (*Se marzo pasou e o cuco non chegou, algo ao cuco lle pasou*), dos traballos (*Sembrarás cuando podrás, pero en junio segarás*), das comidas típicas dunha determinada época (*Polo San Martiño, mata o teu porquiño e proba o teu viño*), etc.

3. Clasificación das paremias xeocosmolóxicas

Cellard e Dubois (1985: 4-5) clasifican os *dictons* do seguinte xeito no prefacio da obra *Dictons de la pluie et du beau temps*:

- o *Dictons prescriptifs*. Recórdanlle ao home do campo ou do mar o que hai que facer ou o que hai que evitar nun determinado momento:

*A primeiros de setembro aparela as cubas
para vendimar as uvas.*

- o *Dictons constatifs*. A súa función é a de transcribir o resultado das observacións dos nosos devanceiros:

*À la Sainte-Madeleine (22 xullo)
les noix sont pleines.*

- o *Dictons prédictifs*. Anticipan acontecementos en base ao que sucede nunha determinada época:

*Se por marzo canta a ra,
en maio xa calará.*

- o *Dictons numérolologiques*. Agoiran os días exactos de bo ou o de mal tempo:

*Saint-Lambert pluvieux (17 set.)
neuf jours dangereux.*

- o *Dictons hagiographiques*. Os que fan referencia a unha determinada festividade ou a unha data importante do calendario:

*Candelaria a dos, San Blas a tres,
¡adivina qué mes es!*

- o Os *bouts-rimés* son aquelas formas nas que a rima do texto vén imposta polo nome da festividade do día. Neste tipo de paremias, a mensaxe é trivial:

*El día de la Epifanía (6 xan.)
se ven las estrellas a mediodía.*

Sevilla Muñoz (1992: 181), partindo de tres campos semánticos (o tempo, o traballo e as supersticións) propón a seguinte clasificación dos *dictons*:

- *Dictons météorologiques.*
- *Dictons du travail.*
- *Dictons de la croyance.*

Atrévémonos a propoñer unha nova clasificación deste tipo de paremias partindo, nun primeiro momento, de se no seu enunciado aparece ou non a figura dun santo ou santa⁸. Así pois, as formas xeocosmolóxicas divídense, ao noso entender, en:

1.- Paremias haxiográficas:

*Polo San Bartolo (24 ag.), a boa fiadeira comeza a súa tea;
a máis lixeira, pola Madalena (22 xullo).*

2.- Paremias non haxiográficas:

*En outono, bota as patacas
e garda cedo as vacas.*

Dende o noso punto de vista, tanto as paremias haxiográficas como as non haxiográficas subdivídense á súa vez en tres apartados:

- a.- As *xeotemáticas* interésanse polas distintas actividades que exercen os seres vivos no seu hábitat natural:

*Polo Santiago⁹,
cegoñas e polos a xeirar polos agros.* [Forma non haxiográfica]

*O que queira pataca en maio,
que as bote no San Pablo (25 xan.).* [Forma haxiográfica]

⁸ Aínda que son menos numerosas, tamén teñen cabida aquí as formas que no seu enunciado presentan unha festividade relixiosa:

*Despois dos Remedios,
a noite vén cedo.*

*Adviento
es tiempo de viento.*

*Quand il pleut à (pour) la Trinité,
il pleut (pleuvra) six semaines sans s'arrêter,*

ou pagá:

*Martes de Antroido ¿cando has de vir?;
casquiñas de ovos habedes de ruxir.*

*Carnestolendas aguadas,
Pascua soleada.*

*Quand tombe de l'eau le Lundi Gras,
lin fin et beau tu auras.*

⁹ A expresión “polo Santiago” é equivalente, neste caso e nalgúns outros, a “polo mes de xullo”.

O “refrán meteorolóxico”: estudo, comparación con outras linguas (castelán e francés) e proposta de nova denominación

b.- As *astronómicas* fálannos da importancia dos astros para os cultivos, os animais ou as persoas:

Circo na lúa, lagoa dura;
circo no sol, lagoa mol. [Forma non haxiográfica]

Si le soir du jour (la veille) des Rois
beaucoup d'étoiles tu vois:
auras sécheresse en été
et beaucoup d'œufs au poulailler. [Forma haxiográfica]

c.- As *meteorolóxicas* describen a importancia dos fenómenos atmosféricos para os seres vivos ou os cultivos:

Auga de maio
pan todo o ano. [Forma non haxiográfica]

Habendo neboeiro por San Pedro Fiz (1 ag.),
castañas furadas e nabos ruíns. [Forma haxiográfica]

Queremos deixar neste punto a clasificación das paremias xeocosmolóxicas, postergando para investigacións futuras a posibilidade de subdividir as paremias xeotemáticas, as astronómicas e as meteorolóxicas.

4. Conclusións

A denominación galega de *refrán meteorolóxico* e a castelá de *refrán meteorológico* parecen indicar que nesta familia paremiolóxica só entran as formas que falan das condicións atmosféricas.

Nós pensamos que os termos *paremia xeocosmológica* e *paremia geocosmológica* son máis axeitados, xa que con esta nomenclatura:

- ✓ déixase claro que estas formas son autónomas, igual có *dicton* en francés.
- ✓ acéptase que nesta familia paremiolóxica teñen cabida non só as formas que falan das condicións atmosféricas senón tamén aquelas que nos indican as diferentes actividades que exercen os seres vivos e as que describen a influencia dos astros sobre os cultivos ou sobre as persoas e animais.

O refrán e as paremias xeocosmolóxicas teñen características comúns: antigüidade, brevidade, carácter popular e sentencioso, elementos mnemotécnicos, experiencia e, en moitos casos, presentan unha certa verdade. Así e todo, difíren entre si nos seguintes aspectos:

	<i>o refrán</i>	<i>a paremia xeocosmológica</i>
bimembre	±	+
xocoso	±	-
metafórico	+	-
universal	+	-

Cando unha forma xeocosmolóxica abandona algunhas das características que marcan a súa idiosincrasia, acaba por ingresar noutra familia paremiolóxica, xeralmente na do refrán. Para exemplificar o que vimos de dicir, botamos man da paremia galega:

Despois de maio vén San Xoán.

A significación literal desta forma (é dicir, a significación non metafórica) preséntaa como unha constatación, pero co paso do tempo e en determinados tipos de textos como:

Fai o que che pareza ben..., pero acorda que despois de maio ven San Xoán,

vemos a esta forma cargarse dunha significación metafórica na que se deixa translucir un sentimento de vinganza inevitable: este é o momento no que esta forma escapa da familia xeocosmolóxica e aterra de pleno dereito na familia do refrán.

Como xa vimos, algúns autores atrevéronse cunha clasificación das formas xeocosmolóxicas: o gran número de paremias que forman parte desta familia e as características particulares destas fan moi difícil acadar un resultado óptimo.

Nós, sabendo do risco e da dificultade desta empresa, non queremos finalizar este traballo sen presentar de forma esquemática unha clasificación que, como xa explicamos, se basea en se no enunciado da paremia figura ou non o nome dun santo ou dunha festividade relixiosa (mesmo pagá, en certos casos):

Paremias xeocosmolóxicas Paremias geocosmolóxicas Dictons	Paremias non haxiográficas Paremias no hagiográficas Dictons non hagiographiques	Xeotemáticas Geotemáticas Géothématiques ----- Astronómicas Astronomiques ----- Meteorolóxicas Meteorológicas Météorologiques
	Paremias haxiográficas Paremias hagiográficas Dictons hagiographiques	Haxioxeotemáticas Haxiogeotemáticas Haxiogéotématiques ----- Haxioastronómicas Haxioastronómicas Haxioastronomiques ----- Haxiometeorolóxicas Haxiometeorológicas Haxiométéorologiques

5. Bibliografía

- AKOA, D. (1996): “Comparación de los refranes españoles y del dialecto beti (Camerún)” en *Paremia* 5,1996,95-105.
- ANSCOMBRE, J. C. (1999): “Estructura métrica y función semántica de los refranes” en *Paremia* 8,1999,25-36.

- BERGUA, J. (1968): *Refranero español. Colección de ocho mil refranes populares, ordenados, concordados y explicados precedida del “Libro de los proverbios morales de Alfonso de Barros”*. Ediciones Ibéricas, Madrid.
- BIDAULT DE L’ISLE, G. (1952): *Vieux dictons de nos campagnes*. Nouvelles Éditions de la Toison d’Or, Paris.
- Bonum Spatium* (manuscrito da segunda metade do s. XIV ou principios do XV). Bibliothèque Nationale de Paris (Lat. 8246, fol. 105b).
- CAMPOS, J. G. e BARELLA, A. (1993): *Diccionario de refranes*. Espasa-Calpe, Madrid.
- CANTERA ORTIZ DE URBINA, J. (1994): “Filosofía sobre el amor en el refranero español” en *Paremia* 3,1994,53-58.
- CELLARD, J. e DUBOIS, G. (1985): *Dictons de la pluie et du beau temps*. Éditions Belin, Paris.
- CONDE TARRÍO, G. (1997): *Estudio comparativo de las paremias en francés, castellano y gallego*. Tese de doutoramento inédita. Universidade de Santiago de Compostela.
- (1998): “La verdad en el refranero: los refranes meteorológicos gallegos” en *Paremia* 7,1998,61-68.
- (2001): *Diccionario de refráns: correspondencias en castelán e francés*. Galaxia, Vigo.
- (2004): “Hernán Núñez (1555) e Gonzalo de Correas (1627): os primeiros refraneiros galegos” en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 6,2004,27-56.
- CORREAS, G. (1627/1967): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales (1627)*. Texte établi, annoté et présenté par Louis Combet. Institut d’Etudes Ibériques et Ibéro-Américaines de l’Université de Bordeaux, Bordeaux.
- COMBET, L. (1967): V. CORREAS, G. (1627/1967).
- COSSON, G. (1997): *L’almanach météorologique des dictons*. Bordas, Paris.
- CHASSANY, J.-Ph. (1989): *Dictionnaire de Météorologie Populaire*. Maisonneuve et Larose, Paris.
- FERNÁNDEZ LAGO, X. e TORRES QUEIRUGA, A.(coords.) (1992²): *A Biblia*. Tradución ó galego das linguas orixinais. Sociedade de Estudos, Publicacións e Traballos (SEPT), Vigo.
- FUKUMOTO, N., HARANO, N. e SUZUKI, S. (1983-1985): *Le Roman de Renart édité d’après les manuscrits*. C. et M. France Tosho, Tokyo.
- GARCÍA-PAGE SÁNCHEZ, M. (1990): “Propiedades lingüísticas del refrán (1)” en *Epos. Revista de Filología* 6,1990,499-510.
- GREIMAS, A. J. (1960): “Idiotismes, proverbes, dictons” en *Cahiers de Lexicologie* II/10,1960,41-61.
- ISCLA ROVIRA, L. (1989): *Refranero de la Vida Humana*. Taurus, Madrid.
- LÁZARO CARRETER, F. (1980): “El mensaje literal” en LÁZARO CARRETER, F.: *Estudos de Lingüística*. Crítica, Barcelona,149-171.
- LE ROUX DE LINCY, A. J. V. (1859/1996): *Le livre des proverbes français*. Hachette Livre, Paris.
- PALMIRENO, L. (1569/1874): “Refranes de mesa, salud y buena crianza: cogíalos de muchos autores y conversaciones I” en SBARBI Y OSUNA, J. M^a. (1874-78):

- El Refranero General Español*. Imprenta de A. Gómez Fuentenebro, Madrid, 279-293.
- MARTÍNEZ DE TOLEDO, A. (1438/1970): *Arcipreste de Talavera o Corbacho*. Edición, introducción y notas de J. González Muela. Clásicos Castalia, Madrid.
- MONTANDON, A. (1992): *Les formes breves*. Hachette, Paris.
- PAGÈS, P. e FILLOD, A. (1983): *Temps et saisons. Dictons de la sagesse paysanne*. Centre d'Étude de la Vallée de la Borne, Saint-Vidal.
- PIERRON, A. (1997): *Dictionnaire des dictons: saints du calendrier, faune et flore, éléments et météores dans les dictons météorologiques*. Marabout, Allier.
- RÍO CORBACHO, Mª P. (2000): "La Saint-Jean dans la parémiologie" en CASAL SILVA, Mª L., CONDE TARRÍO, G., LAGO GARABATOS, J., PINO SERRANO, L. e RODRÍGUEZ PEREIRA, N.: *La Lingüística francesa en España camino del siglo XXI*. Arrecife, Madrid, 855-864.
- (2002): *La paremia hagiográfica en francés, castellano y gallego: estudio contrastivo*. Tese de doutoramento inédita. Universidade de Santiago de Compostela.
- (2003): "Santos gallegos en el refranero" en *Paremia* 12,2003,55-66.
- (2004): "Paremiología hagiográfica: santos y santas gallegos (II)" en *Paremia* 13,2004,99-108.
- (no prelo): "Modos de expresar el aumento o disminución del día en las paremias hagiográficas" en II Congreso Internacional de Retórica en México (*El horizonte interdisciplinario de la Retórica*: 21 ao 25 de abril de 2003).
- RODEGEM, F. M. (1984): "La parole proverbiale (II)" en SUARD, F. e BURIDANT, Cl. (1984): *Richesse du Proverbe*. Université de Lille, Lille, 121-135.
- RODRÍGUEZ MARÍN, F. e MONTOTO Y RAUTENSTRAUCH, L. (1895): *Discursos leídos ante la Real Academia Sevillana de Buenas Letras el 8 de diciembre de 1895 por los señores Francisco Rodríguez Marín y Luis Montoto y Rautenstrauch*. Imprenta de E. Rasco, Sevilla.
- Romancea Proverbiorum* (s. XIV/1926). Edición de A. Rius Serra. *Revista de Filología Española* XIII,1926,364-372.
- SBARBI Y OSUNA, J. M^a. (1874-78): V. PALMIRENO, L. (1569).
- SEM TOB de Carrión (s. XIV/1986): *Proverbios morales*. Edición, introducción y notas de Sanford Shepard. Clásicos Castalia, Madrid.
- SENECA MINOR, L. Annaeus (62-65): *Epistulae morales ad Lucilium* (Trad. esp.: ROCA MELIÁ, Ismael (1986/1989): *Epístolas morales a Lucilio*. Gredos, Madrid).
- SEVILLA MUÑOZ, J. (1988): *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas*. Ed. Universidad Complutense, Madrid.
- (1992): "Propuesta de sistematización de los dictons" en *Revista de Filología Francesa* 1,1992,175-187.
- Vocabulaire Météorologique International VMO/OMM/BMU* (1966). Secrétariat de l'Organisation Météorologique Mondiale, Genève.

Wat mehr regelt en Gesett. Versión baixoalemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada

Jan Wirrer¹

Universität Bielefeld

Neste artigo fórmulase e analízase a cuestión da necesidade, posibilidade e status xurídico das posibles traducións das constitucións dos Estados setentrionais de Alemaña do alemán estándar ó baixo alemán, lingua propia destes territorios. Todo o anterior exemplifícase coa xa realizada tradución baixoalemá da Constitución do Estado de Bremen, de Carl V. Scholz, e mais a través da análise da tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica asentada do alemán estándar ó baixo alemán, unha lingua non estandarizada.

Palabras clave: tradución, linguaxe xurídica, constitución, baixo alemán.

This essay points out and analyses the question of the need, possibility and legal status of the eventual translations of the constitutions of the German Northern States from standard German into lower German, the autochthonous language of this territory. All of the aforementioned is illustrated with the lower German translation of the Constitution of the State of Bremen, by Carl V. Scholz, and through the analysis of the translation of monolexical and polylexical terms and collocations proper of the legal language to lower German, a non-standardized language.

Key words: translation studies, legal language, constitution, lower German.

1. Desde 1994 publicáronse cinco traducións do baixo alemán dos estados setentrionais de Alemaña. A primeira en saír á luz foi a tradución da constitución de Mecklenburgo-Pomerania Occidental, publicada en 1994 (Landtag Mecklenburg-Vorpommern (ed.) 1994); seguida das traducións das constitucións de Schleswig-Holstein (Der Präsident des Schleswig-Holsteinischen Landtages (ed.) 2000), da Baixa Saxonia (Möhring (ed.) 2001) e de Hamburgo (Landeszentrale für politische Bildung (ed.) 2002). A versión

¹ Traducido do inglés por Cristina Veiga Novoa.

baixoalemá da constitución de Bremen, publicada en 2004 (Bremische Bürgerschaft (ed.) 2004) é, por agora, a última tradución deste tipo².

Ó parecer, neste momento as traducións das constitucións dos estados alemáns do norte están moi solicitadas. Por que? O baixo alemán é –xunto co sorbio, o frisón setentrional, o frisón oriental e o romaní– unha das linguas autóctonas que se falan na República Federal de Alemaña e que están protexidas pola Carta Europea de Linguas Rexionais e Minoritarias. Coa ratificación deste convenio Alemaña comprometeuse a permiti-lo uso destes idiomas nas esferas públicas da administración e a xustiza (cf. os artigos 10 e 9 da Carta). Mentres que o artigo 10 menciona o dereito dos cidadáns a utiliza-las linguas incluídas na Carta na súa comunicación coas autoridades públicas e, por exemplo, cando envían solicitudes escritas para a súa tramitación, o artigo 9 establece o dereito de usalas en procesos penais e civís, así como o dereito a utiliza-las para redactar documentos tales como escrituras de traspaso ou contratos de arrendamento. Ademais –e isto é fundamental para o tema da miña colaboración–, este artigo regula a dispoñibilidade de estatutos e reformas escritas nas linguas incluídas na Carta. É precisamente neste parágrafo no que asenta a base legal da tradución de constitucións ás linguas rexionais e minoritarias implicadas³:

Les Parties s'engagent à rendre accessible, dans les langues régionales ou minoritaires, les textes législatifs nationaux les plus importants et ceux qui concernent particulièrement les utilisateurs de ces langues, à moins que ces textes soient déjà disponibles autrement (República Federal de Alemaña 2000: 1313).

Canto á historia do baixo alemán, esta lingua conta cunha dilatada tradición de textos xurídicos. Con todo, isto só ocorre no período do baixo alemán medio (aprox. 1200-1650), cando a xustiza era un dos dominios oficiais máis importantes nos que este era usado. O Código dos Saxóns de Eike von Repgow, que data de entre 1224 e 1234, é, sen dúbida, o exemplo máis claro disto⁴, pero existen outros moitos documentos -como as cartas fundacionais das cidades de Lübeck (1267), Hamburgo (1270), Brunswick (1227), Stade (1279) e Herford (1375)- que dan fe da importancia que tivo o baixo alemán

² É pouco probable que a versión baixoalemá da constitución de Bremen lle sigan as versións correspondentes das constitucións de Brandeburgo, Renania do Norte-Westfalia e Saxonia-Anhalt xa que, en comparación, o baixo alemán ten un status débil nestes Estados, tanto en termos de número de falantes coma no terreo político, especialmente en Brandeburgo e Saxonia-Anhalt, onde xa quedan moi poucos falantes desta lingua. Por outra banda, o territorio do baixo alemán só se estende polo norte dos devanditos Estados, de xeito que a tradución das súas constitucións ó baixo alemán só estaría dirixida á poboación das súas provincias setentrionais. Para as traducións das constitucións de Mecklenburgo-Pomerania Occidental, Schleswig-Holstein e Hamburgo véxase Wirrer 2003, Wirrer 2004a e Wirrer 2004b.

³ Cito o mencionado parágrafo na versión francesa por ser esta máis precisa cá inglesa e, por suposto, cá súa tradución a outras linguas como o alemán e o castelán. Téñase en conta que para o Consello de Europa unicamente teñen status xurídico os regulamentos e reformas redactados en francés ou inglés, mentres que as versións noutros idiomas non son relevantes para os trámites legais e, polo tanto, son consideradas meras traducións.

⁴ Orixinalmente, este código foi escrito en latín. Probablemente debido á pouca aceptación que tivo o texto en latín, publicouse a continuación a versión en baixo alemán, que acadou gran popularidade durante o período do baixo alemán medio, sendo citada en numerosos documentos medievais.

“Wat mehr regelt en Gesett”. Versión baixoalemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada

medio como *médium* no eido xurídico. Ademais, foi a lingua da Liga Hanseática, e unha alianza económica desta magnitude, integrada por máis de 100 cidades do terzo norte de Alemaña, do leste de Holanda e das actuais Estonia e Letonia con oficinas dependentes en Flandres, Noruega, Inglaterra e Rusia requiría, obviamente, unha cantidade inxente de textos xurídicos adicionais como, por exemplo, contratos de vendas, ordes corporativas e últimas vontades. No entanto, co deterioro da Liga Hanseática e o declive do baixo alemán escrito nos séculos XVI e XVII, a súa tradición como *médium* utilizado nas esferas do dereito e a administración chegou á súa fin.

Cales son as consecuencias das disposicións da Carta Europea citadas anteriormente e mais da ruptura coa tradición de textos xurídicos en baixo alemán medio no que toca ás traducións das constitucións alemás dos estados setentrionais? No referente á Carta, estas traducións non son máis ca unha aplicación dos regulamentos vixentes, posto que as versións baixoalemás destas constitucións non estaban dispoñibles anteriormente. Canto á tradición xa explicada, dela practicamente non se derivan consecuencias que poidan promover a tradución de textos xurídicos como as constitucións e os estatutos ó baixo alemán moderno. Esta tradición desapareceu hai máis de 200 anos e, dende entón, a linguaxe utilizada no ámbito da xustiza dentro do territorio no que se falaba o baixo alemán foi exclusivamente unha lingua precursora do alemán estándar moderno e, xa na actualidade, o alemán estándar moderno. Polo tanto, calquera persoa que tente traducir un texto xurídico do alemán estándar ó baixo alemán só conta co alemán estándar e non coa linguaxe xurídica especializada do baixo alemán medio, malia o nivel relativamente profesional que tiñan algúns textos xurídicos nos séculos XV e XVI⁵. Isto aplícase sobre todo ás constitucións, no sentido actual da palabra, simplemente porque estas non existían no período do baixo alemán medio⁶.

Calquera valoración das versións de textos xurídicos en baixo alemán moderno debería abordarse tendo en conta a situación lingüística actual do territorio onde se fala esta lingua. Hoxe en día menos do 30% da poboación do norte de Alemaña ten un dominio activo do baixo alemán e xa non quedan falantes monolingües do mesmo. A competencia en alemán estándar, tanto activa coma pasiva, dos falantes actuais do baixo alemán é equivalente á da maioría da poboación, non sendo mellor nin peor cá doutros falantes do alemán estándar. Polo tanto, os falantes de baixo alemán xa non están nunha situación de desvantaxe cando teñen que tratar asuntos legais. Alén disto, as versións baixoalemás das constitucións dos Estados do norte de Alemaña non teñen un status oficial e son, logo, irrelevantes para a administración de xustiza. No prefacio da versión en baixo alemán da constitución de Mecklenburgo-Pomerania Occidental faise a seguinte referencia a esta reserva legal:

⁵ Examinando os documentos xurídicos máis antigos e máis recentes escritos en baixo alemán medio pódese observar que xurdiu unha linguaxe xurídica especializada nesta lingua que chegou a ser altamente profesional e, en certo modo, moi semellante á linguaxe especializada empregada hoxe en día por avogados, xuíces, etc. (cf. p. ex. Wirrer 2001).

⁶ A Carta Marga de 1215 podería considerarse un antecedente medieval da constitución actual, aínda que non se trate dunha constitución no sentido moderno do termo.

De hochdüütsche Verfatung is un bliff [...] dat Recht, wat gellt (Landtag Mecklenburg-Vorpommern (ed.), 5)⁷.

O anterior aplícase a tódalas traducións en baixo alemán das constitucións dos estados setentrionais, aínda que non se fai mención expresa desta reserva legal noutras constitucións, entre elas a de Bremen. E digo máis: é altamente improbable que alguén citase ou fíxese referencia á versión baixoalemá nun tribunal, mesmo se llo permitisen. Daquela, tendo en conta a situación lingüística actual dos Estados alemáns setentrionais, por unha banda, e que as constitucións en baixo alemán non teñen status legal e son case irrelevantes, por outra, poderíase concluír que estas son só unha anécdota, que pode merece-lo noso interese, pero unha anécdota á fin e ó cabo.

No entanto, a pesar de que traducións como estas son absolutamente irrelevantes dende unha perspectiva xurídica, tanto na teoría como na práctica, as versións en baixo alemán das constitucións alemás do norte poderían ter un sentido lingüístico. Para comezar, hai un aspecto lingüístico no sentido estrito do termo. A pregunta é: ata que punto pode unha lingua como o frisón oriental, o saami ou o baixo alemán responder ás esixencias dun ámbito oficial como a xurisprudencia cando non estiveron presentes nel nunca ou apenas nos últimos tres séculos respectivamente? A resposta é moi sinxela e trivial: por suposto que pode. Non hai dúbida de que calquera lingua pode, en principio, estenderse a calquera ámbito. As linguas nacionais europeas modernas e as súas predecesoras son o exemplo máis claro disto. Na Idade Media o latín foi perdendo terreo progresivamente fronte ás linguas maternas, tamén chamadas linguas vernáculas, feito que influíu enormemente na evolución posterior destas. Non só xurdiron novos tipos de textos xunto ós modelos latinos, senón que as estruturas básicas destas linguas se viron tamén afectadas polo contacto intenso e prolongado co latín⁸. Así, a pregunta fundamental é por que algunhas linguas se estenderon e outras non, e non, como asumiría o leigo en lingüística, se unha lingua natural determinada pode estenderse a ámbitos nos que nunca foi empregada. Certamente, esta pregunta sempre tivo implicacións de carácter político, sobre todo no relativo ás linguas minoritarias e rexionais, xa que preguntarse se unha lingua debería estenderse ou non sempre foi unha cuestión de política lingüística desde que se formaron os Estados-nación actuais.

Hai dous grupos de opositores á extensión das linguas minoritarias. Temos, en primeiro lugar, aqueles que cren que as linguas menores son molestas e superfluas, un atranco para a comunicación nacional e internacional; e, en segundo, os puristas lingüísticos que pensan que calquera extensión dunha lingua menor implica a distorsión do supostamente auténtico sorbio, frisón oriental, galego, baixo alemán, etc. Xa que logo, no contexto da política lingüística as versións baixoalemás das constitucións do norte de Alemaña son medidas políticas que deberían esperta-la nosa compaixón.

⁷ A versión altoalemá desta constitución é a única legalmente válida. (Tradución literal: “A constitución en alto alemán é e seguirá a se-lo dereito que é válido”).

⁸ Isto pode verse en construcións gramaticais como *Peter's resigning from his professorship* ou *im Beisein des Zeugen*, que probablemente non aparecerían sen o dilatado contacto lingüístico entre as linguas vernáculas e o latín (cf. Demske 1999, cf. tamén máis adiante).

A diferenza do que ocorre cos prefacios das versións en baixo alemán das constitucións de Hamburgo e Mecklenburgo-Pomerania Occidental, nin o intérprete nin o autor do prefacio oficial da constitución de Bremen sinalan que a tradución do baixo alemán podería facilita-la comprensión do texto a un profano na materia. Se considerámo-la situación lingüística actual da Alemaña do norte, algo así sería un erro de base, pois quen pensase así asignarlle ás citadas traducións un discurso comunicativo ó que non pertencen. Por outra parte, baseándose nos valores fundamentais das sociedades correspondentes, as constitucións establecen os dereitos e deberes fundamentais dos seus membros, así como as normas básicas da súa interacción social (cf. Funk 1996). Como calquera texto legal, estas obviamente están dirixidas tanto ó especialista coma ó leigo, pero moito máis ó leigo ca no caso de, por exemplo, unha patente ou o dereito procesal. De aí que haxa constitucións que son fáciles de comprender sen axuda dun experto, ó contrario do que ocorre en eidos do dereito como os mencionados anteriormente. Non obstante, traducir unha constitución escrita nunha lingua estandarizada a unha lingua como o baixo alemán aínda representa un reto para calquera tradutor.

2. Cales son os problemas principais que este tipo de tradutor tería que resolver? Para comezar, o problema que teñen tódalas linguas non estandarizadas. Dado que non existe ningunha variante estándar do baixo alemán, o tradutor deberá elixir un dialecto ó que traduci-la constitución, que obviamente só podería se-lo da rexión correspondente xa que unha versión baixoalemá da constitución de Bremen escrita en, digamos, westfaliano non sería aceptada polos seus destinatarios, é dicir, a poboación de Bremen, e á inversa ocorrería o mesmo. Ademais, os dialectos rexionais do baixo alemán, en maior ou menor medida, non son homoxéneos en si mesmos⁹. Así, a variante frisona oriental considérase un dialecto do dialecto baixoalemán do norte, pero é diferente ó de Bremen e os seus arredores nalgúns aspectos relevantes, mesmo relacionados coa gramática básica do dialecto¹⁰. Considerando isto, a variante que ha de escolle-lo tradutor é, en primeiro lugar, o seu dialecto rexional e, por último, pero non por iso menos importante, debería decidir sobre unha serie de trazos locais¹¹, o cal non debería de lle poñer ningún problema a un tradutor da constitución dun estado pequeno como Bremen, pero si o sería no caso de estados grandes como a Baixa Saxonia, onde as características lingüísticas locais son incontables.

⁹ Así e todo, son algo máis homoxéneos do que pensan moitos leigos comprometidos coa conservación dos seus dialectos locais. Ás veces parece que cren que os dialectos da súa veciñanza son tan distintos ó seu como o suazi, o kilivila ou o saami, pero está claro que as semellanzas entre dialectos locais son moitos maiores cás diferenzas. Do contrario non tería sentido falar de dialectos rexionais como o westfaliano, o eastfaliano ou o pomeranio.

¹⁰ A diferenza gramatical máis salientable ten que ver coa flexión do verbo. Ó igual que en tódalas variantes do baixo alemán, tanto o frisón oriental como o dialecto de Bremen só teñen un morfema de flexión verbal no plural do presente de indicativo. Con todo, mentres que en Bremen (como nas demais áreas onde se fala o baixo alemán setentrional, agás na Frisia Oriental e no sur de Schleswig) témo-lo sufixo *-t*, na Frisia Oriental e no sur de Schleswig temos, como no Holandés, o morfema *-en* (p. ex. *wi, ji, se hebben* (nós, vós, eles ten) fronte a *wi, ji, se hebben*).

¹¹ Estas son cuestións explícitas incluídas no programa consonte o que se redactou a versión en baixo alemán da constitución de Bremen (Bremer Bürgerschaft (ed.) 2004: 44).

Tódolos problemas ós que se enfrenta o tradutor están relacionados coa lingua meta e coas estruturas características das constituicións como tipoloxía textual xurídica á parte. A macroestrutura, isto é, a estrutura de conxunto relativa, por exemplo, á orde de determinados capítulos, á subordinación dun parágrafo a outro, etc. pode transferirse facilmente á lingua de chegada. A pesar de que, polo xeral, as mesoestruturas¹² das constituicións non deberían de poñerlle ningunha dificultade ó tradutor, hai certas excepcións que confirman a regra ás que farei referencia máis adiante.

Como é esperable, as maiores dificultades que atopa o tradutor están no nivel da microestrutura, é dicir, tódalas estruturas que se encontran entre o nivel morfolóxico e as oracións. Isto é así, sobre todo, nos textos especializados como os xurídicos. Con todo, e posto que o dereito e a linguaxe coloquial comparten unha cantidade considerable de expresións, faise difícil saber se un termo dado é técnico ou non, o cal se aplica especialmente ás constituicións que, debido ás súas funcións principais, conteñen máis termos de carácter xeral que outros textos xurídicos. Pero este non ten que se-lo tema que me ocupe aquí. No tocante ós termos especializados –mais non unicamente a estes–, a relación existente entre a lingua de partida e a de chegada podería resumirse esquematicamente como se indica a seguir:

1. Un termo monoverbal da lingua de partida correspóndese totalmente cun termo monoverbal da lingua de chegada.
2. Un termo monoverbal da lingua de partida correspóndese parcialmente cun termo monoverbal da lingua de chegada.
3. Un termo monoverbal da lingua de partida correspóndese totalmente cun termo pluriverbal ou unha colocación da lingua de chegada.
4. Un termo monoverbal da lingua de partida correspóndese parcialmente cun termo pluriverbal ou unha colocación da lingua de chegada.
5. Un termo pluriverbal da lingua de partida correspóndese totalmente cun termo pluriverbal ou unha colocación da lingua de chegada respectivamente.
6. Un termo pluriverbal da lingua de partida correspóndese parcialmente cun termo pluriverbal ou unha colocación da lingua de chegada respectivamente.
7. Un termo pluriverbal da lingua de partida correspóndese totalmente cun termo monoverbal da lingua de chegada.
8. Un termo pluriverbal da lingua de partida correspóndese parcialmente cun termo monoverbal da lingua de chegada.
9. A expresión empregada na lingua de partida (monoverbal, pluriverbal ou colocación) non se corresponde nin total nin parcialmente con ningunha expresión da lingua de chegada (monoverbal, pluriverbal ou colocación).

¹² A concepción teórica das estruturas textuais na que se basean moitas publicacións sobre lingüística só establece a distinción entre a macroestrutura e a microestrutura textual. Na realidade, para poder levar a cabo unha descrición completa das estruturas textuais requírese un terceiro nivel entre a macro e a microestrutura, o nivel da mesoestrutura. A mesoestrutura dun texto está integrada por tódalas entidades que se encontran por riba do nivel oracional que non inclúen a totalidade da entidade comunicativa correspondente.

“*Wat mehr regelt en Gesett*”. Versión baixoalemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada

Os números 1, 3, 5 e 7 non deberían de poñerlle ningún problema ó tradutor. Canto ó 2, 4, 6 e 8, o tradutor podería valora-las seguintes opcións:

podería emprega-lo termo semanticamente máis semellante que encontrase na lingua de chegada (modificando ou non o seu significado en base a unha nova definición);

podería introduci-lo termo da lingua de partida como estranxeirismo ou préstamo na lingua de chegada;

podería acuñar un novo termo a partir das palabras individuais encontradas na lingua de chegada (ben como tradución-préstamo ben como creación-préstamo);

podería crear un termo híbrido baseándose tanto na lingua de partida coma na de chegada.

No que respecta ó número 9, o tradutor contaría coas mesmas opcións amais da que xa se mencionou.

3. Como pode resolver Carl V. Scholz, o tradutor da constitución de Bremen, os problemas referidos anteriormente? A macroestrutura da versión baixoalemá correspóndese totalmente coa do orixinal, o cal non ocorre coas mesoestruturas textuais: mentres que na versión orixinal só as partes principais e os parágrafos están introducidos por títulos e os artigos non, na versión en baixo alemán cada artigo leva tamén o seu título. Ata este punto a tradución é máis favorable ás esixencias do lector có orixinal. Con todo, agás os títulos de cada artigo, as mesoestruturas das dúas versións son practicamente equivalentes. Pero hai algunhas excepcións interesantes, das que só citarei dúas. O artigo 4 do orixinal e a súa tradución en baixo alemán rezan como segue:

Glaube, Gewissen und Überzeugung sind frei. Die ungehinderte Ausübung der Religion wird gewährleistet (Landesverfassung der Freien Hansestadt Bremen. [www2.bremen.de/info/skp/lv/ ...](http://www2.bremen.de/info/skp/lv/))¹³

Gloven, Geweten un Overtügen sund free. Dat Utöven vun Religion draff nich behinnert warrn. Dat warrt toseekert (Bremische Bürgerschaft (ed.) 2004)¹⁴

A versión en alemán estándar deste artigo consta de dúas oracións, mentres que a súa tradución ó baixo alemán consta de tres. Aquí *ungehindert*, atributo de *Ausübung*, convértese no verbo principal da cláusula, converténdose á súa vez o verbo principal e mailo seu auxiliar na frase verbal dunha oración adicional. *Gewährleistung* e o seu verbo correspondente, *gewährleisten*, son termos especializados empregados habitualmente en textos xurídicos alemáns e que, baseándonos nos modelos sintácticos típicos como o xa citado, coaparecen frecuentemente con outros termos. No léxico do baixo alemán non existe un termo equivalente e, polo tanto, non hai precedentes de modelos de uso.

O segundo exemplo aparece no artigo 80:

¹³ O credo relixioso, a conciencia e a convicción son libres. Garantízase a libre práctica da relixión. – As demais citas desta fonte non incluírán referencia explícita.

¹⁴ As demais citas desta fonte non incluírán referencia explícita.

*Die Mitgliedschaft in der Bürgerschaft erlischt durch Verzicht oder durch Wegfall einer für die Wählbarkeit massgebenden Voraussetzung. Der Verzicht ist dem Präsidenten der Bürgerschaft schriftlich mitzuteilen; er ist unwiderruflich.*¹⁵

Dat Maat sien in de Borgerschop hollt up dör Trüchtreden oder Wegfall vun en gewichtig Vörutsetten [!]¹⁶. De Verzicht is den Präsidenten vun de Borgerschop in schreven Schrift kunnig to maken nich wedder trüchnahmen warrn.

Na versión orixinal atopamos unha conexión asindética entre as dúas últimas oracións do artigo, pero na tradución baixoalemá coordinanse as frases verbais destas oracións mediante *un* (e) e omítese o suxeito da segunda cláusula, de xeito que o artigo ten dúas oracións no canto de tres. Obviamente, trátase dun cambio estrutural menor que non afecta o contido do artigo.

O que realmente é un desafío para o tradutor é traducir termos técnicos, tanto colocacións como termos monoverbais e pluriverbais. Canto á tradución de unidades monoverbais da lingua de partida por unidades monoverbais da lingua de chegada, limitareime a ofrecer uns poucos exemplos. O primeiro ten que ver co termo *Abgeordneter* (deputado), que Scholz traduce cun préstamo do alemán estándar: *Afoordneter*¹⁷ (cf., p. ex. artigo 76)¹⁸. Esta clase de neoloxismos e mailos estranxeirismos importados do alemán estándar poderían incomodar a algúns puristas obstinados da linguaxe, pero de feito son termos que se corresponden con precisión cos termos do orixinal e que, en consecuencia, non darían cabida ós equívocos e interpretacións erróneas propios dunha tradución incorrecta. O mesmo podería dicirse de *Wahlperiode* (período lexislativo, *Wahlperiode*, *Legislaturperiode*) (artigo 76), *Frakschoon* (grupo parlamentario, *Fraktion*) (artigo 77), *Verwaltenstwiege* (ramas administrativas, *Verwaltungsstweige*) (artigo 129), *Vermögen* (recursos, *Vermögen*) (artigo 130), *Huushooldplan* (orçamento, *Haushaltsplan*) (artigo 132a), *Daalslagen* (represión, *Niederschlagung*) (artigo 212), e moitos outros. Nos casos anteriores os termos da lingua de partida son equivalentes absolutos dos da lingua de chegada.

Así e todo, tamén se encontran algunhas máis traducións. No artigo 5 hai un exemplo claro disto. A segunda oración deste artigo é:

*Die Unverletzlichkeit der Person wird gewährleistet*¹⁹.

Carl V. Scholz traduce

De Unversehrtheit vun de Person warrt verspraken.

¹⁵ A condición de membro do Senado cesa por renuncia ou non aplicabilidade dunha das condicións relevantes de elixibilidade para este cargo. A renuncia haberá de comunicárselle por escrito ó presidente do Senado; esta é irrevogable.

¹⁶ A versión baixoalemá non contén ningún equivalente de *Wählbarkeit* ('elixibilidade', dereito a ser elixido), ó parecer a causa dun fallo de impresión.

¹⁷ Jürgen Gundlach, o tradutor da tradución baixoalemá da constitución de Mecklenburgo-Pomerania Occidental, utiliza o mesmo termo nunha versión lixeiramente distinta: *Aforrerter*.

¹⁸ Esta expresión, así como moitas outras citadas máis adiante, aparece en varios artigos da constitución de Bremen. Para maior simplicidade, limitareime a comentar unha única cita.

¹⁹ Garántese a inviolabilidade da persoa.

“*Wat mehr regelt en Gesett*”. Versión baixoalemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada

Traducido literalmente, *warrt verspraken* significa “prométese”. Con todo, *verspreken* (prometer, *versprechen*) non é un termo xurídico e ten, claramente, implicacións morais pero non legais. Así, se algo é garantido (*gewährleistet*) pode ser obxecto de demanda nos tribunais, mentres que se só se promete supoño que non pode selo. Esta é unha característica semántica crucial que o termo da lingua de partida non comparte co termo empregado na lingua de chegada, polo que o tradutor debeu de evita-lo termo *verspreken* e preferir un estranxeirismo, un préstamo, etc., ou ben debeu de amplifica-la frase verbal engadindo unha frase adverbial.

No artigo 135 atopamos outro exemplo de má tradución. A segunda oración do artigo na versión orixinal e a súa tradución ó baixo alemán son:

*An der Rechtspflege sind Männer und Frauen aus dem Volk zu beteiligen*²⁰.
An de Rechtspleeg hebt Mannslüüd un Frolüüd ut dat Volk mittomaken.

Se lemos con atención, a tradución baixoalemá afástase substancialmente do orixinal, dando como resultado un cambio de perspectiva do cento por cento: mentres que de acordo coa versión orixinal o Estado ten que asegurarse de que os cidadáns teñan a posibilidade de participar na administración de xustiza, a versión baixoalemá di explicitamente que os cidadáns están obrigados a isto. Se falamos da participación dos cidadáns como asesores leigos, a versión baixoalemá sería correcta²¹, mais este non é o aspecto central da versión orixinal.

Como outros tradutores do baixo alemán, Scholz traduce a miúdo un termo monoverbal por un pluriverbal ou por unha frase completa. Deste xeito tenta evita-lo estilo nominal característico dos textos xurídicos e doutros textos de carácter administrativo, debido a que na comunicación oral prevalecen as características típicas dun estilo verbal. Dado que o baixo alemán é basicamente unha lingua falada, non escrita, considérase que o estilo nominal é inadecuado, o cal non ten que ver co sistema –como parecen pensar moitos lingüistas leigos– senón coa realización da lingua²². No alemán estándar moitos destes termos técnicos son os chamados substantivos deverbais, é dicir, aqueles que se derivan de raíces verbais, outros son compostos. A versión orixinal da constitución de Bremen contén numerosos substantivos deverbais e compostos deste tipo. Ás veces os deverbais tradúcense por deverbais, como é o caso de *Entscheeden* (decisión, *Entscheidung*) (artigo 142) ou *Verfaten* (constitución, *Verfassung*) (artigo 155)²³, pero en

²⁰ Os cidadáns teñen o dereito de participar na administración de xustiza. (Literalmente: os homes e as mulleres do pobo deben ser integrados na administración de xustiza).

²¹ Se un cidadán é elixido xuíz leigo, está obrigado a aceptar este cargo honorario. Só é posible rexeita-lo cargo en circunstancias moi excepcionais (cf. www.schoeffen.de, páxina principal da Bundesverband ehrenamtlicher Richterinnen und Richter e.V. (Asociación Federal de Xuízas e Xuíces Honorarios), última visita: 1.07.2005). O meu agradecemento á señora Nadine Wallmeier por dar-me esta pista.

²² Nas linguas non estandarizadas os eidos de uso novos como o dereito, a administración, a ciencia e a erudición implican, case inevitablemente, un aumento da cantidade de textos escritos en estilo nominal.

²³ O tradutor evita empregar derivados co sufixo *-ung*, –en principio un morfema do alemán estándar que, non obstante, foi trasladado á gramática do baixo alemán polo prolongado e intenso contacto entre ambas linguas–, así como outros estranxeirismos que se incorporaron ó léxico baixoalemán. Así, amais de *Verfatung*, *Verfatung*, usada polo tradutor da constitución de Mecklenburgo-Pomerania Occidental, sería unha tradución alternativa.

moitos outros casos o tradutor opta por unha solución diferente. De cando en cando substitúe un substantivo deverbal simple por un substantivo simple cualificado por un atributo como *ornlike Arbeit* (procedemento regulamentario, *Ordnungsgemässheit*) ou *gode Weertschopen* (rendibilidade, *Wirtschaftlichkeit*) (todos no artigo 133a). Outra estratexia empregada polo tradutor é traducir un substantivo deverbal por unha frase completa que constitúa o suxeito ou o obxecto directo da oración principal correspondente. No artigo 132a atopamos dous exemplos claros desta estratexia:

*...der Senat [ist] ermächtigt, alle Ausgaben zu leisten, die nötig sind, ..., um ... Beschaffungen und sonstige Leistungen fortzusetzen...*²⁴

De Senaat [is], all de Utgaven to leisten, de nötig sund, um ...wat antoschaffen is un wat anners noch to leisten is, wietertomaken ...[a negraña é miña]

Claro que, *wat antoschaffen is* e *wat anners noch to leisten is* son traducións ocasionais que, polo que vexo, só aparecen neste texto e que, por ende, non son unidades pluriverbais do léxico baixoalemán e moito menos do léxico baixoalemán da linguaxe especializada propia do dereito.

No que respecta á tradución de compostos, Scholz bota man de varias estratexias. Amais de introducir estranxeirismos e préstamos como, por exemplo, *Schoolweeswark* (sistema educativo, *Schulwesen*) (artigo 28), *Bedrievsvertreden* (representación sindical, *Betriebsvertretung*) (artigo 47), *Arbeitsrecht* (dereito laboral, *Arbeitsrecht*) (artigo 50), *stimberechtigt* (con dereito a voto, *stimberechtigt*) (artigo 69), *Sittensperiood* (lexislatura, *Sitzungsperiode*) (artigo 95), *Straafprozessoordnung*²⁵ (lei de axuízamento criminal, *Strafprozessordnung*) (artigo 105), *Senat sien Maat* ou *Maat*²⁶ *vun 'n Senat* (secretario da administración estatal, literalmente: membro do senado, *Senatsmitglied*) (artigos 107 e 113 respectivamente), emprega unha estratexia cuxo nome máis exacto sería “descomposición”, é dicir: separa-los lexemas de que consta o composto da lingua de partida. Un exemplo típico de descomposición sería o termo técnico *Haushaltsgesetz* (lei orzamental) (artigo 132), que o tradutor traduce por *Gesett for den Huushoold* (literalmente: lei para o orzamento). O mesmo ocorre co termo *Bundesverfassungsgericht* (Tribunal Federal Constitucional) (artigo 138) e o seu equivalente baixoalemán *Gericht vun de Bundesverfaten* (literalmente: Tribunal da Constitución Federal).

²⁴ ...o senado está lexitimado para efectuar tódolos gastos que sexan necesarios ... co fin de ... continuar coas súas adquisicións e demais servizos...

²⁵ Non existe unha fronteira definida que separe os estranxeirismos dos préstamos. *Straafprozessoordnung* ilustra perfectamente a falta de claridade que existe na terminoloxía: o composto adaptacióne lixeiramente á lingua de chegada a nivel fonético sen que se vexan afectados outros niveis.

²⁶ Para facer referencia a tódolos membros do senado nos artigos 107 e 113 emprégase a forma de plural *maten*. Dado que este artigo trata, sobre todo, dos principios que se seguiron para traduci-los termos técnicos e non da tradución exacta de Scholz, cito os termos respectivos nunha versión lematizada, é dicir, na versión que aparecería ó principio dunha entrada léxica, sempre que sexa posible. Segundo isto, o plural é substituído polo singular, o acusativo polo nominativo, as formas verbais finitas polo infinitivo, etc.

Toda linguaxe técnica incorpora termos monoverbais e pluriverbais²⁷. Como texto xurídico, a constitución de Bremen contén numerosos termos pluriverbais propios da linguaxe xurídica en xeral e das constitucións en particular. A estratexia máis simple que pode adoptar un tradutor é a tradución palabra por palabra: *nich stännige Utschuss* (comisión non permanente, *nichtständiger Ausschuss*) (artigo 125), *öffentlich Sitten* (sesión pública, *öffentliche Sitzung*) (artigo 93), *Plicht for't Geheemholen* (obriga de mantemento do segredo, *Pflicht zur Geheimhaltung*) (artigo 110). En outras moitas ocasións o tradutor evita as traducións palabra por palabra de termos pluriverbais e, en lugar diso, emprega procedementos de transposición. No artigo 85 temos un exemplo destacado disto. *Persönlicher Vorteil* (vantaxe persoal, interese persoal) podería considerarse un termo pluriverbal da terminoloxía xurídica, que aparece habitualmente na colocación *sich einen persönlichen Vorteil verschaffen* (obter unha vantaxe persoal). Scholz traduce esta colocación da seguinte maneira: *sik persönlich en Vördeel toschostern*. Aquí a frase atributiva do termo pluriverbal (*persönlich*) transfórmase nunha frase adverbial, un procedemento que, estritamente falando, destrúe o termo técnico. Pode verse outro exemplo de transposición no artigo 121. *Gerichtlich anhängige Strafsache* (caso penal pendente nos tribunais) é un termo pluriverbal da linguaxe xurídica alemá, que Scholz traduce por *Straafsaak, de an't Gericht höört* (literalmente: caso penal que pertence ós tribunais). Neste caso a frase atributiva *gerichtlich anhängig* transfórmase nunha oración de relativo, o cal fai que se perda a precisión do orixinal. *Gerichtlich anhängig* quere dicir que un caso penal xa está nos tribunais e que se está á espera dunha decisión sobre este nun futuro próximo, mentres que *de an't Gericht höört* está aberto a diversas interpretacións como, por exemplo, que o caso penal en cuestión aínda non foi xulgado pero debería selo. Recoñezo que as frases atributivas como *gerichtlich anhängig* supoñen un problema para calquera tradutor que tente traducir un texto xurídico do alemán estándar a unha lingua non estandarizada como o baixo alemán; con todo, no que toca á precisión, a tradución debería acercarse o máximo posible ó orixinal. *Gerichtlich anhängig Straafsaak* certamente sería unha alternativa que, sen chegar a ser agramatical, afástase das frases nominais atopadas nos textos baixoalemáns. A pesar disto, se ha de tomarse seriamente o esforzo por recupera-lo eido do dereito para o baixo alemán parece inevitable introducir este tipo de frases nominais.

O mesmo se aplica a expresións como *auf Verlangen* (a petición), *auf Beschluss des/der* (por decisión de), *im Einvernehmen mit* (de acordo con, en harmonía con) (todas no artigo 105), *nach Massgabe des/der* (a teor de, para efectos de, segundo o establecido en) (artigo 106), *mit Rücksicht auf* (considerando, con respecto a) (artigo 108) ou *unter Belassung des/der* (sen prexuízo de) (artigo 137). Esta clase de expresións caracterizan tanto a linguaxe xurídica como a administrativa e son consecuencia da imperatividade da economía lingüística. Algunhas delas acadaron un alto grao de gramaticalización, como *nach Massgabe* ou *mit Rücksicht*, que, ó meu ver, se converteron en palabras gramaticais no transcurso da historia do alemán, ou sexa, aposicións neste caso. Hai probas abondas de que estes termos pluriverbais teñen as súas raíces na sintaxe latina e que resultaron do

²⁷ En moitos casos non é doado decidir se unha expresión se converteu nun termo técnico no sentido estrito da palabra ou se simplemente coaparecen dous ou máis termos en textos técnicos. Con todo, esta é unha cuestión pouco importante para os propósitos deste artigo que, precisamente por iso, se pode pasar por alto.

esfuerzo por introduci-lo ablativo absoluto nas chamadas linguas maternas europeas, polo que se introduciron estruturas práctica ou totalmente descoñecidas nestas linguas ata ese momento. Deste xeito, unha frase do tipo de *in Abwesenheit des Angeklagten wurde das Urteil gefällt* (a sentenza foi ditada en ausencia do acusado) é unha tradución exacta da fórmula latina *sententia reo absente dicta est*, onde *in Abwesenheit des Angeklagten* equivale ó ablativo absoluto *reo absente*.

No baixo alemán moderno, que é fundamentalmente unha lingua falada e non escrita²⁸, case non se encontran estruturas deste tipo. Scholz aplica tres estratexias para solucionar este problema: unha tradución palabra por palabra, unha tradución libre que copie a estrutura sintáctica pero que substitúa algunhas palabras por outras semanticamente próximas e a transposición. Algúns exemplos da primeira destas estratexias serían *up Verlangen*, *up Beslutt* (artigo 105), da segunda *na Bestimmen (nach Massgabe)* (artigo 106) e *in Tosammhang mit (mit Rücksicht auf)* (artigo 108). Á transposición recórrese nos artigos 105 e 137. No artigo 105 a pasaxe que nos interesa na súa versión orixinal e a súa correspondente tradución son:

*Die Untersuchungsausschüsse haben das Recht, das Personal im Einvernehmen mit dem Senat auszuwählen*²⁹.

Utschüsse to'n Unnersöken hebbt dat Recht, sik dat Personal mit den Senaat tosamen uttokieken. [a negraña é miña]

Aquí o tradutor elimina a frase formal da versión orixinal e substitúea por unha frase adverbial libre³⁰. Con todo, a versión do baixo alemán non inclúe unha implicación fundamental da pasaxe orixinal. Tal como ocorre co equivalente galego *de acordo con*, *im Einvernehmen mit* implica necesariamente que as partes implicadas no asunto deciden consonte un acordo entre elas. *Mit tosamen*, en cambio, só implica que hai dúas ou máis partes que simplemente interactúan.

As versións respectivas da pasaxe do artigo 137 son:

*... unfreiwillige Versetzungen ... [können] ... unter Belassung des vollen Gehalts durch die Justizverwaltung verfügt werden*³¹.

... unfreewillig Versetzen ... [köönt] ... dör de Justizverwalten anoordent warrn, wobi dat vulle Gehalt wieter to betalen is. [a negraña é miña]

²⁸ Esta afirmación é certa a pesar da relativamente gran cantidade de literatura que se escribe e se publica tódolos anos en baixo alemán. Dende un punto de vista estilístico, a maioría desta literatura caracterízase polo esforzo que fan os autores por achegarse o máis posible ó baixo alemán oral ou a como eles coidan que é o baixo alemán oral.

²⁹ As comisións de investigación teñen dereito a elixi-lo seu persoal de acordo co Senado.

³⁰ En comparación con *im Einvernehmen mit... tosamen* é unha frase libre por non estar lexicalizada, de forma que é posible altera-la secuencia dos seus elementos léxicos, non sendo así no caso de *im Einvernehmen mit: mit den Senaat tosamen _ tosamen mit den Senaat, im Einvernehmen mit dem Senat _*mit im Einvernehmen den Senat, ou _*Einvernehmen mit im.*

³¹ A xudicatura pode ordenar traslados forzosos mantendo o salario íntegro [das persoas afectadas] ...

“*Wat mehr regelt en Gesett*”. Versión baixoalemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada

Aquí o tradutor troca a frase adverbial do orixinal por unha oración adverbial. Malia que cambia substancialmente a estrutura sintáctica da oración, a versión baixoalemá é semanticamente equivalente á orixinal e non dá pé a malentendidos.

Como en calquera texto xurídico, na constitución de Bremen empréganse colocacións propias da linguaxe técnica do dereito (cf., p. ex. Gautier 1999). Exemplos disto serían: *ein Gesetz [eine Verordnung, etc.] erlassen* (aprobar unha lei [un decreto, etc.]) (artigo 71), *ein Gesetz ausfertigen* (redactar unha lei), *ein Gesetz [in x] verkünden* (promulgar unha lei [en x]) (ambos no artigo 123), *ein Artikel [Gesetz, Verordnung, etc.] tritt ausser Kraft* (derrógase un artigo [lei, decreto]) (artigo 153). A tradución de Scholz da primeira colocación –*en Gesetz tolaten* (artigo 71)- significa, estritamente falando, *permitir* ou *admitir unha lei*, mentres que *ein Gesetz erlassen* implica necesariamente que esa lei entra en vigor, o cal non se expresa na versión baixoalemá proposta polo tradutor. A tradución de Scholz só sería válida se o significado do termo baixoalemán *tolaten* se estendese para incluí-lo matiz xa enunciado. Esta clase de extensións prodúcense a miúdo cando unha lingua acada un novo ámbito de uso no que nunca estivera presente.

Así e todo, polo de agora o significado do verbo *tolaten* non sufriu esta extensión e dubido que o faga. Con respecto a *en Gesett utschrieven* (*ein Gesetz ausfertigen*) e *en Artikel gellt nich mehr* (*ein Artikel tritt ausser Kraft*), os problemas que xorden son semellantes. *Utschrieven* é un termo novo acuñado por Scholz. En principio, acuñar novos termos para o seu uso nun ámbito específico é unha estratexia prometedora, pero cuestiono o seu éxito tendo en conta as condicións existenciais actuais do baixo alemán. *Gellen* ou *nich gellen* (cf. *en Artikel gellt nich mehr*) non é máis ca unha má tradución de *in Kraft treten* ou *ausser Kraft treten*, respectivamente. Como sucede coas colocacións equivalentes do galego, tanto *in Kraft treten* como *ausser Kraft treten* fan referencia a un proceso –ó primeiro ó seu inicio e o segundo á súa culminación³²–, ó que *gellen* (*gelten*, ter validez) non fai referencia. Ademais: *in Kraft treten* esixe un suxeito como *Gesetz*, *Verordnung*, etc. e implica que unha institución xudicial participa nese proceso. A tradución de Scholz de *ein Gesetz [in x] verkünden*, *en Gesett [in x] bekannt maken*, é sintáctica e semanticamente correcta; non obstante, na versión orixinal menciónase o Boletín do Estado de Bremen (*das Bremische Gesetzblatt*) como a fonte oficial na que deben ser publicadas as leis aprobadas polo parlamento de Bremen, mentres que na versión do baixo alemán se omite a especificación *Bremen* e só se fai referencia á *dat Gesettblatt*.

Tódalas unidades pluriverbais analizadas ata o de agora encóntranse nun nivel inferior ó da oración, aínda que existen tamén oracións colocacionais características da linguaxe xurídica en xeral e da linguaxe especializada empregada nas constitucións en particular. O exemplo máis claro e común do último caso é *Das Nähere regelt das Gesetz* (nos termos que establece a lei) (p. ex. artigos 43, 101) ou nunha versión lixeiramente distinta: *Das Nähere regelt ein Gesetz* (nos termos que establece unha lei) (p. ex. artigos 105, 107) e maila súa pasiva *Das Nähere wird durch ein Gesetz geregelt* (artigo 133a). A

³² Ou falando en termos gramaticais: a primeira colocación é unha expresión de aspecto ingresivo, é dicir, que marca o inicio dun proceso; a segunda colocación é unha expresión de aspecto egresivo, isto é, un aspecto léxico que marca a fin dun proceso.

explicación de por que esta frase aparece tan frecuentemente en calquera constitución escrita é simple se se ten en conta o status legal de toda constitución. Como xa se dixo, unha constitución é unha lei fundamental relativa ós valores básicos de determinada sociedade que regulamenta todo canto ten que ver coas formas principais de interacción social. Polo tanto, non pode nin ten por que regulamentar tódalas particularidades desa comunidade; se así fose habería que reformala cada pouco para adaptala ós cambios de circunstancias e necesidades, o que, por suposto, non estaría conforme co seu status e ademais requiriría unha extensión de varios volumes cuxa correcta comprensión só estaría ó alcance de especialistas. *Soweit die Verfassung nichts anderes bestimmt* (sempre que a constitución non dispoña outra cousa) (artigo 118) ou *durch Gesetz können Ausnahmen zugelassen werden* (poderán admitirse excepcións contempladas nas leis) (artigo 41) son oracións colocacionais adicionais resultado do status especial das constitucións, nas que se ten en conta a xerarquía dos valores establecidos na constitución e se fai unha introdución das condicións e limitacións relativas a cada unha das estipulacións.

As traducións de Scholz da primeira colocación citada no parágrafo anterior varían constantemente con respecto á versión orixinal: *Mehr darto bestimmt dat Gesett* (artigo 43), *Mehr regelt dat Gesett* (artigo 101), *Wat mehr regelt en Gesett* (artigos 105,107), *Mehr warrt dör en Gesett regelt* (artigo 133a). O feito de que non manteña unha única versión nos artigos 43 e 101, como ocorre no orixinal, podería dar lugar a críticas, pero é evidente que calquera das catro versións fan referencia ó mesmo feito e son facilmente comprensibles para leigos e expertos na materia. O mesmo se pode dicir das traducións de Scholz das dúas últimas colocacións mencionadas máis arriba: *Sowiet vun de Verfatén nich anners seggt warrt* (artigo 118) e *Dör Gesett köönt Utnahmen tolaten warrn* (artigo 41).

Na constitución de Bremen empréganse outras colocacións propias da linguaxe xurídica en xeral. Algunhas delas poden atoparse nos estatutos de asociacións de distinta natureza, por exemplo: *die Sitzungen sind nicht öffentlich* (as sesións non son públicas) ou *bei Stimmengleichheit entscheidet die Stimme des Präsidenten [Vorsitzenden]* (en caso de igualdade de votos, decide o voto do presidente) (ambas no artigo 117). Traducindo a primeira colocación por *de Sitten sund nich open for elk un een* (literalmente: as sesións non están abertas a todo o mundo), Scholz evita ter que encontrar un equivalente de *öffentlich* (“público”, adxectivo). Con todo, *elk un een* (todo o mundo, todos) difire semanticamente de *Öffentlichkeit* (“público”, substantivo), xa que *Öffentlichkeit* implica que hai un público e un non público, cousa que *elk un een* non dá a entender. Coido que Scholz tería solucionado moito mellor o problema transferindo o lexema do alemán estándar ó texto baixoalemán ou creando un préstamo ou tradución-préstamo. A tradución da segunda colocación é aínda peor: *Sund de Stimmen gliiek, mutt de Präsident entscheiden* (literalmente: Se hai igualdade de votos, o presidente debe decidir). Sendo estritos, a tradución de Scholz causa un malentendido básico xa que suxire que de haber igualdade de votos o parlamento transfire a súa competencia a outra institución: o presidente. Está claro que non era isto o que se quería dicir no orixinal.

O último exemplo extráese do artigo 46. Este artigo foi anulado por unha lei aprobada o 26 de marzo de 1996 e só consta dunha oración na versión actual da constitución de

“*Wat mehr regelt en Gesett*”. *Versión baixoalemá da Constitución do Estado alemán de Bremen. Tradución de termos monoverbais, pluriverbais e colocacións da linguaxe xurídica a unha lingua non estandarizada*

Bremen: *Aufgehoben durch Gesetz vom 26.3.1996 (BremenGes.Bl.S.81)* (derogado pola Lei de 26 de marzo de 1996 [Boletín do Estado de Bremen, páx. 81]). Scholz só traduce *giff dat nich mehr* (xa non existe), o cal non é suficiente pois hai que facer, ademais, mención expresa do proceso de derogación, a súa data e maila vía de promulgación. Está moi claro: a versión baixoalemá deste artigo non é máis ca unha pallasada. Así e todo, e na miña opinión, este é o único caso no que o tradutor perde o seu autocontrol e parece esquecer que está a traducir un texto xurídico e non un conto popular da súa terra.

4. Se o baixo alemán tivese a posibilidade de recupera-lo ámbito do dereito –que, sendo realistas, non ten– a tradución de Scholz da constitución de Bremen, ó igual cás demais versións en baixo alemán das constitucións dos Estados alemáns setentrionais, sería unha importante achega a este proceso. Non obstante, queda a medio camiño, comprométese moi a miúdo coa imaxe popular do baixo alemán de linguaxe da afectuosidade e da proximidade emocional e de *médium* axeitado unicamente para comunicarse no seo da familia e a veciñanza pero non en ámbitos como os da administración e o dereito. Isto, ó menos nalgúns artigos, reflíctese nunha considerable perda da precisión á que debe aspirar todo texto xurídico. Polo tanto, se eu tivese que presentar unha demanda de inconstitucionalidade perante o tribunal constitucional de Bremen e puidese elixir apoiarme no texto estándar ou no baixoalemán, tería moi boas razóns para preferi-la versión orixinal.

Bibliografía

- BREMISCHE BÜRGERSCHAFT (ed.) (2004): *Landesverfaten vun de Free Hansestadt Bremen*. Leer, Schuster.
- BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND (2000): *Erster Bericht der Bundesrepublik Deutschland gemäss Artikel 15 Absatz 1 der Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen*. Bundesministerium des Inneren, Berlin.
- FUNK, Bernd-Christian (1996⁹): *Einführung in das österreichische Verfassungsrecht*. Leykam, Graz.
- DEMSKE, Ulrike (1999): “Nominalisierungen im Deutschen und Englischen: Überlegungen zu einer Theorie des sprachlichen Wandels” en KANNGIESSER, S. e VOGEL, P. M. (eds.): *Elemente des Sprachwandels*. Westdeutscher Verlag, Opladen/Wiesbaden, 98-138.
- DER PRÄSIDENT DES SCHLESWIG-HOLSTEINISCHEN LANDTAGES (ed.) (2002): *De Verfaten vun dat Land Sleswig-Holsteen. Die Verfassung des Landes Schleswig-Holstein. Op Plattdüütsch und Hochdeutsch*. Clausen & Bossse, Kiel.
- LANDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG (ed.) (2002): *Verfäten vun de Free un Hansestadt Hamborg*. Landeszentrale für politische Bildung, Hamburg.
- Landesverfassung Der Freien Hansestadt Bremen*. www2.bremen.de/info/skp/lv/ [última visita: 3 de agosto de 2005].
- GAUTIER, L. (1999): “Zur Phraseologie des Verfassungsrechts: Ansatz einer kontrastiven Analyse Französisch-Deutsch” en SABANN, A. (ed.): *Phraseologie und Übersetzen*. Aisthesis, Bielefeld, 81-98.

- LANDTAG MECKLENBURG-VORPOMMERN (ed.) (1994): *Vörlöpige Verfatung von dat Land Mäkelborg-Vörpommern*. Landtag Mecklenburg-Vorpommern Referat Presse und Öffentlichkeit, Schwering.
- (1997): *Vörlöpige Verfatung von dat Land Mäkelborg-Vörpommern*. Landtag Mecklenburg-Vorpommern Referat Presse und Öffentlichkeit, Schwering.
- WIRRER, Jan (2001): "vry vnde quith myt aller rechticheit vnde tobehoringe Bremen 1474: Die Beurkundung einer Auflassung. Zur Formelhaftigkeit in mittelniederdeutschen Rechtstexte" en HÄCKI-BUHOFER, A., BURGER, H. e GAUTIER, L. (ed.): *Phraseologiae Amor, Aspekte europäischer Phraseologie, Festschrift für Gertrud Gréciano zum 60. Geburtstag*. Schneider, Baltmannsweiler, 253-262.
- (2002): "Historisch-Vergleichende Sprachwissenschaft: Der Wandel von Sprache" en MÜLLER, H. M. (ed.): *Arbeitsbuch Linguistik*. Schöningh, Paderborn et al., 241-262.
- (2003): "*Dat Negere rägelt dat Gesetz*. Anmerkungen zur niederdeutschen Übersetzung der Verfassung des Landes Mecklenburg-Vorpommern" en *Niederdeutsches Wort* 43,2003,253-269.
- (2004a): "*Woans Gesetzen maakt warrt*. Zur niederdeutschen Übersetzung der schleswig-holsteinischen Landesverfassung" en FÖLDES, C. (ed.): *Res humanae proverbiorum et sententiarum. Ad hororem Wolfgangi Mieder*. Gunter Narr, Tübingen, 379-397.
- (2004b): "*Genauer leggt dat en Gesetz fast*. Anmerkungen zur niederdeutschen Übersetzung der Verfassung der Freien und Hansestadt Hamburg" en MICHELSEN, F. W., MÜNS, W. e RÖMMER, D. (eds.): *Dat's dimal allens, wat ik weten do, opn anner Mal mehr...* Quickborn-Verlag, Hamburg.

Interpretación textolingüística de fraseoloxismos quixotescos¹

Alberto Zuluaga Ospina²

Universität Tübingen

Á prof.^a Dra. Blanca Ochoa de Molina, en memoria das nosas deliciosas conversas na súa residencia de Bogotá

Unha análise textual satisfactoria debería relacionar cada procedemento e cada parte do texto co conxunto do mesmo e cos seus contextos. No presente traballo, levarei a cabo unha análise das frases fixas e refráns (unidades fraseolóxicas) presentes no Quixote. Demostrarase que esas unidades, debido ás súas propiedades estruturais e ás súas posibilidades de combinación, poderán desempeñar múltiples funcións semántico-estilísticas e composiciónais, o que supón unha contribución moi importante para entender a novela.

Palabras clave: fraseoloxía, fraseografía, o Quixote.

A satisfying textual analysis should put each procedure and each part of the text in relationship to the whole text and its contexts. In this essay I undertake such an analysis of idioms and proverbs (phraseological units) in *El Quijote*. It will be shown that these units, due to their structural properties and combinatorial possibilities, fulfill numerous semantic-stylistic but also compositional functions, which provides a critical contribution to the understanding of this novel.

Key words: Phraseology, Phraseography, the Quixote.

No seu interesante *Análisis del último capítulo del Quijote*, ó chegar a este parágrafo que cito a continuación, Jorge Luis Borges (1956) comenta, un tanto desconcertado e

¹ No presente texto retomo, en parte, a conferencia que dei na Universität Münster, Alemaña, no XXIV Congreso de Romanistas, en 1995 (Zuluaga 1997); e retomo, tamén en parte, outra conferencia que dei na Universidade de Santiago de Compostela o 1 de decembro de 2004 titulada *Traducciones al alemán del Quijote*; ademais dunha conversa verbo desta novela que tivo lugar dous días máis tarde no Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, con Xesús Ferro Ruibal e o seu grupo de investigadores.

² Tradución de Ana García Lozano.

candoroso: “Algo inanalizable hay aquí: la entonación, la negligente música de Cervantes”:

1. *-Así es -dijo Sansón-, y el buen Sancho Panza está muy en la verdad destes casos. -Señores -dijo don Quijote-, vámonos poco a poco, pues ya en los nidos de antaño no hay pájaros hogaño.*

Ora ben, unha análise detida permítenos revelar, facer explícita, toda unha serie de funcións semántico-estilísticas e estruturantes (ou de composición) cumpridas polo adaxio *En los nidos de antaño no hay pájaros hogaño*, tanto no co-texto (contexto verbal) inmediato, o último diálogo do derradeiro capítulo, como no mediato, toda a novela:

Ese adaxio atópase rexistrado no *Refranero español* (Barros 1968⁷) cun breve comentario: “se dice para lamentar el pasado”. Coll i Vehí (1874: 149), pola contra, infórmanos de que a academia do seu tempo o interpreta como advertencia de non desatende-la fortuna, xa que non é obvio tela cando se precisa; e ese é o sentido no que normalmente se emprega. Con todo, Cervantes –observa Coll i Vehí– emprégao para indica-la fugacidade das cousas. Iso permítame apuntar que Cervantes o utiliza para dicirnos, coa firme resignación de Alonso Quixano o Bo nos seus últimos momentos, que o mundo dos libros de cabalería e das novelas pastorís pertence ó pasado e que, polo tanto, sería ilusorio, unha tolería quixotesca, pretender volver vivir ancorado neles. Servir, pois, de formulación a esta conclusión xeneralizadora ó final da novela é o que constitúe nela a función estruturante do adaxio *En los nidos de antaño no hay pájaros hogaño*. Con el, Cervantes despídese do pasado representado e, se cadra, invita ós seus lectores a face-lo mesmo. O sentido do refrán proxéctase retrospectivamente a toda a obra³. Por outra banda, grazas tamén ó seu sentido, ‘o pasado é pasado’, o adaxio cumpre, en relación co seu cotexto inmediato –o diálogo final–, as funcións (pragmáticas) de réplica e argumentación de Alonso Quixano contra as necidades de Sancho Panza e Sansón Carrasco, que lle insistían a Don Quijote que non se deixase morrer, que se animase, que se erguese e saíse con eles a facer vida pastoril.

Non sobra mencionar, ademais, outras funcións propias deste refrán –e doutros numerosos refráns, minitextos e segmentos de texto xa feitos e dispoñibles no lexicón mental dos falantes (e escritores) para a comunicación (Zuluaga 1997: 360-640)–: (A) a función **fraseolóxica** (ou, segundo o caso, paremiolóxica), consistente en dicir algo mediante unha construción xa feita e coñecida, que é garantía de comunicabilidade; co adaxio, Cervantes pon a súa mensaxe “ó alcance de todos”, incluídos os do horizonte mental de Sancho Panza e Sansón Carrasco. (B) A función **connotativa** ou evocativa –no noso caso, do ambiente rural–. (C) A de **relevo** ou realce, debida ó notorio contraste co cotexto inmediato⁴. (D) A **icónica** ou figurativa, xa que o contido do refrán se

³ Noutro ensaio luminoso, *Magias parciales del Quijote*, Borges (1976: 66) observa que: “El Quijote es menos un antidoto de esas ficciones [as novelas de cabalería e as pastorís] que una secreta despedida nostálgica”.

⁴ A función de relevo non foi considerada á parte en Zuluaga 1997b. Jean Paulhan (1913-1927) en *L’expérience du proverbe* sinalaa para o uso de refráns no discurso nos seguintes termos: “Le proverbe

presenta mediante unha imaxe, o que reforza considerablemente a percepción e outros procesos cognitivos (Häcki-Buhofer 1989). (E) A **lúdico-poética**, baseada, entre outras cousas, na metáfora, no ritmo (“a negligente música de Cervantes”) e a rima (no noso caso, a rima *antaño-hogaño* resulta particularmente eficaz, porque asocia e contrapón, ó mesmo tempo, pasado e presente). Grazas a estas funcións –especialmente a de relevo, a connotativa, a icónica e a lúdico-poética– o refrán, axeitadamente empregado, presenta un enorme poder expresivo e, por conseguinte, especial eficacia cognitiva, pois non é unicamente a visualización o que apoia os procesos de percepción, comprensión, aprendizaxe e memorización, senón tamén os contrastes, as alusións e os xogos sonoros.

A análise anterior, motivada pola citada perplexidade de Borges, levoume a incorrer no exame do funcionamento de numerosos refráns, sentenzas e locucións proverbiais no Quixote –que, simplificando, chamo unidades fraseolóxicas (UF)– co mesmo método aplicado nesa análise anterior (o de considerar cada UF nas súas relacións cos cotextos inmediato e mediato e, eventualmente, tamén nas súas relacións cos outros contextos histórico-culturais da obra e do autor). A teoría subxacente é a de *lingüística de texto*, desenvolvida e presentada na Universität Tübingen por Eugenio Coseriu (1980)⁵, quen consideraba, cos formalistas, que é precisamente no texto literario onde o signo lingüístico pode desprezar tódalas súas numerosas e, ás veces, complexas posibilidades funcionais. Coseriu sistematizou maxistralmente todas esas posibles relacións textuais e contextuais e, ademais, situou a súa teoría textolingüística en perspectiva histórica, é dicir, en relación coa retórica e a estilística, por unha banda, e coa lingüística xeral e coa teoría da linguaxe pola outra. (Non está de máis anotar expresamente, para evitar posibles ambivalencias, que *O Quixote* quere designa-la obra, o texto mesmo, mentres que *Don Quixote* designa o personaxe e que, para a análise levada a cabo, se considera como un só texto ambos libros: o primeiro, publicado en 1605, e mailo segundo en 1615).

Nunha conversa de Don Quixote coa ama e a sobriña na súa casa, despois da primeira saída, el anuncia que desexa derrotar nun combate singular a un cabaleiro favorecido polo encantador Frestón, que fixo desaparece-la súa biblioteca (a de Don Quixote). Daquela, a sobriña preguntalle:

2. [...] *Pero ¿quién le mete a vuestra Merced, señor tío, en esas pendencias? ¿No será mejor estarse pacífico en su casa y no irse por el mundo a buscar pan de trastrigo, sin considerar que muchos van por lana y vuelven tresquilados?* (Libro I, cap. VII).

As UF *buscar pan de trastrigo*, “pretender algo irrazonable o ponerse, con poca cordura, en ocasión de sufrir un daño” (Moliner 1970) e *ir por lana y volver tresquilado*, “pensar en un logro y conseguir un fracaso” (Rico 1998), pertencen ó mesmo campo conceptual; podémolas analizar xuntas: describen ou, mellor, comentan, de forma moi concisa a

m'apparaissait tout d'abord [...] comme une phrase, en soi claire ou obscure, mais en tout cas détachée du cours général de la conversation”. Subliñado meu.

⁵ A terceira edición (1994³) foi revisada e ampliada por un dos meus alumnos, Jörn Albrecht. Véxanse, ademais, Aschenberg (1999) e Brinker (1992³).

estrutura da acción de toda a novela. Cumpren unha función clave na constitución do sentido (dun dos sentidos) do texto. Refírense, retrospectivamente, á primeira saída de Don Quixote e, prospectivamente, en forma de mención anticipatoria⁶, á súa segunda e terceira saídas. Don Quixote sae da casa na busca de aventuras, triunfos, gloria... e regresa, a primeira vez, mallado e maltreito; a segunda vez, encerrado nun montón de herba nun carro tirado por bois; e a terceira vez, derrotado definitivamente para morrer de “melancolías e disgustos”⁷. Efectivamente, buscou líos, foi por la e volveu tosquiado. Así, dunha forma sinxela e concisa (función fraseolóxica), cunha imaxe visual dinámica (función icónica), coméntase (función semántico-estilística) e dáselle expresión á trama da novela (función estruturante). A forma de pregunta nesta pasaxe (2) disfrazada escasamente o valor (pragmático) de suxestión ou tímida petición (función apelativa exhortativa) dirixida pola sobriña ó tío.

O valor semántico-estilístico das UF na pasaxe citada (2) pode facerse aínda máis claro se temos en conta que unha interpretación corrente do Quixote a considera como a historia dun fracaso. Heinrich Heine di que “Cervantes escribió la mejor sátira contra el entusiasmo humano”. Feodor Dostoevsky dicía que o Quixote “es el más triste de todos los libros”⁸. Citemos amplamente a Carlos Fuentes (1983: 81-82) –quen, hai que dicilo, segue de preto a Américo Castro (1925)–:

El Quijote es la primera novela de la desilusión [...] la narración de una aventura de la desilusión y la pérdida [...] quizás por esto, el Quijote es la más española de todas las novelas. Su esencia poética es definida por la pérdida... una triste conciencia de todo lo que pudo haber sido y nunca fue, y, [...]

Segundo estas drásticas observacións de Carlos Fuentes, válidas, se cadra, ata moi avanzado o século XX, Don Quixote é case impensable no contexto da España actual do século XXI. Volverei sobre isto máis adiante.

3. *Aquella noche quemó y abrasó el ama cuantos libros había en el corral y en toda la casa, y tales debieron de arder que merecían guardarse en perpetuos archivos; mas no lo permitió su suerte y la pereza del escrutinador, y así, se cumplió en ellos el refrán de que pagan a las veces justos por pecadores* (Libro I, Cap. VII).

A UF *pagar justos por pecadores*, empregada polo narrador da primeira saída de Don Quixote, cumpre nesta pasaxe (3) a función de comentario feito polo narrador, o cal se fai evidente xa na fórmula metalingüística introdutoria “así se cumplió en ellos el refrán”. A UF está empregada de forma desautomatizada⁹, alterada, xa que normalmente

⁶ Véxase Kayse (1976). Hoxe dise tamén “remisión a información ulterior” (*Verweis auf Nachinformation*), Gülich e Raible (1977).

⁷ Nota da tradutora: tódalas referencias en galego proceden da tradución de Valentín Arias et alii. (1992): *O enxeñoso fidalgo don Quixote da Mancha*.

⁸ V. Coleridge, Heine, Hazlitt, Turgueniev, Dostoevsky (1986): *CERVANTES*. Colección Cuadernos Literarios. Ed. Facsimil de José Esteban, Madrid.

⁹ Utilizo o concepto desautomatización (V., p. ex., Zuluaga 1975 e especialmente 2001), tomado da teoría da literatura dos formalistas rusos: liberación da linguaxe dos seus automatismos (*Herausführung der Sprache aus ihren Automatismen*, _klovskij 1919; ...*la pratique littéraire comme exploration et découverte des possibilités du langage; [...] comme dynamisme qui brise l'inertie des habitudes...*, Kristeva 1969), cit. por

non se di de cousas, como libros, senón de persoas. Grazas a este procedemento de desautomatización, o refrán (3) *Pagan justos por pecadores* alude, indirecta pero claramente, a un aspecto do contexto histórico-cultural da novela: o réxime de represión e de terror da época, a queima de libros faille pensar ó lector, tamén, na queima de persoas practicada daquela por condenas da Inquisición.

4. *De todo lo que he dicho has de inferir, Sancho, que es menester hacer diferencia de amo a mozo, de señor a criado y de caballero a escudero. Así que, desde hoy en adelante, nos hemos de tratar con más respeto, sin darnos cordelejo, porque de cualquier manera que yo me enoje con vos, ha de ser mal para el cántaro* (Libro I, cap. XX).

Nesta pasaxe, o refrán *Tanto va el cántaro a la fuente que al fin se rompe*, atópase levemente aludido. Ó respecto, Andrés Murillo comenta na súa edición do Quixote, citando a Covarrubias:

Hay algunos proverbios del cántaro: ‘si la piedra da en el cántaro, mal para el cántaro, y si el cántaro da en la piedra, también se quiebra en ella; no es bueno tener contienda con los poderosos, que son piedras duras, y los pobres barro delgado y mal cocido, Covarrubias 289.b. 25’. Desde luego, Sancho es el más débil..., el cántaro.

Cervantes utiliza, polo tanto, a imaxe contida nesta UF (4) para caracteriza-la relación de poder inicial entre o amo e o escudeiro. Isto observámolo de novo, máis adiante, despois da escena dos mocazos que Don Quixote lle propina a Sancho por blasfemar este contra Dulcinea, a súa señora:

4a. *Con todo eso –dijo Don Quijote–, mira, Sancho, lo que hablas; porque tantas veces va el cantarillo a la fuente..., [sic] y no te digo más* (Libro I, cap. XXX).

5. *Este mi amo, por mil señales, he visto que es un loco de atar, y aun también yo no le quedo en zaga, pues soy más mentecato que él, pues le sigo y sirvo, si es verdadero el refrán que dice: “Dime con quien andas, decirte he quien eres”, y el otro de “No con quien naces, sino con quien paces”* (Libro II, cap. X).

[...] *y soy quien la [la ínsula] merece como otro cualquiera; soy quien “júntate a los buenos y serás uno de ellos”, y soy de aquellos “no con quien naces, sino con quien paces”, y de los “quien a buen árbol se arrima, buena sombra le cobija”. Yo me he arrimado a buen señor, y ha muchos meses que ando en su compañía, y he de ser otro como él [...]* (Libro II, cap. XXXII).

As UF (refróns) de (5) *Dime con quien andas y te diré quien eres; No con quien naces, sino con quien paces; Júntate a los buenos y serás uno de ellos; Quien a buen árbol se*

Zuluaga (1975). En procedementos de desautomatización e de combinación de diferentes niveis de linguaxe, Cervantes foi maxistral. É interesante, ademais, observar que na psicolingüística e na psicoloxía cognitiva se adoita, cando se trata de automatismos lingüísticos, ocuparse de expresións fixas, é dicir, UF, segundo Häcki-Buhofer (1982). As dúas consideracións anteriores xustifican o emprego do concepto e do termo *desautomatización*.

arrima, buena sombra le cobija son lemas, principios reitores do comportamento de Sancho Panza; el preséntase a través deles, coma se constituísen a súa identidade. Dito doutro xeito, os refráns de (5) cumpren na novela, ente outras, a función de caracterización do personaxe.

O desenvolvemento da personalidade de Sancho xa foi denominado por moitos cervantistas (p. ex. Alonso 1950, Sletsjöe 1961) como “quixotización de Sancho”, e definiuse, repetidamente, como a perda intermitente do sentido da realidade: “Lo que le define es estar oscilando, pasando constantemente de un plano a otro, de la ilusión a la realidad desilusionada” (Alonso 1950: 62). A esta definición hai que engadirlle que a quixotización de Sancho implica outros aspectos moi importantes, entre os que quero salientar: falar como o amo, críticoalo á cara con bos argumentos, acentua-la fidelidade ós propios principios así como a convicción da súa propia dignidade e da súa liberdade persoal. Citemos:

Pues lo mesmo -dijo Don Quijote- acontece en la comedia y trato de este mundo, donde unos hacen los emperadores, otros los pontífices, y, finalmente, todas cuantas figuras se pueden introducir en una comedia; pero en llegando al fin, que es cuando se acaba la vida, a todos les quita la muerte las ropas que los diferenciaban, y quedan iguales en la sepultura.

-Brava comparación -dijo Sancho-, aunque no tan nueva que yo no la haya oído muchas y diversas veces, como aquella del juego del ajedrez, que mientras dura el juego, cada pieza tiene su particular oficio, y en acabándose el juego, todas se mezclan juntan y barajan, y dan con ellas en una bolsa, que es como dar con la vida en la sepultura.

-Cada día, Sancho -dijo Don Quijote-, te vas haciendo menos simple y más discreto.

-Sí, que algo se me ha de pegar de la discreción de vuestra merced -respondió Sancho- [...] (Libro II, cap. XII). O subliñado é meu.

E contra o final da novela, despois dun elocuente discurso de Sancho sobre as bondades do sono:

Nunca te he oído hablar, Sancho -dijo Don Quijote-, tan elegantemente como ahora; por donde vengo a conocer ser verdad el refrán que tú algunas veces sueles decir: “no con quien naces, sino con quien paces” (Libro II, cap. LXVIII).

6 *-¿Qué es esto? ¿Quién me toca y desencinta?*

-Yo soy -respondió Don Quijote-, que vengo a suplir tus faltas y a remediar mis trabajos: véngote a azotar, Sancho, y a descargar en parte la deuda a que te obligaste... Y, así, procuraba y pugnaba por desenlazarle; viendo lo cual Sancho Panza, se puso en pie, y arremetiendo a su amo, se abrazó con él a brazo partido y, echándole una zancadilla, dio con él en el suelo boca arriba, púsole la rodilla derecha sobre el pecho y con las manos le tenía las manos de modo que ni le dejaba rodear ni alentar. Don Quijote le decía:

-¿Cómo, traidor? ¿Contra tu amo y señor natural te desmandas? ¿Con quien te da su pan te atreves?

-Ni quito rey ni pongo rey –respondió Sancho–, sino ayúdome a mí, que soy mi señor (Libro II, cap. LX). O subliñado é meu.

Na cita anterior, a UF (frase proverbial) orixinaria completa reza: *Ni quito ni pongo rey, mas ayudo a mi señor*¹⁰. No diálogo citado (cotexto inmediato), Cervantes emprégaa cunha notoria desautomatización (“[...] ayúdome a mí que soy mi señor”) que acrecenta fortemente a súa eficacia expresiva e cognitiva; aquí cumpre a función de réplica contundente de Sancho á agresión do seu amo; e no cotexto de toda a novela, constitúe un punto culminante no proceso de coñecemento e conciencia de si mesmo, de astuta emancipación persoal e de afirmación da propia dignidade do campesiño escudeiro. Pero aínda quereda dicir algo máis sobre este personaxe:

7. *Yo quiero saber lo que gano, poco o mucho que sea, que sobre un huevo pone la gallina, y muchos pocos hacen un mucho, y mientras se gana algo no se pierde nada* (Libro II, cap. VII).

As UF desta pasaxe, as citadas anteriormente en (5) e (6), e moitas outras, como *Cuando te dieran la vaquilla, corre con la soguilla* (que Sancho emprega tres veces), *Cuando viene el bien, mételo en tu casa*; *Más vale un toma que dos te daré*, *Más vale pájaro en mano que buitres volando*, expresan o trazo máis acentuado do campesiño escudeiro: o seu sentido común, a súa boa disposición para aproveita-las oportunidades, o seu espírito de cálculo no manexo da realidade cotiá, o seu interese por se lucrar e gañar diñeiro. Observámolo tanto no seu discurso como no seu comportamento e ten sido destacado pola crítica cervantista tradicional. O espírito de cálculo considérase como unha manifestación da racionalidade moderna; a paixón polo diñeiro, característica de Sancho (“De aquí a pocos días me partiré al gobierno, adonde voy con el grandísimo deseo de hacer dineros, [...]” (Libro II, cap. XXXVI); “Dineros traigo, que es lo que importa, ganados por mi industria, y sin daño de nadie” (Libro II, cap. LXXIII)), foi interpretada por Maravall (1976) como un signo da época moderna. Max Aub (1974) sinala que pola súa percepción da realidade, o seu sentido común, pola afirmación da súa liberdade, Sancho Panza representa a orientación cara ó futuro, cara á modernidade, e por iso sobrevive.

Neste punto fáiseme imposible non citar, polo menos en parte, o comentario ó respecto, lúcido e entusiasta, que fixera Victor Hugo (1864: 84 e segs.):

L'avènement du bon sens est le grand fait de Cervantes [...] Le bon sens n'est pas la sagesse, et n'est pas la raison; Il est un peu l'une et un peu l'autre, avec une nuance d'égoïsme [...] le bon sens n'est pas une vertu; il est l'œil de l'intérêt; [...] mais en présence des monarchies égoïstes et féroces entraînant les pauvres peuples dans leurs guerres à elles, décimant les familles, désolant les mères, et poussant les hommes à s'entretuer avec tous ces grands mots, honneur militaire,

¹⁰ Enrique de Cárcer y de Sobies (1916) rexistra soamente *Ni quito ni pongo rey* e di: “Frase proverbial que suele emplear el que se exime de tomar parte activa en la decisión de un negocio”.

gloire guerrière, obéissance à la consigne, etc., c'est un admirable personnage que le bon sens survenant tout à coup et criant au genre humain: songe à ta peau.

Con Sancho Panza, polo tanto, Cervantes sinalalles ós seus lectores e ós que escoitaban a súa lectura, un proceso de liberación realista e convincente. Sinálalles valores de modernidade. E, como observou A. Castro (1925: 193), Cervantes dignifica o popular nunha época na que era arrogantemente desprezado. Por iso, non podemos aceptar, sen garantías, a citada drástica afirmación de Carlos Fuentes de que o Quixote é “la novela del fracaso y la desilusión. Y, quizá por esto la más española de todas las novelas”. É tamén, entre outras moitas cousas, a novela dun proceso gradual de emancipación práctica moi intelixente. Por iso, para a orgullosa España actual, progresista e efectivamente integrada na modernidade europea, Don Quixote non é o ideal nin o seu símbolo, senón que o é un Sancho urbanizado. Menciono un entre varios testemuños dos que dispoño:

*El ideal en esta vida es Sancho Panza sin estar gordo. [...] Don Quijote es un puro flato que bascula entre el idealismo y la mala leche, entre las princesas inasequibles y el onanismo; en cambio Sancho está lleno de sabiduría adquirida en las ventas [...] La historia de España, la conquista de América y las letras castellanas habrían sido mejores si el ejemplo hubiera sido un Sancho Panza lleno de ironía, pragmatismo y apego a los placeres, y no ese lunático anclado en otra época. [...] qué gran tipo sería hoy Sancho Panza si además de las virtudes que lo adornan fuera flaco, [...] (Vicent, M. “Quijote” en *El País*, Madrid, 16/04/2000).*

8. *Pero yo [...] no quiero irme con la corriente al uso, ni suplicarte..., lector carísimo, que perdones o disimules las faltas que en este mi hijo vieres, y ni eres su pariente ni su amigo, y tienes tu alma en el cuerpo y tu libre albedrío como el más pintado, y estás en tu casa, donde eres el señor de ella como el rey de sus alcabalas, y sabes lo que comúnmente se dice, que debajo de mi manto al rey mato. Todo lo cual te esenta y hace libre de todo respeto y obligación, y así, puedes decir de la historia todo aquello que te pareciere, sin temor de que te calunien por el mal ni te premien por el bien que dijeres della (Libro I, Prólogo).*

O comentario “sabes lo que comúnmente se dice”, como case tódolos demais procedementos metalingüísticos e gráficos cos que se presentan as UF no texto¹¹, dá relevo ó refrán *Debajo de mi manto al rey mato*, e alude ós seus trazos esenciais: carácter de cita, lugar común –no sentido de que pertence á comunidade, é dicir, está institucionalizado–, así como á súa función de argumentación baseada na autoridade do saber colectivo.

Este refrán (8) presenta algunhas variantes, *Debajo de mi manto al rey me mato*, *Debajo de mi manto al rey mando*, e un sinónimo, *Cada uno en su casa es rey*, indicados por Gonzalo Correas (1634); o seu significado reza: “en su hogar y en su fuero interno, cada cual es absolutamente libre, puede hacer su voluntad sin cortapisas ni trabas”. A

¹¹ Sobre estes procedementos no Quixote, véxase Zuluaga (1997).

definición de Enrique de Cárcer y de Sobies (1916) impresiona polo sinxela e certa: “Ref. con que se da a entender que cada uno es dueño de pensar para sus adentros lo que quiera”. Unha tradución alemá, *Die Gedanken sind frei* ‘Os pensamentos son libres’, parécese especialmente certa, entre outras cousas, polas súas connotacións históricas e políticas. Co primeiro refrán que emprega o Quixote, Cervantes invita ó lector (función apelativa-exhortativa) a facer uso da súa liberdade de conciencia e da súa propia vontade; invítalo a facer unha lectura libre de imposicións externas e a vulga-lo libro con independencia de criterio.

9. [...] *no hay más sino hacer, de manera que venga a pelo, algunas sentencias o latines que vos sepáis de memoria, o, al menos, que os cuesten poco trabajo el buscallo, como será poner, tratando de libertad y cautiverio:*

“*Non bene pro toto libertas venditur auro*”

Y, luego, en el margen, citar a Horacio, o a quien lo dijo (Libro I, Prólogo).

Tamén se refire ó tema da liberdade a segunda UF que atopamos no Quixote: a sentença de Walter (Gualterus) Anglicus “á liberdade non se pode renunciar nin por todo o ouro do mundo”, presentada nas edicións que coñecemos con letra cursiva e con notables espazos verticais e horizontais, que lle confiren o efecto óptico dun título. Os títulos expresan temas. E, en realidade, hai que dicir que as dúas primeiras UF do Quixote, (8) e (9), chaman a atención sobre un dos seus temas, se cadra o máis importante de todo o texto, xa que se pode dicir que a liberdade constitúe o núcleo do contido no texto¹². Chegaba co simple procedemento de análise das recorrencias para indicar innumerables pasaxes, episodios, secuencias e discursos referentes ó tema da liberdade. Menciono algunhas como exemplo para mostra-lo alcance, a función estruturante e as funcións semántico-estilísticas das dúas primeiras UF (9) no contexto de toda a novela:

(A) Libro I: no cap. IV, Don Quixote **libera** un adolescente no que mallaba cruelmente un robusto campesiño mentres estaba atado a unha árbore. O heroe entende esta e outras tarefas similares como o **ejercicio da súa profesión**. (B) No cap. VII, Don Quixote esíxelles a dous monxes xinetes á fronte dun coche cunhas damas, que el pensa que levan prisioneiras, que as deixen en **liberdade**. A unha delas preséntaselle como liberador e pídelle que lle dea noticia da liberación a Dulcinea do Toboso. (C) No cap. XXII, don Quixote **libera** a doce galeotes mediante unha loita moi arriscada contra o comisario e os gardas despois dun soberbio discurso no que, entre outras cousas, lles advirte que “me parece duro caso hacer esclavos a los que Dios y naturaleza hizo libres” (subliñado meu). (D) No cap. XXV atopamos unha defensa moi convincente da **liberdade do amor** e da **liberdade e autonomía da imaxinación poética**. Esta debe ser tan **libre** que non debe someterse sequera ó control da realidade. Don Quixote equipárase ós poetas e esixe liberdade absoluta para a súa creación¹³:

¹² “Das Thema ist der Kern des Textinhalts” (‘o tema é o núcleo do contido dun texto’), Brinker (1992: 55)

¹³ V. Carlos Fuentes 1976 e especialmente Leo Spitzer (1948: 264-265), que chega a falar de [...] “glorification of the freedom of the artist”, no Quixote e de que “It is a historical miracle that, in the Spain of the

[...] *que no todos los poetas que [alaban] damas debajo de un nombre que ellos a su albedrío [subliñado meu] les ponen, es verdad que las tienen. No, por cierto, sino que las más se las fingen, por dar sujeto a sus versos, y por que los tengan por enamorados y por hombres que tienen valor para serlo. Y así, bástame a mí pensar y creer que la buena Aldonza Lorenzo es hermosa y honesta; [...] yo imagino que todo lo que digo es así, sin que sobre ni falte nada, y píntola en mi imaginación como la deseo, así en la belleza como en la principalidad [...].*

(E) Tamén no longo relato do cativo e a bela mourisca Zoraida trátase da **recuperación da liberdade** perdida. (F) No cap. LII, o episodio dos disciplinantes, Don Quixote intenta liberar unha imaxe da Virxe María, a quen “aqueles cobardes e descomedidos malandríns” levaban pola forza, en procesión, pedíndolle que fixese chover. (G) Do libro II, cap. LVIII, quedo contento con menciona-lo fermoso **discurso sobre a liberdade**, pronunciado polo heroe despois de abandona-lo castelo dos duques:

La libertad, Sancho, es uno de los más preciosos dones que a los hombres dieron los cielos, con ella no pueden igualarse los tesoros que encierra la tierra ni el mar encubre [obsérvese que aquí se recorre, de novo, no texto, á máxima (9) Nihil pro toto libertas venditur auro]; por la libertad, así como por la honra, se puede y debe aventurar la vida [...].

Por último (H), no Libro II, cap. LIV, no encontro de Sancho e Ricote –o mourisco que sufrira a expulsión–, destácase a **liberdade de conciencia** na Alemaña daquela época:

[...] *y llegué a Alemania, y allí me pareció que podía vivir con más libertad, porque sus habitantes no miran en muchas delicadezas: cada uno vive como quiere, porque en la mayor parte de ella se vive con libertad de conciencia.*

O propósito aparente de Miguel de Cervantes era unha invectiva contra os libros de cabalería, mais o resultado foi un grandioso “poema á liberdade”¹⁴. Esta debeu ser unha obsesión moi fonda na súa vida: pasou cinco anos cativo en Alxer, estivo preso máis dunha vez no seu propio país, foi excomungado por párrocos andaluces, coñecía a censura da Contrarreforma, coñecía a persecución sufrida polos xudeus e mouros, e coñecía o réxime de terror da Inquisición na España do seu tempo. Todos estes feitos constitúen os contextos histórico-culturais da súa obra¹⁵.

Desde logo, numerosos estudosos de Cervantes destacaron claramente o tema da liberdade no Quixote. Gustárame citar aquí, pola súa orixinalidade e densidade, o estudo de Angel Rosenblat (1971: 358):

Counter-Reformation, [...], an artist should have arisen who, [...], was to give us a narrative which is simply one exaltation of independent mind of man -and of a particularly powerful type of man: of the artist”.

¹⁴ Nun breve esbozo do estudo do Quixote, retomando as análises e as conclusións de Spitzer (1948), Coseriu (1980) fai a seguinte declaración: “Ich glaube behaupten zu dürfen, daß der Don Quijote ein Gedicht über die Freiheit ist, daß die Freiheit das eigentliche Thema dieses Romans ist” (Creo poder afirmar que o Quixote é un poema sobre a liberdade, que a liberdade é o verdadeiro tema desta novela).

¹⁵ Quixera apropiarme das seguintes palabras coas que Borges comeza o seu erudito e esclarecedor ensaio de 1960: “Es verosímil que estas observaciones hayan sido enunciadas alguna vez y, quizá muchas veces; la discusión de su novedad me interesa menos que la de su posible verdad”.

A través de toda la obra hay una constante seducción, o adoración, de la belleza. E igualmente, sin ambivalencias ni reservas, la exaltación de la libertad [...]. Todo en El Quijote tiene validez relativa, pero belleza y libertad son para él valores absolutos [...].

Así como tamén me gustaría facer referencia ó xa mencionado varias veces de Leo Spitzer (1948). Este mestre analizou algúns procedementos estilísticos, como a inestabilidade dos nomes, a polionomasia, a variedade das explicacións etimolóxicas populares, os xogos de palabras, a ruptura [desautomatización] de fórmulas, e interpretounos como afirmación da liberdade do artista: *The artist Cervantes uses linguistic perspectivism in order to assert his own creative freedom* (254). Para Spitzer, o verdadeiro heroe é Cervantes pola súa afirmación deliberada do seu libre albedrío e da liberdade do artista en tempos de represión implacable.

Non está de máis enumerar algunhas inferencias da anterior mostra de análise: (A) son numerosas as posibilidades funcionais das UF na produción de textos: estruturar, comentar, explicar, aludir, exhortar, formular temas, caracterizar personaxes, prefigurar desenvolvementos ulteriores, connotar contextos extratextuais e intertextuais (ou histórico-culturais), etc... (B) As UF son verdadeiros *supersignos*, ofrecen un sorprendente *potencial estratéxico*. (C) As UF, sobre todo os refráns, desempeñan un papel importante na constitución do sentido da obra capital da lingua española. (D) Non só Sancho Panza emprega refráns, tamén o fan Don Quixote e outros personaxes, como os narradores, e nos prólogos, o mesmo Cervantes. (E) O ensaio anterior pode entenderse, coído, como unha demostración empírica da lingüística de texto de cuño coserían, como hermenéutica, da cal, os dous primeiros pasos, os decisivos, consisten en establece-los procedementos empregados para a expresión do sentido, e en entender cada procedemento e cada parte do texto na perspectiva do contexto de toda a obra (como dicía Spitzer 1988: 264) [...] *to put them into relationship with the whole of the novel*), e dos seus contextos histórico-culturais. (F) Esta lingüística de texto non só abarca a estilística senón que se achega, cun método sinxelo, á ciencia literaria, aínda que, desde logo, debe servir para a análise de todo tipo de textos.

Bibliografía

- ALONSO, Dámaso (1950): "Sancho-Quijote, Sancho-Sancho" en SÁNCHEZ CASTAÑER e MENA, F. (ed.): *Homenaje a Cervantes II*. Mediterráneo, Valencia, 53-63.
- ASCHENBERG, Heidi (1999): *Kontexte in Texten. Umfeldtheorie und literarischer Situationsaufbau*. Niemeyer, Tübingen.
- AUB, Max (1974): *Manual de historia de la literatura española*. Akal, Madrid.
- BARROS, Alonso de (1968⁷): *Refranero español 7*. Recopilación explicada y ordenada por J. Bergua. Ediciones Ibéricas, Madrid.
- BORGES, Jorge Luis (1956): "Análisis del último capítulo del Quijote" en *Revista de la Universidad de Buenos Aires I*, 1956, 28-36.
- (1976): *Otras inquisiciones*. Alianza Editorial, Madrid.
- BRINKER, Klaus (1992³): *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

- CARCER y SOBÍES, Enrique de (1916): *Las frases del Quijote*. Artes Gráficas de Sol y Benet, Lérida.
- CASTRO, Américo (1925): *El pensamiento de Cervantes*. RFE, Anejo VI, Madrid.
- CERVANTES, Miguel de (1605): *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. e (1615): *El ingenioso caballero Don Quijote de la Mancha*. Edición de L. A. Murillo 1978, Madrid, Castalia. Edición de F. Rico 1998, Barcelona, Crítica. E Edición de F. Rico 1998, Barcelona, Instituto Cervantes, Crítica.
- (1992): *O enxeñoso fidalgo don Quixote da Mancha*. Xuntanza-Boreal, A Coruña.
- COLERIDGE, S. T. et alii (1986): *CERVANTES*. José Esteban (ed.), Madrid.
- COLL y VEHI, José (1874): *Los refranes del Quijote*. Imp. Diario de Barcelona, Barcelona.
- CORREAS, Gonzalo (1924): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana en que van todos los impresos antes y otra gran copia que juntó el maestro*. Madrid.
- COSERIU, Eugenio (1994³): *Textlinguistik*. Narr, Tübingen.
- FUENTES, Carlos (1976): *Cervantes o la crítica de la lectura*. J. Mortiz, México.
- GÜLICH, E. e RAIBLE, W. (1977): *Linguistische Textmodelle*. Fink, München.
- HÄCKI-BUHOFFER, A. (1982): "Psycholinguistik" en BURGER, H. et alii: *Handbuch der Phraseologie*. De Gruyter, Berlin.
- (1989): "Psycholinguistische Aspekte in der Bildhaftigkeit von Phraseologismen" en GRÉCIANO, G. (ed.): *Europhras 88*. Université des Sciences Humaines, Strasbourg, 165-175.
- HUGO, Victor (1865): *Oeuvres Complètes. Philosophie, Livre II*. Les Génies. Éditions Hetzbe Quantin, 82-86.
- KAYSER, Wolfgang (1976): *Interpretación y análisis de la obra literaria*. Gredos, Madrid.
- MARAVALL, José Antonio (1976): *Utopía y contrautopía en El Quijote*. Pico Sacro, Santiago de Compostela.
- PAULHAN, Jean 1913-1927 (1945): "L'expérience du proverbe" en *Oeuvres Complètes II*. Gallimard, Paris, 101-116.
- ROSENBLAT, Angel (1971): *La lengua del Quijote*. Gredos, Madrid.
- _KLOVSKIJ, Viktor (1919): "Die Kunst als Verfahren" en STEMPEL, W. (ed.). (1969): *Texte der russischen Formalisten I*. Fink, München, 3-36.
- SLETSJÖE, Leif (1961): *Sancho Panza, hombre de bien*. Insula, Madrid.
- SPITZER, Leo (1988): "Linguistic Perspectivism in the Don Quijote" en FORCIONE, K. et alii (ed.): *Leo Spitzer (1887-1960): Representative Essays*. Stanford University Press, Stanford, 225-273.
- ZULUAGA, Alberto (1975): "La fijación fraseológica", en *Thesaurus XXX/2*, 1975, 225-248.
- (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- (1997a): "Sobre funciones de fraseologismos en textos literarios" en *Paremia 6*, 1997, 360-640.

- (1997b): “Verwendungsverfahren und Funktionen phraseologischer Äußerungen in El Quijote” en SABBAN, A. (ed.): *Phraseme im Text*. Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum, 237–258.
- (2001): “Análisis y traducción de las UF desautomatizadas” en *PhiN* 16,2001,67–83 (www.fu-berlin.de/phin/phin16/p16t5.htm).

Recaddiva

Frases feitas do Concello das Neves

María Dolores Barbeito Lorenzo

Recollemos neste traballo expresións oídas por nós no Concello das Neves, do que somos nativos. En moitos casos trátase de expresións que nós mesmos utilizamos desde hai anos e que empregan persoas de diferentes idades. Outras veces teñen un uso menos habitual ou case exclusivo por parte das persoas maiores. Aínda sendo moitas destas frases de uso local, pódese dicir que moitas delas son correntes en boa parte do territorio de Galicia. Unha primeira versión parcial deste traballo foi presentada nas clases de galego da Escola Oficial de Idiomas de Vigo.

Ao longo desta nosa achega, procuramos ofrecer e definir o mellor que puidemos cada unidade fraseolóxica, polo que as presentamos como se dun dicionario se tratase. A ordenación é alfabética e, para unha maior comprensión, incluímos polo menos un exemplo de uso para cada caso.

O concello das Neves é un concello do sur de Galicia que pertence á comarca do Condado e que limita polo sur co río Miño, fronteira natural con Portugal.

Abreviaturas e símbolos:

COL.: coloquial

EUF.: eufemístico

fór.: fórmula rutineira

HUM.: humorístico

IRÓN.: irónico

loc. adv.: locución adverbial

loc. adx.: locución adxectiva

loc. pro.: locución pronominal

loc. sub.: locución substantiva

loc. ver.: locución verbal

PEX.: pexorativo

SXR: frase feita exclusiva de San Xosé de Ribarteme

VUL.: vulgar

#: forma tal e como foi oída a expresión

a abanar *loc. adx.* COL. Sen nada, sen conseguir nada, coas mans baleiras, sen diñeiro, mal de diñeiro ou recursos. [Úsase con verbos como *andar*, *estar* ou *quedar*]. *Como non vaias xa, vas quedar sen peixe, vas quedar a abanar.*

abrir a boca e falar o espírito *loc. ver.* COL. PEX. Falar sen pensar o que se di; non gardar segredos, contalo todo. *Ti abres a boca e fala o espírito, se pensases un pouquiño o que dis...*

agachar a orela *loc. ver.* COL. Humillarse, mostrarse submisivo, ceder, abandonar actitudes de rebeldía, atrevemento, insolencia, etc. *Ti moito conto por detrás, mais cando ela está diante ben que agachas a orela.*

andar enriba do vulto [a alguén] *loc. ver.* COL. 1. Procurar un momento débil ou propicio para tirar proveito ou vingarse [de alguén]. *Ándolle enriba do vulto, se o pillo escáchoo.* 2. Andar detrás [de alguén] para deitarse con el. *Ándalle enriba do vulto a esa muller xa vai para uns cantos meses.*

andar/estar á capa caída [a alguén] *loc. ver.* COL. Procurar un momento débil ou propicio para tirar proveito ou vingarse [de alguén]. *Ándolle á capa caída, se o pillo escáchoo.*

andar no aire *loc. ver.* COL. Mostrarse moi orgulloso. *Mira se chegou onde quería que dende que casou anda no aire.*

andar pola codia *loc. ver.* COL. Cobrar pouco, cobrar menos do que se merece. *Coitado do Fernando que traballa coma un burro e anda pola codia.*

apertarse o corazón [a alguén] *loc. ver.* COL. Sentir angustia ou medo. *Apertouseme o corazón cando baixabamos a costa tan de présa, pensei que era a fin.* # apretar

arder e non botar fume *loc. ver.* COL. Estar moi incomodado mais conterse e disimulalo. *Que como lle vai a Reisiño despois de saber a noticia? Arde e non bota fume.* # fumo

(baixo/pequeno) coma un tapullo *loc. adx.* COL. Moi baixo ou pequeno. *Ese rapaz é coma un tapullo, dáche a ti pola cintura se me descoido.*

basto coma os piollos / máis basto cós piollos *loc. adx.* COL. Moi abundante. *No regueiro do Casal da Vila os porcos bravos andan bastos coma os piollos. | O millo na Veiga da Porta nace basto coma os piollos.*

bater co nariz na merda *loc. ver.* VUL. Encontrar ou conseguir o peor despois de pretender o mellor. [Aplicase sobre todo ao casamento ou a cando alguén escolle moito]. *Tanto escolle que vai bater co nariz na merda.* # narís

boa boca *loc. sub.* COL. Pouca esixencia coa comida e bo apetito. [Úsase xeralmente co verbo *ter* e na construción de *boa boca*]. *Para ir alí é indispensable ter boa boca. | Non creo que chegue esa comida, que nesta casa somos todos de boa boca. | Para iso é preciso boa boca.*

boca aberta *loc. sub.* COL. Persoa que chora moito, chorón. *Non podó ir ao concerto de Nadal porque teño que levar a Raquel, e co boca aberta que é, é imposible asistir.*

botar a man [a algo] *loc. ver.* COL.. EUF. Roubar. *É bo rapaz pero... non é de fiar: bota a man.*

botar a perna por riba [a alguén] *loc. ver.* COL. Facer [un home] o acto sexual [cunha muller]. *O Pepe non che perde o tempo, así que pode bótalle a perna por riba e despois non vale 'se eu soubese'.*

botar o ollo [a algo/alguén] *loc. ver.* COL. Fixarse [en algo/alguén que se desexa conseguir]. *Botoulle o ollo á filla pequena do carniceiro. | Quero comprar un coche e xa lle botei o ollo a un.*

botar para o cemiterio [alguén] *loc. ver.* COL. Esgotar ata matar [alguén]; matar. *Quixo casar coa nova e vaino botar para o cemiterio.* # cementerio

botarse/revirarse [a alguén] **coma un can** *loc. ver.* COL. Pórse moi alporizado [con alguén] ou tentar agredir, atacar ou bater [a alguén]. *Estaba furioso e revirouse a el coma un can. Se non os separam a cousa había de ser grave.*

cagar xofre *loc. ver.* VUL. Estar moi débil, andar preto da morte por causa de enfermidade. *Leva uns días a cagar xofre, non sei se durará moito.* # axofre

cagar o can no camiño [a alguén] *loc. ver.* VUL. Malograrse algo que se tiña previsto, saír [a alguén] mal un asunto. *Agora que todo lle ía ben... cagoulle o can no camiño.*

campá grande *loc. sub.* COL. PEX. Persoa que fala sen pensar o que di ou que non garda segredos, que o conta todo. *Calquera se fia desa campá grande.* # campana

cantar de galo *loc. ver.* COL. Falar máis da conta ou descubrir segredos por estar borracho. *Ti bébelle ben que logo cantas de galo e cando te arrepiantas xa non hai remedio.*

cantar no poleiro [a alguén] *loc. ver.* COL. Ter [un home] conquistada [a unha muller] e facer o acto sexual [con ela]. *Como non ande con coitado, o Pepiño vaille cantar no poleiro á María.*

cara de xouba *loc. sub.* COL. Cara delgada, afiada e pequena. [Úsase xeralmente co verbo *ter*]. *Olla para aí que cara de xouba ten ese.*

Casa a raposa *fór.* COL. [Dise cando sae o sol e chove ao mesmo tempo ou cando sae o arco da vella]. *-Mira o que chove e inda así fai sol. -É que che casa a raposa.*

Chámalle can á cadela! *fór.* COL. IRÓN. [Dise de alguén que nos parecía pouco esperto mais que demostrou con algún feito ou dito ser persoa aguda]. *-Helena dixo que leve a Cristina máis veces á súa casa. Bo milagre!, estívolle coitando da súa nena toda a tarde...! -Chámalle can á cadela!*

chuchar os ósos [a alguén] *loc. ver.* COL. Abusar [de alguén], maltratar, dar [a alguén] mala vida. *Coitado! É un santo e a muller chuchalle os ósos, e así anda.*

cinco reis de xente *loc. sub.* COL. Persoa moi miúda, de pouca estatura. *É cinco reis de xente, mais os fillos son máis ben grandeiros.*

co rabo entre as pernas *loc. adx.* COL. Avergoñado, humillado. [Úsase con verbos como *fuxir, irse, saír*, etc.]. *Ao final deixámolo en evidencia e tivo que fuxir co rabo entre as pernas.*

coa barriga en van *loc. adx.* COL. Con fame, sen comer. [Úsase con verbos como *andar, durmir, estar, ir*...]. *Fun para a cama coa barriga en van e non daba adormecido.*

collelas por onde non pelan *loc. ver.* COL. Traballar moi pouco, facer o menos posible. *Non o chamo máis ao xornal, que ese cólleas por onde non pelan.*

coma o aire *loc. adx.* COL. Voluble, inconstante, propenso a mudar logo de parecer. [Úsase xeralmente co verbo *ser*]. *Esa é coma o aire, agora está de mal como dentro dun pouco xa está de ben.*

coma un angazo *loc. adx.* COL. Acaparador, que colle todo en beneficio propio e non deixa nada para os demais. [Úsase xeralmente co verbo *ser*]. *A Pilara é coma un angazo, foi á herba aos Campiños e non deixou nada atrás.*

coma un pancho *loc. adx.* COL. Saciado, farto de comer e beber ben [Úsase con verbos como *estar, ir, pórse* ou *quedar*]. *Si señor, quedei coma un pancho, había tempo que non comía así.*

comer coma un paxariño/pisco *loc. ver.* COL. Comer moi pouco, ser moi pouco comedor. *Como vai engordar se come coma un pisco?*

comer cos ollos [alguén/algo] *loc. ver.* Ollar con desexo, interese, insistencia [alguén/algo]. *Non a mira toda, cómea cos ollos, e non é para menos: éche xeitosa de raio.*

comer merda de moucho *fór.* VUL. PEX. [Aplícase a quen acepta as cousas sen cuestionalas, a quen se deixa enganar facilmente]. *E ti faslle caso ao que di?... Parece que comes merda de moucho!*

cona levantada *loc. sub.* VUL. PEX. Muller que anda atrás dos homes e non se dá ao respecto. *Esa sempre foi unha cona levantada, e a filla sae a ela.*

contar co ovo no cu da galiña *loc. ver.* COL. Contar con algo que non se ten a certeza de conseguir, dar como certo algo que aínda non o é. *Vai comprar unha casa cos cartos que lle deixe a sogra. Iso é coma contar co ovo no cu da galiña.*

corpo aberto *loc. sub.* COL. PEX. Persoa que fala sen pensar o que di ou que non garda segredos, que o conta todo. *Calquera che fai caso, es un corpo aberto.* | *A Luísa é un corpo aberto, abre a boca e fala o espírito, así que mira o que lle contas.*

cos dentes arregañados *loc. adx.* COL. Abandonado e pobre. [Úsase co verbo *morrer*]. *Tirou tanto contra a familia que ao final vai morrer cos dentes arregañados.*

cousa con cousa *loc. sub.* COL. [En frases negativas con verbos como *facen*, *deixar*, *dicir*, *haber*, etc., expresa a falta de orde ou de sentido]. *Ese teu amigo parece tolo, non di cousa con cousa.* | *Deixámolo a el só e foi un desastre, non fixo cousa con cousa.*

criar cona *loc. ver.* VUL. Non facer nada, estar ociosa [unha muller]. *Esa está todo o día a criar cona, como llo fan todo...*

criar os pitos ao abade *loc. ver.* COL. HUM. Morrer. *Ultimamente estás moi desmellorado, tes mala cara... Como non te coides, vaslle criar os pitos ao abade.*

cuspir para riba *loc. ver.* COL. Vangloriarse, alardear; falar mal doutros ou facer críticas doutros que outros poden chegar a facer de quen as fai ou que poden volverse contra quen as fai. *-Ese é un drogadicto. -Non cuspas para riba, non vaia ser que che caia na familia.*

da orella guicha/arriquichada *loc. adx.* COL. Moi agudo, moi esperto. *Ese é da orella guicha, seguro que ha de saber dar conta do recado.*

dar couces no cu *loc. ver.* COL. Correr moito; fuxir. *Fomos ás ameixas, mais cando vimos vir o dono das froiteiras demos couces no cu.*

de burro *loc. adx.* COL. Incomodado, de mal humor. [Úsase con verbos como *andar*, *estar e vir*]. *Esa non fala ás dereitas, está de burro, mais xa lle pasará.*

de chos *loc. adx.* COL. Contento, de bo humor, de broma. *Hoxe está de chos, cousa rara nel.* | *A ver se o collo de chos para lle pedir que me axude.*

de cona revirada *loc. adx.* VUL. PEX. Ruín, que actúa con mala fe, mal intencionado, retorcido. *Está que agancha con ese veciño de cona revirada que ten desde hai unhas semanas.*

de corno *loc. adx.* COL. Incomodado, de mal humor. [Úsase con verbos como *andar*, *estar e vir*]. *Esa non fala ás dereitas, anda de corno, mais xa lle pasará.*

dentes de burro *loc. sub.* COL. Dentes moi grandes. *Cando ri mostra eses dentes de burro que ten.*

Digocho, fillo; enténdemo, nora *fór.* COL. [Úsase cando falando con alguén se reprende indirectamente a outra persoa]. *Explicoume diante de Concha que estragou a máquina esoutro día, como se fan as fotocopias. Díxome diante dela por aquilo de 'digocho, fillo; enténdemo, nora'.*

do fociño longo *loc. adx.* COL. Mal comedor. *É un cagabicho, debeu quedar así porque é do fociño longo.*

do fociño redondo *loc. adx.* COL. Bo comedor. *É un cagabicho mais cómeche ben, é do fociño redondo.*

do sangue pasmado *loc. adx.* COL. PEX. Excesivamente tranquilo, pasivo ou calmoso, de pouco ánimo, de pouca iniciativa. *Saiulle un fillo contrario de vez ao pai, un fillo do sangue pasmado.* # do sangue parmado

durmir coma un pancho *loc. ver.* COL. Durmir placidamente. *Acábase de deitar e xa está a durmir coma un pancho.*

durmir coma un santo *loc. ver.* COL. Durmir placidamente. *Acábase de deitar e xa dorme coma un santo.*

enfiar polo cu dunha agulla [alguén] *loc. ver.* COL. Facer [con alguén] o que quere [por ser moi agudo, moi espelido]. *É pequeno, que inda parece que naceu onte, e xa te enfiar polo cu dunha agulla.*

engordar para morrer *fór.* COL. [Dise para resumir unha situación aparentemente boa pero que resulta ser catastrófica]. *Que traballo moito, que son bo compañeiro... Si, si, engordar para morrer. | -Están todos os días a dicirle que non hai un compañeiro mellor, que é moi puntual, o mellor traballador da empresa. -Xa ves, engordar para morrer, dentro dun par de meses no paro. A ver como llo agradecen.*

estar a romper roupa *loc. ver.* COL. Estar na cama (sexa a durmir ou non). *O Pepe? O Pepe estache a romper roupa.*

facer a gata *loc. ver.* COL. Faltar á escola sen xustificación. *Ese fixo a gata outra vez; a esta hora tiña que estar na escola.*

facer a parte *loc. ver.* Finxir, tentar enganar. *Non te fíes, éche moi fino, fai a parte para non dar pancada.*

facer un pan coma noces *loc. ver.* COL. Conxeniar [dúas (ou máis) persoas]. *Sempre andan xuntos, fan un pan coma noces.*

facer un remedio no fondo da barriga [a alguén] *loc. ver.* COL. Realizar [un home] o acto sexual [cunha muller]. *A esa loura faciálle eu un remedio no fondo da barriga.*

falso coma as putas / máis falso cás putas *loc. adx.* VUL. PEX. Moi falso, que non é o que aparenta. *Ese é máis falso cás putas, non digades que non vos aviso.*

fozar na fariña *loc. ver.* COL. Ter de todo, ser moi rico. *Casou ben, os sogros fozan na*

fariña, téñenche varios apartamentos e un chalé en Panxón.

gardar a boca *loc. ver.* Ter coidado co que se come. *O médico dixolle que non podía comer de todo, mais el non lle fai caso, e está claro que para vivir moitos anos hai que gardar a boca.*

haber roupa ao sol *loc. ver.* COL. Haber persoas diante [especialmente rapaces] que non deben oír o que se está a dicir. *Cala con iso que hai roupa ao sol.*

Has/ha... de andar a rastro coma as cobras! *fór.* [Úsase para desexarlle mal a alguén]. *Habedes de vovos mal, habedes de andar a rastro coma as cobras!*

home de pluma *loc. sub.* COL. Home con estudos, que non traballa no campo. *Aproveita que é home de pluma.*

Inda cegues/cegue... (e non vexas/vexa... camiño nin carreiro!) *fór.* [Úsase para maldicir a alguén, para desexarlle mal]. *Inda ceguedes! Como non cumprades o que prometestes, xírovos que mas pagades! # mires/mire*

ir con todos ao monte e ao muíño *loc. ver.* COL. Quedar ben con todos, non comprometerse. *Ese vai con todos ao monte e ao muíño.*

ir/vir de favor *loc. ver.* COL. Traballar [para alguén] sen cobrar [mais esperando que devolvan o favor]. *Vanme vir de favor os do Regueiro.*

levar os cartos roubados *loc. ver.* COL. Non merecer os cartos que cobra [por traballar pouco]. *Non o chamo máis ao xornal que ese leva os cartos roubados.*

lingua de trapo *loc. sub.* COL. PEX. Persoa que o conta todo, incapaz de gardar segredos, persoa indiscreta. *Es unha lingua de trapo, non volvo contarache nada. # lingua*

lingua pezoñosa *loc. sub.* COL. PEX. Persoa groseira ao falar, bocalán; persoa que di cousas que ofenden ou feren. *Que mal fala!, é unha lingua pezoñosa. # lingua*

Mala chispa te/o... coma/mate! *fór.* COL. [Dise para desexarlle mal a alguén]. *Quen serían os culpables desta desfeita? Mala chispa os coma!*

Malo raio te/o... parta! *fór.* COL. [Dise para desexarlle mal a alguén]. *Quen serían os culpables desta desfeita? Malo raio os parta!*

malo sangue *loc. sub.* COL. PEX. Mala fe, carácter ruín, mala intención. *Está que agancha con ese veciño de malo sangue que ten desde hai unhas semanas. | Non o chaman porque coñecen o seu malo sangue.*

María das pernas abertas *loc. sub.* VUL. PEX. Persoa excesivamente xenerosa, que o dá todo. [Aplícase tanto a homes como a mulleres]. *Teño un home que é unha María das pernas abertas, todo o que ten, todo o dá.*

Mételle/metédelle o dedo na boca! (a ver se che/vos trava) *fór.* COL. IRÓN. [Dise para indicar que alguén non é parvo]. *Mételle o dedo na boca! E parecía parvo o rapaz.*

meter os pés nos petos [a alguén] *loc. ver.* COL. Rirse de alguén sen que se dea conta [para demostrar que se é máis fino]. *Ti non te teñas á vela que, cando menos penses, méteche os pés nos petos. | Fíate, cando te deas conta xa che meteu os pés nos petos. # bolsillos/petos*

mexar á parede *loc. ver.* VUL. Pasar o enfado [a alguén]. *-Onte discutiches con María. -Discutín, mais... vaía, xa mexou á parede.*

mexar nas tamancas *loc. ver.* COL. Ser moi vello e sen forza [un varón]. [Por ext. aplícase á decadencia sexual do varón]. *Agora só che queda mirar para elas, xa mexas nas tamancas.*

Miña beizón! *fór.* [Dise para expresar agradecemento]. *-A ver, avoa, que te axudo a erguer da cadeira. -Miña beizón, neniña!*

mollar a palleta *loc. ver.* COL. Beber un pouco de viño ou doutra bebida. *Non me esperes, que non paso por esta taberna sen mollar a palleta.*

montón de esterco/merda *loc. sub.* VUL. PEX. **1.** Persoa que non vale para nada, inútil. *Vaía montón de merda! Non sabe nin lavar un prato. 2. Persoa pouco aseada, desaliñada ou mal vestida. *Olla como vai sempre, é un montón de merda.**

na pimpinela *loc. adx.* COL. Moi ben arranxado, moi ben adornado, xeitoso [para lucirse]. [Úsase con verbos como *andar*, *estar* ou *ir*]. *Sempre vai na pimpinela, dá gusto vela.*

non caber o cu nas calzas [a alguén] *loc. ver.* COL. Estar moi contento [unha persoa con algo], estar moi orgulloso. *Xa acabou a carreira e non lle cabe o cu nas calzas de contento que está.*

non caber o pan na boca [a alguén] *loc. ver.* COL. Contar todo, ser indiscreto, non gardar segredos. *Xa sei como es, así que como non che cabe o pan na boca non podo dicirche nada.*

non comer auga quente *loc. ver.* COL. [Dise de quen está moi delgado e moi desfavorecido, úsase xeralmente precedido de *parece que* ou *seica*]. *Achégalle máis á rapariga que parece que non come auga quente. # agua*

non dar pancada *loc. ver.* COL. Non facer nada, non traballar; ser un preguiceiro. *Estache todo o día na casa e non dá pancada.*

non dar puntada sen nó *loc. ver.* COL. Actuar de forma premeditada para acadar os propios obxectivos, non facer nada sen procurar o interese propio. *Chámalle choucha! Esa non dá puntada sen nó. # nudo*

non escapar os bois coa grade [a alguén] *loc. ver.* COL. IRÓN.. [Dise de quen ten moita calma, de quen é demasiado tranquilo e non se dá présa ningunha, especialmente no traballo]. *Vaiche boa! A ese non che lle escapan os bois coa grade!*

non querer nin os cans [algo] *loc. ver.* COL. Non querer ninguén [algo] [por ser de pouco valor]. *E ti vaslle dar esa roupa? Home, home, se nin os cans a queren!*

non ser/parecer do seu tempo *loc. ver.* COL. EUF. Non ser normal, ser retrasado. *Dis cada parvada que parece chouchu, non parece do teu tempo.*

non ver camiño nin carreiro *loc. ver.* COL. Non ver nada [por ser noite fecha]. *Á volta non viamos camiño nin carreiro e perdémonos.*

nun aire *loc. adv.* COL. Ao momento, en moi pouco tempo. *Non tes por que te preocupar, iso facémolo nós nun aire.*

Nunca paz ti/el... teñas/teña...! *fôr.* [Úsase para maldicir a alguén, para desexarlle mal]. *Nunca ti morras, lapeiro do demo, nunca paz ti teñas!*

Nunca sorte teñas/teña...! *fôr.* [Úsase para desexarlle mal a alguén]. *Nunca sorte teñas por todo o mal que me fixeches!*

Nunca ti/el... morras/morra...! *fôr.* [Úsase para maldicir a alguén, para desexarlle mal]. *Nunca ti morras, lapeiro do demo, defraudador, nunca paz ti teñas!* [Nota: o desexo de que non morra é porque quedaría penando].

o olliño do cu *loc. sub.* VUL. A persoa preferida, o favorito. *O fillo pequeno é o olliño do cu do seu pai.*

oír cantar o galo e non saber onde *loc. ver.* COL. Non entender ben [unha cousa que se oíu], interpretar mal [unha información]. *Si, si, ti oír oíches cantar o galo mais non sabes onde. Isto só che é a metade da misa.*

os camiños para andar *loc. pro.* COL. Nada, cousa ningunha. [Úsase para ponderar a pobreza en construcións como *ter os camiños para andar* ou *quedar cos camiños para andar*]. *Parece mentira, mais a pesar do que foi, hoxe ten os camiños para andar.*

para recibir a Deus *loc. adv.* COL. **1.** Sen almorzar; sen comer alimento ningún. [Úsase con verbos como *estar*, *deixar* ou *quedar*]. *Cando chegastes eu aínda estaba para recibir a Deus.* **2.** Sen entender nada; sen saber algún asunto. [Úsase con verbos como *estar*, *deixar* ou *quedar*]. *Cóntame iso que*

nese asunto quedei para recibir a Deus. # Dios

pasar o sol pola lúa [a alguén] *loc. ver.* COL. PEX. Perder [unha muller] a virxindade. *Míralle para a cara, xa hai tempo que lle pasou o sol pola lúa.*

pau de vira tripas *loc. sub.* COL. Persoa moi delgada e, xeralmente, alta. *Non sei que viu nese pau de vira tripas que é a súa namorada. Se nin sequera é simpática.*

pedir para as almas *loc. ver.* COL. PEX. [Aplicase a quen acepta as cousas sen cuestionalas, a quen se deixa enganar facilmente]. *Ti es chouchu ou pides para as almas?*

peor cá campá grande (de Santa Marta) *loc. adv.* COL. PEX. (SXR) Moi indiscreto. [Dise da persoa que fala sen pensar o que di ou que non garda segredos, que o conta todo]. *A túa tía é peor cá campá grande, abre a boca e sábeo todo o mundo. | Ai, Deus!, que lle contarias que esa é peor cá campá grande.* # pior cá campana grande de Santa Marta

picar a cobra *loc. ver.* COL. Provocar, picar. *Non piques a cobra que despois temos guerra e non hai quen vos ature. | Andaches a picar a cobra e agora non o queres aturar.*

poder recibir a Deus *loc. ver.* COL. **1.** Estar sen almorzar; estar sen comer alimento ningún. *A esa hora podía recibir a Deus.* **2.** Non coñecer algo de que se fala; non entender algo. *-A filla da Severa está preñada. -Non che sabía, conta, podo recibir a Deus.* # Dios

pór fóra *loc. ver.* COL. Ser adúltero, enganar o cónxuxe ou compañeiro. *Esa debe pór fóra, mira como ela vai. Cando vai co home non sae así.*

pór os bois ao carro *loc. ver.* COL. Adormecer. *Acábase de deitar e xa puxo os bois ao carro.*

(Que) Deus te/o... abeizoe! *fôr.* [Úsase para desexar boa sorte ou para expresar gratitude a alguén pola súa bondade ou por algo que fixo]. *Deus te abeizoe, meu churrusqueiriño!* # Dios

(Que) Deus te/o... críe para boa sorte! *fór.* [Dise (sobre todo aos rapaces) para desexar boa sorte]. *Deus vos críe para boa sorte, rapaces!* # Dios

(Que) inda cegue! *fór.* COL. [Úsase para reforzar a veracidade dunha afirmación]. *Se non é verdade que inda cegue.*

quedar á deriva coma o aceite *loc. ver.* COL. Quedar ben con todos, non comprometerse. *Sempre lle gusta quedar á deriva coma o aceite.*

quedar para tío *loc. ver.* COL. Ficar [un home] solteiro. *Como escollas tanto vas quedar para tío.*

quedar sen aire *loc. ver.* COL. Levar unha grande sorpresa ou susto. *Estaba a fumar no cuarto e cando viu entrar a nai quedou sen aire.* | *Ao virar o tractor quedei sen aire. Pensei que estaba morto.*

quedar sen fala *loc. ver.* COL. Levar unha grande sorpresa, susto ou emoción. *Ao velo alí quedei sen fala, non contaba con el.*

quentar as orellas [a alguén] *loc. ver.* COL. **1.** Bater [a alguén], dar labazadas. *Voulle quentar as orellas cando o vexa.* **2.** Reprender, criticar, importunar, molestar contando algo. *Quentoume as orellas co asunto ese da elección, non lle volvo por alí.*

quentar o lombo [a alguén] *loc. ver.* COL. Bater [a alguén], dar unha tunda [a alguén]. *A ese voulle quentar eu o lombo cando o agarre.*

quente da rabadilla *loc. adx.* VUL. PEX. [Dise da muller que anda atrás dos homes e non se dá ao respecto]. *Sempre foi quente da rabadilla, xa se lle coñecen unha chea de noivos.*

saber o que esqueceu ao demo *loc. ver.* COL. Saber moito; ser moi astuto (xeralmente por ter moita experiencia). *A ese non o apañan que ese sabe o que lle esqueceu ao demo.* # escaceu

Se te/o... levara o demo! *fór.* [Úsase para desexar mal a alguén]. *Se te levara o demo!...*

sen dar puntada *loc. adv.* COL. Sen facer nada, sen traballar. *Vive coma unha marquesa, sen dar puntada.*

tan pobre coma a roupa/camisa que leva posta / máis pobre cá roupa/camisa que leva posta *loc. adx.* COL. Moi pobre. *Arruinouse, agora é tan pobre coma a camisa que leva posta.*

ter a barriga en van *loc. ver.* COL. Ter fame; estar sen comer. *Tráenos algo de comer que temos a barriga en van desde a mañanciña.*

ter a barriga encosida *loc. ver.* COL. [Dise de quen come moi pouco porque non pode comer máis]. *Ese ten a barriga encosida, co que el come eu pasaría unha fame de can.*

ter a burra no pau *loc. ver.* COL. Non saber que facer, estar indeciso. *Quero ir á feira, mais agora téñoche a burra no pau, se vén a miña filla queda de porta a fóra.*

ter a cona quente *loc. ver.* VUL. PEX. Ser muller promiscua, que anda atrás dos homes. *Anda con unha que ten fama de ter a cona quente e el non o sabe.*

ter a lingua pezoñosa *loc. ver.* COL. PEX. Ser unha persoa que blasfema, di groserías ou cousas que feren. *Non quero que fale con el, que ten a lingua pezoñosa.* # lingua

ter catro pelos espichados á subela *loc. ver.* COL. Ter moi pouco cabelo, ter o cabelo moi ralo. *De tanto pór a permanente quedánlle catro pelos espichados á subela.* # sobela

ter de ollo [alguén/algo] *loc. ver.* COL. Sentir antipatía por [alguén/algo]. *A xente do lugar tiñao de ollo polo maleducado que era.*

ter debaixo dun dente [alguén] *loc. ver.* COL. Non soportar [alguén], caer mal [a alguén]. *Dende que berraron tena debaixo dun dente.*

ter menos sentido ca unha cabra na páxara *loc. ver.* VUL. PEX. Ter moi pouco siso, ser irreflexivo. *Falaron de ti o que quixeron e ti inda lles miras para a cara, tes menos sentido ca unha cabra na páxara.*

ter menos xeito ca un can a cagar *loc. ver.* VUL. Ter pouca habilidade [facendo algo]. *Son uns godallos, teñen eles menos xeito ca un can a cagar.*

ter o ás para matar o tres *loc. ver.* COL. Ter resposta para todo, ter a última palabra. *Non hai quen o cale, el sempre ten o ás para matar o tres.*

ter o grelo *loc. ver.* COL. Ter [unha rapariga (ata aproximadamente os catorce anos)] aspecto ou comportamento de rapaz. *Xa viches a filla do Aser, din que ten o grelo.*

ter o sangue pasmado *loc. ver.* COL. PEX. Ser de pouco ánimo, de pouca iniciativa, ser excesivamente tranquilo, excesivamente pasivo ou calmoso. *O fillo do Cibrán ten o sangue pasmado, olla que todo o que pasou e coma se non fose con el. # sangue parmado*

ter rabo/cu de palla *loc. ver.* COL. Ter algún punto débil ou aspecto censurable, ter motivo para sentirse aludido ou para ser criticado. *Ese ten rabo de palla, non che estraña a súa reacción.*

tirado aos sete cabalos *loc. adx.* COL. De moito nivel, de moito luxo. [Úsase con substantivos como *casamento*]. *Este si que foi un casamento tirado aos sete cabalos. Non faltou de nada, había fartura de todo.*

tirarse de diante *loc. ver.* COL. EUF. Matarse, suicidarse. *Está tan farto de todo que Deus queira que non se tire de diante.*

tirarse do mundo *loc. ver.* COL. EUF. Matarse, suicidarse. *Está tan farto de todo que Deus queira que non se tire do mundo.*

Tócalle o carallo! *fór.* VUL. [Expresa admiración ou sorpresa]. *-E non foi el mesmo denunciar o pai? -Tócalle o carallo!*

traballar para quecer *loc. ver.* COL. Traballar (ou esforzarse) inutilmente ou sen recibir en troco un beneficio. *Non perdas o tempo niso, é traballar para quecer. # cacer*

varrerse o mundo [a alguén] *loc. ver.* COL. Desmaiarse, marearse. *O último que vin*

antes de varrerse o mundo foron moitas caras ao redor de min.

ver a morte aos ollos *loc. ver.* Acharse nun grave perigo de morte. *Cando era mariñeiro nunha ocasión viu a morte aos ollos e xa non quixo volver ao mar.*

verde coma as brotias / máis verde cás brotias *loc. adx.* COL. Moi verde, sen madurar [froitas]. *Estes pexegos están verdes coma as brotias, é mellor deixalos madurecer un bocado.*

vidro do cheiro *loc. sub.* COL. PEX. (SXR) Muller moi delicada fisicamente, que non traballa ou non fai nada porque calquera cousa a pode ferir. [Xeralmente aplicase a persoas que saíron da aldea e non axudan no traballo. Só o din as mulleres doutras mulleres]. *Non fai nadiña, éche un vidro do cheiro.*

vivir do aire *loc. ver.* COL. 1. Alimentarse moi pouco. *Precisa un soldo todos os meses para manter a familia. Ou pensas que viven do aire?* 2. Vivir sen traballar. *Ti pensas que vas vivir do aire toda a vida?*

xuntar allos con cebolas *loc. ver.* COL. Confundir ou mesturar cousas ou feitos moi diferentes, que non teñen nada en común. *Non xuntas allos con cebolas. Unha cousa non ten que ver coa outra.* [Nota: ten que ver coa forma de plantalos, xa que non se deben plantar xuntos pois grelan].

Recensiones e bibliografía

BIRIKH, Alexander K., MOKIENKO, Valerii M., STEPÁNOVA, Liudmila I. (1998): *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник* (“Dicionario de fraseoloxía rusa: libro de referencias histórico-etimolóxicas”). Universidade Estatal de San Petersburgo - Folio-Press, San Petersburgo, 704 páxs.

O *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник* (“Dicionario de fraseoloxía rusa: libro de referencias histórico-etimolóxicas”) é unha recompilación de 2.000 fraseoloxismos rusos, para cada un dos cales se ofrecen datos da súa etimoloxía e historia acompañados por unhas exhaustivas referencias bibliográficas, ademais do significado fraseolóxico e, no seu caso, da nota estilística.

Segundo a definición proposta polos autores, este dicionario é unha “mestura de índice bibliográfico e dicionario” (5).

A maioría das unidades descritas son fraseoloxismos en sentido estrito, tanto autóctonos como internacionais, que presentan unha relativa estabilidade, reproducibilidade, significado íntegro e expresividade. Con todo, tamén se inclúen algúns proverbios, termos compostos estables, perífrases e palabras que serviron de base para a creación de unidades fraseolóxicas ou que sufriron algún proceso de fraseoloxización. Esta aproximación ampla ó concepto de fraseoloxismo xustifícase polo carácter diacrónico do libro, que se basea en referencias de fontes que datan dos últimos douscentos anos, tendo en conta o feito de que son precisamente as zonas limítrofes as que constitúen o fondo de reserva para a creación de novos fraseoloxismos (8).

Para cada fraseoloxismo cítanse tódalas fontes nas que aparece dentro da totalidade das fontes investigadas: 1.000 títulos, entre os que se encontran obras científicas e de divulgación. Trátase só de fontes bibliográficas rusas, as estranxeiras aínda non foron tratadas. A pesar disto, os autores fan unha advertencia en relación co distinto grao de fiabilidade e seriedade das publicacións que son froito da investigación científica, por unha parte, e das que son froito de reflexións sen fundamento nin métodos sólidos, notándose nas últimas demasiada afección cara ós feitos etnográficos e a tendencia a relacionar unha ou outra expresión cun acontecemento ou personaxe histórica concretos (7).

En xeral, o obxectivo fundamental desta obra é “recoller practicamente tódalas versións dos últimos 200 anos” (12).

É evidente que detrás das acepcións resultantes está o traballo de agrupar diferentes interpretacións etimolóxicas: tanto unindo as opinións coincidentes para elaborar unha descrición xeral e unificada da versión etimolóxica correspondente, como separando e clasificando as opinións discordantes. Neste último caso apórtanse todas elas nunha orde determinada.

Cómpre sinalar que neste dicionario non se pretende facer ningunha análise crítica desas hipóteses, xa que esta tarefa, como se anuncia no prólogo, se deixa para o futuro *Gran dicionario etimolóxico da fraseoloxía rusa*, que sería a seguinte etapa e a meta final do traballo investido polos autores neste proxecto e que requirirá unha ampla análise de paralelismos dialectais rusos e eslavos.

Non obstante, a orde de presentación das distintas versións etimolóxicas si reflicte a valoración relativa destas: normalmente, achégase como primeira a hipótese máis probable e aceptada polos especialistas; con todo, tamén pode achegarse como primeira a versión cronoloxicamente precedente (aínda que non sexa a máis verosímil), sempre que esta se corrixa, se complementa, se modifique ou se desminta nas investigacións posteriores (12-13).

Por exemplo, para o fraseoloxismo da lingua literaria *нести ахинею* /nes'ti axineiu/, que literalmente significa ‘levar absurdo’ e que ten o significado fraseolóxico de ‘dicir cousas que carecen totalmente de sentido’ (34-35), a primeira versión que se aporta é a do século XIX, que foi canonizada polo académico Ia. K.Grot e que relaciona a palabra rusa *ахинея* /axineia/ ‘absurdo, galimatías’ co topónimo grego Αθηναί (Atenas), xustificando as alteracións fonéticas e explicando o significado actual a través de Αθηναίων (Ateneo), nome do antigo templo situado nesa cidade e dedicado á deusa da sabedoría Αθηνῆ (Atenea), no que os científicos e poetas lían as súas obras, que ó pobo lle resultaban complicadas e pouco comprensibles (de aí a palabra *ахинея* /axineia/, próxima á grega Αθηνη).

Á parte da versión anterior ofrécense tres máis, todas diferentes, sendo a última a que se presenta como máis fiable. Xa no século XX, V.V.Vinográfov leva a cabo unha crítica da explicación de Grot. Apunta que as correlacións fonéticas, morfolóxico-comparativas e semánticas non están suficientemente xustificadas e, a partir da análise dun amplo material dialectal do ruso, formula unha hipótese sobre a orixe da palabra *ахинея*, relacionándoa con varios substantivos, verbos e adverbios, ausentes na fala literaria pero presentes na dialectal, algúns deles co significado ‘absurdo’, ‘bagatelas’, ‘en van’.

Canto á orde de presentación dos propios fraseoloxismos, esta é alfabética por palabras chave, dándosele preferencia ó substantivo, seguido do adxectivo, adverbio, verbo, etc. As diferentes formas da palabra chave (se esta é declinable ou conxugable) ordénanse alfabeticamente (sen constituír nova acepción). Por outra parte, o libro non está dotado de índice alfabético xeral de fraseoloxismos que, nalgún caso, podería resultar de utilidade para o traballo de investigación. Con respecto ó índice temático, supónse que este non entraba nos obxectivos do dicionario.

O círculo de destinatarios deste dicionario bibliográfico é amplo: lingüistas, folcloristas, etnógrafos, escritores, profesores, estudantes e, en xeral, tódolos estudiosos e/ou amantes das imaxes da lingua rusa.

Evidentemente, este libro pode ter múltiples utilidades, entre elas, a de podermos responder á pregunta *¿dicímolo correctamente ou non?*, mencionada tamén por V. Mokienko na páxina 5.

Poderíamos considerar como exemplo o xiro *тише воды, ниже травы* [*вести себя*], cuxo significado literal é ‘máis silencioso (-amente) cá auga, máis baixo cá herba [comportarse]’ e que, segundo o dicionario, tería os seguintes significados fraseolóxicos: ‘1. Sobre unha persoa tímida, medorenta, modesta e obediente. 2. *Reprobación*. Sobre unha persoa que se comporta pasando desapercibida, humillada. 3. Sobre unha conducta moi tímida, medorenta, modesta de alguén. 4. *Reprobación*. Sobre unha conducta finxida, modesta e autohumillante de alguén (91-92).

Nalgunha que outra ocasión, non moi a miúdo, pódese oír-la variante alterada deste xiro *ниже воды, тише травы* ‘máis baixo cá auga, máis silencioso (-amente) cá herba’. ¿Cal das dúas variantes sería a máis apropiada, a máis xustificada e a máis correcta? O dicionario ofrece dúas versións etimolóxicas da procedencia deste xiro, que apoian, respectivamente, cada unha das variantes anteriores.

De acordo cunha desas hipóteses, o dito popular que consideramos inicialmente soaba como *ниже воды, тише травы* ‘máis baixo cá auga, máis silencioso (-amente) cá herba’, xa que na realidade non é tan difícil facerse máis silencioso cá auga e máis baixo cá herba, pero é case imposible facerse máis baixo cá auga e máis silencioso cá herba.

Segundo a outra hipótese, o dito máis habitual, *тише воды, ниже травы* ‘máis silencioso (-amente) cá auga, máis baixo cá herba’, é o orixinal. Isto xustifícase, por unha parte, mediante unha serie de fraseoloxismos existentes noutras linguas eslavas nos que a imaxe da auga silenciosa serve para transmitir-lo significado dunha persoa de carácter manso e, por outra parte, polo uso da imaxe da herba, que se observa na fala popular, onde a herba se presenta como algo que ten menor altura, por exemplo, na comparación *как травинка перед лесом* ‘como unha herbiña perante o bosque’.

Polo tanto, en caso de dúbida, ¿cal das dúas variantes habería que utilizar? O lector tería a posibilidade de comparar ámbalas dúas explicacións e chegar a unha conclusión, xa que vemos que os autores tampouco fan ningunha suxestión explícita ó respecto (o único indicio podería se-lo feito de que, na segunda das explicacións, figuran as referencias bibliográficas dalgunhas das obras de V. Mokienko), deixando esta tarefa, como xa mencionamos antes, para o futuro *Gran dicionario etimolóxico*.

Na fraseografía rusa existe un gran número de obras de carácter científico e divulgativo. Así e todo, estas non sempre se basean nas primeiras senón, a miúdo, en versións que se afastan da ciencia pero que resultan máis amenas e atraentes. De aí que o dicionario obxecto da presente recensión encha un baleiro importante na fraseografía da lingua rusa, pois pode considerarse como o primeiro banzo para axudar ó lector, nativo ou estranxeiro, a orientarse neste tipo de literatura fraseográfica científica.

BOSQUE MUÑOZ, Ignacio (dir.) (2004): *Redes (las palabras en su contexto). Diccionario combinatorio del español contemporáneo.* Madrid, Ediciones SM, 1.839 páxs.

O dicionario *Redes* resulta se-la punta do iceberg dun extenso traballo que se iniciou hai trinta anos na mente do seu director, o catedrático de lingua castelá e membro da Real Academia Española Ignacio Bosque Muñoz, ó remate xa da súa licenciatura, e dende entón foino presentando, na súa forma embrionaria, como dicionario de restricións léxicas en diferentes foros científicos. Hoxe fíxose realidade grazas ó esforzo colectivo de persoas e institucións, catro anos e medio despois de emprende-la tarefa un equipo de redactores da editorial SM e colaboradores da Universidad Complutense de Madrid. A obra que agora se nos presenta enche certamente un baleiro dentro da lexicografía e distínguese non só pola temática senón tamén polo sistema innovador de organización das entradas. Xa dende o título, entendemos que non se trata dun dicionario máis, que nos achega os significados das palabras estáticas; ó contrario, defínese como o lugar onde acha-las palabras en movemento, en contacto unhas con outras.

Na orixe deste inxente traballo está un material composto por 68 textos periodísticos españois e hispanoamericanos (arxentinos, venezolanos, mexicanos e uruguaios), publicados durante os últimos vinte anos en formato CD e páxinas electrónicas, dos que se extraeron preto de 250 millóns de voces. A meirande parte do corpus recolle os usos máis sistemáticos (que non rutineiros) da lingua, atopados en múltiples autores – reporteiros, cronistas, ensaístas, etc.-, sen excluír usos artísticos do idioma en escritores contemporáneos, sobre todo na década 1993-2003. A pesar das diferenzas ben coñecidas entre o castelán europeo e mailo americano, as combinacións retidas corresponden ó sistema máis amplo e actual do español moderno dentro do rexistro culto. O volume de voces que cobre esta obra pode resultar reducido comparado con outros dicionarios, pero a información que ofrece ten que ver cos principios teóricos e prácticos que a rexen. De feito, este traballo non se debe situar dentro da lingüística de corpus, senón da lingüística con corpus, por empregar un material lingüístico ó que se lle aplican consideracións teóricas e que serve de fonte de datos filtrados pola introspección do investigador, todo o cal determina o seu contido e o seu continente.

O nome, *Redes*, cómpre interpretalo literalmente, no sentido de conxunto de redes léxicas e conceptuais, por basearse toda a obra nas relacións semánticas das palabras. Aínda así, vai acompañado por outros dous títulos na cuberta. Por unha banda precédelle a denominación *Las palabras en su contexto* e, por outra, séguelle a categoría de

Diccionario combinatorio del español contemporáneo. Con estas tres formas de designalo queda ben claro o afán de chama-la atención do público sobre a novidade do produto ó intentar especificar en poucas palabras, e xa de entrada, o que o distingue do resto dos dicionarios. Esta mesma intencionalidade reflíctese na introdución que antecede ó dicionario, estendida ó longo de 174 páxinas, na que se nos presentan, en catro partes ben diferenciadas, ás veces de xeito redundante en beneficio dunha lectura non lineal, pero sobre todo para a defensa da estrutura lexicográfica elixida, os criterios seguidos para a confección da obra, as pautas de uso do dicionario e os conceptos nos que se sustenta a súa organización.

As ideas esenciais respecto á concepción teórica e práctica desta obra aparecen nas seccións primeira e cuarta da introdución, asinadas polo mesmo director do proxecto. Tanto na presentación, relatada nun ton próximo cheo de símiles e imaxes, como no texto final titulado “Combinatoria y significación. Algunas reflexiones”, -profundo e prolixo estudo no que o autor se anticipa a tódalas cuestións críticas que se lle poden formular a unha obra desta categoría-, tenta explicar, dun xeito dialogante, en qué se diferencia *Redes* do resto dos dicionarios. Sintetizando as dúas partes, diremos que *Redes* non é un dicionario de definicións, de sinónimos, de modismos, de frases feitas, de expresións idiomáticas ou de refráns. Tampouco é un dicionario de ideas afíns, ideolóxico, de lugares comúns verbais, de construción e réxime, de valencias ou de colocacións. O que si é é un dicionario combinatorio que se fundamenta nas relacións semánticas que existen entre as palabras, especificando as restricións que se imponen unhas ás outras e informando sobre os contextos nos que aparecen as voces e maila forma de combinárense. Aínda que se podía ampliar e conectar coa información que vén dada nos outros dicionarios de tipo combinatorio, este céntrase máis ben na análise da relación que existe entre os usos físicos e figurados das palabras.

A natureza das restricións é definida aquí á vez como propiamente lingüística e natural, o que vén dicir que as combinacións das palabras son presentadas por unha banda como sistemáticas, relacionadas co sistema da lingua, e por outra como obxectivas, recoñecidas como tales polos falantes e documentadas en textos. Trátase de voces que se relacionan entre elas mediante vínculos semánticos, chegando a converterse en construcións léxicas frecuentes, incluso redundantes, debido á presión do sistema lingüístico ou mesmo á rutina. As derivadas do sistema serán agrupacións necesarias, forzadas polo significado das mesmas palabras; as outras serán accidentais, é dicir, favorecidas polo costume. Sería doado reducilas todas a feitos de uso máis que de norma, pero o autor non considera que a frecuencia de uso das restricións léxicas resulte ser necesariamente o produto das preferencias rutineiras que un colectivo comparte dun xeito sorprendente, senón que os comportamentos dalgunhas delas seguen a estar suxeitos ó sistema. Por iso defende o autor que a construción da meirande parte destas combinacións responde a factores sistemáticos e non á soa inercia da repetición. Con todo, reconece que outras si son derivadas de preferencias de natureza moi diversa.

Aínda así, o uso das construcións léxicas mídese en termos de frecuencia e de naturalidade, isto é, en función do número de aparicións dunha expresión en textos ou de acordo con xuízos introspectivos, e segundo o coñecemento que o falante ten da súa lingua. A pesar de que a frecuencia non sexa un criterio empregado en *Redes* para a

inclusión dunha combinación de palabras, por ser un factor menos importante cá relación semántica restritiva das palabras entre elas, proporciona información deste tipo mediante marcas de frecuencia (++ , +, etc.). Así e todo, resulta imposible dar nin prever neste dicionario tódalas combinacións frecuentes da lingua e tampouco se pode dicir que as que non figuren non o sexan. Por este motivo insístese en lembrarnos que non se trata de ofrecer nesta obra unha visión normativa nin determinista senón descritiva da combinatoria léxica.

Postos a comparalo con outras teorías gramaticais e dicionarios xa en uso, atopamos, no caso das correntes lingüísticas, que a noción de restrición léxica que se emprega aquí non cadra coa de selección categorial tida en conta pola gramática de valencias, nin coa de restrición selectiva introducida pola gramática xenerativa. Consiste tan só na selección semántica que o predicado impón ós seus argumentos¹ e, neste sentido, *Redes* tenta delimita-las restricións significativas non a través do coñecemento extralingüístico senón da análise da lingua.

En contraste cos dicionarios, e primeiramente cos de uso xeral que proporcionan definicións, *Redes* non define as palabras. Aínda así, ofrece información de tipo intensional e extensional² sobre as voces que recolle: os trazos intensionais forman parte da natureza léxica do lema, mentres que os extensionais sonlle asignados polo falante nun proceso de implicación implícita. Deste xeito achegámonos ás propiedades léxicas das palabras a través da sintaxe e dos contextos nos que se usan. En definitiva, neste dicionario, que se define de entrada como dicionario de base semántica ou de restricións léxicas, a cuestión non é saber cantas acepcións ten determinada palabra senón en que contextos se usa no español contemporáneo.

Contrariamente ós dicionarios de usos restritivos, *Redes* non emprega o concepto de *contorno* dun xeito convencional, xa que, en contra da lexicografía tradicional que o usa para indicar argumentos externos ou internos ó predicado, aquí baséase nun uso estritamente gramatical. O caso do sentido físico e figurado das palabras ilustra ben a continuidade que existe entre a intensión e a extensión dos conceptos, sen levarnos a pensar qué factores externos as constitúen como voces distintas. Como nesta obra non se describen acepcións, senón usos, a separación entre os físicos e os figurados resulta moi feble; e isto, por outra banda, reforza a idea de que non existe correspondencia entre o número de voces e o número de significados, sobre todo dende o punto de vista do falante que os acaba integrando na súa cabeza. Así, o dicionario non é máis ca un instrumento para chegar a ese resultado, sen pretender explica-las causas dos procesos de metaforización que levaron ás palabras a combinarse con unhas e non con outras.

Aínda que *Redes* coincide cos dicionarios de colocacións en presentar información combinatoria, opta por unha concepción diferente dos mecanismos semánticos que a

¹ Na lingüística transformacional o concepto de *predicado* correspóndelle ó verbo e o de *argumento* ó sintagma nominal con función de suxeito ou de complemento do verbo.

² En lexicoloxía, un dicionario proporciona información *intensional* con respecto a unha palabra cando a definición dada describe as características dun concepto. Pola contra, a información é *extensional* cando se refire ó conxunto de seres ou obxectos ós que se lles aplican esas propiedades.

sustentan. Nos criterios de selección léxica das combinacións non prevalecen as nocións de frecuencia de coaparición e de fixación de unidades senón, máis ben, as relacións predicado-argumento e mailo concepto de clase léxica que as restrinxen. En todo caso, mentres que os dicionarios derivados da teoría sentido-texto son dicionarios de bases, que nos informan do que se pode facer con cada palabra, *Redes* sería de colocativos, especificando a natureza aspectual ou nocional das restricións que os predicados imponen ós seus argumentos.

Malia que *Redes* ofrece un gran número de informacións gramaticais en formato lexicográfico, non por iso deixa de ser un dicionario con ampla vocación descriptiva do léxico castelán. Certo é que recolle as frecuentes polémicas que a gramática coñece, tales como o problema da composicionalidade nas locucións, nas comparacións prototípicas ou nas unidades idiomáticas. Mesmo invita a revisar certos conceptos como o de redundancia, admisible na lingua literaria, pero tan estigmatizado na lingua común dende a perspectiva tradicional, solicitando que pase a ser considerado unha forma de concordancia de trazos léxicos propios dos predicados que *Redes* analiza, a integrarse na gramática de xeito natural. De feito, as combinacións de palabras non deixan de ser máis ou menos redundantes pola duplicación de información que se desprende da selección semántica dos seus compoñentes, o que converte a redundancia nunha forma de concordancia e, polo tanto, nun trazo distintivo da combinatoria léxica.

A estrutura do dicionario fundaméntase no tipo e na disposición das entradas. Estas clasifícanse en dúas categorías: as entradas analíticas ou longas e mailas entradas abreviadas ou curtas. As longas son as máis numerosas e importantes e constitúen o núcleo en volta do cal se constrúe *Redes*. Os seus lemas corresponden a predicados de individuo ou eventos (p. ex. *a bombo y platillo*), que seleccionan obxectivamente os seus argumentos, polo que se definen tamén como elementos seleccionadores. Nestas entradas aplícase o concepto de categorización múltiple ó propor para un predicado unha serie de grupos de argumentos cos que se pode combinar, ordenados en clases chamadas léxicas pero que son, en realidade, clases semánticas. As entradas curtas permiten recupera-la información pola vía dos argumentos, é dicir, os elementos seleccionados (p. ex. no lema *problema* atópanse as voces coas que se combina habitualmente, isto é: *afrontar, plantear, resolver*) ou ben polos conceptos. As entradas abreviadas representan, pois, os índices das informacións contidas nas entradas analíticas.

En calquera caso, a ordenación de todas elas é alfabética, aparecendo mesturadas, en lugar de separalas por tipos. O seu número total vén condicionado polas restricións que as acompañen, pero tamén por resultar difícil precisa-los límites existentes entre as restricións léxicas ou conceptuais ás que obedecen as propiedades discursivas. A desigual comprensión dos factores que determinan a combinatoria léxica e a cuestionable delimitación do número de clases léxicas das entradas poderían, sen dúbida, dar lugar a modificacións nunha futura edición desta obra, ou ben a melloras en investigacións ulteriores, como recoñece o seu director.

Con respecto á información proporcionada nas entradas analíticas, esta vénnos dada por dous tipos de paradigmas: un coa información intensional do lema, de base semántica, especificada nas clases léxicas do mesmo; e outro coa súa información extensional, de

base pragmática ou discursiva, ilustrada nas listas exemplificativas numeradas. A primeira é de natureza designativa, presente nos exemplos do paradigma proporcionados na entradiña en relación coas definicións máis concretas do lema; a segunda é denotativa, ligada a voces máis abstractas que aparecen no resto da entrada, na lista de exemplos, sobre todo nos usos figurados. En ámbolos dous casos trátase de paradigmas propiamente lingüísticos, cos que se constrúe a combinatoria léxica, sen poder abstraerse de ningún deles.

As numerosas formas de acceder á información veñen facilitadas polo deseño das entradas. Dentro das entradas analíticas, diferentes tipos de letras axudan a orientar a consulta: a letra negriña para a entrada ou lema, a cursiva para a categoría gramatical, a letra redonda para a entradiña, a versaleta para as clases léxicas clasificadas con letras maiúsculas e a redonda negriña para os conceptos ordenados dentro de cada clase con números e seguidos de marcas de frecuencia (++ = combinación sumamente frecuente; + = combinación bastante frecuente; - = combinación pouco frecuente; sen marca = combinación testemuñada polo falante nativo). Cada concepto vén ilustrado con exemplos, a maioría documentados, con citas extraídas do corpus periodístico e seguidas das súas fontes. Non obstante, algúns deles foron engadidos polos mesmos redactores, aínda que confirmados como naturais polos castelanfalantes consultados.

Pola súa banda, as entradas abreviadas son o resultado de inverte-las entradas analíticas, xa que a información ofrecida provén da proporcionada por aquelas, segundo o criterio de referencia cruzada ás voces. A palabra que serve de lema é seleccionada de entre as que compoñen tódalas expresións frecuentes que a conteñen, unhas veces presentes nos lemas das entradas analíticas, sinaladas con números cando é o caso, outras veces nas entradiñas, outras máis engadidas polo redactores. A diferenza entre as entradas curtas e as longas estriba no feito de que aquelas non proporcionan textos que ilustren o uso das voces. A organización interna destas entradas segue o criterio formal de agrupa-las combinacións por categorías gramaticais e o criterio semántico, cando o lema admite varias acepcións, de distinguilas cunha marca léxica en cursiva e entre parénteses.

Un segundo tipo de entradas abreviadas consiste nas voces que introducen conceptos, diferenciándose das anteriores polo uso da letra versaleta, fronte á letra redonda negriña usada nas primeiras. Neste caso as palabras que se refiren ó concepto da entrada van seguidas dunha letra en superíndice que as reenvía ás entradas analíticas das que proceden, en particular dunha clase léxica. Neste segundo tipo están incluídas as entradas de índice conceptual, presentadas coa letra versaleta cursiva, creadas para organiza-lo propio lemario. Nos dous casos as palabras que aluden ós conceptos están organizadas por categorías gramaticais. Un grupo de expresións, pertencente ó conxunto das entradas curtas, presenta un formato particular, o de series abreviadas, dando cabida tanto a conxuntos de palabras que se usan en contextos reducidos como a aqueles difíciles de explicar semántica ou pragmaticamente.

En tódolos tipos de entradas, tanto analíticas como abreviadas, cada voz remata coa posibilidade de reenvia-lo usuario a outros lemas para que poida compara-la información. Inclúese tamén, cando procede, información relativa ós usos estilísticos das palabras, coa finalidade de non impoñer unha fronteira entre a lingua chamada rutineira e

a lingua artística, pois os escritores tamén usan as combinacións léxicas da lingua que todos falamos.

De feito, a análise das expectativas dos posibles usuarios desta obra resulta esencial á hora de considera-la súa importancia. Os principais destinatarios deste dicionario son tanto os falantes nativos como os estudantes estranxeiros e tamén os diferentes tipos de profesionais interesados no manexo da combinatoria léxica, cada cal con obxectivos ben distintos no momento de usalo. Se o falante nativo é considerado o referente do valor natural das combinacións léxicas, pola súa competencia na lingua para recoñecelas como tales e atopa-los contextos apropiados para cada unha delas, o estudante estranxeiro constitúe a proba definitiva da necesidade de achegarlle o xeito de aprender e comprende-los usos extensivos das palabras, xa que a súa preocupación non é acceder ó seu significado, senón ó xeito de empregalas, prevendo adecuadamente a combinación nas que van aparecer e mailos contextos nos que se van usar.

Definido, polo tanto, como un dicionario con función didáctica, a súa misión consiste sobre todo en facilita-lo coñecemento idiomático da lingua dende o enfoque da codificación, é dicir, dende o que non se pode deducir a priori cando se quere saber que palabras van con cales. Preocúpase de abordar dun modo pedagóxico, descritivo e informativo a forma que teñen as palabras de combinarse con naturalidade. Así, a fórmula que máis abunda nas entradas é *Se combina con...* coa intención de axudar a comprender que a expresión aparece nos textos combinada cos elementos sinalados, pero ademais co intento de conseguir que tanto o nativo como o estranxeiro a recoñeza como natural, o primeiro cando a atope no dicionario, o segundo cando a atope fóra del.

Ó fin, na procura de acharlle á súa obra un lugar non disputado por gramáticos, lexicógrafos e fraseólogos, o director da mesma non deixa de lembra-las reaccións de uns e outros fronte ó proxecto no seu inicio, cada un encontrándoo relativamente alleo ós seus intereses. É consciente de que agora, diante do produto acabado, este dicionario se podería definir en función da especialidade de cadaquén, como dicionario de contornos, de colocacións, de informacións clasemáticas, de restricións selectivas ou de lugares comúns verbais. No entanto, co respecto que lle merecen as posturas de tódolos especialistas e coa humildade que o caracteriza a el como investigador, presenta este traballo como unha ponte entre a gramática e o léxico, un espazo de concordia para todos, facendo realidade o prometido na presentación da obra: unha viaxe improvisada durante o tempo que un poida dedicar a segui-los fíos da madeixa.

M^aIsabel González Rey

Universidade de Santiago de Compostela

CASTRO OTERO, Salvador, DURÁN PAREDES, Lucía, GONZÁLEZ BARREIRO, Xosé Manuel, HARGUINDEY BANET, Henrique, MARTÍNEZ GARCÍA, Xosé e ROCAMONDE GÓMEZ, Ramón (2005): *Unha maré de palabras. Contribución ao léxico do Morrazo*. Xunta de Galicia, Museo Massó, s.l., 91 páxs.

RODRÍGUEZ TRONCOSO, Manuel (2005): *Historia dunha aldea galega. Coas mans encol do lume. Guntín da Caniza. Memorias*. Ir Indo, Vigo, 467 páxs. Pról. de Ramón Villares.

COUCEIRO, Xosé (2005): “Expresións populares da nosa comarca” en *Cotaredo. Revista Cultural e turística do Concello de Forcarei VIII*, 2005, 17-47.

Na fraseoloxía, igual que na actividade económica, hai un sector primario no que traballan persoas que case nunca figuran nas revistas científicas pero que cultivan, recollen e meten no celeiro as unidades fraseolóxicas coas que despois os científicos do sector secundario elaboran dicionarios ou requintadas elucubracións científicas. Cada unha destas achegas, en por ela, pode ser minúscula pero sen elas, sen ese traballo preciosista e case anónimo sería imposible construír grandes corpóra fraseolóxicos. Por esa razón quero dar noticia nas páxinas de *Cadernos de Fraseoloxía Galega* de tres traballos que viron a luz neste ano 2005 e que, aínda sen seren estritamente fraseolóxicos e sendo moi diferentes na súa estrutura, ofrecen datos que son indispensables para a construción do corpus fraseolóxico galego. Exemplifican ben os tres tipos de material que adoita poñer en circulación o sector primario da fraseoloxía.

1. Aínda que o título do primeiro parece centrarse no léxico, dedica case a metade do seu espazo a anotar locucións, fórmulas e refráns que os autores consideran específicas do Morrazo, esa dinámica península entre a ría de Pontevedra e a de Vigo.

Na primeira parte léxica anotan palabras que comprobaron que non aparecen nas importantes bases lexicográficas galegas que hoxe hai na Rede. Na segunda, baixo o título de *Frases feitas* recollen locucións e fórmulas; e na terceira, máis breve, recollen 18 refráns. A todo isto haille que engadir outras 42 que aparecen na parte léxica clasificadas como locucións substantivas (*anguía do laño, boca de salabardalo, boi do inzo, caldo de tatáns, chica pataco, día de cabo, man do demo, man furada, mariquiña do crego, pai-fillo-nai, paxariño de deus, paxero mono, pé de lapou, peixe sen regla, rabo de rincha, rato da rambla, rato en couro, tempo do pozo, tombo dun piollo, vara da fasquía*), como adxectivas (*burro vello, de cana e media, morra a fame, remo torto*), como verbal (*andar ao chandique*), como adverbiais (*á carriola, á corsada, a montefeixe, a ñocos, a pache, á rastela, a remos, á riquiola, a todo filispín, ao curso, ao xusto, aos boleóns, de calón, de clocló, de langueta*), como preposicionais (*ao freu de, apor de*), como conxuntiva (*adeguro que*) e mesmo catro expresións interxectivas (*¡Carapa!, ¡Mimadriña!, ¡Mimá!, A dicilo*³).

³ Esta precisaría un contexto que acalarse o seu uso.

Canto máis material fraseolóxico recollemos, máis teño a sensación de que queda por recoller e agoníame a certeza de que a xigantesca transformación dos galegos de sociedade rural ou mariñeira (pero artesanal e relixiosa) en sociedade urbana (pero industrial e laica) está desmotivando moito caudal fraseolóxico e por esa vía tende a retirarse da circulación oral. Poñerei un exemplo. Neste primeiro libro que comento recóllese a denominación *virgopotes* para designar unha “muller pouco disposta ou ineficaz” e tal cousa resultará arbitraria ou mesmo enigmática para cantos non teñan xa a experiencia de reza-lo rosario e coas ladaíñas en latín. As ladaíñas que se rezan co rosario, as chamadas 'ladaíñas lauretananas', compóñense dunha serie de epítetos eloxiosos ós que segue, como resposta popular, unha invocación da axuda divina. Primeiramente hai 9 invocacións a Deus e seguen 51 invocacións a María para que interceda por nós ante Deus. Un grupo delas trátana de virxe (*Virgo prudentissima* 'virxe prudentísima'; *Virgo veneranda* 'virxe merecedora de veneración'; *Virgo praedicanda* 'virxe merecedora de loa'; *Virgo potens* 'virxe poderosa'; *Virgo clemens* 'virxe clemente'; *Virgo fidelis* 'virxe fiel'); unha delas, a vixésima do total, é *Virgo potens*. É patente, polo tanto, a intención irónica do substantivo *virgopotes* para designar precisamente unha muller pouco disposta ou ineficaz. A motivación xustifica a ironía, a ironía xustifica o uso e o uso connotado mantén viva a locución.

Poñerei outro caso. Temos diferentes metáforas populares para describi-la causa dos tronos. Cando trona, dise que *hai voda no ceo, que andan amontoando as mesas da voda, que están arrombando as mesas (no ceo), que é Deus que está tirando coas mesas, que anda o outro cos zocos, que anda san Pedro cos zocos novos*. Ben, pois agora, por este libro, sabemos que no Morrazo tamén se di que *andan os carpinteiros a preparar as pipas*. E son claras creacións mariñeiras *¡Chalanas no / ao mar!* (expresión que reflicte o feito de meter pan na pota para sopear), *ser coma a carioca que leva o rabo na boca* ('ser [un feito] repetitivo e sen fin'). Un cento destas xemas de creatividade popular xa amortizan unha publicación.

Pero a creatividade popular é fonte que nunca estiña. *Ter o Cross na cabeza* ('ser un iluso') explícanos os colectores dicindo que o Cross foi un navío que naufragou a primeiros do século XX e do que a xente [¿do Morrazo?] recolleu unha grande cantidade de mercadorías. En *facen a bandeira española* ('dar [a alguén] un golpe no nariz que llo faga sangrar') está clara a motivación: a bandeira española ten dúas bandas laterais vermellas, coma en quen sangra. *Acabouse a barca de ouro* [emprégase cando remata a boa racha, cando pasa a oportunidade de algo] e que seguramente alude á canción castelá *La barca de oro*, de Abundio Martínez que en Galicia chegou a ser frecuente en moitas sobremesas dos anos sesenta e que empezaba así: *Yo ya me voy*⁴.

Pero hai máis. Por moito que un colector repase un territorio procurando léxico ou fraseoloxía, sempre bate con cousas novas e darei tamén un exemplo. Levamos xa ben anos un veterinario e mais eu recollendo todo canto teña que ver co gando vacún,

⁴ *Yo ya me voy al puerto donde se halla / La Barca de Oro que debe conducirme / Yo ya me voy; solo vengo a despedirme, / Adiós, mujer, Adiós, para siempre Adiós / No volverán tus ojos a mirarme, / Ni tus oídos escucharán mi canto / Voy a aumentar los mares con mi llanto, / Adiós, mujer, Adiós, para siempre Adiós.*

arrecadamos unha importante cantidade de material, temos ben representados os concellos do Morrazo e nunca deramos coa locución *dar as claridades* ('parir [os animais]'). Velaí o mérito deste e outros libros semellantes.

É ben que os autores sigan traballando neste asunto e que preparen unha segunda edición que, sen necesidade de meter máis material, explique a motivación da fraseoloxía mesmo para os que non somos do Morrazo. E tamén aquí poñerei exemplos. Os que saben que Moaña estrema con Cangas, é dicir, que non hai espazo ningún entre eses dous concellos, comprenden que *ter algo entre Cangas e Moaña* signifique 'non ter nada (do que se fala)' pero, como iso non é transparente para tódolos galegos, a locución non pode chegar a ser de uso común en toda Galicia. O mesmo acontece con *facen barro con Cartagena* ('ser o mellor con diferenza, triunfar claramente'), porque non sabemos o que é *barroi*; ou con *andar a toque de beta* ('andar moi lixeiro, moi apurado'), xa que non sabemos se se refire á *beta* que define Carré ("aparejo de pesca. Se usaba normalmente golpeando las aguas para hacer huir a la sardina. La red se componía de tres a cinco piezas de 50 a 60 brazas cada una") ou á *beta* que define Rivas Quintas ("impedimento, traba debajo de la lengua, que impide a uno hablar bien y hace que sea zarabeto (Fondo de Vila). Beta significa lo mismo en Lomba (León). En Bueu, la frase: *Tes unha beta, tes unha cerilla...* significa: "Tienes un miedo que te cagas" (porque el que tiene miedo frecuentemente titubea al hablar: be, be... ta, ta... De ahí salieron voces imitativas como tateo, zarabeto, etc. Creo que también beta")⁵.

Eu poñería tamén atención ó feito de que, no Morrazo coma noutras partes, a creatividade popular desenvolve unha parcela pouco estudada da lingua galega (e das románicas en xeral), que é a aglutinación ou capacidade de crear substantivos compostos e os colectores ofrecen algúns casos coma *anicagatos* (persoa de débil carácter) *bechosencú* (vagalume), *bichicoma* ([persoa] que vive dos demais, parasita), *boafé* (home de pouco carácter, que se deixa dominar facilmente), *botafora* (festa celebrada ao rematar unha tarefa ou para despedirse de alguén), *cagamistos* (persoa medoñenta, covarde), *cichagrilos* (persoa que anda á captura de grilos), *comenarrias* (persoa á que lle caen os mocos), *comeúñas* (persoa avara), *currovello* (persoa que leva un disfrace de Entroido feito con farrapos ou roupa vella, mascalleiro; var. *curruvello*).

2. O segundo libro, do que é autor o médico Manuel Rodríguez Troncoso, tampouco é na súa intención directamente fraseolóxico. A lectura do mesmo lémbreme que Homero, ou quen fose o autor da *Iliada* e da *Odisea*, consciente de que o mundo heroico quedaba definitivamente substituído por outro con diferentes valores, crenzas e ideais, compuxo eses dous grandiosos poemas para fixar na memoria colectiva aquilo que desaparecía. Ben pois o Dr. Rodríguez Troncoso, dende a súa perspectiva de home próximo ós oitenta anos, realiza á súa maneira un intento homérico de rescatar do esquecemento un mundo que se nos vai con todo o seu caudal de ideais, de temores, de técnica e coa lingua que

⁵ Algunhas motivacións serían tamén boas no léxico. Supoño que a palabra *tavario* ('día despois dunha festa') debe proceder, sendo s.m., dun anterior *oitavario*, que son os oito días (oitava) que na liturxia católica seguen algunhas festas importantes e, se cadra, esta explicación faríaa máis transparente.

vehicula todo iso. Como di R. Villares no prólogo, é un esconxuro contra o esquecemento a que parece estar condenada a vida das aldeas. A aldea é Guntín, no concello da Cañiza, que el, coma os vellos, chama Caniza.

A estrutura do libro repasa a xeografía e maila historia local, a flora e fauna, a vida familiar e social, a economía, o comercio, as idades da vida, a saúde e as doenzas, as festas, a cultura, educación e crenzas, a lingua, a relixión. A súa descrición pon en cada caso as palabras precisas, os tecnicismos dese mundo e polo medio tamén a fraseoloxía. Para o que aquí interesa, anoto 704 entradas de colocacións, locucións, fórmulas ás que hai que sumar 21 refráns.

Como dixen, tampouco estamos neste caso ante un traballo estritamente fraseográfico pero estamos ante a definición ou simple contextualización de sete centos de unidades fraseolóxicas. Non é a súa unha escolma académica, nin se preocupa de marca-la categoría gramatical pero achega unha importante riqueza fraseolóxica ó caudal común. Coma noutras obras deste mesmo tipo, que en Galicia aparecen de Pascuas en Ramos, o foco de atención é a aldea, co seu entorno físico, humano e espiritual: en definitiva, é o home e a súa obra. Probablemente sen coñece-lo método *Palabras e cousas*, os seus autores practican algo moi semellante para que despois os especialistas poidan aproveitá-las informacións centrándose nun ou noutro sector da información. Traendo noticia deste libro a esta revista quero chama-la atención dos interesados na fraseoloxía por este tipo de obras imprescindibles. Aínda no caso de que non trouxeren unha locución nunca antes anotada por ninguén, teñen valor o mesmo: non son dos que pensan que unha unidade xa recollida nun lugar de Galicia non interese anotala tamén como viva noutro lugar, xa que unicamente eses datos nos permiten aproximarnos á extensión xeográfica do uso dunha determinada unidade.

O capítulo estritamente fraseolóxico deste segundo libro está nas páxinas 293-302 pero aí contéñense só unhas 200 entradas: a mor parte delas están inseridas na exposición ou nos textos orais dispersos polo libro adiante e é o contexto o que permite que o propio lector constrúa a definición. Así, nunha páxina collida ó chou, a 17, vexo tres unidades dentro do seu contexto: *un nadiña de + (subst)*⁶, *andar coa morte ó lombo*⁷, e a fórmula *¡Son cousas!*⁸. E, como é natural, neste libro, coma en moitos deste tipo, aparece unha importante cantidade de substantivos compostos, terminoloxía moi específica para as cousas do mundo rural.

Este tipo de fraseoloxía humanista está moi atenta ás crenzas que subxacen. Así na p. 294 defínese "*cómeo o demo*" como 'sofre moralmente' e dáse un exemplo (*enganouse e*

⁶ *Comíase pan de millo (a 'bica' feita con fariña de maízo soamente e un nadiña de sal, sen fermentar, e o 'pan' elaborado con fariña de millo e pouca de centeo, con fermento ou 'levadura').*

⁷ *Lémbrome dos velliños máis vellos de Guntín [...] do tío Bautista (esposo da tía Ramona) cando xa andaba coa morte ó lombo, pois a súa palidez era impresionante observada por un neno pequeno.*

⁸ *Seguramente por iso, os da miña xeración, tivemos poucas caries dentais na nenez e na mocidade. ¡Son cousas...! Malia da falta de caramelos e xoguetes de tendas, os rapaces eramos fondamente felices. Posiblemente sexa implicación da fórmula ¡Sonche cousas do demo! que el mesmo usa noutro contexto na p. 291 (-¡Si, meu amigo, pódocho eu xurar se non o cres, Deus me perdoe! -¡Ai, mi madriña, sonche cousas do demo!).*

agora cómeo o demo) e na 166 úsase *te-la fada do demo*⁹. En calquera parte salta unha variante que só aí se detecta: *entre lume e fusco* ('entre fusco e lusco, á noiteña') que nos aproxima a variantes recollidas noutros lugares de Galicia como *entre lumes / entre lumes de día e noite / entre lumes e fumes* pero que é distinta delas. Son curiosas algunhas definicións que de repente nos fan reparar en algo que nunca pensamos, como *e tal e que sei eu* ('etc., etc.');

pois si (dise ás veces cando non hai ren que dicir, para encher un espazo baldeiro na conversa. Tamén se usa para expresar conformidade cunha idea); *¡morra o conto!* ('xa abonda falar diso, cambiemos de tema'); *non nos dá a camisa prá lavadela* ('son maiores as perdas cás ganancias').

Esta despreocupación polas formas fraseográficas convive neste libro cun galego vivo moi rico e auténtico, coma cando aparecen locucións convertidas en elementos doutras locucións: *non ser disque nin seica*¹⁰. Este libro vai no ronsel de *Terra de Melide* (do Seminario de Estudos Galegos, 1933) ou *Santa Marta de Moreiras. Monografía dunha parroquia ourensán: 1925-1935* (de Xosé Ramón e Fernández Oxea "Ben-Cho-Sey", 1968) ou, máis recentemente, *Terra das Frieiras* (de Rivas Quintas e Rodríguez Cruz, 2002), imprescindibles para un fraseólogo galego.

3. O terceiro traballo do que quero dar noticia é o de Xosé Couceiro, que ofrece uns 200 fraseoloxismos de Forcarei e tráioo aquí por ser un bo exemplo da diferenza entre a definición que dunha mesma frase ou locución darían un lexicógrafo e un paisano. O lexicógrafo, habitualmente urbano, preocúpase de ofrecer co menor número posible de palabras a exacta equivalencia entre definido e definición, de marcar ben o entorno e a categoría gramatical pero descooidando, por marxinal ou por descoñecela, a motivación do que se define. O paisano, en cambio, menos avaro das súas palabras, adoita empezar pola motivación, pola realidade da que naceu a frase e que lle serve de metáfora. Deste xeito, coñecida a motivación, o significado constrúese de seu e calquera está mesmo en condicións de adiviña-los posibles significados secundarios. O lexicógrafo é dono da abstracción; o paisano, da realidade. O primeiro é sintético; o segundo, analítico. Calquera que teña experiencia de preguntarlles ós labregos ou mariñeiros por unha frase sabe que moitas veces as definicións veñen tan enriquecidas de información que dunha resposta obtén varios fraseoloxismos novos. Xosé Couceiro é un destes paisanos de definicións un pouco anárquicas pero ricas.

Citarei só algúns exemplos que nos ofrecen os diferentes tipos de motivacións ou diferentes aspectos da realidade que dan vida ás expresións fraseolóxicas e que as explican, porque remiten a supersticións (*eu non nacín debaixo dun cesto*), a tarefas do mundo rural (*alzar cando vai vento*), á "vida social" (*coser ou moer para fóra*), que implican unha animalización e unha referencia ao gando (*levantárselle a crista* ou *matar*

⁹ *A min, se non fose porque nos amolan, touparía coa risa agora mesmo. -Eu touparíaos a eles, Deus me perdoe... -Estámosche aviados...Seica temos a fada do demo. Se nos multan 'non nos dá a camisa para a lavadela'.*

¹⁰ *Os 'penusitos' da vila denunciáronos ó Alcalde porque lles molestan os chíos que fan os carros de toxo ó pasaren. Din que os aboucan e lles 'perturban su bienestar habitual'. -¡Non digas! -Digo, digo. É verdade. Non penses que é 'disque nin seica' (166).*

a sapa) ou ben outras que calquera, rural ou urbano, pode comprender (*non pousar unha mosca*).

Eu non nacín debaixo dun cesto é como dicir eu aínda non son tan pouca cousa, non me fagas de menos, son tan capaz coma calquera. Dentro da tradición galega, o cesto ten o seu valor esotérico, ás veces de maneiras moi encontradas. Por ex.: a maneira de cambiarlle o sono a unha criatura era metela debaixo dun cesto, e facerlle pasar a unha ovella por riba del; mentres que se un rapaz pequeno san se agocha debaixo dun cesto pode arriquitarse, e non medrar de xeito, nin física nin mentalmente. Polo tanto, en sentido figurado, nace debaixo dun cesto o que non apoliña na vida como é debido, de aí a orixe da frase (37,94).

Alzar cando vai vento. Aínda que alzar é basicamente elevar entre os labregos, está tamén lexicalizado como limpa-lo gran despois da malla, para quitarlle o puvín. Hoxe faise con modernas máquinas axeitadas, antes, levantábanse cantidades pequenas de gran nun gabido ou nun cribo ó alto que desen os brazos, e deixábase caer pouco a pouco para que os rodopíos do vento levasen os lixos, quedando así arranxado para gardar nas arcas sin apodrentarse. Polo tanto, o vento é necesario para alzar. Entón, alzar cando hai vento é, nin máis nin menos que aproveita-las circunstancias axeitadas cando estas se presentan, para face-las cousas (de maneira sa, non con azoroño). Inserir aquí esta frase porque, malia a que pertence quizaves máis ó mundo da paremioloxía, pódese dicir que tén moitos azos de retrouso, e é unha das máis utilizadas polos nosos paisáns (30,64).

Coser (ou *moer*) *para fóra*. Costureiras, que noutrora andaban a coser e pranchar algo semellante ás fiandeiras e outros oficios polas casas, cobrando un xornal (xeralmente “a mantido”)*, criaron unha certa fama de alcaiotas e namorisqueiras, pois, ó andar dunha casa para outra, levaban e traían toda caste de conchabas amorosas. Semellante fama lles tocou ós muiñeiros de maquiá, que recibían a homes e mulleres, mozos e mozas, nos seus muiños. Quizá por eso ámbolos oficios acadaron o simbolismo co que os caracteriza esta frase. Co tempo, tal feitío de exercer foi desaparecendo, pois comezaron a construírse muiños de xorne particular de herdeiros, e mesmo privados. As mulleres, despois dunhas certas melloras agrarias, deron en arranxar cada unha a costura da súa casa, e as costureiras de oficio en traballar nas propias. Adoutados, como xa dixen, como símbolos de carís pseudoerótico, estes mesteres devingueron en casañeiros. É por iso que se di que cando alguén cose ou moe para fóra, é que mantén relacións extramatrimoniais. O de coser adoita aplicárselles ás mullers, mentres que o de moer, ós homes (25,36).

Levantárselle a crista. [...]. O feito de que a xente nova comece a ter cousas de adulto, compárase aquí co polo de galiña, que cando se empeza a facer capón, arrexo o pescozo, e pónselle a crista crecha e mais moi vermella, e vírase agresivo e atricado (26,39).

Mata-la sapa. Son as sapas uns sarabullos que lle saen ás vacas na boca, e dise que é por culpa de que se degoran por unha comida que están a ver e non poden acadar. Por iso, cando falamos de persoas, mata-la sapa vén ser mata-lo antollo; comer, beber ou mesmo facer algo que decote non é doado, por economía, saúde, etc. (46,155).

Non pousar unha mosca (*en alguén ou en algo*). Sabemos que é moi propio de moscas o de iren pousarse en cousa emporcada ou fedorenta. Se hai algo que non pousa unha

mosca é naquelo que está limpo, mesmo en demasía. Normalmente dise de maneira esaxerada por quen se limpa de xeito conxomineiro. Velaí o retroso do dito (27,42).

Estamos, como se ve, ante unha maneira de definir tan pouco académica como rica e paisana. É mesmo así como responden ás nosas preguntas os aldeáns ou mariñeiros. Poucas cousas eu corruxiría. Se cadra, que parece relacionar *non ir no carro (de alguén) á misa* (38,100) co Rocío andaluz, cando esa locución está documentada xa de vello en Betanzos; ou cando omite que, cando falamos de *ter unha leira en Toledo*, estamos falando de que alguén está ou actúa coma un *toló* (39,120). O que si corruxiría (aínda que isto, se cadra, non é responsabilidade do autor) é a enorme cantidade de erratas: a corrección de erratas é esixible en calquera lingua e a ausencia dela afeá unha publicación realizada, para máis, en papel caro.

Os tres libros, cada un ó seu xeito, fannos ver que a recolleita de material fraseolóxico é un traballo indispensable e inacabable, porque queda moito galego por recoller, porque hai perigo visible de perda (radio e TV imponen hoxe na intimidade familiar códigos distintos dos que deron nacemento e vida á lingua galega), e porque o corpus dunha lingua viva está sempre fervendo. A recolleita fraseolóxica segue sendo necesaria e moito se andaría na identificación da mocidade coa lingua galega se tódolos profesores de galego desconxestionasen a preocupación pola abstracción gramatical e estimulasen máis a expresión e, para melloralas, centrasen a atención dos alumnos no tesouro de palabras e fraseoloxía que teñen na casa, mesmo provocando neles o uso en situación (¿que diría teu avó nesta situación?). Moito iamos gañar todos, se, despois, debidamente comentado e ordenado, publicasen ese material para proveito universal de xeito que os alumnos visen os seus nomes en letras de molde. Con iso cadran, ou parécemo a min, os autores destes libros e merecen parabén. Recollendo unidades fraseolóxicas imos descubrindo a orixinalidade e tamén a familia da nosa lingua. Todo pode axudar a valorar e amar este tesouro de comunicación que nos identifica. Beizón para os autores dos tres libros.

Xesús Ferro Ruibal

Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades

IÑESTA MENA, Eva María e PAMIES BERTRÁN, Antonio (2002): *Fraseología y metáfora: aspectos tipológicos y cognitivos*. Granada Lingvistica, Granada, 288 páxs.

Dentro do labor investigador de Eva María Iñesta e Antonio Pamies, *Fraseología y metáfora: aspectos tipológicos y cognitivos* supón en boa medida o compendio dos

traballos anteriores publicados por estes dous autores relacionados co estudo da fraseoloxía dende a perspectiva da lingüística cognitiva. As investigacións aquí presentadas enmárcanse dentro do programa I+D *Estudio léxico-tipológico y descriptivo-comparativo de los mecanismos universales de lexicogénesis*.

A obra está estruturada fundamentalmente en tres partes: unha exposición teórico-especulativa, unha aplicación práctica e un apartado de conclusións.

O estudo teórico iníciase coa presentación da evolución histórica da fraseoloxía dende as primeiras recompilacións coñecidas da Idade Media ata os actuais traballos teóricos cos que esta vai adquirindo o carácter de disciplina científica.

Continúa no capítulo 2 cunha revisión das propiedades fraseolóxicas que, en opinión dos autores, resultan máis polémicas, como son a idiomaticidade, a fixación e a non composicionalidade, e a reinterpretación semántica ou metaforización. A principal achega deste capítulo é a multitude de análises e de perspectivas diferentes recompiladas (xenerativismo, léxico-gramática, semántica funcional, lingüística estratificacional...), procedentes algunhas delas de obras de difícil acceso (por exemplo, as publicacións en ruso de Teliya). Perante esta ampla panorámica, os autores observan a existencia dunha tendencia cada vez máis estendida: fronte aos enfoques baseados en combinacións de trazos concretos, parece ir gañando terreo a idea de que hai unha gradación entre os criterios definitorios da propia fraseoloxía, feito que permite resolver algunhas confusións entre os mesmos. Esta idea baséase na teoría de Mel'čuk, segundo a que as unidades fraseolóxicas se reparten sobre un continuo que vai dende as combinacións libres propiamente ditas cara aos frasemas (de menor a maior fixación), pasando por un terreo intermedio no que se encontrarían as colocacións.

No capítulo 3 presentan e analizan diferentes propostas semántico-cognitivas aplicábeis á fraseoloxía, entre as que desenvolven con afán crítico a proposta experiencialista de Lakoff e Johnson sobre a metáfora, e a teoría dos primitivos semánticos e universais léxicos de Anna Wierzbicka. Tamén presentan brevemente a teoría da lexicoxenia e analizan os conceptos de categorización, motivación e iconicidade. O capítulo conclúe cun resumo dos contidos, onde acentúan a importancia dos paradigmas teóricos expostos —fronte ao tradicional formalismo— para o estudo dos fraseoloxismos como unidades lingüísticas nas que se dan os anteditos elementos semántico-cognitivos.

O capítulo 4 ofrece o que, ao meu ver, constitúe unha das principais achegas deste estudo á fraseoloxía teórica: os autores elaboran e describen unha terminoloxía metalingüística que permite clasificar fraseoloxismos dende unha perspectiva cognitiva. O principio aplicado é o de que o significado se obtén, non mediante a suma de significados, senón mediante a aplicación de regras de combinación de significados. En relación con isto, o traballo susténtase na hipótese de que as linguas presentan sistematicidade no proceso de metaforización á hora de dar preferencia a un pequeno grupo de nocións fonte. Establécese así unha xerarquía de tres niveis: modelos icónicos, arquimetáforas e metáforas particulares. O funcionamento básico destes tres conceptos é o seguinte: un número determinado de dominios fonte combínase creando modelos icónicos, e estes á súa vez proxéctanse cara a dominios meta moi diversos, creando así

arquimetáforas das que se desprenden metáforas particulares. Os autores enlazan esta xerarquía cos primitivos semánticos e universais léxicos de Wierzbicka, presentando unha serie de dominios fonte que, combinados entre si, forman os descritores taxonómicos conforme os que clasificar os fraseoloxismos. Os dominios aplicados, e que segundo os autores aparecen con máis frecuencia relacionados entre si, son os seguintes: corpo, espazo, movemento, cor, temperatura, conflito, posesión, desexo e animal.

A parte práctica consiste na aplicación desta metalinguaxe á análise semántica de dúas mil unidades fraseolóxicas tomadas de vinte e cinco linguas pertencentes a grupos e familias lingüísticas diferentes, aínda que esencialmente indoeuropeas. Con este corpus analízanse nos capítulos 5 a 14 os dez dominios meta seguintes: medo, ira, inxustiza, comida, fame, delgadeza, gran distancia, rapidez, traballo e pobreza. A análise de cada un destes dominios estrutúrase da seguinte maneira: despois dunha pequena introdución, cada capítulo vaise dividindo nos modelos icónicos (combinacións de dominios fonte) e estes, á súa vez, nas arquimetáforas, momento no que se exemplifica coa inclusión dos fraseoloxismos das distintas linguas aos que subxace a arquimetáfora correspondente. Péchase cada capítulo cun cadro resumo. No estudo de cada dominio meta inclúen, no mesmo nivel cós modelos icónicos, un apartado sobre os modelos culturais. A referencia a este tipo de modelos aparece por primeira vez no capítulo 5, dedicado ao medo, e bótase en falta que o concepto de *modelo cultural* non reciba un tratamento máis extenso na parte teórica precedente. Así mesmo, queda insuficientemente integrado na taxonomía presentada, pois en cada un dos cadros resumo os autores sitúan os modelos culturais no mesmo nivel cós dominios fonte, e no nivel dos modelos icónicos introducen os tipos de modelos culturais que encontramos en cada caso (costumes, relixión, ideoloxía, etc.). A primeira vista parecería máis axeitado inverter a orde, de forma que estes últimos se situasen no nivel dos dominios fonte. É aquí onde abrolla a falla dunha aclaración máis extensa. Aínda que dentro de cada capítulo si se desenvolven algunhas arquimetáforas de fundamento cultural, en ningún caso as inclúen nos cadros resumo. Porén, como veremos máis adiante, no apartado de conclusións tratan o tema mais sen facer referencia explícita aos modelos culturais relacionados na parte práctica.

O volume péchase cun apartado de conclusións no que os autores destacan dous aspectos:

Por unha banda, analízanse a suposta dicotomía entre os conceptos —aplicados á fraseoloxía— de universalidade e de especificidade cultural-nacional (conforme defende a visión teórica relativista tradicional). Na aplicación práctica dos capítulos precedentes os autores observan a existencia dun elevado grao de sistematicidade interlingüística entre un gran número de fraseoloxismos, sistematicidade que confirma as críticas de Dobrovolskij á teoría relativista (por el chamada *teoría dura*). Tamén coinciden con el en aceptar a *teoría branda*, segundo a que só nos casos dos *realia* falariamos de verdadeira especificidade cultural. Propoñen finalmente que estes dous subsistemas (o de base cultural e o de base experimental —experiencia psicosensoorial e psicomotora—) existen de forma paralela e poden ser complementarios, resultando nalgúns casos imprecisa a barreira que os separa.

Por outra, cuestionan a unidireccionalidade das proxeccións metafóricas conforme defende tradicionalmente a semántica cognitiva, achegando para iso numerosos exemplos de bidireccionalidade en metáforas ontolóxicas, estruturais e orientacionais. Neste sentido consideran a posibilidade de que en realidade coexistan tipos diferentes de proxección, se ben non entran en detalle na cuestión por considerala un tema que requiriría un estudo específico.

Lamentablemente o volume inclúe un número elevado de erros ortotipográficos, que en ocasións poden afectar a lexibilidade (p. ex. *impide que que el, dados* no canto de *datos*, etc.). Igualmente sorprende a presenza de coloquialismos (*para colmo*) nun volume destas características orientado a un público especializado.

A utilidade da obra radica no traballo de síntese e posta ao día, así como no seu gran valor divulgativo, que se agradece e que sempre é necesario, especialmente ao tratar unha perspectiva teórica que cada vez encontra máis interese nos estudos de fraseoloxía.

Patricia Buján Otero

Membro do proxecto de investigación «Fraseoloxía contrastiva alemán-galego-castelán»
PGIDIT04PXIA20402PR

Universidade de Vigo

RODRÍGUEZ VIDA, Susana (2004): *Diccionario temático de frases hechas*. Editorial Columbus, Santiago de Compostela, 639 páxs.

1. Introducción¹¹

A chegada ó mercado do *Diccionario temático de frases hechas*, de Susana Rodríguez Vida, no ano 2004 (Editorial Columbus) supón a abertura dun novo camiño na fraseografía do castelán. Trátase do segundo dicionario temático da autora, que en 1997 xa publicara unha obra equivalente para o catalán (*Diccionari temàtic de modismes*. Edicions 62, Barcelona).

Tendo en conta a deficiente situación da fraseografía práctica no eido da lingua castelá (Morvay 2004: 185), calquera esforzo realizado nesta dirección é benvido, sobre todo tratándose dun dicionario onomasiolóxico, xénero pouco habitual no noso país, á marxe da xa clásica obra de Casares *Diccionario Ideológico de la Lengua Española. Desde la idea a la palabra; desde la palabra a la idea* (1942).

¹¹ Este traballo crítico encádrase na actividade investigadora do proxecto I+D da Xunta de Galicia PGIDT04XIA20402PR, que versa sobre fraseoloxía contrastiva.

Co importante despegue da lingüística cognitiva en Europa e os Estados Unidos, a clasificación de unidades léxicas consonte criterios conceptuais volveu cobrar especial relevancia nos últimos quince anos. Dende entón publicáronse grandes dicionarios temáticos nas distintas linguas europeas, tanto eslavas (para o ruso, p. ex. Birikh et al. 1997) como xermanas (para o alemán, p. ex. Schemann 1992) ou románicas (para o francés, p. ex. Bárdosi 1995²), e mesmo para o húngaro (Bárdosi 2004). Dentro da Península Ibérica destaca para o catalán a obra de María Teresa Espinal (2004) e para o galego o dicionario temático de Carme López Taboada e María do Rosario Soto Arias (1995). Á maior parte das devanditas obras úneas o feito de presentaren listas de sinónimos fraseolóxicos e o obxectivo didáctico de serviren de ferramenta de axuda na aprendizaxe e perfeccionamento da lingua.

Para o castelán faltaba, ata a obra de Rodríguez Vida, un dicionario de similares características cuxas entradas estivesen ordenadas por pertenceren a un determinado campo semántico. Se ben a obra de Julia Sevilla e Jesús Cantera (2004), *Diccionario temático de locuciones francesas*, supón un adianto neste eido, para o castelán non se dan nesta obra fraseoloxismos equivalentes ós franceses, senón que estes só aparecen coas súas correspondencias (non fraseolóxicas) en castelán. Polo tanto, non o podemos considerar un dicionario temático dende o punto de vista da fraseografía da lingua castelá.

Os obxectivos que persegue a autora con esta publicación son de índole variada. O máis relevante é que este libro permite buscar unha frase feita sen coñecela de antemán, o cal resulta de grande axuda no proceso de creación textual e literaria. Por outra banda, tamén os tradutores forman un colectivo de potenciais usuarios, en especial cando desexen ofrecer unha correspondencia idiomática a un fraseoloxismo estranxeiro que en aparencia non conte con equivalente en castelán. Deste xeito, para expresa-lo concepto de *malhumorado* recóllense ata 56 frases ou para dicir *en abundancia* unhas 47. Isto permite a busca de fraseoloxismos sinónimos a partir dun coñecido. Esta concepción onomasiolóxica converte esta obra, como xa comentamos anteriormente, en pioneira deste xénero para o castelán.

Unha vez comentado o aspecto innovador da publicación que nos ocupa, pasemos xa a analiza-los criterios de selección do material recollido, así como a súa macro e microestrutura.

2. Criterios de selección das unidades recollidas

Na introdución empréganse os termos *frases hechas* e *locuciones*, sen mencionar nin sequera unha vez qué se entende por tales unidades. Dada a heteroxeneidade do material recollido no dicionario, coído que sería necesario especifica-los criterios de selección do material que inclúe, o cal vai dende refráns (*Quien no llora, no mama*), colocacións (*rendir tributo*), lugares comúns (*Se dice el pecado pero no el pecador*), fórmulas rutineiras (*¡A buen puerto fuiste por leña!*), sentenzas (*Ahora lo veredes, dijo Agrajes*) e ata locucións idiomáticas propiamente ditas (*poner los puntos sobre las íes, de boquilla, medias tintas*), pasando por frases de dubidoso carácter fraseolóxico como *hacerse de día, hacerse de noche* ou *corto de vista* que, ó meu xuízo, non deberían estar incluídas

neste dicionario específico de fraseoloxismos por seren combinacións libres de palabras. Tampouco deberían figurar lexemas simples ou compostos que non forman o mínimo estable de dúas palabras para poderen ser considerados como fraseoloxismos (por definición plurilexemáticos). Así, nas entradas *ser un carnicero*, *ser un meapilas*, tanto *carnicero* como *meapilas* son monolexemas que contan cun semema de carácter figurado pero sen traspasa-la fronteira da palabra; ademais, co verbo copulativo *ser* non forman estrutura fixa, xa que este pode elidirse no discurso e os lexemas aludidos poden cumprir-la función de atributo dun substantivo. Tampouco deberían figurar como fraseoloxismos aquelas cadeas plurilexemáticas que son denominacións puras de obxectos, sen ningún tipo de valor semántico translaticio, como ocorre con *arco de San Martín* como fórmula alternativa para denomina-lo *arco iris*. Outras veces sucede que as denominacións sinónimas dun obxecto si son figuradas mais monolexemáticas, polo que tampouco son fraseoloxismos. Este é o caso das entradas ofrecidas como sinónimas de moitas das partes do corpo, p. ex. baixo o arquilexema *lengua* recóllense: *la colorada*, *la húmeda*, *la maldita*, *la mui*.

Como vemos, o material recolleito enténdese nun sentido fraseolóxico moi amplo, pero sen chegarse a especifica-los criterios que rexeron a tarefa de busca e selección, como tampouco se aborda o que a autora entende por *frase hecha* (termo utilizado para o título da obra). De tódolos xeitos, como aspecto positivo neste apartado é preciso salienta que neste dicionario aparecen codificadas expresións idiomáticas que por distintos motivos non adoitan recollese lexicograficamente, como é o caso de *ponerse tonto* ou outras máis vulgares como *de cojones*. Así mesmo, esta ampla concepción da fraseoloxía ten como gran vantaxe o feito de que poidamos apreciar baixo un mesmo arquilexema conceptual distintos fraseoloxismos de moi diversa tipoloxía, o que nos permite descubrir imaxes que se repiten neles malia a súa forma dispar. Outra vantaxe de agrupar fraseoloxismos tan heteroxéneos é que se ofrece un abano máis amplo de sinónimos.

Canto ó volume das entradas, considero moi positivo a gran cifra de frases recollidas ata o de agora. Esta amplitude está determinada en gran medida polo feito de incluír entradas procedentes da maioría dos países suramericanos de fala hispana (marcadas mediante unha inicial). Lembremos que o outro gran dicionario publicado en 2004 sobre fraseoloxía, o *Diccionario fraseológico documentado del español actual* de Manuel Seco, Olimpia de Andrés e Gabino Ramos, case o iguala en número coas súas 16.000 entradas, aínda que estas só proceden do castelán de España.

As fontes das que se toman os fraseoloxismos son 15 dicionarios de España e Sudamérica, tanto de carácter xeral como particular (de idiomatismos).

3. A macroestrutura do dicionario. Criterios de lematización

A orde das entradas deste dicionario réxese por un criterio onomasiolóxico na primeira parte (“Diccionario temático”) e por un alfabético na segunda (“Lista alfabética de frases”). Para a ordenación temática recorreuse a 20 grandes grupos temáticos (ASPECTO FÍSICO HUMANO, CARÁCTER, CONDICIONES FÍSICAS, DINERO, EMOCIONES, ENFERMEDADES Y SENSACIONES FÍSICAS, GOLPES Y AGRESIONES FÍSICAS, HECHOS ABSTRACTOS, INFANCIA Y JUVENTUD, LUGARES Y ACCIDENTES GEOGRÁFICOS, MEDIDAS Y

POSICIONES, METEOROLOGÍA, MOVIMIENTOS DEL CUERPO, OLORES Y SABORES, PSICOLOGÍA, RELACIONES SOCIALES, SONIDOS Y RUIDOS, TIEMPO, TRABAJO Y OCUPACIONES e VISIÓN). Estes campos foron á súa vez subdivididos en sucesivos subtemas ou arquilexemas conceptuais (en negriña), ata chegar a uns 4.300 significados amplos, en cada un dos cales aparecen recollidos unha serie de fraseoloxismos de semántica sinónima ou semisinónima.

Nunha segunda parte do dicionario (“Lista alfabética de frases”) ofrécense tódalas locucións e frases feitas recollidas na primeira parte de maneira alfabética, cun sistema numérico de remisión á primeira parte do dicionario para ver a que campo semántico está subscrita. Unha terceira sección do dicionario recolle un “Índice de palabras clave de las frases”, con tódalas palabras importantes das frases e locucións e unha referencia para localizalas na “Lista alfabética de frases”. A continuación ofrécese un “Índice de palabras clave de los temas” que recolle tódalas palabras importantes dos temas e subtemas e unha referencia para localizalos no dicionario temático. Por último, un quinto apartado chamado “Índice de temas” ofrece, a modo de índice de contido do dicionario temático, un esquema dos temas e subtemas e unha referencia para localizar onde se desenvolven estes na parte onomasiolóxica. Como vemos, as cinco seccións do dicionario convérteno nunha obra completa e de fácil manexo, cun bo sistema de remisións a outros apartados.

A división en distintos apartados ten por finalidade ofrecer solucións ás necesidades que poden xurdir ó buscar un fraseoloxismo concreto. Se o que queremos é buscar unha frase que non se lembra con precisión, entón hai que recorrer como primeiro paso á terceira parte (“Índice de palabras clave de las frases”). Poñamos por exemplo que nos consta que para expresa-la idea de “olvidar pronto a un muerto” existe un refrán con “mortaja” pero non lembrámo-la forma exacta. No terceiro apartado aparece baixo “mortaja” unha serie de números que nos remiten ó segundo apartado (“Lista alfabética de frases”), onde se encontran os fraseoloxismos completos que conteñen ese lexema. Mirando as distintas posibilidades reconécese a unidade buscada (*Al vivo, la hogaza, y al muerto la mortaja*), tendo en conta que un número á marxe esquerda da entrada nos remite á súa vez ó “Diccionario temático”, no que se dá o significado aproximado, neste caso dentro do arquilexema “morir” (grupo temático ENFERMEDADES Y SENSACIONES FÍSICAS) aparece o subtema “olvidar pronto a un muerto”.

Outro obxectivo da división lematizadora en cinco seccións é satisfacer-la busca de fraseoloxismos para expresar un determinado concepto. Póñase por caso que se quere expresa-la idea de “ser bajo” por medio de diferentes idiomatismos. Para iso recórrese á parte do dicionario “Índice de temas” dentro do grupo temático ASPECTO FÍSICO HUMANO, e dentro deste ó subtema “altura”. Os criterios de sistematización empregados para os vinte grandes grupos temáticos aparecen explicitamente no índice do dicionario, o que axuda en caso de dúbida acerca do que se inclúe en cada un destes grandes grupos.

Para a busca de sinónimos recórrese á “Lista alfabética de frases”, na que se localiza a frase coñecida. Ante esta aparece unha referencia numérica que nos remite a un número de tema relacionado que hai que buscar no “Diccionario temático”. Baixo este lema aparece entón a lista de sinónimos desexada.

Dificultades observadas na lematización temática: os vinte grandes campos nos que se divide o dicionario temático, se ben recollen importantes dominios da realidade circundante, non están conectados entre si. A autora presenta os 20 campos de maneira illada, sen ningunha clase de relación interna entre eles, o que provoca unha certa impresión de desfiamento na estruturación do dicionario. Esta concepción lineal do vocabulario recórdano-las grandes clasificacións dos dicionarios ideolóxicos do século XIX, para o inglés P. M. Roget co *Thesaurus of English Words and Phrases* (1852/1882) e para o alemán os seus continuadores D. Sanders co seu *Deutscher Sprachschatz* (1873-77) e, algún tempo despois, F. Dornseiff co seu *Der Deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* (1931). Para o castelán o máis relevante é o *Diccionario ideológico de la lengua española. Desde la idea a la palabra; desde la palabra a la idea* de J. Casares¹², quen xa en 1921 propugnara a idea dun dicionario ordenado por conceptos.

Dentro dos 20 campos non se fan subdivisións de acordo co tipo de referente das expresións, en especial [+hum] ou [-hum]. En concreto, no grupo temático de OLORES Y SABORES os subtemas poden ter como referente tanto o home como experimentador dun olor ou sabor ('comer mucho' → *ponerse como el Quico, comer como un mulo*) ou a mesma comida ou bebida ('cualidades de una comida': apetitosa → *estar de pecado*). Tampouco a inclusión de subtemas é sistemática, p. ex. neste mesmo grupo OLORES Y SABORES aparece como subtema "fumar mucho", que coído que non debería ter aquí o seu lugar, senón en ENFERMEDADES Y SENSACIONES.

É certo que a división da realidade en campos semánticos é abondo complicada (Morvay 2004: 176), revestindo un alto grao de subxectivismo de acordo co lexicógrafo que a leve a cabo. Por este motivo, recoméndase en obras deste tipo a inclusión dun bo aparato explicativo no prólogo, do que carece este dicionario. Tampouco se fai ningunha mención doutras divisións conceptuais que marcaron un punto culminante na lexicografía, ó igual cá xa mencionada do dicionario de Casares, ou outras de ámbito internacional, como a arriba citada de Dornseiff.

A división conceptual da realidade que leva a cabo Rodríguez Vida está baseada nun esquema dedutivo apriorístico que parte da idea de que no mundo existe unha orde independente da lingua e o pensamento (esquema: obxecto denotado → signo). Unha vez establecida a clasificación, asígnanselle-las unidades fraseolóxicas ós apartados. Este principio é común ós dicionarios onomasiolóxicos en xeral e distínguese radicalmente da concepción ideográfica que vai do concepto ó signo e ten unha base indutiva (Dobrovol'skij 1995: 71), é dicir, tomando como punto de partida a lingua e non o mundo exterior e as súas divisións. De acordo co principio ideográfico, o cal retoma moitas das ideas de Humboldt¹³, non existe unha división do mundo preestablecida en estamentos fixos, a cal a lingua reflectiría na súa estrutura, senón que é a lingua a que

¹² Á división conceptual deste dicionario obxectóuselle que está demasiado centrada na orde do mundo dende unha perspectiva do home cristián (Schemann 1992: XXXVI).

¹³ *Der Mensch lebt mit den Gegenständen hauptsächlich, ja, da Empfinden und Handeln in ihm von seinen Vorstellungen abhängen, sogar ausschließlich so, wie die Sprache sie ihm zuführt* (Humboldt 1830-1845: 434) (O home vive basicamente cos obxectos, pois a súa percepción e modo de actuar dependen das súas ideas, mesmo totalmente de como a lingua llas subministra).

conforma e modela ese mundo segundo nós o experimentamos. Isto aparte, a lingua non é unha proxección do mundo tal e como é senón tal e como o vemos, e isto depende en gran medida da cultura de cada comunidade lingüística. Parece razoable que pola propia idiosincrasia dos fraseoloxismos, cunha compoñente semántica fortemente subxectiva e antropocéntrica (Mellado 2004: 24-26), non lles podemos aplicar para a súa clasificación unha taxonomía externa elaborada a priori. Por esta razón, sería máis recomendable para a fraseografía unha división en campos semánticos que xire en volta do home, sexa dinámica¹⁴ e máis de carácter dedutivo, en conexión cos presupostos da lingüística cognitiva que impera nos nosos días.

4. Microestrutura

O aspecto innovador do dicionario baséase na macroestrutura, na ordenación temática dos fraseoloxismos. Canto á microestrutura, pouco hai que comentar, dado que non se dan definicións explícitas.

A. Forma do enunciado. A forma dos enunciados adoita ser bastante exacta, aínda que nos casos de actantes externos do tipo *alguien* estes se omiten a miúdo, como p. ex. *revolver el estómago*, que debería figurar correctamente como *revolverle a alg. el estómago*, con el actante dativo especificado. Por outra parte, no caso das variantes, o dicionario ofrece esta información entre parénteses, p. ex. *tomar (o: coger) el cielo con las manos*, pero entre parénteses aparecen tamén os sintagmas facultativos, p. ex. *Algo es algo (y menos es nada)*. Normalmente, para evitar confusións, as variantes van entre corchetes (Haensch et al. 1982: 488). Outra falla frecuente é ofrece-lo enunciado dalgúns fraseoloxismos como exemplos usualizados, dando ocupada a casa baleira pronominal por medio dun pronome fixo, como ocorre con *venir a verlo Dios*, que debería aparecer como *venir a ver a alg. Dios*.

B. Marcas connotativas. De tódalas marcas connotativas posibles: estilística, xeográfica, cronolóxica, intención do falante, o dicionario só ofrece marca relativa á procedencia do país suramericano e mailo trazo vulgar (con asterisco *).

C. Definición. Non aparece explícita a continuación de cada expresión. O significado debe deducirse dos arquilexemas e definicións en sentido amplo que encabezan as expresións.

D. Exemplos. Posto que non se dan exemplos contextualizados dos fraseoloxismos, o dicionario non está moi indicado para usuarios aprendices da lingua castelá, senón para nativos que coñecen de antemán as frases dadas. Este trazo, e mailo feito de que non aparezan definicións explícitas das frases, fai que este dicionario sexa sobre todo axeitado para a busca de expresións sinónimas a partir dun concepto de saída, e non tanto para comprende-la súa semántica cando aparecen nun determinado contexto.

¹⁴ A este respecto, Schemann (1992: XXXVI) resolve no seu dicionario fraseolóxico de sinónimos completalas taxonomías clásicas da división conceptual do mundo con conceptos “dinámicos”, como “postura perante”, “posicionamento sobre”, “influencia”, “preferencias”, “poder sobre outros”, tendo en conta que moitos dos fraseoloxismos son verbais. En resumo, trataríase dunha nova concepción temática que ten o home como referente central.

E. Explicación etimolóxica. Non se inclúe neste dicionario.

Por último, este dicionario ofrécese no mercado xunto a unha versión en CD-ROM. Considerando as novas necesidades tecnolóxicas, este soporte informático fai esta obra altamente recomendable como obra de apoio de tradutores e escritores. Nun apéndice que está ó final do libro danse tódalas instrucións de uso do disquete, dende busca-lo significado dunha frase ou frases sinónimas doutra, ata buscar un tema para encontra-las expresións asociadas. Estas explicacións son claras, así como as da instalación no ordenador, que conclúe coa obtención dunha clave de usuario específica por parte da editorial.

Carmen Mellado Blanco¹⁵

Universidade de Santiago de Compostela

5. Bibliografía

- BÁRDOSI, V. (1995²): *De fil en aiguille. Les locutions françaises: recueil thématique et livre d'exercices*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- (2004): *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára* [Diccionario definitorio e conceptual de expresións idiomáticas, fórmulas rutineiras e refráns]. Könyvkiadó, Budapest.
- BIRIKH, A., MOKIENKO, V. e STEPÁNOVA, L. (1997): *Slovar' frazeologúcheskikh sinónimov rússkogo iazika* [Diccionario de sinónimos fraseolóxicos da lingua rusa]. Feniks, Rostov-na-Donú.
- CASARES, J. (1942/1992⁶): *Diccionario Ideológico de la Lengua Española. Desde la idea a la palabra; desde la palabra a la idea*. Gustavo Gili, Barcelona.
- CORPAS PASTOR, G. (1997): *Manual de fraseología española*. Gredos, Madrid.
- DOBROVOL'SKIJ, D. (1995): *Kognitive Aspekte der Idiomsemantik*. Narr, Tübingen.
- DORNSEIFF, F. (1933/2004⁸): *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. De Gruyter, Berlin.
- ESPINAL i FARRÉ, M. T. (2004): *Diccionari de Sinónims de Frases Fetes*. Universitat de València, València.
- MELLADO BLANCO, C. (2004): *Fraseologismos somáticos del alemán. Un estudio léxico-semántico*. Peter Lang, Frankfurt/Berlin.
- MORVAY, K. (2004): "Por unha metafraseografía peninsular" en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 6,2004,169-189.
- SCHEMANN, H. (1992): *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Klett, Stuttgart.

¹⁵ Tradución de Cristina Veiga Novoa.

SECO, Manuel, ANDRÉS, Olimpia de e RAMOS, Gabino (2004): *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles*. Aguilar, Madrid, 1.084 páxs.

Cinco anos despois de que saíse ó prelo o merecidamente loado *Diccionario del español actual* (DEA), o equipo formado por Manuel Seco e Olimpia Andrés, neste caso coa colaboración de Carlos Domínguez en lugar de Gabino Ramos, vén de publicar a finais de 2004 o *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Como reza na portada, a base da documentación volve se-la do DEA, do que aproveita todo o material fraseolóxico alí reunido. Por este motivo figura tamén como autor G. Ramos, aínda que non participou directamente na elaboración da obra.

O DFDEA consta dunha parte introdutoria (XI-XXIX) á que segue propiamente o dicionario. No primeiro apartado desta presentación (“Sobre este dicionario”, XI-XVI) xustifícase a adxectivación que acompaña o título: *fraseológico, documentado, del español actual*.

-*Fraseológico*: Despois de dedicar unhas liñas á distinción entre *locucións, modismos* e outros termos menos precisos, no prólogo especificase que unidades fraseolóxicas son as recollidas:

1. Locucións en sentido estrito, definidas como agrupacións máis ou menos fixas de palabras cunha función gramatical (nominal, pronominal, adxectiva, verbal, adverbial, prepositiva, conxuntiva ou interxectiva). A fixación non impide que as locucións presenten variantes formais e semánticas, que o dicionario recolle con precisión (*servir* (o *valer*) *lo mismo* (o *igual*) *para un roto que para un descosido*).
2. Locucións en sentido amplo. Con este nome refírense ás unidades denominadas normalmente *colocacións*, das que soamente rexistran as de alta frecuencia e acusada fixación (*prestar atención*).
3. Fórmulas oracionais, cadeas fixadas que en lugar de funcionar como palabras, que é o caso das locucións, actúan como oracións, do tipo de *No hay más cera que la que arde*, *Cuéntaselo a tu abuela* ou *Y lo que te rondaré, morena*.
4. Fórmulas expletivas propias da lingua falada (*Y todo eso, Ni narices*).

En cambio, non se inclúen locucións doutros idiomas (salvo que estean adaptadas ou sexan creacións do castelán formadas sobre material estranxeiro (*a la rúe, demasié para el body*), refráns nin o que chaman combinacións que son denominacións normais das realidades (o que noutras terminoloxías adoita denominarse *sinapsia* ou *sintema*, como *pez espada, agua de colonia, sombrero de copa, oso hormiguero*, etc.), salvo que acadasen un uso metafórico (p. ex. *todo terreno* ‘[persona o cosa] válida para cualquier situación’, *carga de profundidad* ‘ataque lanzado subrepticamente contra alguien o algo, con intención de causar un daño grave’). Tampouco se recollen locucións propias de ámbitos limitados (tecnicismos, deportes, botánica, etc.) a non ser que estean incorporadas ó léxico común (*hacer agua, fuera de juego, fuera de combate, pasarse de rosca*).

-*Documentado*. Unha das características máis salientables do DEA, diccionario de nova planta, é a de que, como o *Diccionario de Autoridades*, parte dos textos, da documentación real do uso escrito. Hoxe a existencia de córpora electrónicos facilita extraordinariamente este labor de documentación. Pero no caso que nos ocupa, a base de datos, como é sabido, foi elaborada mediante as tradicionais papeletas nun traballo hercúleo iniciado no ano 1970. Ese material foi actualizado ata o ano 2004 mediante a confección dun corpus informático elaborado *ad hoc* para este diccionario e a utilización ocasional dos córpora dispoñibles en Internet. Da exhaustividade deste corpus podemos dar fe: neste mesmo número dos *Cadernos* comprobamos que para a frase feita *a hecho* o DFDEA ofrece a correspondente cita, a mesma cantidade que se topa nos 175 millóns de formas que incorpora o CREA académico. Son as dúas únicas documentacións posteriores a 1974. Un apéndice final permite interpreta-las abreviaturas empregadas no corpo do diccionario para identifica-los textos citados (autores, obras, publicacións periódicas e electrónicas).

-*Del español actual*: Como di o refrán, o que moito abarca... Por este motivo o DFDEA reduce as súas fontes ó castelán falado en España. O método laborioso de comprobación de fontes directas impide que un equipo tan limitado se poida ocupar da lingua falada en Hispanoamérica. Con todo, os autores consideran que no nivel medio e, sobre todo no culto, as diverxencias lingüísticas son porcentualmente escasas.

En consonancia co seu carácter sincrónico, non histórico, os textos que conforman a base documental da obra foron publicados entre os anos 1955 e 2004. Isto permite describi-lo castelán actual, non só no que se refire ás unidades seleccionadas senón tamén ás definicións e explicacións que as acompañan.

Deste xeito, locucións de recente creación teñen cabida na obra. O mundo tradicional está dando paso ó das novas tecnoloxías. Estas innovacións van conformando novas unidades fraseolóxicas e así encontramos no DFDEC locucións do tipo de *cambiar el chip*, *ponerse las pilas* ou *cargar pilas*, que alternan coas antigas fórmulas vinculadas ó mundo do mar ou rural (*a todo trapo*, *harina de otro costal*, *ver las orejas al lobo*, *a ojo de buen cubero*, etc.).

O diccionario propiamente dito está precedido dunha “Guía de consulta” (1-104), listaxe a tres columnas na que figuran tódalas locucións que se recollen na obra, ordenadas alfabeticamente. Nesta listaxe cada locución leva unha palabra resaltada en negriña, a palabra clave que nos permitirá localizar esa expresión na entrada correspondente do diccionario.

A utilidade deste apartado é grande porque non sempre é doado ir directamente á palabra clave (así as seguintes locucións: *mandar a freír espárragos*, *mandar a hacer puñetas*, *mandar a la porra*, *mandar a paseo*, *mandar a tomar viento* e outras similares aparecen baixo a entrada correspondente ó verbo MANDAR, en tanto que *mandar a criar malvas*, *mandar a hacer leches*, *mandar a la calle*, *mandar al otro barrio* e outras deben ser buscadas na entrada do substantivo correspondente).

Esta “guía” ofrece outra utilidade importante: a ordenación alfabética permite agrupar expresións que doutro xeito aparecerían dispersas baixo entradas diferentes. Así, por

exemplo, podemos ver xuntas en seis columnas de sesenta expresións cada unha tódalas comparacións estereotipadas formadas con *más*: *más malo que el veneno / el sebo, la quina, la sarna / la tiña / un dolor / un pecado / un veneno; más negro que el azabache / el carbón / el hollín / la pez, etc.*).

O número de unidades fraseolóxicas recollido na listaxe aproxímase ás dezaseis mil, o que converte a este dicionario no máis amplo da lexicografía hispánica. Este dato cobra aínda maior relevancia se se ten en conta que, como se indicou máis arriba, só figuran as expresións vivas na lingua actual.

Na estrutura lexicográfica de cada artigo é onde mellor se comproba o profundo saber e experiencia dos autores nesta difícil arte da elaboración de dicionarios. Como antes dixemos, as locucións ordénanse arredor dunha palabra clave (negriña maiúscula) debaixo da que se sitúan por orde alfabética tódalas expresións (en negriña minúscula). Cada locución vai acompañada das súas variantes, acepcións e subacepcións, e dunha moi rica información: categoría funcional, nivel de uso (coloquial, popular, rural, vulgar, xerga, infantil, xuvenil, semiculto, literario), ámbito específico (administrativo, técnico, deportes, medicina, milicia, mariña...), frecuencia (*frecuente, raro, hoy raro*), extensión xeográfica e outras peculiaridades da construción. Un “Glosario de términos lingüísticos utilizados” explica o significado exacto de todos estes termos.

As definicións son precisas e intentan logra-lo desexo de todo bo lexicógrafo: que estean redactadas de tal forma que poidan substituír dentro do seu contexto a locución definida. Só en casos contados, cando non é posible este tipo de definición, se recorre á definición explicativa. Ex.: *como un energúmeno (o hecho un energúmeno). Constr. de sent. comparativo usada para ponderar la cólera o violencia de alguien.*

Evidentemente, toda obra humana é mellorable. Traballar nun campo caracterizado pola constante e imparabile creación lingüística fai que resulte imposible incorporar tódalas unidades que van xurdindo a cada momento. Por outra parte, moitas desas unidades son máis propias da lingua oral ca da escrita, polo que non sempre é doado atopar documentación na prensa ou na literatura. O que segue debe ser considerado, por tanto, só a título anecdótico. Entre as expresións formadas por deformación dun estranxeirismo non figura *estar/ pillar en orsay (off-side)* (o CREA recolle seis casos todos posteriores a 1995) nin entre os tecnicismos adoptados na lingua común *ganar/ perder enteros*. Igualmente, entre as formacións propias da lingua xuvenil non se inclúen *¡Qué pasada!* (catro casos no CREA entre 1992 e 1998) ou *¡Eso es una pasada!* (13 casos entre 1985 e 2001), a pesar de que a entrada PASADA si aparece na obra, analizada con bastante detalle. Entre as locucións que cremos mal definidas está HACER EL AVIÓN ‘fastidiar o hacer una mala pasada’ que se exemplifica coa seguinte cita de J. Martínez Reverte: – *Acaba de llamar Cabezas, el director de la revista esa a la que has llevado el artículo. Ha dicho que te digamos que el trabajo es excesivamente peligroso, que no lo va a meter en este número... –Empecé a jurar en voz alta. El muy cerdo me había hecho el avión.* A consulta con xente máis nova móstranos a unha persoa que abre os brazos e se pon a correr dando curvas para, en sentido figurado, ‘evitar, esquivar, dar unha desculpa’, que parece o significado do texto.

Evidentemente, estas mínimas observacións non quitan mérito en absoluto a unha obra senlleira na lexicografía hispánica.

Luis González García
Universidade da Coruña

Novas

Congreso Internacional de Fraseoloxía e Paremioloxía

Entre o 19 e o 22 de setembro de 2006 celebrárase na Universidade de Santiago de Compostela o Congreso Internacional de Fraseoloxía e Paremioloxía, organizado polos profesores da Universidade de Santiago de Compostela Germán Conde Tarrío e María Isabel González Rey (coordinadores) e María Álvarez de la Granja e Carmen Mellado Blanco (secretaría). Con este congreso preténdese dar continuidade a eventos similares celebrados dentro e fóra de Galicia (I Coloquio Galego de Fraseoloxía, I e II Congreso Internacional de Paremioloxía) e crear un foro de reunión e discusión para todos os interesados na Fraseoloxía e na Paremioloxía. A este respecto, os seguintes conferenciantes plenarios confirmaron xa a súa presenza no evento:

Prof. Jean-Claude Anscombe (Université Paris XIII)

Prof. Harald Burger (Universität Zürich)

Prof. Gloria Corpas Pastor (Universidad de Málaga)

Prof. Xesús Ferro Ruibal (Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades - Santiago de Compostela)

Prof. Herón Pérez Martínez (Colegio de Michoacán - México)

Prof. Julia Sevilla Muñoz (Universidad Complutense de Madrid)

Prof. Alberto Zuluaga Ospina (Universität Tübingen)

O Congreso terá sete seccións: estudos metalingüísticos (terminoloxía, caracterización, historia das disciplinas...); estudos contrastivos e de tradución (problemas de equivalencia, aspectos socioculturais...); estudos lexicográficos (teoría e práctica da fraseografía e paremiografía...); estudos gramaticais (morfosintaxe, correntes gramaticais...); estudos computacionais (tratamento automático de unidades fraseoparemiolóxicas...); estudos psicolingüísticos e didácticos (adquisición, ensino e aprendizaxe da fraseoloxía e da paremioloxía, procesamento e almacenamento no lexicón mental...); estudos semánticos (semántica diacrónica, semántica sincrónica, metáfora...); estudos pragmáticos (desautomatización, fraseoloxía e paremioloxía para fins específicos).

Novas

Toda a información sobre o Congreso está dispoñible na páxina web <http://www.cifp2006.com>, que se actualiza permanentemente. Tamén poden dirixir as súas dúbidas ou preguntas á Secretaría do Congreso (María Álvarez de la Granja, fgtino@usc.es; Carmen Mellado Blanco, iacmella@usc.es).

A "Europäische Gesellschaft für Phraseologie/European Society of Phraseology/Société Européenne de Phraséologie/EUROPHRAS" é unha asociación científica internacional que ten como obxectivos a organización de Coloquios de Fraseoloxía cada tres anos; o intercambio de información verbo das actividades científicas da investigación europea por medio do Boletín anual da Sociedade, sendo as linguas de traballo o alemán, inglés e francés, aínda que para os informes se admiten outras linguas europeas a condición de achegar un resumo en alemán, inglés ou francés; o intercambio de información verbo dos Coloquios de Fraseoloxía; o estímulo do relevo científico e dos proxectos científicos no eido da fraseoloxía; o estímulo da cooperación internacional na pescuda fraseolóxica en Europa e no exterior e o contacto con outras asociacións científicas.

Esta asociación naceu en xaneiro de 1999 pero é xa un foro prestixioso, que ten a súa sede en Zürich e o seu sitio na Rede (<http://www.euophras.unizh.ch>), onde se poden consultar estatutos, membros, coloquios e publicacións. Xa tivo encontros internacionais no 2000 en Uppsala (Suecia), no 2002 en Loccum (Alemaña), no 2004 en Bâle (Suíza) e anuncia o próximo para 9-11 de xuño do 2006 en Vezsprém (Hungría). Participou tamén en diferentes graos noutros Coloquios fraseolóxicos internacionais.

PAREMIA®

En 1993 saían en Madrid o primeiro e o segundo número de *Paremia*, revista que debe o seu nacemento a Julia Sevilla Muñoz: dende entón, e cunha periodicidade anual, apareceron 13 números.

Paremia nace como unha publicación dedicada exclusivamente ao estudo do refrán, se ben dende hai algúns números acolle investigacións sobre fraseoloxía. A importancia

dos estudos que nela se presentan sobre culturas tan distantes como a galega, a vasca, a catalana, a chinesa, a mexicana, a árabe, etc., fan de *Paremia* unha publicación de gran consideración internacional, feito que vén referendado polo interese que amosan por ela numerosas universidades e centros de investigación de todo o mundo.

Hai que subliñar que *Paremia* lle ofrece tamén ao lector unha información detallada sobre as últimas investigacións fraseoparemiolóxicas, ben reseñando os libros que veñen de ver a luz, ben analizando as teses e tesinas de recente lectura.

A revista *Paremia* participou directamente na organización de reunións científicas, como poden ser o I (Madrid, 1996) e o II Congreso Internacional de Paremiología (Córdoba, 1998). Colaborou activamente na maioría dos eventos paremiolóxicos que tiveron lugar nos últimos tempos, publicando as actas dos dous congresos anteriormente citados, do Coloquio Internacional *Oralidad y escritura: literatura paremiológica y refranero* (Orléans, 1993) e das Primeras jornadas de Filología Hispánica. *Los refranes en Español* (Murcia, 1995). Cábelles, así mesmo, a honra de poñer en contacto a máis de 300 especialistas en fraseoparemioloxía e de agrupalos en diferentes equipos de investigación.

Paremia é unha axuda importante para todos aqueles que traballan na investigación fraseoparemiolóxica e é tamén unha publicación de consulta obrigada para os que se interesen polos estudos etnográficos e mesmo para os tradutores.

PROVERBIUM

Yearbook of International Proverb Scholarship

Revista editada baixo a dirección do profesor Wolfgang Mieder, *Proverbium* resulta se-la publicación con máis sona do ámbito das paremias nos países de fala inglesa. De feito, de tódolos exemplares espallados polo mundo, recíbese en 89 puntos dos Estados Unidos, 36 de Alemaña, 8 de Inglaterra e Finlandia, 7 de Xapón, España e Suíza, 6 de Canadá e Francia (e un longo etcétera). *Cadernos de Fraseoloxía Galega* iniciou tamén o intercambio con *Proverbium*. A University of Vermont (EEUU) publica anualmente *Proverbium* dende 1984, retomando o relevo doutra revista anterior, *Proverbium: Bulletin d'Information sur les Recherches Parémiologiques*, que a Society for Finnish Literature (Helsinki) iniciara en 1965 e continuara ata 1975. Aínda que a lingua dominante nesta revista é o inglés, encóntranse tamén artigos, recensións e notas doutras linguas, en concreto o francés, o alemán, o ruso e o castelán.

O 22 é o último número publicado, correspondente ó ano 2005. Consta de 534 páxinas repartidas en 22 artigos, un informe do Congreso internacional de Paremioloxía en

Novas

Vilnius, 4 recensións (unha delas do libro de Carmen Mellado que xa comentou CFG no número anterior) e dúas bibliografías preparadas polo director.

Libros e separatas recibidos na Redacción

ÁLVAREZ DE LA GRANJA, María (2003): *As locucións verbais galegas*. Verba, Anexo 52. Universidade, Santiago de Compostela.

Asociación Xuvenil “Os Estraloxos” (2003): *Cántigas, ditos, alcumes... da Ribeira Sacra*. Xunta de Galicia, Deputación Provincial de Lugo, Concello de Pantón.

BARROS, Vítor Fernando (2002): *Dicionário dos falares de Tras-os-Montes*. Campo das Letras, Porto.

BREUDSTEDT, W. et al. (2004): *Wörterbuch deutscher Phraseologismen: mit englischen und slawischen Äquivalenten*. Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Greifswald.

BURGER, Harald, GAUTIER, Laurent e HÄCKI-BUHOFER, Annelies (eds.) (2001): *Phraseologieae Amor. Aspekte europäischer Phraseologie*. Phraseologie und Parömiologie, Bd. 8. Schneider Verlag Hohengehren, Baltmannsweiler.

BURGER, Harald, GRÉCIANO, Gertrud e HÄCKI-BUHOFER, Annelies (eds.) (2003): *Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen. Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifik der Phraseologie*. Phraseologie und Parömiologie, Bd. 14. Schneider Verlag Hohengehren, Baltmannsweiler.

CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús, SEVILLA MUÑOZ, Julia e SEVILLA MUÑOZ, Manuel (2005): *Refranes, otras paremias y fraseologismos en “Don Quijote de la Mancha”*. University of Vermont, Burlington.

CARBONELL BASSET, Delfin (2005): *The New Dictionary of Current Sayings and Proverbs, Spanish and English. Nuevo diccionario de dichos y refranes actuales, inglés y castellano*. Ediciones del Serbal, Barcelona.

CONCA, Maria (2000): “L’estil literari en el ‘Cicle de Cassana’ d’Enric Valor, a partir de l’anàlisi fraseològica” en COMPAGNA, Anna Maria et alii (eds.): *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell’AISC (Napoli 22-24 maggio 2000)*. Liguori Editore; I, 2003, 121-138.

CONCA, Maria (2001): “Els refranys antroponímics en els reculls de Joan Carles i Amat, Miquel Burguera i Carles Ros” en *Congrés Internacional de Toponímia I Onomàstica Catalanes, València 18-21 d’abril de 2001*; Universitat de València, Editorial Denes 2002, 49-59.

CONCA, Maria e GUIA, Josep (2003): “‘Verba volant, scripta manent’: an Historical Panorama of Catalan Paremiology from its origins to the Renaissance” en *Proverbium* 20,2003,71-93.

CORPAS PASTOR, Gloria (2003): Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos. Iberoamericana, Madrid – Vervuert, Frankfurt am Main.

CORPAS PASTOR, Gloria (ed.) (2000): Las lenguas de Europa: estudios de fraseología, fraseografía y traducción. Editorial Comares, Granada.

Cuadernos de Investigación Filológica XXVII-XXVIII, 2001-2002. Servicio de Publicaciones de la Universidad de La Rioja, Logroño.

DITTLI, Beat, HÄCKLI-BUHOFFER, Annelies e HAAS, Walter (eds.) (2003): *Gömmers MiGro?: Veränderungen und Entwicklungen im heutigen Schweizer Deutschen*. Germanistica Friburgensia 18. Universitätsverlag Freiburg Schweiz.

Estudios Humanísticos. Filología 26, 2004. Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de León, León.

Estudios Humanísticos. Filología 27, 2005. Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de León, León.

GARCÍA-PAGE, Mario (1999): “Abreviaturas fraseológicas” en CARBONERO CANO, Pedro et alii (coords.) (1999): *Lengua y discurso. Estudios dedicados al profesor Vidal Lamiquiz*. Arco/Libros, Madrid.

GARCÍA-PAGE, Mario (1999): “Aspectos lingüísticos de la ‘comparación estereotipada’ en español e italiano” en TROVATO, Salvatore C. (ed.) (1999): *Proverbi, locuzioni, modi di dire nel dominio linguistico italiano. Atti del I Convegno di Studi dell’Atlante Paremiologico Italiano (API)*. Il Calamo, Roma; 85-95.

GARCÍA-PAGE, Mario (1999): “Variantes morfológicas y unidades fraseológicas” en *Paremia* 8,1999,225-230.

GARCÍA-PAGE, Mario (2000): “Cuantificadores definidos en las unidades fraseológicas: en torno a los llamados números redondos e hiperbólicos” en RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, Francisco José (coord.); FORNÉS GUARDIA, Mercedes et alii (eds.): *Panorama actual de la lingüística aplicada : conocimiento, procesamiento y uso del lenguaje*. Mogar Linotype, Logroño, 1031-1036.

GARCÍA-PAGE, Mario (2000): “Expresiones fijas idiomáticas, semiidiomáticas y libres” en *Cahiers du PROHEMIO* III,2000,95-109.

GARCÍA-PAGE, Mario (2001): “¿Son las expresiones fijas expresiones fijas?” en *Moenia. Revista lucense de lingüística & literatura* 7,2001,165-197.

GARCÍA-PAGE, Mario (2001): “‘Cuestión capital’, ‘error garrafal’, ‘fe ciega’ etc. El intensificador en las colocaciones léxicas N + A” en *Lengua española y estructuras*

Novas

gramaticales. Verba. Anuario Galego de filoloxía. Anexo 48. Universidade de Santiago de Compostela, 155-170.

GARCÍA-PAGE, Mario (2001): “El adverbio colocacional” en *Lingüística Española Actual* XXIII/1,2001,89-105.

GARCÍA-PAGE, Mario (2002): “Adverbios restringidos y adverbios colocacionales” en *Revista de Lexicografía. Universidade da Coruña. VIII,2001-2002,103-147.*

GARCÍA-PAGE, Mario (2002): “Somatismos de idiomatización fuerte” en *Cahiers du PROHEMIO* IV,2002,45-65.

GARCÍA-PAGE, Mario (2004): “El verbo y su entorno: gramática, léxico, texto” en *Studia Romanica Posnaniensia* XXXI,2004,267-276.

GARCÍA-PAGE, Mario (2005): “Colocaciones simples y complejas: diferencias estructurales” en ALMELA, R., RAMÓN TRIVES, E. e WOTJAK, G. (eds.): *Fraseología contrastiva: con ejemplos tomados del alemán, español, francés e italiano.* Universidad de Murcia, Murcia,145-167.

GONZÁLEZ REY, Mª Isabel (coord.) (2003): *Discours sur la langue. Discours sur la culture.* Colección Materiais Didácticos, nº 21. Instituto de Ciencias da Educación – Universidade, Santiago de Compostela.

GONZÁLEZ REY, Mª Isabel (ed.) (2004): *Le français en clichés sur le Chemin de Saint-Jacques.* Bulletin de l’Association des Professeurs de Français de Galice. Editorial Axac, Lugo.

IGLESIAS OVEJERO, Ángel (dir.) (1996): Oralité, histoire, écriture: réalisations et perspectives. Actes de la Journée d’étude du 15 décembre 1995. Cahiers du P.R.O.H.E.M.I.O. (Programme de Recherche su ‘Oralité, Histoire, Ecriture’ dans le Monde Ibérique, d’Orléans) 1,1996; 169 pp. Faculté des Lettres, Langues et Sciences Humaines, Université d’Orléans.

IGLESIAS OVEJERO, Ángel (dir.) (1997): *Usages de la formule. Actes du Colloque International 21-22 novembre 1997.* Cahiers du P.R.O.H.E.M.I.O. 2,1997; 318 pp. Faculté des Lettres, Langues et Sciences Humaines, Université d’Orléans.

IGLESIAS OVEJERO, Ángel (dir.) (1999): Expressions figées : idiomatization, traduction. Actes du Colloque International 26-27 novembre 1999. Cahiers du P.R.O.H.E.M.I.O. 3,1999; 453 pp. Faculté des Lettres, Langues et Sciences Humaines, Université d’Orléans.

IGLESIAS OVEJERO, Ángel (dir.) (2001): Idiomatization, motivation et onomastique: la fabulation étymologique. Actes du Colloque International 22-23-24 novembre 2001. Cahiers du P.R.O.H.E.M.I.O. 4,2001; 379 pp. Faculté des Lettres, Langues et Sciences Humaines, Université d’Orléans.

IGLESIAS OVEJERO, Ángel (dir.) (2004): *Formas de vida y cultura tradicional en El Rebollar y otras partes.* Cahiers du P.R.O.H.E.M.I.O. 5,2004,285 pp. [I volumen de las

actas de las Jornadas Internacionales de Estudio de El Rebollar – V Coloquio del PROHEMIO, 23-27 de julio de 2003]. Université d’Orléans, Orléans.

IGLESIAS OVEJERO, Ángel (ed.) (2004): *Formas de vida y cultura tradicional en El Rebollar y otras partes. Cahiers du P.R.O.H.E.M.I.O* 6,2004; 670 pp. [II volumen de las actas de las Jornadas Internacionales de Estudio de El Rebollar – V Coloquio del PROHEMIO, 23-27 de julio de 2003]. Université d’Orléans, Orléans.

IÑESTA MENA, Eva María e PAMIES BERTRÁN, Antonio (2002): *Fraseología y metáfora: aspectos tipológicos y cognitivos*. Granada Lingvistica, Granada.

KÓTOVA, Marina (2000): *Russko-slavianskii slovar poslovits (s angliiskimi sootvéstviami)*. Izdatelstvo Sankt-Peterbúrgskogo universiteta, San Petersburgo [Котова, М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями). Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург].

KÓTOVA, Marina (2003): *Ócherki po slavianskoi paremiologii*. Filologuicheskkii facultet SpbGU, San Petersburgo [Котова, М. Ю. Очерки по славянской паремииологии. Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург].

KÓTOVA, Marina (2004): *Slavianskaia Paretiologia. Autoreferat – Dissertazii na soiskanie uchenoi stepeni doktora filologicheskii nauk*. Sankt-Peterburgskii Gosudárstvennii Universitet, Sankt Peterburg.

LUQUE DURÁN, Juan de Dios e PAMIES BERTRÁN, Antonio (eds.) (1998): *Léxico y fraseología*. Método Ediciones, Granada.

Mundo Eslavo. Revista de Cultura y Estudios Eslavos 4, 2005. “Cervantes en los países eslavos”. Número especial. Universidad de Granada, Granada.

PAMIES BERTRÁN, Antonio e LUQUE DURÁN, Juan de Dios (eds.) (2000): *Trabajos de lexicología y fraseología contrastivas*. Método Ediciones, Granada.

RIVAS, Paco (2005): *Diccionario fraseológico do mar*. Edicións A Nosa Terra, Vigo.

RODRÍGUEZ CRUZ, José e LOURENÇO FONTES, António (2004): *Mitos, crenzas e costumes da Raia Seca. A máxica fronteira Galego-Portuguesa*. Ir Indo, Vigo.

Sendebarr. Revista de la Facultad de Traducción e Interpretación 15, 2004. Editorial Universidad de Granada, Granada.

SOBIESKI, Janet e MIEDER Wolfgang (eds.) (2005): *So Many Heads, So Many Wits: An Anthology of English Proverb Poetry*. University of Vermont, Burlington.

WOTJAK, Gerd (ed.) (1998): *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. Iberoamericana, Madrid – Vervuert, Frankfurt am Main.

WOTJAK, Gerd (ed.) (2000): *En torno al sustantivo y adjetivo en el español actual. Aspectos cognitivos, semánticos (morfo)sintácticos y lexicogenéticos*. Iberoamericana, Madrid – Vervuert, Frankfurt am Main.

Cadernos de Fraseoloxía Galega

Notas para a presentación de colaboracións

1. O obxectivo dos *Cadernos de Fraseoloxía Galega* é difundir materiais fraseolóxicos galegos inéditos e reflexións teóricas sobre o feito fraseolóxico así como traballos aplicados á súa tradución e didáctica. Terán tamén cabida recensións de publicacións ou teses de doutoramento e tamén traducións de grandes contribucións fraseolóxicas que tiveron circulación restrinxida por razón da lingua orixinal ou porque nunca se reeditaron.
2. A lingua de publicación é a galega seguindo as normas da Real Academia Galega. A revista ofrecerá un servizo de tradución ó galego para aqueles traballos que solicite a investigadores que non poidan redactalos directamente en galego. A revista poñerá en contacto con tradutores competentes a aqueles investigadores que espontaneamente presenten traballos en lingua distinta da galega.
3. As seccións da revista son as seguintes: Estudos, Recadádivas, Recensións e Bibliografía. Os Estudos terán un peso cuantitativo maior cás Recadádivas e aquí inclúiranse todo tipo de traballos teóricos relacionados coa fraseoloxía. Nas Recensións presentaranse e comentaranse brevemente as publicacións fraseolóxicas máis recentes, mentres que a bibliografía dará conta de traballos fraseolóxicos igualmente recentes, aínda que inéditos.
4. Os traballos serán inéditos e a extensión máxima desexable é de 15 páxinas, aínda que se aceptarán colaboracións de menor extensión (tipo nota).
5. Os editores poderán efectuar correccións ortográficas, de puntuación ou de estilo sempre que non afecten ó contido. Nese caso solicitarase a autorización do autor ou autora.
6. O autor entregará dúas copias en papel e unha copia electrónica, compatible cos procesadores de texto máis usuais para PC. Os gráficos, de os haber, estarán inseridos no lugar correspondente do texto.
7. No inicio do artigo deberá incluírse un resumo ou *abstract* en galego e inglés.
8. Nos artigos e notas aparecerá en primeiro lugar o título, seguido do nome do autor ou autora e do centro ou institución no que desenvolve o seu traballo. As recensións encabezarase coa ficha bibliográfica completa do traballo comentado. O nome do autor ou autora do traballo poñerase ó final do traballo.
9. Recoméndase que o texto teña, como máximo, tres niveis de encabezamentos, numerados correlativamente 1, 2...; 1.1., 1.2...; 1.1.1., 1.1.2., etc., segundo o seu nivel na xerarquía.
10. As notas a pé de páxina deben evitarse na medida do posible. As citas inclúiranse no texto indicando entre parénteses o primeiro apelido do autor ou autora, o ano de publicación da obra e, cando sexa conveniente, as páxinas; p.e., "... (Corpas 1996) ou (Álvarez 1999: 20)..." De seren necesarias, as notas ó pé deben aparecer indicadas cun número superescrito.

11. Ó final dos artigos deben aparecer recollidas tódalas referencias bibliográficas, co seguinte formato:

Referencias bibliográficas

BRAZÃO, José Ruivinho (1994): *Os provérbios nos cancioneiros medievais galego-portugueses: Estudo paremiológico e recolla de textos*. Universidade de Lisboa, Departamento de Literaturas Románicas.

CONDE TARRÍO, Germán (1998): "La verdad en el refranero: los refranes meteorológicos gallegos" en *Paremia* 7, 1998, 61-68.

SANJURJO, Luis (2000): "Le vent et la mer à travers la parémiologie et les expressions idiomatiques françaises, espagnoles, galiciennes et bretonnes" en LAGO GARABATOS, Xesús e SANCHEZ, Jean-Pierre (eds.): *Galice - Bretagne - Amérique latine: Mélanges offerts à Bernard Le Gonnec*. Université Rennes 2, Laboratoire Interdisciplinaire de Recherche sur les Amériques / Centre d'Études Galiciennes, Rennes, 151-160.

12. Os orixinais en papel remitiranse para a publicación a:

Cadernos de Fraseoloxía Galega

Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades

Estrada Santiago - Noia, Km. 3 - A Barcia

15896 - Santiago de Compostela

Galicia (España)

A copia electrónica débese remitir por correo electrónico a paremias@cirp.es

13. Os traballos recibidos que se axusten a estas normas serán revisados por especialistas do Consello Científico e do Consello de Redacción.
14. Os autores dos traballos publicados recibirán un exemplar da revista e 20 separatas. Trinta dos máis acreditados fraseólogos do mundo recibirán un exemplar da revista, que manterá intercambio con outras publicacións similares.

PUBLICACIÓNS DO
CENTRO RAMÓN PIÑEIRO
PARA A INVESTIGACIÓN EN HUMANIDADES
1994-2005

RECURSOS	EN LIÑA
Lingüística	<i>BILEGA</i> : Bibliografía informatizada da lingua galega <i>CODOLGA</i> (Corpus Documentale Latinum Gallaeciae) <i>CORGA</i> (Corpus de Referencia do Galego Actual) <i>ESGA</i> (Tradutor automático español-galego) [De próxima distribución estratéxica] <i>ARRECADA</i> Servicio de Terminoloxía Galega (TERMIGAL) da Real Academia Galega (RAG) e do Centro Ramón Piñeiro (CIRP) <i>COTOVÍA</i> (Conversor texto-voz) <i>Cadernos de Fraseoloxía Galega</i> 1,2,3,4,5,6 (formato PDF)
Literatura	<i>MedDB</i> : Base de datos da Lírica profana galego-portuguesa <i>Diccionario de termos literarios</i> (na rede as letras A-D) <i>Informes de literatura</i> (anos 1995-2001, formato ZIP)

PUBLICACIÓNS	EN LIBRO e / ou CD	
	Título	Nº publ.
LINGÜÍSTICA	<i>Repertorio bibliográfico da lingüística galega</i> . Francisco García Gondar (coord.)	11
	<i>Euromosaic. Producción e reprodución dos grupos lingüísticos minoritarios da UE</i> (edición en lingua galega). Peter Nelde, Miquel Strubell E Glyn Williams	22
	<i>Marco Europeo Común de referencia para as linguas: aprendizaxe, ensino, avaliación</i> .	114
Fraseoloxía	<i>Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía</i>	30
	<i>Refraneiro galego da vaca</i> . Pedro Benavente Jareño e Xesús Ferro Ruibal	6
	<i>As imaxes da lingua rusa. Ensaio histórico, etimolóxico e etnolingüístico sobre fraseoloxía</i> . VALERII MOKIENKO (trad. de Ekaterina Lossik)	52
	<i>Fraseoloxía eslava. Manual universitario para a especialidade de lingua e literatura rusas</i> . VALERII MOKIENKO (trad. de Ekaterina Guerbek)	53
	<i>Cadernos de fraseoloxía galega 1. Fraseoloxía do mar na mariña luguesa</i> . Paco Rivas	54
	<i>Cadernos de fraseoloxía galega 2. Refraneiro galego. Xesús Taboada Chivite</i>	55
	<i>Cadernos de fraseoloxía galega 3. Achegas a un diccionario de refráns galegocastelán, castelán-galego</i> . M ^a Do Rosario Soto Arias	84
	<i>Cadernos de fraseoloxía galega 4. Estudos e recadávivas</i> . Varios	85
<i>Cadernos de fraseoloxía galega 5. Refraneiro galego e outros materiais de tradición oral</i> . Francisco Vázquez Saco	86	
	<i>Cadernos de fraseoloxía galega 6</i>	107
	<i>Cadernos de fraseoloxía galega 7 (no prelo)</i>	118
Terminoloxía	<i>Formulario notarial</i> (tamén en disquete). Victorino Gutiérrez Aller	40

(TERMIGAL: RAG / CIRP)	<i>Regulamentos municipais I</i> (tamén en disquete). Xoaquín Monteagudo Romero	41
	<i>Vocabulario multilingüe de organismos acuáticos</i> . Fernando Lahuerta Mouriño e Francisco X. Vázquez Álvarez	63
	<i>Vocabulario multilingüe de acuicultura</i> . Fernando Lahuertamouriño, Francisco X. Vázquez Álvarez e Xosé L. Rodríguez Villanueva	78
	<i>Dicionario galego da televisión</i> Edith Pazó Fernández	117
Lexicografía	<i>Diccionario Italiano-Galego</i> . Isabel González (coord.)	64
	<i>O libro das palabras (obra xornalística completa)</i> . CONSTANTINO GARCÍA. Teresa Monteagudo Cabaleiro e María Carme García Arias (eds.)	92
LITERATURA	<i>Lírica profana galego-portuguesa</i> . Mercedes Brea	19
	<i>Cantigas do mar de Vigo</i> . Antonio Fernández Guiadanes, Fernando Magna Abelleira, Ignacio Rodiño Caramés, María Rodríguez Castaño, Xosé Xabier Ron Fernández e María del Carmen Vázquez Pacho	35
Literatura	<i>As Cantigas de Loor de Santa María</i> Milagros Muíña, Fernando Magna Abelleira e M ^a Xesús Botana Villar (equipo investigador).	106
e fontes	<i>Livro de Tristán e Livro de Merlin. Estudio, edición, notas e glosario</i> . Pilar Lorenzo Gradín e José António Souto Cabo (eds.)	72
medievais	<i>Tratado de Albeitaria</i> . José Luís Pensado Tomé (ed.)	105
	<i>Orixes da Materia de Bretaña (A Historia regum Britanniae e o pensamento europeo do século XII)</i> . Santiago Gutiérrez Garcí	75
	<i>Estudios galegos en homenaxe ó profesor Giuseppe Tavani</i> . Elvira Fidalgo e Pilar Lorenzo Gradín (coord.)	4
	<i>Carolina Michaëlis e o Cancioneiro de Ajuda, hoxe</i> . Mercedes Brea (coord.)	113
	<i>Cantigas de Santa María, proposta de explotación didáctica</i> . Elvira Fidalgo, Milagros Muíña.	116
	<i>Diccionario de termos literarios. A-D</i> . Equipo Glifo	38
	<i>Diccionario de termos literarios. E-H</i> . Equipo Glifo	81
	<i>Informe de literatura 1995</i> . Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	14
	<i>Informe de literatura 1996</i> . Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	25
	<i>Informe de literatura 1997</i> (tamén en CD-ROM, contendo este e os dous informes anteriores). Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	37
	<i>Informe de literatura 1998</i> (tamén en CD-ROM, contendo este e mailos tres informes anteriores). Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	48
	<i>Informe de literatura 1999</i> (tamén en CD-ROM, contendo este e mailos catro informes anteriores). Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	62
	<i>Informe de literatura 1995-2000</i> (tamén en CD-ROM), Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	73
	<i>Informe de literatura 1995-2001</i> (tamén en CD-ROM), Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	79
	<i>Informe de literatura 1995-2002</i> (tamén en CD-ROM), Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	93
	<i>Informe de literatura 2003</i> (en CD-ROM), Blanca-Ana Roig Rechou (coord.)	109
	<i>Informe de literatura 2004</i> (en CD-ROM), Blanca-Ana Roig Rechou (coord.) (en proceso de edición)	119
	<i>Actas das I Xornadas das Letras Galegas en Lisboa</i> . Luís Alonso Girgado (coord.)	39
	<i>Poética da novela de autoformación. O Bildungsroman galego no contexto narrativo hispánico</i> . M ^a De Los Angeles Rodríguez Fontela	18
	<i>Terra, mar e lume. Poesía de Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Croacia, Eslovenia, Macedonia, Montenegro e Serbia</i> . Úrsula Heinze de Lorenzo (Introducción, selección e traducción)	15

	<i>Antoloxía do conto neozelandés</i> María Fe González Fernández (ed.)	58
	[Véxanse tamén os Recursos en liña e mailo Caderno Ramón Piñeiro (VI)]	
Facsimiles	<i>A gaita gallega (A Habana 1885-1889)</i> . Luís Alonso Girgado (ed.)	51
	<i>A saudade dos poetas gallegos</i> . RAMÓN CABANILLAS ENRIQUEZ e ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ. Luís Alonso Girgado e Teresa Monteagudo (eds.)	65
	<i>Aires d'a miña terra</i> (Bos Aires 1908-1909). Carmen Fariña Miranda (ed.)	97
	<i>Airiños d'a miña terra</i> (A Habana, 1909). María Cuquejo (ed.)	112
	<i>Alba. Hojas de poesía. Follas de poesía</i> (A Coruña, 1948 - Vigo 1956). Luís Alonso Girgado (ed.)	8
	<i>Aturuxo. Revista de poesía e crítica</i> (Ferrol 1952-1960). Luís Alonso Girgado (ed.)	2
	<i>Aturuxos</i> . RAMÓN ARMADA TEIXEIRO. Luís Alonso Girgado (ed.)	77
	<i>Centro gallego</i> (Montevideo, anos 1917-1918, números 1-13). Luís Alonso Girgado, María Cuquejo (eds.)	109
	<i>Cristal</i> (Pontevedra 1932-1933). Luís Alonso Girgado (ed.)	29
	<i>Cultura Gallega</i> (A Habana 1936-1940). (Edición dos anos 1936-1937). Luís Alonso Girgado (ed.)	45
	<i>Doutrina e ritual da moi nobre orde galega do Sancto Graal</i> . VICENTE RISCO. Afonso Vázquez-Monxardín Fernández (ed.)	31
	<i>Eco de Galicia</i> . (A Habana 1917-1936). María Lojo Abeijón (ed.)	96
	<i>Eufonía</i> (Bos Aires 1958-1959). Luís Alonso, María Cuquejo, Manuel Quintáns (eds.)	111
	<i>Galicia</i> (Montevideo, número 151, 1929). María Cuquejo (ed.)	114
	<i>Galicia Moderna. Semanario de Intereses Generales</i> (A Habana 1885-1890). Luís Alonso Girgado (ed.)	76
	<i>Galiza</i> . (Mondoñedo 1930-1933). Luís Alonso Girgado (ed.)	42
	<i>Gelmírez. Hojas de otoño a primavera</i> (Santiago de Compostela 1945-1946). Luís Alonso Girgado (ed.)	12
	<i>La Alborada</i> (A Habana 1912). Luís Alonso Girgado (ed.)	43
	<i>La Noche. Suplemento del Sábado</i> (Santiago de Compostela 1949-1950). Luís Alonso Girgado (ed.)	20
	<i>La Primera Luz</i> . MANUEL MARTÍNEZ MURGUÍA. Vicente Peña Saavedra e Manuel Fernández González (eds.)	60
	<i>La Tierra Gallega</i> (A Habana 1894-1896). Luís Alonso Girgado (ed.)	80
	<i>La Tierra Gallega</i> (A Habana 1915). Luís Alonso Girgado (ed.)	44
	<i>Nós. Páxinas gallegas do diario da Cruña 'El Noroeste'</i> Luís Alonso Girgado e Teresa Monteagudo (eds.)	69
	<i>Plumas e Letras en 'La Noche'</i> (1946-1949). Luís Alonso Girgado (ed.)	13
	<i>Posío</i> (Ourense 1945-1946). Luís Alonso Girgado (ed.)	9
	<i>Posío, Arte y Letras</i> (Ourense 1951-1954). Luís Alonso Girgado (ed.)	17
	<i>Resol</i> (Galicia 1932-1936). Luís Alonso Girgado (ed.)	28
	<i>Tapal</i> . Carmen Fariña Miranda (ed.)	88
	<i>Tierra Gallega: Seminario regional ilustrado</i> (Montevideo, 1917-1918). Carmen Fariña Miranda (ed.)	110
Narrativa	<i>A cruz de salgueiro</i> . XESÚS RODRÍGUEZ LÓPEZ. Manuel González e María González (eds.)	23
e poesía recuperada	<i>A obra narrativa en galego</i> . MANUEL LUGRÍS FREIRE. Modesto Hermida García e Xabier Campos Villar (eds.)	57
	<i>Alira de Elfe, A Reina Loba e outros relatos</i> . MANUEL LOIS VÁZQUEZ. Manuel López Vázquez (ed.)	26

	<i>As noites no fogar e outros textos.</i> ÁNGEL VÁZQUEZ TABOADA. Anxo Tarrío Varela e Alexandra Cabaleiro Carro (eds.)	70
	<i>Baixo do alpendre e outros relatos.</i> M. P. AMORMEILÁN. M ^a Teresa Araujo García (ed.)	27
	<i>Escolma</i> MANUEL MARTÍNEZ MURGUÍA. Luís Alonso Girgado e Teresa Monteagudo (eds.)	61
	<i>Escolma.</i> ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ.. Constantino García, Luís Alonso Girgado e Teresa Monteagudo Cabaleiro (eds.)	68
	<i>Folla Bricia. Poesía galega Completa.</i> XOSÉ CRECENTE VEGA. Ricardo Polín (ed.)	82
	<i>Gallegada e outros textos en prosa</i> de VALENTÍN LAMAS CARVAJAL. Rafael Adán Rodríguez (ed.)	102
	<i>Narradores ocasionais do século XIX (Relato breve).</i> Modesto Hermida (coord.)	101
	<i>O vento segrel.</i> AUGUSTO M ^a CASAS. Luís Alonso Girgado e Carmen Fariña Miranda (ed.)	83
	<i>Obra galega.</i> XULIO SIGÜENZA. Luís Alonso Girgado e Josefa Beloso Gómez (eds.)	59
	<i>Obra narrativa en galego.</i> AURELIO RIBALTA Y COPETE. M ^a Eulalia Agrelo Costas (ed.)	56
	<i>Obra narrativa en galego.</i> HERACLIO PÉREZ PLACER. Isabel Soto López (ed.)	34
	<i>Obra narrativa en galego.</i> UXÍO CARRÉ ALDAO. Modesto Hermida García e Mario Romero Triñanes (eds.)	66
	<i>Paja brava de El Viejo Pancho e outras obras.</i> JOSÉ A. Y TRELLES. Gustavo San Román (ed.)	32
	<i>Relatos e outras prosas.</i> ROQUE PESQUEIRA CRESPO. M ^a Teresa Araújo García (ed.)	71
	<i>Salayos e outros poemas.</i> MANUEL NÚÑEZ GONZÁLEZ. Amelia Rodríguez Esteves (ed.)	36
	<i>Sulco e vento.</i> Alvaro de las Casas	95
Filosofía e ensaio	<i>A filosofía krausista en Galicia.</i> Ramón López Vázquez	3
	<i>Ética xeral.</i> RAMÓN DEL PRADO. Ramón López Vázquez	49
	<i>Fundamentos antropolóxicos da obra de Castelao.</i> Anxo González Fernández	46
	<i>Castelao humorista.</i> Siro López	16
	<i>Hamlet e a realidade cunqueirana.</i> Anxo González Fernández	10
	<i>Historia do pensamento antropolóxico en Galicia.</i> Alfredo Iglesias Diéguez	50
	<i>O Padre Feixoo, escolástico</i> Ramón López Vázquez	7
	<i>O pensamento rexeneracionista de Eloy Luís André. Do europeísmo á galeguismo</i> Ramón López Vázquez	21
	<i>Suma da lóxica.</i> GUILLERME DE OCKHAM. Xosé Calviño Pueyo (trad.)	47
	<i>Ramón Piñeiro: sobre a saudade e outros temas.</i> Luís Rey Núñez	94
	<i>Roberto Nóvoa Santos. (Nova interpretación antropolóxica).</i> Ramón López Vázquez	99
Cine	<i>Filmografía galega. Longametraxes de ficción.</i> Ángel Luís Hueso Montón e José M ^a Folgar de la Calle (coords.)	33
	<i>Filmografía galega. Curtametraxes.</i> Ángel Luís Hueso Montón e José M ^a Folgar de la Calle (coords.)	74
Ramón Piñeiro e Cadernos	<i>Lembranza de Ramón Piñeiro. Catro discursos.</i> VV. AA.	1
	<i>Ramón Piñeiro</i> (video-libro). Carlos Casares Mouriño	24
	<i>Conversa con Ramón Piñeiro.</i> Manuel Rico Vereá	87

Ramón Piñeiro	<i>Cadernos Ramón Piñeiro (I). Ramón Piñeiro: dúas lecturas.</i> Anxo González Fernández e Ramón López Vázquez.	89
	<i>Cadernos Ramón Piñeiro (II). Ramón Piñeiro: cronobiografía e cartas.</i> Luis Alonso Girgado e Teresa Monteagudo Cabaleiro	90
	<i>Cadernos Ramón Piñeiro (III). Bibliografía e hemerografía de Ramón Piñeiro: unha contribución.</i> Luis Alonso Girgado, María Cuquejo Enríquez e Teresa Monteagudo Cabaleiro	91
	<i>Cadernos Ramón Piñeiro (IV). Ideas sobre a lingua galega na obra de Manuel Murguía.</i> José Angel García López.	98
	<i>Cadernos Ramón Piñeiro (V). Cartas de Ramón Piñeiro a Ricardo Carballo Calero.</i> Luís Alonso Girgado, María Cuquejo Enríquez e Carmen Fariña Miranda (eds.)	100
	<i>Cadernos Ramón Piñeiro (VI). Idacio Lémico: Chronica (379 – 469).</i> Xoán Bernárdez Villar (ed.)	103
	<i>Cadernos Ramón Piñeiro (VII). Antón e Ramón Villar Ponte. Unha irmandade alén do sangue.</i> Emilio Xosé Insua López.	104
	Véxase apartado de Filosofía e Ensaio.	
Outros	<i>Epistolario galego de Miguel de Unamuno.</i> Alexandre Rodríguez Guerra	67
	<i>Guía de alimentación.</i> Pedro Benavente Jareño	5

